Prof. Dr. Tarık Z. TUNAYA

MÜŞAHEDELER VE TEZLER

TÜRKİYENİN SİYASÎ HAYATINDA BATILILAŞMA HAREKETLERİ

SİYASET İLMİ SERİSİ 8

Dr. TARIK Z. TUNAYA
İstanbul Üniversitesi
Esas teşkilât Hukuku Profesörü

TÜRKİYENİN SİYASÎ HAYATINDA BATILILAŞMA HAREKETLERİ

YEDİGÜN MATBAASI
İSTABUL — 1960

SİYASET İLMİ SERİSİ

Prof. Dr. Tarık Z. Tunaya idaresinde yayınlanmış ve yayınlanacak kitaplar:

1. Seri

1 — Hürriyetin İlânı (İstanbul 1959) yayınlanmıştır.
2 — Garpçılık Cereyanı
3 — İslâmcılık Cereyanı
4 — Türkçülük Cereyanı
5 — Mesleki İçtimaî Cereyanı
6 — Sosyalizm Cereyanı
7 — Jön Türkler.

2. Seri

8 — Türkiyenin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri (İstanbul - 1960) yayınlanmıştır.
9 — Siyaset İlmi'ne giriş
10 — Siyaset İlmi Denemeleri (Makaleler)
11 — Türk Devrim Tarihinin Anahatları (1. Cilt)
12 — Türk Devrim Tarihinin Anahatları (2. Cilt)
13 — Türkiyenin siyasî Hayatı.

3. Seri

Bu seride, başka yazarların Siyaset İlmiyle ilgili kitapları yayınlanacaktır.

Not: Kitaplar sıra numarasına göre yayınlanmıyacaktır. Hazır olanlar daha önce baskıya verilecektir.

Bu kitabımı, Atatürk Devrimini hayatları pahasına korumasını bilmiş olan, yeni bir devrin öncüsü, şerefli bir neslin temsilcileri, 28 Nisan gençlerine ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SONUÇ

MÜŞAHEDELER VE TEZLER

ÖNSÖZ

Bu kitap, hayli genişletilmiş olan Siyaset İlmi Serisinin sekizincisi olarak çıkıyor. Uyanık ve olgun Türk halk efkârına devamlı araştırmalarımız sonunda, tarihin ve bugünün hareketlerine dayanarak, elde ettiğimiz müşahede ve tezleri sunuyoruz.

Bu satırlar yazarının söylemek istediği bazı şeyler var: Ben İstanbul Üniversitesinde Anayasa ve Siyaset İlmi dersleri veririm. Teknik Üniversitede de Türk Devrim Tarihi hocasıyım. Ödevim nedir? Ödevim lâboratuvarım olan siyasî hayatın dinamiklerini, fikirlerini ve olaylarını ilim açısından incelemektir. Evvelâ siyasî olaylarla fikirler arasında münasebet kurmaya çalışırım. Sonra da fikirlerle olayların zamanın akımı içinde nasıl geliştiklerini, özlerini muhafaza ettikleri halde nasıl değişik şekillere büründüklerini, şekiller aynı kaldığı halde özlerin nasıl değiştiğini araştırırım. Benim için olay olaydır. Ben önce olayı tespit ederim. Sosyal bütün içinde onu müşahede ederim. Şair değilim, beni incelediğim tablonun içinde bulamazsınız. Olaya dışarıdan ve değişik yönlerden bakmaya çalışırım. Sonra değerlendirme işine geçerim. Çünkü bir olayın iyi veya fena, ahlâkî veya gayrı ahlâkî oluşu onu ortadan kaldırmaz.

Batılılaşma hareketleri de işte bu açıdan görülmeye çalışılmıştır. Mesele şu satırların okunduğu dakikada bile tazeliğini ve aktüalitesini muhafaza ediyor. Batılılaşma oluşunu düz bir hat halinde, Osmanlı İmparatorluğundan 1960 yılına kadar takip etmek merak ve heyecan verici, o nisbette de sosyal gelişmelerimizi aydınlatıcı, ufuklarımızı genişletici bir araştırma konusudur. Sosyal ilimlerle uğraşan bir tetkikçi bu konunun cazibesinden kurtulamazdı. Biz de kurtulamadık. O kadar ki, Rockefeller Vakfı bu konuda bizden en çok otuz sayfalık bir makale istemişti. Bu amaçla işe başladık, bu hacimde bir kitap doğdu.

"Batılılaşma Hareketlerini" bu alandaki olayları ve fikirleri kapsayan bir terim olarak aldık. İlk iki bölümde Batılılaşma olayları ve fikirlerini ayrı ayrı ve analitik bir görüşle incelemeye çalıştık. Üçüncü ve son bölümde, önceki bölümlerin unsurlarından faydalanarak bir sentez denemesine giriştik. Bu sentezde tarihin,

bugünün ve dünya olaylarının ışığı altında konumuzla ilgili müşahede ve tezlerimizi belirttik.

Bu serinin ilk kitabı olan "Hürriyetin İlânı" nın önsözünde büyük bir suç işlediğimize kaniiz. Kitabın yazılmasında bize yardım etmiş olan dost isimleri açıklamayı ve kendilerine teşekkürü unutmuştuk. Bu kitabın yayımında borcumuzu ödemek isteriz. Evvelâ, kitabımızın yayımı için bize her türlü imkân hazırlamış ve hiçbir fedekârlığı esirgememiş olan aziz dostumuz EROL SİMAVİ'ye bilhassa teşekkür ederim. Eğer Hukuk Fakültemizin genç asistanlarından ÇETİN ÖZEK'in olgun yardımı olmasaydı bu kitap yayın dünyasına doğamıyacaktı. Hayatımızın tehlikede olduğu günlerde bile bizi bırakmamış ve bu kitabın yazılışına yardım etmiş olan HİKMET NURSAL kardeşimizin emeklerini burada anmak isteriz. Manüskrinin bir kısmının çalışmalarına faal olarak katılmış olan TARHAN ERDEM ve REŞİT ÜLKER arkadaşlarımızın ilgilerini hiç bir zaman unutmıyacağız. Ayrıca ADİL ÖNER, AHMET AYDIN, HABİL YONAT, MEHMET GÖKALP arkadaşlarımızın değerli yardımları karşılaştığımız güçlükleri hafifletmiştir. Kapak resmini ince bir zevk ve büyük bir ehliyetle yapmış olan arkadaşımız AYHAN ERER'in sanatını çalışmalarımıza eklemiş olması bizim için güzel bir yardım olmuştur.

Bu dostlarımızın ve arkadaşlarımızın hepsine en içten teşekkürlerimizi sunarız. Bu kitap kuvvetli bir dostluğun ifadesi de sayılabilir.

Mozart'a ölüm döşeğinde izafe edilen bir söz vardır: "Mızrağımı geleceğin sonsuz ufuklarına fırlatıyorum." Biz de yorucu bir incelemenin sonuçlarını umumî efkâr içine serpiyoruz. Nesilden nesle, bir bayrak yarışı gibi emanet edilmiş özleyişleri, uzun bir gelişimin seslerini, bugünün insanlarına ulaştırıyoruz. Ve bu henüz kavuştuğumuz bir hürriyet iklimi içinde, memleketimizde bir kere daha "Hürriyetin İlânı" ndan sonra oluyor.

TARIK Z. TUNAYA
Ayaspaşa — Eylül 1960

TÜRKİYENİN SİYASİ HAYATINDA BATILILAŞMA HAREKETLERİ

Osmanlı İmparatorluğu geniş ülkesi içinde ve evrensel şekli altında çeşitli kitleleri ve milletleri barındırmış bir Devletti. Türkler bu Devletin kurucu ve hâkim unsuru olmuşlardır. Bugün ise, dinî temellere ve teşkilâta dayanan bir siyasî şekli terkederek, sosyal ve siyasî bakımlardan Batı örneğinde kurulmuş, Batı demokrasisi düzenine dahil yeni bir Devletin kurucularıdır. Bu Devlet Türkiye Cumhuriyetidir. Türkler bugün yeni bir sistemi gerçekleştirmenin çetin problemleriyle karşıkarşıyadırlar.. Problemin zorluğu hem bir medeniyet alanının değiştirilmesinden, hem de bizatihî Batı demokrasisinin XX. yüzyılda karşılaştığı ve çözmekle ödevli bulunduğu güçlüklerden doğmaktadır.

Ulaşılmış olan merhale uzun bir gelişmenin mahsulüdür: Teokratik — mutlak bir saltanattan meşrutî bir rejime, bu kanaldan da lâyik— cumhurî bir Devlete varış. Hemen hemen iki yüzyılı kaplayan bu oluşun bazı özellikleri kayda değer. Gelişme kesintili safhalarla cereyan ettiği için, meselâ İngiltere örneğinde yapılamadığı için, eski ile yeninin çarpışması şiddetli olmuştur. Gene ıslâhat ve inkılâp dalgaları durulduğu zaman görülmüştür ki sonraki hareketler öncekilerden hâlâ bazı şeyleri muhafaza etmektedirler. Buna karşılık başarısızlıkla sonuçlanan hareketlerin, baltalanan teşebbüslerin de, bu âkıbetlerine rağmen, Devletin siyasî ve sosyal hayatında zor ve baskı ile değiştirilemeyecek müsbet izler bıraktıkları, daha doğrusu kendilerinden sonraki yenileşme ha-

reketlerini geliştirecek bir iklim yarattıkları da bir gerçek olarak ortaya çıkmıştır.

Bu oluşun bir başka özelliği de, siyasî olayları besleyici ve açıklayıcı fikir hareketlerine sahip bulunmasıdır. Islâhat olaylarının başlangıçta tam mânasıyla fikir cereyanlarının eseri oldukları ve bu cereyanlar tarafından desteklendikleri iddia edilemez. Batıdaki karakterine uygun olarak, mutlak monarşi kadrosu içinde ortaya çıkmış olan ıslâhat hareketleri **siyasî iktidarın** karşısında ferdî hürriyetin taraf olarak kabul edilmesi demektir. Otorite —hürriyet, diğer bir deyimle cemiyet— fert probleminin yeni bir çözüme varması demekti. Bir taraftan tabiî haklar gerçeğinin kabulü, bir taraftan da Devlet organlarının, iktidarın pozitif müeyyidelerle sınırlanmasına müteallik yeni siyaset prensiplerinin uygulanması Batıdaki gelişmenin ayırıcı vasıflarını tayin etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğundaki ıslâhat teşebbüsleri başlangıçta bu özelliğe sahip değildirler. Batıdaki gelişme prensipinin Osmanlı İmparatorluğuna uygulanması tezi Tanzimatın ilânından sonradır. Bir bakıma **Yeni Osmanlıların** eseri sayılabilir. Ancak, ıslâhat hareketlerinin şahsî ve ferdî bir hüviyet taşıdığı devrelerde bile, belli bir fikrî esasa dayandırılabilecekleri tabiîdir. Osmanlı İmparatorluğunda, siyasî fikir cereyanları mümkün mertebe sistemli bir şekilde, İkinci Meşrutiyet devresinde (1908 den itibaren) ortaya çıkmışlardır. Daha önceki devreler, nihayet birer hazırlık devresi olmaktan öteye geçememişledir. Yenilik teşebbüslerini destekleyen fikirler, en fazla Batılı olanlardır. **İnkılâpçı ve ıslâhatçı çevreler** Batı medeniyetinin üstünlüğünü kabul etmişlerdir ve ne kadar islâmcı kalsalar Batılı fikirlerle bir telif yoluna gidilebileceğine samimiyetle inanmışlardır. **Muhafazakâr çevreler,** ıslâhatı türlü sebeplerle durdurmayı gaye edinmiş ve tezlerini her zaman için Şeriat'a bağladıklarını ile-

ri sürmüşlerdir. Bu bakımdan, iddialarını ispat için donmuş Medrese dogmatizmini imdada çağırmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğundaki ıslâhat hareketlerini, bu hareketlerin mahsulü olarak kurulan siyasî müesseselerle bunları doğuran ve özlerini teşkil eden fikirler arasındaki bağlantıları tespit etmek, bugünün meselelerine bir hayli ışık serpecektir. Bu yoldan müessesevî (institutionnel) oluşlar araştırılacaktır. Siyasî müesseseler kendilerini yalnız başlarına açıklayamazlar. Onlara mâna veren, hangi şartlar altında ortaya çıktıklarını ve nasıl bir gayeye yöneldiklerini açıklayan ideolojik özleridir. İdeolojinin siyasî müesseseyi açıklamasına karşılık, müesseseler de ideolojileri şekillendirirler. Onlara kalıp verirler. Müesseseler ideolojileri korur, sürekli kılarlar. Onları bir sosyal hayat kaidesi yaparlar. Siyasî müesseselerin ideolojik muhtevaları, Devlet denilen sosyal ve siyasî yapının üzerine inşa edildiği mânevi (ethic) temelleri vücuda getirir. Bütün mesele zamanın değişmelerine ve tesirlerine tamamen bağlı olan ideolojilerle siyasî şekiller arasındaki muvazenedir. Buhranlar bu dengenin bozulmasından doğarlar. O zaman, siyasî müesseselerin boşalmış birer kalıp oldukları görülür. Bu bir tarihî gerçektir. Tarihî gerçektir diyoruz, zira Osmanlı İmparatorluğunun tarihi, yani Türklerin yakın tarihi, bu hususu delillendirmektedir.

Tarihçiler ve siyaset yazarları, bugüne kadar hatta halen de Osmanlı İmparatorluğunu bilhassa bir teorinin açısından inceleye gelmişlerdir. **İbni Haldun'dan** devralınan **Uzviyetçi** (organiciste) teoriye dayanılarak (1) Osmanlı Devletinin ömrü beş kısma veya «tavır» a ayrılmış-

---

(1) — **İbni Haldun: Mukaddime,** C. I. s. 470 - 475 (**Zeki Kadirî Ugan tercümesi.** Maarif Vekâleti, Şark - İslâm Klâsikleri, İstanbul 1954) - Osmanlı tarihçilerinden bir örnek olarak bk. **Naima Tarihi,** C. 1 - 2 s. 27.

tır : **Kuruluş** (1299 - 1453), **Yükselme** (1453 - 1579), **Durma** (1579 - 1683), **Gerileme** (1683 - 1792), **Yıkılış** (1792 - 1922) devreleri. Devleti büyük bir insan vücudüne kıyaslayan bu teorinin kaderci karakterinden ötürü Osmanlı Devleti de, her canlı gibi, ölecekti. Bu onun alınyazısı idi. Mutlakiyet ve Tanzimata, Birinci Meşrutiyetten sonra yeniden kurulan despotik idare, nihayet İkinci Meşrutiyet rejimleri bu bakımdan klâsik bir incelemeye tâbi tutulmuşlardır. Bu nirengi noktalarına tutunan tetkikçi Mütareke devresinden (1918 - 1922) geçer ve Türkiye Cumhuriyeti rejimiyle karşılaşır.

Sözü edilen devrelerin incelenmesi, hususiyle Osmanlı İmparatorluğunun Siyasetnamecileri ve Nasihatnamecileri tarafından, naklî bir şekilde yapılmıştır. Organisist görüş burada da hâkim olmuştur. İslâm mütefekkirlerinden devralınan metot gereğince, açıklamaların mihverini Devlet vücudünün «ruhu» veya «beyni» sayılan Padişah (Emîr, Melik) teşkil etmiştir. Osmanlı tarihine **aşağıdan yukarı, halk'tan Padişah'a** doğru bakmak henüz pek yenidir. Olayların Padişah başları etrafındaki serpintilerini nakletmek alışkanlığı, skolâstik esaslarla birleştirildiği zaman, bunları besleyen gerçek fikirler üzerinde hemen hiç durulmadığı, hatta böyle bir ödevin pek benimsenmediği görülecektir. Oysa, ıslâhatçı ve muhafazakâr ekipler hangi tezleri savunmuşlardır? İmparatorluğun siyasî kuvvetleri nelerdir? Bu sorulara cevap aramak gerek... Bu etüdümüzde önce Osmanlı Nizamını kısaca gözden geçirdikten sonra, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşuna kadarki Batılılaşma olaylarını tespite çalışarak, bu olayların tekabül ettikleri siyasî fikirler üzerinde duracağız. İkinci bölümde, çeşitli yönlerden, meselenin bugünkü veçhesini belirtmeye gayret edeceğiz. Üçüncü bölümde de tarihin, bugünün ve dünya olaylarının ışıkları altında varılabilecek müşahedeler ve tezler üzerinde duracağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUGUNDA BATILILAŞMA OLAYLARI VE FİKİRLERİ

I
OSMANLI NİZAMI

Batı karşısında altı yüzyıl yaşamış olan, tarihin en büyük dünya Devletlerinden birinin kurmuş olduğu nizamı ve siyasî kuvvetlerini kısaca da olsa, incelemek gerekir.

1 — Temel Prensipler

Osmanlı Devleti, hâkimiyetin kaynağı bakımından yapılan klâsik ayırıma göre, despotik olmayan mutlak bir İmparatorluktur (2). Bu İmparatorluk tipi, Osmanlı Devletinin ilerleme devrelerinde Batıda rastlanılan bir tip idi. Osmanlı İmparatorluğu, benzerlerine kıyasen daha demokratik özelliklere, hatta bazı üstünlüklere sahipti. Durma ve gerileme olarak isimlendirilen devrelerde sözü geçen özellikler kaybolmuş ve despotik bir mutlakiyet idaresi kurulmuştur.

Osmanlı Devletinin asıl karakteri teokratik olmasıydı. Bir ailede (Hanedânı Al-i Osman) toplanmış olan hâkimiyet, toplumun dışında ve üstünde, beşerî ve dünyevî olmayan bir kaynaktan geliyordu: Tanrı. Böylece, Batıda-

---

(2) — **B. Lewis: The Ottoman Empire and Islam** (**The Listener**, 2 Ekim 1952 sayısı) - **Hüseyin Nail Kubalı: Esas teşkilât Hukuku Dersleri**, (İstanbul 1955) s. 272

ki eşlerinde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğunda da hâkimiyetin sahibi **millet** değil **Tanrı** idi. Devlet de milletin siyasî hüviyet ve şahsiyeti değildi. Halk bu sistemde, Devletin bir organı değil, sadece pasif bir unsuru idi : «Reaya» çalışır, eker, biçer, asker olur, Devletin gelir kaynağını teşkil eder, fakat Devlet idaresine iştirak etmezdi. Bu kitle çeşitli milletleri kapsadığı için **millet**'ten daha genişti ve **Ümmet** (umma) adını almıştır. Bütün bu durumların nedeni Devletin teokratik yapısına bağlanır. Her teokratik sistemde Devletin kuruluşu, iktidarın kaynağı, kullanılması ve sınırlanması dinî (rasyonel ve dünyevî olmayan) prensiplerle açıklanmak istenir.

Osmanlı İmparatorluğu yüzde yüz bir teokrasi miydi? Hayır. Fakat o, bir dünya Devleti olmasına rağmen, 1922 tarihine kadar (Saltanatın ilgası) bu gözle görülmüştür. Osmanlı Devletinin kuruluşu, gayesi yani hâkimiyetin kimler tarafından ve nasıl kullanılacağı, Devletin nasıl idare edileceği, ferde ve Devlete ait kaidelerin tümü hep İslâmî kaidelerle açıklanmak istenmiştir. Bu esasların bütününe Şeriat adı verilmiştir. Şeriat Tanrı'nın kulları için koymuş olduğu din ve dünya kaidelerinin tümü olarak kabul edilmiştir. Şeriat Devletin gayesini iki büyük esasa bağlamıştır: Adaleti sağlamak ve İslâm âleminin sınırlarını korumak. Bir Devlet, eğer Müslüman Devleti ise, yalnız ve yalnız bu gaye için vardır. Adalet, Devletin sınırları içinde Şeriatın yerine getirilmesidir. Devletin bu ödevini, herkesten önce Devletin Reisi (Melik, Emir, Padişah) gerçekleştirir. O, Devlet organizmasının beynidir. Meselâ **Taşköprüzade**'ye göre, Sultan «bedenin başıdır, rey ve tedbir kaynağıdır.» (3). **Naima**'ya göre ise

---

(3) — **Taşköprüzade: Mevzuatül Ulûm,** (1313, Dersaadet İkdam baskısı). s. 441

Padişah Devlet vücudünün şuurudur (nefsi nâtıka) (4). Tipik Osmanlı hükümdarı aynı zamanda Halife'dir. (5) Peygamberin temsilcisidir. Kullandığı iktidar siyasîdir fakat, aynı zamanda dinî bir mahiyete sahiptir. Bu iktidarın sınırları uhrevîdir (pozitif ve dünyevî değildir). Her alanda son söz Devlet Reisinindir. Bütün Devlet organları ona tâbi ve istişarî mahiyettedirler. Devlet Reisi Tanrının kulları olan tab'alarını İslâm Devletinin gayelerine ulaştırmakla ödevlidir. Zira aslolan bu dünya değildir, bu dünyanın fânî nimetleri hiç değildir. Gaye, gerçek dünyaya, Tanrının dünyasına ulaşmaktır. Adaletli Devlet Reisi, halkı bu yola götürendir. Devlet idaresinde hukuken aktif bir rolü olmayan halk (Reaya Fıkarası) bir Tanrı emanetidir (Vedia-i İlâhiye) (6).

Osmanlı Devleti gelişmeye başladığı zaman, bilhassa

---

(4) — **Naima Tarihi,** (Zikredilmiştir) s. 28

(5) — **Kınalızade Ali Efendi: Ahlâki Alâî,** (Bulak Baskısı, Kahire 1830) s. 75, 112, 113. Bu müessesenin yeni ve değerli bir incelenmesi için bk, **Dr. Selçuk Özçelik: İslâm Hukukuna göre Hükümdarın Hukukî Durumu (Ord. Prof. Tahir Taner'e Armağan'dan** ayrı bası, İstanbul 1956)

(6) — **Bakkalzade Sarı Mehmet Paşa, Defterdarî: Nasaihül Vüzera vel Ümera, (Walter Livingston Wright** baskısı: **Ottoman Statecraft,** Princeton 1935) s. 73- Reayanın sosyal ve siyasal durumu hakkındaki bu telâkki birçok nasıhatnameci ve siyasetnameci tarafından Padişah'a yazılan risalelerde belirtilmiştir. Bu fikir bu yazarların müşterek bir tezi ve Osmanlı Devletinin temel bir teokratik siyaset prensipi haline gelmiştir. Meselâ **Mehmed Defteri, Nizamüddevle** başlıklı risalesinde bu fikri tekrarlamıştır. **«Binaenalâzalik zaptı mahsulât, imal ve iddiharı zehair ve emval ve tevfiri hazaini derya misal etmeye mürai ve vediai halikülberaya olan reayanın ve ammei ibadullahın emnü rahati ve nizamı ahvalleriyle himaye ve siyanetlerine sâi dindar ve müstakim bir Veziri Aristo - feraseti vekili mutlak buyurup...» (Topkapı Sarayı, Revan Kütüphanesi,** No. 1611/34909), s. 2.

Ehli Sünnet ekollerinin vücude getirdikleri bu teoriyi hazır bulmuştur. Kendisi bir İslâm Devletiydi. Şu halde Şeriata uygun olarak taazzuv etmeliydi. Anayasası Şeriat olmalıydı. Fakat gelişme boyunca ortaya çıkan gerçek şu olmuştur : Şeriat, Anayasa müesseseleri bakımından Devletin teşkilât ve faaliyetleri bakımlarından eksikti (7). Bu gerçekten hareket edilerek, Şeriatın nazara almadığı fakat zamanın gerektirdiği yeni müesseseler kurulmuştur. Var olanların ıslâhına gidilmiştir. Yeni siyasî idarî ve kazaî faaliyet prensipleri konmuştur. Bu suretle Şer'î alan yanında Urfî bir alan vücut bulmuştur (8). Yeni alandaki prensipler şer'î değildi. Urfî alanı yeniliğe, ıslâhata açılmış bir kapu olmuştur. Devletin yapısındaki ikiliğe uygun olarak Hukuk nizamında da bir kaideler ve müesseseler ikiliği doğmuştur. Ortaya çıkan önemli mesele, şer'î ve urfî alanlar arasındaki münasebetin, İmparatorluğun uzun ömrü boyunca, aldığı değişik şekiller olmuştur. Tarih araştırmalarının verdikleri sonuçlara göre : a — İmparatorluk yükseldikçe urfî alanı fevkalâde geniş ve velût olmuştur. Kanunnameler bu çalışmaların eserleri halinde ortaya çıkmışlardır. Gerileme devrelerinde ise, şer'î alanın

---

(7) — Bu görüş artık umumileşmiştir. **Omer Lufi Barkan: Osmanlı İmparatorluğunun teşkilât ve müesseselerinin şerilîği meselesi (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. 3 - 4, 1945) - **Enver Ziya Karal: Osmanlı Tarihi**, C. VI, s. 135 (Ankara, 1947)

(8) — **Ömer Lutfi Barkan: Aynı makale**, s. 211 - 218 **Henri Massé: L'Islam** s. 100 (Paris 1930) - **Halil İnalcık: Örfî Sultanî hukuk ve Fatih'in kanunları (Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi** C. XIII, 1958, No. 2) - **Niyazi Berkes: Historical Background of Turkish Secularism (Islam anda the West**, Edited by. **Richard N. Frye**, The Hague 1957) - **Hüseyin Nail Kubalı: Les facteurs déterminants de la réception en Turquie et leur portêes respectives (Annales de la Faculté de Droit d'İstanbul**, No. 6 - 1956) s. 46.

genişletilmek, urfî alanın daraltılmak istenildiği görülmektedir. Muhafazakâr ve ıslâhat teşebbüslerini İslâmiyete aykırı sayan çevreler urfî alanın genişletilmesine **din namına** itiraz etmişlerdir (9) b — Diğer bir özellik te, urfî prensiplerin daimî surette **Şeriat'a aykırı olmadıklarını tespit ve tevsik** metodudur. Bu bakımdan her yeniliğin **«Şer'î Şerif'e uygun»** olması bir siyaset prensipi olmuştur. Böylece, yükselme yıllarında âdeta **«Şer'i şerifi her yeniliğe uydurma»** metodu revaçta iken, gerileme yıllarında **«Yeniliklerin Şer'i şerife uygun olmadıkları»** iddiası kanlı mücadeleler doğurmuştur. c — Devletin teokratik yapısı dolayısiyle, Şeriatın yorumcu ve uygulayıcıları her iki alana da hâkim olmuşlardır. Yenilik (veya ıslâhat) kapısını açıp kapamak, Şeriatı uygulayan kuvvetin, **İlmiye Sınıfının** nüfuzuna bağlı kalmıştır. Bu yüzden bilhassa ıslâhat devrelerinde, Osmanlı sosyal ve siyasî yapısına, zamanın icaplarına uygun kaideler ya hiç girememiş, ya da çok geç ve pek kısmî olarak iktibas edilmişlerdir (10)

2 — Osmanlı Devletinin en büyük siyasî kuvveti

Osmanlı İmparatorluğunun teokratik temeli Devlet teşkilâtını ve organlarını tamamen kaplayıcı, umumî efkâr üzerinde gayet tesirli bir sınıfın vücut bulmasına âmil olmuştur. Devletin esası Şeriat olduğuna, Devlet ve fert hayatını tamamen düzenlediğine göre, dinî yetkilere de sahip olan Halife - Padişah'a yardımcı bir teşkilâta ve personele ihtiyaç vardı. Bunlar Devlet idaresinin Şeriat'a uygunluğunu ve bilhassa adaletin yerine getirilmesini sağlayacak, bu bilgiyle yani **ilim**'le mücehhez olacaktı.

---

(9) — **Ömer Lutfi Barkan: Aynı makale,** s. 217

(10) — **Ömer Lutfi Barkan: Aynı makale,** s. 216 ve müt. - **Enver Ziya Karal: Osmanlı Tarihi, C.** VI (zikredilmiştir), s. 135 ve müt. - **Kâmuran Birand: Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimata Tesirleri,** Ankara, 1955), s. 18 - 19

İlmiye sınıfı veya **Ulema** (âlimler) bu suretle ortaya çıkmıştır.

Yıkılışına kadar Osmanlı İmparatorluğuna hâkim olmaya çalışan bu sınıfın bazı özelliklerini belirtmek gerekir : a — **İlmiye sınıfı Osmanlı Devletinin merkez ve mahallî teşkilâtına hâkim olmuştur.** Evvelâ, Devletin en üstün organı olan Padişahın en önemli yardımcısı Şeyhülislâmdır. Olaylar ve kararlar onun Fetvalarıyla hem şer'ileşir, hem de hukukî bir değer kazanırlar. Teokratik yapının *temsilcileri olarak Şeyhülislâmlar* urfî alanı kontrolları altına almışlar, islâhatın müeyyidelendiricisi olmuşlardır. Bu bakımdan Şeyhülislâm Padişah karşısında bir denge unsuru, mutlakiyete itidal verebilecek bir anayasa organı vasıflarına sahip olmuştur. Nitekim Yayılma ve Yükselme devrelerinde, aydın Şeyhülislâmlar birer ilerilik unsuru olmuşlardır. XVI. yüzyılın ünlü Şeyhülislâmlarından **Zenbilli Ali (Cemalî) Efendi** bu tipin muvaffak bir örneğidir. Gerileme devrelerinde ise Şeyhülislâmlar arasında ıslâhat baltayıcıları çoktur. Hatta ıslâhat hareketlerini ortadan kaldırmak isteyen kanlı ve korkunç hareketlerin idarecileri olarak görünmüşlerdir. Nizamı Cedit hareketini kapayan Kabakçı Mustafa ayaklanmasının idaresini üzerine almış olan Şeyhülislâm **Ata Efendi** de bu tipin karakteristik örneğidir. Osmanlı Devletinin merkez teşkilâtında İlmiye sınıfı mensupları da vardır. Divanı Hümayun'da Şeyhülislâmla birlikte İlmiye sınıfının iki temsilcisi daha bulunur : Rumeli ve Anadolu Kad-ı askerleri. Nihayet bütün Kadılar, Müftüler ve en küçük mesçitte vaaz veren Hocalar da bu sınıfın mensuplarıydılar. (11). b — **Teokratik yapının bir sonucu olarak, din**

---

(11) — Osmanlı Devletinin Merkez Teşkilâtı Prof. **Enver Ziya Karal** tarafından gayet açık bir şemada gösterilmiştir. bk. **Osmanlı Tarihi**, C. V (Ankara 1957) — Gene bütün İlmiye Sınıfı mensuplarının şematik bir tablosu da aynı şekilde veril-

ödevi aynı zamanda Devlet ödevi sayılmış, cami ve medreseler Devletin kontrolu altına girmiştir. Bu müesseselerin idarecileri ilmiye mensupları olmuştur. c — **İlmiye sınıfı İmparatorluk** içinde tamamen yaygındı. Batıdaki Ruhban sınıfı gibi kapalı ve sınırlı bir zümre değildi. Bu sınıf mensupları üç ödeve sahiptiler. Adalet ve şeriat işlerini görmek üzere yetiştirilmişlerdi. Bütün kaza kuvveti ellerindeydi. Adaleti dağıtan, Şeriatı yorumlayan onlardı. Meselâ **Koçi Bey**, bu sınıfın İmparatorluk içindeki kudretini şöyle belirtmiştir : «Şeriatın desteği ilim, ilmin desteği ulema idi.. Halk Allahtan korkanlara muhalefete cesaret edemezdi» (12). **Naima**'ya göre, Ulema Devlet vücudünün dört unsurundan en önemlisi, Devletin damarlarındaki kandır (13). d — **İlmiye sınıfı eğitimcidir, Osmanlı toplumunun ferdini yetiştirmek, adalet dağıtıcılığından sonra en önemli görevidir.** Âlimlerin yetiştiği ocak, Medrese, Osmanlı sosyal hayatına bu alanda da hâkimdi. Fakat bu eğitim sistemi, zamanla gayet koyu bir dogmatizme saplanmıştır. Bu sistem insanları hayata değil, ahrete hazırlamak gayesini gütmüştür. Öğretim ve eğitim tamamen ferdî kalmıştır. İslâm dini dünyaya önem verdiği halde Medrese, insanlara ahret hazırlığı yaptırmıştır. Türkçe değil Arapça öğretmek istemiştir. Naklî ve anlamlarını kaybetmiş bir takım esaslar Aydınlık Çağına bile meydan okumuşlardır. Medrese skolâstiği ilerleyen zamanın ortaya attığı çağdaş problemleri çözecek durumda değildi. Nitekim Osmanlı İmparatorluğunun içinde bulun-

---

miştir, bk. **Osmanlı Tarihi**, C. VI (Ankara, 1954). — Osmanlı İmparatorluğunun Merkez Teşkilâtı için ayrıca bk. **İsmail Hakkı Uzunçarşılı: Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı** (Ankara, 1948)

(12) — **Koçi Bey Risalesi: (Ali Kemalî Aksüt** baskısı), s. 35. (İstanbul 1939).

(13) — **Naima Tarihi** (Zikredilmiştir), s. 44

duğu zor meseleleri, ıslâhat (ya da batılılaşmak) meselesini çözememiştir. Ulema, prensip itibariyle Osmanlı Devletine **teokratik ve monarşik bir şekilden başkasını lâyık görememiştir.** Genel olarak Osmanlı Devletinin en fazla ilme ve değişikliğe ihtiyaç duyduğu devrelerde, Medrese büyük âlimlerden yoksun, en aşağı bir ilmî seviyede kalmış, üstelik mutlak iktidarın destekleyicisi olmuştur. (14) e — **İlmiye sınıfı en geniş ve kuvvetli bir umumî efkâr yapıcısı olmuştur.** Eğitime, öğretime, adalet mekanizmasına hâkim olan bu sınıf halka Şeriatı öğretiyor, hem de dünya işlerini değerlendiriyordu. Kendisini «ümmet ruhunun ve cemaat kültünün yaşatıcısı ve muhafızı sayıyordu» (15). Her sosyal olay, Medrese açısından değerlendirilerek halka sunuluyordu. Cahilliğin ve hurafelerin esiri olan bir toplum mânevî gıdasını bu çevreden almak zorunda idi. Osmanlı toplum hayatının en hakikî mürşidi Ulema idi. Batının «kâfir» olduğunu, matbaanın «gâvur icadı» olduğunu bu sınıf ilân etmiştir. f — **İlmiye sınıfının Devleti idare edecek yegâne gerçek kuvvet olduğu sonucuna varılmıştır.** Bu tez genel olarak şu esaslara dayandırılmıştır: Bir Devletin iki temeli Ulema ve askerdir. Askerin fonksiyonu sadece memleketin müdafaasıdır, siyasete karışmamalıdır. Bu takdirde siyaset sahnesinde İlmiye sınıfı kalacaktır. Padişah bu sınıfın desteği sayesinde İmparatorluğu idare etmelidir. Bu tez bilhassa İslâmcı cephe tarafından daimî surette savunulmuştur. Kabakçı Mustafa hareketinin faillerine İlmiyenin vermiş olduğu Hüccet'te ileri sürülmüş olan bu fikri 1909 yılında, Osmanlı İmparatorluğunun geçirdiği son ve en kuvvetli ıslâhat hareketi karşısında bir irtica olayının bütün özelliklerine sahip olan 31 Mart 1909 ayaklanmasına li-

---

(14) — **Enver Ziya Karal: Aynı Eser,** s. 142 - 144
(15) — **Kâmuran Birand: Aynı Eser,** s. 17

derlik etmiş olan **İttihadı Muhammedî Fırkasının** kurucuları (**Volkan** gazetesi yazarları) da savunmuşlardır (16). g — **Şer'î alandaki boşlukları doldurma gayesiyle Urfî kaidelerin konması esası İlmiye sınıfının mukavemetiyle karşılaşmıştır.** Tarihî bir gerçek olan bu sınıftaki bozulmanın eseri olarak, Şer'î alanın en geniş, hatta **yegâne** kanunlaştırma alanı olduğu iddiasına varılmıştır. İlmiye sınıfı saltanat kaidelerindeki bazı noksanlar dolayısıyla ortaya çıkan hayatî meselelere ciddî hal suretleri bulamamıştır. Padişah, şer'an sorumlu olmakla beraber, Şeriata aykırı hareket ederse kime hesap verecektir? Bu hususun pozitif bir müeyyidesi tespit edilmemiştir. Bu noksanın sorumlusu da bütün hukuk düzenine hâkim İlmiye sınıfı olmak gerekir. İki mesele tanzim edilmeliydi : Evvelâ Şeriat'a uygun (veya aykırı) hareketinin ne olduğu, sonra da bu durumun hukukî bir müeyyideye bağlanması. Fakat bu yolda hiçbir ciddî adım atılmamıştır. Aksine, Şeyhülislâmlar ve İlmiye ricali olan yardımcıları, Padişahın mutlak yetkilerinin bekçisi olmuşlardır. Padişahların Şeriata aykırı hareketlerinin müeyyidesi fiilî olmaktan ileri gitmemiştir. Bu ise bir ayaklanmaydı. Ulema, bu bakımdan bir çok isyan hareketlerini değerlendirmiş, fiilen idare etmiştir. Ulema tasvip, hatta teşvik ettiği takdirde ise, Yeniçeri Ocağının bu isteği en şiddetli bir şekilde yerine getirmemesi için bir sebep yoktu. h — **İlmiye sınıfı, kendisine daimî bir yardımcı olarak Yeniçeri Ocağını bulmuştur.** Ulema - Ordu birleşmesi Osmanlı İmparatorluğunun isyan hareketlerine gerçek mahiyetini vermiştir. Yeniçeri Ocağı, geleneklerinden uzaklaşarak, «kazan kaldırma» usullerine başvurunca Devlet te sağlam ve emniyet-

---

(16) — **Tarık Z. Tunaya: Türkiyede Siyasî Partiler** (İstanbul 1952), s. 267 - 268

li bir savaş ve disiplin unsurundan mahrum kalmıştır. Fakat bozukluğuna rağmen, Ocak İmparatorluğun ikinci siyasî kuvveti kalmıştır. Zamanla bütün Devlet teşkilâtı Ocağın oyuncağı olmuştur. İki organize kuvvetin birleşmesi Saray'a kolaylıkla boyun eğdirmiştir. Dikte edilen isteklerin en kısa bir zamanda yerine getirilmesini mümkün kılmıştır. İki kuvvetin beraberce hazırladıkları isyanlar, ıslâhat baltalayıcısı karakterlerini her zaman muhafaza etmişlerdir. Bu hareketlerin «din perdesi ardında» yapılmış olmaları dikkati çeker. İsyan eden kitle «Dâvayı Şer'imiz var» iddiasıyla halkın en sefil kısmını toplamıştır (17). İsyanların tahrikçileri ise İlmiye mensupları olmuştur. Lâle Devrini kanlı bir şekilde kapamış olan Patrona Halil isyanının idarecileri **Ayasofya Vâizi İspiri Zâde** ile İstanbul Kadısı **Zülâlî Hasan Efendi** olmuştur. İstanbul sokaklarından geçtikçe «yakmak, yıkmak, kesmek, öldürmek, soymak» gayesiyle kabaran «fevçfevç, bukalemun, cevval, velveledar, muhteris, mehip bir kitle» (18) halinde Et Meydanına doğru ilerleyen kalabalığın bütün ümidi Şeyhülislâmın cinayetlerini affedecek Fetva ve Hüccetlerinde idi. Bir tarihçiye göre, «padişah tahtlarına hücum eden, medenî müesseseleri tahrip eyleyen eşkiya çetelerinin Teşrî Kuvvetini Ulema, İcra Kuvvetini Yeniçeriler teşkil ediyordu» (19. İsyancılar, umumiyetle, Şeyhülislâm ve Müftüleri bizzat tayin ediyorlar, Hücceti onlardan alıyorlardı (20).

---

(17) — **Ahmet Refik: Lâle Devri** (İstanbul 1331), s. 119

(18) — **Aynı Eser:** s. 21

(19) — **Ahmet Refik: Kabakçı Mustafa,** (İstanbul 1331), s. 20

(20) — Kabakçı Mustafa ve arkadaşlarına verilmiş olan **Hüccet** bu bakımdan zikre değer. Hücettin muhtevasını Padişah Hattı Hümayunu ile teyid ve taahhüt etmiştir (Bu vesikaların metinleri için bk. **Tarihi Cevdet,** C. 7, S. 446 - 449).

Bu kısa açıklama göstermektedir ki, İlmiye sınıfı, *Osmanlı İmparatorluğu içinde en geniş, yaygın ve organize siyasî kuvvettir.* Devletin diğer bir kuvveti olan Ordu (Seyfiye sınıfı) İlmiye'nin *yanındadır.* **1826 tarihine kadar** durum budur. Bu tarihe, Yeniçeriliğin kaldırılmasına kadar, Devlet çapında hiçbir harekete, bu iki kuvvetin, bilhassa İlmiyenin, tasvibi olmaksızın girişilememiştir. İmparatorluğun ileri, despotik olmayan bir monarşi hüviyetine sahip olduğu devrelerde, her iki kuvvet bu ileriliğin, Batıya nazaran İmparatorluğun haiz olduğu üstünlüklerin yapıcı unsurları olmuşlardır. Fakat Devletin teşkilâtına tamamen hâkim olan bu sınıfların bozulmaları, İmparatorluğun gerileme sebeplerinin başında gelmiştir. Osmanlı mutlakiyetinin uzun sürmesinin baş sorumlusu muhakkak ki, İlmiye sınıfıdır. Bizzat kendi yapısındaki bozulmalar adalet, öğretim ve eğitim alanlarında bozukluklar tevlit etmiştir. İmparatorluğu medenî vasıflarından yoksun kılmıştır. Bu olayı sadece tarihçiler değil, fakat bizzat Padişahlar dahi açıkça belirtmişlerdir. (21). Batılılaşmak ve ıslâhat meseleleri, İmparatorluğun gerileme devrelerinde, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkmışlardır. Yenilik yapmak isteyenler, 1826 ya kadar, bu sınıflarla veya bunlardan birisiyle anlaşmak, yahutta bunlardan birisini veya ikisini ortadan kaldırmak yoluna gitmek mecburiyetinde kalmışlardır. Sözü edilen sınıflar dışında, ıslâhat teşebbüslerini destekleyecek veya

---

(21) — **Ahmet I'in «Adaletname»** sinde bu husus açıkça okumak mümkündür: **«... Şöyle ki reayaya zulüm ve taaddi eyliyesiniz, bir veçhile özürünüz makbul ve cevabınız masmu olmak ihtimali yoktur ve yalnız kendü boynunuza bir veçhile şer'ile hakkınızdan gelünür ki sairelere mucibi gayret olursuz»** (Bu Hattı Hümayun 1018 tarihlidir, 78. Mühimme Defterindedir. Biz Sayın Profesör **İsmail Hakkı Uzunçarşılı**'nın özel notlarından almış bulunuyoruz).

önleyecek başka kuvvetler yoktur. Padişah'la halk arasında bu sınıflar vardır. Ve halk daima bu iki kuvveti desteklemiştir. Ancak 1826 yılından itibarendir ki, ıslâhat hareketleri daha hızlı ve müspet bir seyir takip edebilmişlerdir. Fakat İlmiye sınıfı, maddî desteğinden mahrum kalmasına rağmen, radikal ıslâhat tedbirlerine direnmekte devam edegelmiştir.

II

BATILILAŞMA OLAYLARI

Batılılaşma terimine çeşitli tarifler bulmak kabildir. Konumuz bakımından, biz belki de en geniş tarifi seçeceğiz: Batılılaşmak, **çağdaş bir toplum ve hürriyetçi esaslara dayanan bir Devlet kurmak üzere girişilmiş teşebbüsler ve gerçekleştirmelerdir.** Bu olaylar zayıf veya kuvvetli, çekingen veya kesin, fakat her hal ve kârda mevcut fikir hareketleri ve araştırmalarla beslenmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğunda Batılılaşma eğilimleri ve hareketlerinin başlangıcı XVIII. yüzyıla kadar çıkar. Şu halde Osmanlılar (bilhassa Türkler) «muasır» (çağdaş) bir toplum ve Devlet olmayı iki yüzyıla yakın bir zamandanberi istemekteydiler. Batılılaşmak, niçin? Çünkü, Batı Osmanlı İmparatorluğuna ve Doğuya nazaran sırf **teknik** değil, aynı zamanda **medenî** bir üstünlük arzediyordu. Batılılaşmak doğulu kitlelerin içinde bulundukları geri ve aşağı hayat şartlarından kurtulmak demekti. Fakat Batılılaşmak için herşeyden önce, Batı'nın **üstünlüğünü kabul ve itiraf etmek** *lâzımdı. İmparatorluk, Durma devrine* kadar, Batıya muhtaç değildi. Kendi kendine yetiyordu. Batıya örnek olacak özelliklere sahip bulunuyordu. Batıya nazaran daha fazla birlik ve hürriyete, refaha sahipti. Me-

denî seviyesi yüksekti. «Osmanlılar Viyana önlerine kadar yayıldıkları sırada, Osmanlı İmparatorluğu Batılılaşmayı düşünmemiştir» çünki «O, tarihini tek başına yapmış ve öyle yaşıyordu» (1). Uzun müddet, Batı ile Osmanlı İmparatorluğu, birbirleriyle temas etmeden, yanyana ve bir «coexistence» halinde yaşadılar. (2).

XVIII. yüzyılda ise Avrupa (veya Batı) kuvvetli, Osmanlılar zayıftır. Batı, durmadan Osmanlı İmparatorluğuna karşı zaferler kazanmakta, Osmanlı ülkesi içinde yayılmaktadır. Osmanlıları (bilhassa Türkleri) **medeniyetin geriletici̇si ilân** ederek Avrupadan atmak istemektedir. Zayıflayan İmparatorluk, eski yüceliğine kavuşmak için, daha doğrusu ölmemek için, tek tedbirin Batılılaşmak olduğunu kabul etmişti. Batılılaşmak bir nefis müdafaası, bir yaşama prensipi olmuştur. Ya modern bir devlet olacaktı Osmanlı İmparatorluğu, yahutta yok olacaktı. Fakat Batılılaşmayı **istemek** ile **olmak** arasında fark vardı. Bunun için evvelâ Batı'nın üstünlüğünü kabul etmek lâzımdı. Sadece bir itirafla da geniş bir programı gerçekleştirmek mümkün değildi. Bir mesele daha vardı: Batılılaşmanın mahiyetini tayin etmek. Batılılaşmak bir teknik iktibas mıdır? Yoksa bir medeniyet alanından diğerine geçmek midir? Doğu medeniyetini terkederek, Batı medeniyetini olduğu gibi kabul etmek midir? Bu sorulara cevap bulmak fevkalâde zordu. Kaldı ki bu cevaplar bulunsa bile, Batılılaşma hareketini engelleyen kuvvetler vardı. Bunlarla çarpışmayı göze almak lâzımdı. İmparatorluk içinde, Batılılaşma hareketlerinin şeması, tarih ince-

---

(1) — **Ahmet Hamdi Tanpınar: XIX. Asır Türk Ebediyatı Tarihi** C I (İstanbul 1956), s. 9 - **Enver Ziya Karal: Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri (Tanzimatın Yüzüncü yıldönümü**, İstanbul 1940),

(2) — **R. Trevor - Roper: A Case of Coexistence (The New Satesman and Nation**, 14 Mayıs 1957).

lemelerinden faydalanılarak şöyle çizilebilir : 1 — Kısmî müessese ıslâhları. 2 — Aydın despotluk devresi. 3 — Modern Devlet fikrini gerçekleştirme safhaları.

1 — Kısmî müessese ıslâhları (1718 - 1826)

Osmanlıların Batılılaşma hareketlerinde bu devre canlı fakat çekingendir. Aynı zamanda Yeniçeri Ocağının kaldırılmasına kadar hiçbir köklü ıslâhatın yapılmadığını ve yapılamıyacağını ispat edici bir karaktere sahiptir. Bu devrenin özellikleri arasında gayet heyecanlı bir Batıyı tanımak isteğine rağmen Batı üstünlüğünün itiraf edilmemesi zikredilebilir. Islâhat projeleri birkaç seçkinin programı olmaktan öteye gidememiş, tabiatiyle kitleye mal edilememiştir. Çeşitli Batı temaslarına ve sızmalarına rağmen her ıslâhat hareketi Ulema ile Yeniçeri Ocağının birleşik ve geriye götürücü direnmeleriyle bastırılmıştır. Devrenin en önemli durakları **Lâle Devri** (1718-1730) ve **Nizamı Cedit** (1789-1807) hareketleridir.

Aslına bakılırsa, bu hareketlerin çok daha ferdî hüviyetli kaynaklarını XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar götürmek kabildir. 1622 de Osman II (Genç) sonra da Murat IV, onları takiben Köprülü ailesine mensup Vezirler bazı ıslâh hareketlerine girişmişlerdir. Fakat bu teşebbüsler bozulan düzeni sadece kuvvete dayanarak korumak istemişlerdir. Ne yapmışlarsa, bunlar ölümleriyle ortadan kalkmış ve herşey, bu sefer daha da artan zorluklarla, eskisinden beter bir hale gelmiştir. (3).

Lâle Devri ve Patrona

Lâle Devri yeni bir hayat anlayışının, Osmanlı toplumuna uygulanma teşebbüslerini ifade eder. Bu anlayış, taassubun zıddıdır ve «coexistence» haline son verilmesidir. Sadece Osmanlılar Batı'yı değil, fakat Batı da Osman-

---

(3) — **Enver Ziya Karal : Aynı Eser**, s. 4-5

lıları tanımak heyecanı içindedir. Daha 1609 yılında, Fransa'da Türk İmparatorluğu hakkında neşredilen kitapların sayısı, Amerika hakkında neşredilenlerin iki mislidir. (4)

Yirmisekiz Mehmet Çelebi Parise elçi gönderilmiştir. İlk matbaa kurulmuş, geniş tercüme çalışmalarına girişilmiştir. İlk tiyatro piyesi bu devrede oynanmıştır (5). Fakat bu hareket çok sürmemiş ve irtica Batıyı tanıma gidişine ilk barikadını kurmuştur: **Patrona Halil ayaklanması (1730 - 1731).** Ulema ile Yeniçerilerin elele bastırdıkları bu hareket **Küfr** sayılmıştır, fakat Batıyı inceleme ceryanını durduramamıştır.

Osmanlılarla Batının geniş çapta temasları, orduların karşılaşması olmuştur. Yenilgiye uğrayan Osmanlılar, Batı'nın **teknik üstünlüğünü** tasdik mecburiyetinde kalmışlardır. Şu halde ilk iş yenilen kuvveti, orduyu ve dolayısiyle askerî müesseseleri ıslah etmek, batılılaştırmak teşebbüsü olmuştur. Mahmut I. Mustafa III. Abdülhamit I ve ileri görüşlü Veziri Halil Hamit Paşa bu yönde yürümüşlerdir. Askerî ıslâhat yanında ilmî yenilikler de yapılmış, Fransızcadan astronomi ve tıp kitapları Türkçeye çevrilmiş, Osmanlı ordusuna yabancı uzmanlar kabul edilmiştir. Yalnız bu olay göstermiştir ki, Batılılaşmak **kısmî kalamazdı.** Askerî ıslâhat teşebbüsleri, ilmî ve sosyal yenilik yenilikleri de beraber getiriyordu. Bir toplumu vücuda getiren unsurlar ve müesseseler birbirine bağlıydı ve nasıl birinin gerilemesi ötekilere sâri ise, birinin ıslâhı da ötekilerinin hepsinin ıslâhını gerektiriyordu.

Nizamı Cedit ve Kabakçı

Bu devrenin en mânalı safhası muhakkak ki Nizâmı Cedit devresidir. Vakur ve halim bir Padişah olan Se-

---

(4) — **R. Trevor - Roper:** Aynı makale.

(5) — **Refik Ahmet Sevengil: Yakın Çağlarda Türk Tiyatrosu,** C. I, s. 11

lim III'ün birkaç «Devlet erkânı» ile tasarladığı bu hareket artık tarihimizde tamamen aydınlanmıştır (7). Hareketin karakterindeki özellik, Batı'nın Osmanlı İmparatorluğundan **her cihetçe üstünlüğünü** kabul etmiş olmasındadır. Fransız İhtilâlinin patlak verdiği yıl Osmanlı tahtına çıkmış olan Selim III, Louis XVI ile gizli mektuplaşma halindeydi. İdeali Nizamı Cedit (Yeni Nizam) adını almıştır. Ne idi Nizamı Cedit? Hareketin önemi geniş ve dar anlamlara göre değişir. Dar anlamda, Askerî bir düzenden başka bir şey değildi. Fakat geniş ve gerçek anlamında, **«mevcut rejimin yerine yenisini koymaktı»** ve şu hususları içine alıyordu : 1 — Yeniçeriliği kaldırmak, 2 — Ulema sınıfının nüfuzunu kırmak, 3 — Avrupalılaşmak. Bu program bizi ilk defa olarak, gerçek bir ıslâhatçı ya da Batı'cı bir Padişah tipi ile karşılaştırmaktadır. Acaba, Büyük Petro'nun yaptığını, Selim III de yapabilir miydi? Bir tarihçimize göre, **yapamazdı.** Profesör **Karal**'a göre Rus ve Osmanlı toplumları arasında köklü farklar vardı. Bir kere, Rusların idâre sistemi iptidai kaidelerden ibaretti ve Devletler arası bir mukayeseden geçmemişti. Halbuki Osmanlıların hükûmet prensipleri ve idare sistemi başlangıçta Batı'ya karşı üstünlüklere sahipti. Bir zamanlar Batı'ya karşı üstünlüklere sahip bir Devletin Batı esaslarını benimsemeye mecbur kalması büyük zorlukların kaynağı idi. Selim III bu derece şümullü sonuçları gerektiren bir değişme programını şahsîlikten çıkararak Devlete mal etmek isteğiyle kurduğu meşveret toplantı-

(7) — Profesör **Enver Ziya Karal**'ın bu devreyi büyük bir sevgiyle incelemesi Nizamı Cedit'in sosyal yönlerini de aydınlatan derin bir eserle sonuçlanmıştır: **Selim III ün Hattı Hümayunları** (Ankara 1942 ve 1946). Bu eser hakkındaki bir tahlilimiz için bk. **İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. XIII, No. 1, 1946). Bu devre ile ilgili özetlerimizi müellifin bu eserinden ve daha önce zikrettiğimiz V. Cilt tarihinden almış bulunuyoruz

sında seçkin Devlet ricalinden ıslâhat hakkındaki tezlerini bildirmelerini istedi ve yirmi iki rapor aldı. (8)

Selim III'ün ıslâhat programında hemen bütün Osmanlı ıslâhat doktrininin ana hattını vücuda getirmiş olan bir metot görülür: **Eskinin yanında yeniyi kurmak.** Bu **ikici metot** İngilteredeki sonucu vermemiştir. Aksine, birbirini inkâr eden iki tip müessesenin, kültür seviyesi düşük ve hurafelere bağlı bir toplum içinde, bir arada yaşatılmak istenmesi ıslâhat hareketlerinin çoğunu ölü doğmuş bir hale getirmiştir. **Eski**'nin tek başına kalmak arzusundan hiçbir suretle vazgeçmemesi, ilk fırsatta yeni'yi yıkmaya çalışmasıyla sonuçlanmıştır. Gerçekten her yenilik eski'nin **yanında** yapılmıştır. Yeniçeri Ocağı **yanında** Nizamı Cedit Askeri, Medrese **yanında** teknik öğretim kurumları, Devlet bütçesi **yanında** İradı Cedit Hazinesi gibi.. Bir kere daha görülmüştür ki, sosyal müesseseler, birbirine bağlıdır. Ve yenileşme akımı sâridir. Askerî alandaki batılılaşma, san'at alanına da geçebilmiştir. İlk telif komedi bu devrenin mahsulü olmuştur. Selim III Avrupadan gelen operaları seyretmiştir. (*)

Bununla beraber Nizamı Cedit çalışmalarının Osmanlı tarihine sunduğu bir yenilik üzerinde durmak gerekir. Bu, Osmanlı İmparatorluğunun Avrupanın muvazene siyasetine girmesidir. Osmanlılar, bundan böyle, ba-

---

(8) — **Enver Ziya Karal: Nizamı Cedide dair Lâyıhalar** (Tarih Vesikaları, C. II, No. 6, C. VIII, No. 11-12 den ayrı bası. Ankara 1943). Bu lâyıhalar çeşitli tarihlerde basılmıştır. **Hüseyin Namık Orkun**'un Adliye Vekilliği tarafından yayınlanmış olan «**Türk Hukuk Tarihi - Araştırmalar ve Vesikalar**» serisinin bir cildi bu lâyıhalara tahsis edilmiştir (Ankara 1953).

(*) **Fahir İz: Ondokuzuncu yüzyıl başında yazılmış bir Türkçe piyes (Türk Dili ve Edebiyatı dergisi, C. 8, 1958) - Refik Ahmet Sevengil: Selim III devrinde yazılmış bir komedi. (Cumhuriyet,** 4 Haziran 1959).

tılılaşırken, Batıya karşı an'anevî davranışlarını bırakmışlardır. Kendilerini Avrupa Devletlerinden üstün görmek gibi otarşik bir prensipi terk etmişlerdir. Artık her hangi bir Avrupa Devletiyle eşit şartlar içinde andlaşma yapabileceklerdir. Viyana, Berlin, Paris ve Londrada daimî elçilikler kurulmuştur. Avrupa ile temas ve denge politikası içine giriş İmparatorluğun dağılmasını güçleştirmiş, ona bir ömür fazlası sağlamıştır.

Olaylar bu merhaleye eriştikleri zaman takvim 1806 yılını gösteriyordu. Değişme istekleri, ne kadar samimî olurlarsa olsunlar, İmparatorluğun yüzünü değiştirmemişti. Anadoluda ve Rümelide isyanlar başlamış, Batının milliyetçi ihtilâlleri Osmanlı ülkesi içinde de bir sosyal ve siyasî mesele haline gelmişti. Ayan'lar devletçikler kurmuşlardı. Merkezî iktidarın tereddütlü davranışları feodal bir anarşi doğurmuştu. İşte bu tarihte, İlmiye sınıfı mensupları hocalar, memleketin her tarafındaki vaazlarında, kahve sohbetlerinde, yenilgilerin sebeplerini anlattılar. İşlerin kötü gitmesinin tek sebebi Nizamı Cedit idi. Sonuç: Selim III «Hâdimülharemeyn» ünvanına lâyık değildi. Yeniçeri Ocağı ise harekete hazırdı. İşte bir Yeniçerinin sözü: «**Moskof olurum, Nizamı Cedit olmam.**» Islâhat engelleyicileri bir araya geldiler: Ulema, Yeniçeriler, birçok Devlet adamı ve nihayet bir kısım halk. Bütün geri iddialar bir Yeniçerinin şahsında liderini buldu: **Kabakçı Mustafa.** Ulema ıslâhatçı Devlet erkânının öldürülmesine dair fetva sağladı. İleride bu hareketi yapanların cezalandırılmaması için, ayaklanmanın meşru olduğunu bildirir bir de hüccet verdiler. (9) İsyancılar da Selim III'ü öldürdüler.

---

(9) — s. 16, 20. lu notta zikretmiş olduğumuz bu vesika Enderûnu Hümayun ve ricali Devlet «**makrunlarından... bazı dûrendiş olmayan kimselerin Osmanlı Devleti hizmetinde» Nizamı Cedid tabiri ile misli namesbuk bid'atı azîme ve İradı Cedit**

Nizamı Cedit gibi geniş bir program, Selim III gibi aydın bir hükümdar Ulema ile Yeniçerilerin birleşmesi sonunda ezilmişlerdi. Bu sefer ortaya yeni bir unsur daha çıkmış, İngiltere ve Fransa İstanbuldaki elçileri vasıtasıyla, mürteci çevreleri Batılılaşmak taraftarı olan ekipe karşı kışkırtmışlardır. Bir kere daha, bir ıslâhat teşebbüsü, bir irtica hareketiyle bastırılmıştı. Buna, bu sefer bizzat Batı'da yardım etmişti.

Senedi İttifak ve Yeniçeri Ayaklanması

Bu devrenin son hareketi Mahmut II'nin saltanatı başlangıcına rastlar. Islâhat taraftarı Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa, önce geri ve fesatçı Ulema ile çarpışmıştır. Daha sonra, 1808 yılında, İmparatorluğun feodal keşmekeşine son vermek için bir çeşit Osmanlı «Magna Carta»sı olan **Senedi İttifak'ı** vücuda getirmiştir. Bizzat Alemdar ıslâhat hususunda klâsikleşecek, ikici usule taraftardı: Avrupalıların ileri harp, teknik ve silâhlarının, Şeyhülislâm Fetvasıyla Osmanlı Ordusuna alınması. (10) Böylece «yeniliklerin Şer'i şerife uydurulması» metodunun yeniden yürürlüğe girmesi istenmiştir. Ve gene Nizamı Cedit'in yolunda yürünerek Yeniçeri Ocağı **yanında**

---

namı ile mezalimi kesire ihdas», neticede kendilerine menfaat temin ettikleri yazılıdır. Yeniçerilerin ise, **«mücerret ıslâhı âlem niyeti hâlisesi ile kıyam»** ettikleri, **Selim III' ün** hal'edilerek yerine **Mustafa IV' ün** getirildiği belirtilmiştir. Yeniçeri Ocağının bu hareketi gerek Pedişah, gerek İslâm halkı tarafından takdir edilmiştir. Ulema dahi bu isyan hakkını tasvip etmiştir(zira Nizamı Cedid **«hilâfı Şer ve kanun»** bir hareket olmuştur. Asker bir daha siyasete karışmıyacaktır. Bir ferde en ufak zarar verilmeyecektir. Bu vesika Muhakimi Şer'iyede tesçil ettirilmiş ve Yeniçeri Ocağına **«Senedi Şer'i** olmak üzere verilmiştir. (**Tarihi Cevdet, C. VII, s. 446-449**).

(10) — **Enver Ziya Karal: Osmanlı Tarihi**, C. V. (Zikredilmiştir) s. 93-96

Sekbânı Cedit Askeri kurulmuştur.

1808 Senedi İttifak'ı ile Padişah feodal Beylerini bir taraf olarak tanımıştır. Adeta iktidarına dahil mahallî yetkilere onları ortak etmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda, hukuk fikrine bağlı Devletin kaynağı olmak bakımından bu vesikanın önemi vardır (11). Padişah Mahmut II Alemdarın bu teşebbüsünü hükümranlık haklarına bir darbe saymıştır (12). Bu arada Alemdarın düşmanları harekete geçmeyi ihmal etmemişlerdir.

Onu devirmek için Ulema Yeniçeri ile birleşmiştir. Alemdar bizzat ateşlediği bir barut deposunda intihar etmiştir. Ve, Yeniçeri Ocağının isyanına karşı hayatının sonuna kadar çarpışmayı kabul eden tek Sadrıâzam olarak tarihteki yerini almıştır. Saray, bu oluşlar karşısında susmayı tercih etmişti (13).

2 — Aydın Despotluk Devresi

Değişen Denklem

Alemdar Vak'ası bir kuvvet olarak Saray'ın hüviyetini değiştirmiştir. Bundan böyle Saray kuvvetli bir Sadrıâzamdan Padişah'a kaymıştır. Mahmut II, bu kuvvetin mihrakındadır. Onun bu durumudur ki, ismini ve şahsiyetini ıslâhat hareketlerine vermiştir. Mahmut II devre-

---

(11) — **Sıddık Sami Onar: İdare Hukukunun Umumî Esasları**, s. 127-129 (İstanbul 1952) - **Recai Galip Okandan: Amme Hukukumuzun Anahatları**, s. 57-59 (İstanbul 1957)-**Ali Fuat Baş gil: Esas Teşkilât Hukuku Dersleri** (İstanbul 1948) s. 58-59 (İstanbul 1959) - **Selçuk Özçelik: Senedi İttifak (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. 24 No. 1-4, 1959, ayrı basısı).

(12) — **Ali Fuat Başgil: Aynı Eser**, s. 58, Not 1.

(13) — **Ali Seydi Alemdar Mustafa Paşa** (İstanbul 1329) **Kalust Arapyan: Rusçuk Âyanı Mustafa Paşanın hayatı ve kahramanlıkları** (Ermeniceden çeviren **Esat Uras**, Türk Tarih Kurumu yayınlarından 1943)

sinin en kayda değer tarafı zamanına kadar olagelmiş durum hilâfına, **siyasî kuvvetler denklemini değiştirmiş olmasıdır.** Bu tarihe kadar ıslâhat teşebbüslerini Saray ele alıyor, fakat bu hareketler Ulema ve Yeniçeri Ocağının birleşmesiyle akîm bırakılıyordu. Fakat 25 Mayıs 1826 toplantısında iş tamamen değişmiş, Ulema Yeniçeri Ocağının yıkılmasına fetva vermiştir. Saray'ın Ulema ile, geçici olarak birleşmesi dahi, Yeniçeri Ocağının sonu demek oluyordu. Ocağı ilga Fermanının dayandığı mucip sebepler fevkalâde dikkate değer mahiyettedir: **Yeniçeri taifesi bozulmuş bir kuvvet olarak gayesini gerçekleştiremez hale geldiği gibi, her çeşit askerî ıslâhat tertiplerini kıyamları ile önlemiştir. O kadar ki, Yeniçeri Ocağının durumu memleketi din düşmanlarının sarmış olması kadar önemlidir. Şu halde bu Ocak'la çarpışmak din düşmanlarının hakkından gelmek kadar farzolmuştur.** Aynı Ferman, Saray'la İlmiye birleşmesini de belirtmekteydi: Yeniçeri Ocağını yerinde bırakmak suretiyle alınacak her tedbir fayda vermiyeceğine göre «Bugün **(15 Haziran 1826)** Sultan Ahmet Camii şerifinde Sancağışerif altında müçtemi olan Şüyunu İslâm hazeratı ve bilcümle sıdkı kiram ve Ulemayı İslâm ve mecmu hayırhahı Din ve Devlet beyninde benmuktezayı Şer'işerif vaki olan ittifakı ârâ mucibince **salâhı âlem için Ocağın ismi ve resmi tebdil ve kâffei kanunu kadimin...»** (14)

Bu hareketin, işaret edildiği gibi, önemi büyüktür ve bir ıslâhat engelini ortadan kaldırmıştır. Sonra da müesseseler içinde birbirini inkâr eden, klâsik Osmanlı düalizmini ilk olarak ve askerî alanda kaldırmaya teşebbüs etmiştir. Batılılaşmanın en önemli adımı da böylece atılmıştır.

---

(14) — **Yeniçeri Ocağını İlga eden Ferman** (Topkapı Sarayı Arşivi, No. E. 5528).

Türklerin yakın tarihinde ilk olarak askerî alan bir tezattan kurtulmuştur. Bu suretle, Ordu 1826 dan beri her zaman ıslâhata en fazla açık ve istidatlı, yeniliklerin en önce girdiği bir müessese olmuştur.

Yeniçeri Ocağının kaldırılması büyük bir batılılaşma kapısı açmıştır. Bundan sonra bu gibi hareketleri baltalayabilecek tek kuvvet kalmıştır. İlmiye maddî destekten mahrumdu, fakat gene yerinde idi ve büyük kitle üzerindeki bütün tesirine sahipti. Saray ile İlmiyenin anlaşması uzun sürmemiştir. Herhangi bir ıslâhat hareketi bozuşmaları için kâfi bir sebeptir.

Yukarıdan Aşağı ve İkici Islâhat Sistemi

Mahmut II, bu şümullü olaydan sonra radikal ıslâhata girişmeyi İmparatorluk için bir hayat prensipi, bir müdafaa tedbiri saymış ve gelenekleri kısmen de olsa yıkması, Batılılaşma cereyanını şiddetlendirmiştir. Mahmut II ıslâhatı olarak adlandırılan hareketler Osmanlı İmparatorluğunda modern Devlet fikrini gerçekleştirmiş sayılamazlar. Batı, modern Devlete ferdî hürriyet rejimini kurarak, monarşilerin mutlak karakterleriyle savaşarak erişmiştir. Savaşın galibi fert olmuştur ve mutlak hükümdarlar karşısında taraf olarak yer almıştır, hâkimiyetin kullanılmasına iştirak hakkını elde etmiştir. Oysa Mahmut II, karşısında mutlak yetkileriyle çarpışan, bu kuvvetini sınırlamak isteyen bir kitle bulmamıştır. Aksine kendisi Osmanlı toplumuna yeni müesseseler vermek, Osmanlı ferdine de yeni haklar daha doğrusu müsaadeler tanımak yoluna gitmiştir. Bu bir otolimitasyondu. Mahmut II'nin giriştiği hareketler, bütün yeniliklerine rağmen, aslında kendisine kadarki ıslâhat yolunu muhafaza etmişlerdir. **Yukarıdan aşağı** bir gidiş takip etmiştir. Bu hareketler, geleneklerle savaşmaktan çekinmeyen, mutlak otoritesine muayyen bir dozda rasyonalizm katan bir

hükümdar tarafından gerçekleştirildiği için sistem «aydın despotluk» münevver istibdat özelliğine sahip sayılabilir.

Bir çıkış noktası olarak, bu ıslâhat ne gibi esasları gerçekleştirmiştir? Herşeyden önce, ferdî hürriyet rejiminin kurulması yönünde geniş adımlar atılmıştır: angarya, müsadere kaldırılmıştır. Mülkiyetin korunması, kanun önünde eşitlik, muhabere hürriyeti kabul edilmiştir. Bilhassa din ve vicda nhürriyeti, Mahmut II'nin meşhur vecizesiyle ilân edilmiştir: **«Tabaamdan Müslümanları ancak Camide, Hristiyanları Kilisede, Musevileri de Havrada görmek isterim.»**

Gelenekleri sarsan bu yenilikler anayasa garantisine sahip olmamışlardır. Meselenin esası da buradaydı ve modern Devlet anlayışı bakımından ciddî bir eksiklikti. Çünki, Padişahın mutlak yetkileri karşısında, ilân edilen fert hak ve hürriyetleri hiçbir pozitif garantiye bağlanmamıştı. Bunları ilân eden Padişah, istediği zamanda ve usulde hepsini geri alabilirdi. Mutlakiyet otolimitasyonun çerçevesinden kurtularak daima geri gelebilirdi, zaten ortadan kalkmış ta değildi.. Oysa ki ancak Padişahın iktidarını sınırlamakla, hâkimiyeti kullanmakta onu yalnız bırakmayarak, meselâ bir Meclis kurmakla **mutlak** idare **meşrutî** olabilirdi. Mahmut II'nin ıslâhat sisteminde bu özellik yoktur. Mahmut II, ferdî hürriyetler sistemini kurmaktan ziyade, anarşik bir durumda bulunan saltanatı kuvvetlendirerek, ona bu yönde bir düzen vermiştir. Teokrasi gene Devlet yapısına hâkimdir. İlmiye sınıfının öğretim, adalet ve eğitim işleri üzerindeki nüfuzu olduğu gibi kalmıştır. (15). Mahmut II ıslâhatı, İlmiye sınıfının nüfuzunu Devletin yapısı üzerinden kaldıramamış, hatta hafifletememiştir. Meselâ Kadılık müessesesini ıslâha mu-

(15) — **Enver Ziya Karal:** Aynı Eser, s. 162.

vaffak olamamıştır. Aksine bu alanda ikici metot devam ettirilegelmiştir. Batının eğitim prensipleriyle çalışacak eğitim müesseseleri Medrese'nin **yanında** kurulmuştur. Şer'iye Mahkemelerinin **yanında** Nizamiye Mahkemelerinin temelleri atılmıştır. Eski müesseselere ilişmeden kurulmak istenen yeni teşkilât *kısmî, mahallî* ve kısır kalmıştır.

Mahmut II ıslâhatının bazı özelliklerinin tespiti ve değerlendirilmesi gerekir. Mahmut II, ıslâhatçı Osmanlı hükümdarlarının en başarılı olanı sayılabilir. Koyu bir yabancı baskısının ve Avrupa ihtilâllerinin sarstığı anarşik bir iklim içinde, geri kuvvetler ortasında, bu hükümdar bir hayli ıslâhat yapabilmiştir. Osmanlı toplumunu Batı dünyasına biraz daha yaklaştırmıştır. Batı, milliyetçi fikir ve ihtilâlleriyle Osmanlı ülkesi içinde ilk ve şümullü tesirini bu devrede ve Mahmut II gibi bir Padişah karşısında göstermiştir. Bu ıslâhat hareketleri bazı gerçekleri de belirtecek önemdedirler. Bir gerilik unsuru olan Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra, Batı yönünde ilerlemek daha kolay olmuştur. Fakat ıslâhat sisteminin radikal ve sosyal olmasına gerçek engel olan **telifçi tavizci** ve **ikici** metot, bu hareketleri şeklî bırakmıştır. Zira, yenilik cereyanını baltalayan maddî kuvvetin bertaraf edilmesine rağmen, aynı mahiyetteki mânevî kuvvet, İlmiye sınıfı, yerinde kalmıştı. Islâhatın bu kuvvet vasıtasıyla «Şer'işerife» uygunluğunun tespiti, takip edilen yolun eski istikamette yönelmesini gerektirmiş, Mahmut II sisteminin sosyal değerini azaltmıştır. Eğer bu durumdan kurtulunabilseydi muhakkak ki daha ileri gidilebilirdi. Nitekim ıslâhatçı hükümdara «Gâvur Padişah» adını verenler taassubu temsil edenler olmuştur. Bu devrededir ki, İlmiye sınıfı, Yeniçeriliğin kaldırılmasına önayak olduğu halde, Islâhat —ya da batılılaşmak— meselesi karşısında, gerçek

durumunu tayin ve ilân etmiştir. Osmanlı toplumunu Batıya yöneltmek «küfr»idi. Bu zihniyet dünya tarihinde ihtilâlleriyle yepyeni bir devir açan XIX. yüzyılın getirmekte olduğu problemleri çözecek kudrette değildi. Bu bakımdan da yerli ve gerici idi. İrticaı savunuyordu. Mahmut II'ye gelince, içinde bulunduğu sosyal şartlar hatırlandığı takdirde, meşrutî bir sisteme gitmemiş oluşu, böyle bir sistemi yerleştirecek adımlar atmadığının delili değildir. Mutlak bir hükümdar olarak, kendi iktidarını bizzat sınırlaması, hurafelere dayanan siyasî geleneklerle cepheden savaşması modern bir topluma ve ona tekabül eden Devlet şekline giden yolu açmıştır. Adını taşıyan ıslâhat, Nizamı Cedit'le Tanzimat devreleri arasındaki geçit rolünü daima muhafaza edecektir. **Nizamı Cedit**'le bu ıslâhat arasındaki farklar, ferdî hürriyet rejimine daha fazla yer verişi, gerçekleştirmelerin müşterek bir İlmiye - Yeniçeri baskısından kurtulmuş olmasıdır. Tanzimat'la ilişiği ise, bu hareketin başlangıcı, ona özelliklerini ve metodunu veren bir kaynak olmasındadır.

3 — Modern Devlet Fikrinin Gerçekleşmesine Doğru

Tanzimat Prensipleri

Tanzimat Devresi olarak isimlendirilmiş olan ıslâhat sistemi, Osmanlıların sosyal gelişmeleri içinde birden bire ortaya çıkan, özellikleriyle bir adacık halinde görünen bir olay değildir. Islâhat silsilesini **devam ettiren,** onları sonraki aynı çeşit hareketlere bağlayan bir zincir halkasıdır. Zaten bu sürekliliği hareketin mihveri olan Abdülmecit bizzat belirtmiştir: «Yüzelli sene vardır ki gavaili müteakıbe ve esbabı mütenevviaya mebnî ne Şer'işerife ve ne kavanini münifeye inkıyat...»

XIX. yüzyılın ikinci yarısına doğru, 1839 yılının 3 Kasım günü, evinden helâllaşarak çıkan Sadrıâzam Mustafa

Reşit Paşa tarafından okunmuş ve birer sureti bütün yabancı Devletlerin elçilerine verilmiş olan Gülhane Hattı Hümayunu yeni bir siyasî organizasyonun lüzumunu da ilân etmiştir. Kısmen inkılâpçı bir rönesansı esas alan bu vesika, kendisinden önceki vesikaların hepsinden daha fazla Batılıdır ve bazı tarihçiler tarafından da Türklerin **ilk Haklar Beyannamesi** ve bir «İçtimaî Mukavele» olarak tanınmıştır. (16) Şu kadar var ki, Tanzimat devresi sadece 1839 Gülhane Hattı ile başlatılamaz. O, bir problem haline gelmiş olan Osmanlı İmparatorluğu meselesini gittikçe ağırlaşan ve artan yabancı müdahalesinin baskısı altında, aydın bir ekipin çözmeye savaşması demektir. Osmanlı Devleti, bu Hat ile, Batının üstünlüğünü **resmen** tanımıştır. Hatta Batı karşısında bir çeşit aşağılık duygusuna kapılmıştır.

Kendisinden sonraki devrelere ıslâhat metodu itibariyle bir kaynak olan Tanzimat, Mahmut II sisteminin tabiî bir mahsulüdür. Tanzimat aynı zamanda bir zihniyettir. Sonraki devrelerin biraz da küçümseyerek «Tanzimat Kafası» dedikleri toplum anlayışı Osmanlı ıslâhat hareketlerine çekingen, **muhafazakâr** (teokratik ve gelenekçi), **ikici** (telifçi ve tavizci), fakat daima araştırıcı ve Batıcı damgasını vuran bir zihniyettir. Bu zihniyetin devamını Birinci Meşrutiyette, kısmen de olsa İkinci Meşrutiyette elle tutulur bir şekilde görmek mümkündür. Bu da göstermektedir ki, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışına kadar, ıslâhat taraftarları Tanzimatın koyduğu ıslâhat metodunu devam ettirmişlerdir, yani büyük bir Devletin kurtuluş dâvâsını, hakir görmelerine rağmen, Tanzimat

---

(6) — **Enver Ziya Karal: Aynı Eser,** s. 197 - **Reşat Kaynar: Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat** (Ankara 1954), s. 176 - 180 - **Reşat Kaynar: İnsan Hakları Beyannamesini 119 yıl önce nasıl ilân etmiştik?** (**Dünya,** 4 Ocak 1958).

zihniyetiyle çözmeye çalışmışlardır.

Bu devrenin sembolü olan Gülhane Hattı herşeyden evvel, iyimser bir çıkış noktasına sahiptir: İmparatorluğun ekonomik ve jeopolitik durumu onu beş on yıl içinde yükseltebilir, tabiî muayyen şartlara riayetle... Kalkınma metodu ana hattı bakımından şu olmalıdır: İmparatorluğu şimdiye kadar yükseltmiş âmil neyse onu veya onları ihya etmek gerek. Bu da topluca Şeriat'tır. Şu halde şeriat anayasa olmalıdır. Yanısıra, yeni kanunlar da yapılmalıdır. Herşeyden önce, İmparatorluğun «fert»leri can, namus ve mülkiyetlerinden emin olmalıdırlar. Kanun karşısında, vergi ve askerlik alanlarında eşitlik tesis edilmelidir. Kanunî devrinin pek makbul «Dairei Adalet»i yeniden uygulanmalıdır (17).

Bu fikirleri, Batı medeniyetine (**Civilisation**'a) girmeyi ve Avrupa müşterek hukukuna katılmayı İmparatorluk için bir nefs müdafaası sayan, **Koca Reşit Paşa,** Tanzimat Fermanını okuduğu gün ilân etmişti. Gerçekten Tanzimat, Batıya inanmış bir ekipin, **Abdülmecit'in Reşit, Ali, Fuat Paşalar** gibi ricalin şahsiyetlerine bağlanmıştır. Gene, bu devrededir ki, orijinal bir olay daha görülmüştür. **Yeni** (ya da **Genç**) **Osmanlılar** Cemiyeti kurulmuş, (tarih) çatısı altında zamanın fikir ve edebiyat liderlerini toplamıştır. **Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa, Agâh Efendi** bu çatı altında, bütün ayrılıklarına rağmen Padişahın mutlak otoritesine karşı ilk muhalefet nüvesini kurmuşlardır. Avrupanın ihtilâl zevkini tatmış olan bu insanlar Tanzimatın siyasî düşüncesini olgunlaştırmışlar ve

---

(17) — **Kınalızade Ali Efendi: Ahlâkı Alâî** (Zikredilmiştir) C. III, s. 49. Aynı **Daire'nin** İngilizce tercümesi ve metni için bk. **Prod** (No. 6, Vol. I, July 1958), (Princeton'da çıkan bu siyaset ilmi dergisi Daire'nin şeklini kapağına basmış, 6. sayfasında da tercümesini vermiştir).

Birinci Jön Türk hareketini vücude getirmişlerdir. Onlar sayesindedir ki Osmanlı tarihinde ilk defa, fert iktidar karşısına çıkarılmış, ferdî hürriyet rejiminin hukukî garantilere bağlanması, bu yönden çağdaş Devlet formülüne varılması tezi savunulmuştur.

Çağdaş Devlet formülüne varılabilmiş midir? Ferdî hürriyet rejimlerinin garantisi olarak, anayasa müesseseleri kurulabilmiş midir? Bu yöndeki ıslâhat bir meşrutiyet rejimini getirecek kadar kuvvetli olmamıştır ve gene bir otolimitasyonun fâsit dairesinden kurtulunamamıştır. Başka bir deyimle, Mahmut II'nin kurduğu sistemden hissedilir şekilde ileri gidilememıştir. Bununla beraber en önemli mesele, Tanzimatın ferdî hürriyet rejimini kurmak yolundaki araştırmalarıdır.

Fert ve Padişah

Padişahın «prerogatives»leri (imtiyazları) karşısında, fert hakları pozitif teminata sahip olamamışlardır. Zaten Ferman bu hakları, **tabiî haklar** olarak değil, fakat birer **ihsanı şahane** olarak ilân etmiştir. Tanzimatın en fazla üzerinde durduğu mesele **eşitlik** olmuştur. Eşitlik, tabiî hukuk doktrininin açısından değil de, Osmanlılık açısından görülmüştür. Tanzimatın ikici ve telifçi metodu bizatihi **Devletin gayesini de ikileştirmiştir.** Çeşitli dinlere mensup Osmanlılar arasında eşitlik prensipinin tesisi yoluna gidilmiştir. Zamanın sevilen deyimi ile **toprak kardeşliği** prensipi ana siyaset kaidesi yapılmak istenmiştir. Herkes «bir pederin evlâdı» idi, bu peder de Padişahtı. Böylece İslâmcı bir İmparatorluk formülü yanında, kozmopolit bir camia telâkkisi yer almıştır. Bu çeşitli (plural) camianın birleştirici unsuru Osmanlılık'tı. Böylece İslâmlık yanında Osmancılık yer almıştır. Tanzimatın en önemli özelliği Devletin gayesini de, müesseseleri gibi, açıkça **ikileştirmiş** olmasıdır. Bundan böyle Osmanlı etik'i

(Devletin dayandığı mânevî temeller) bu çifte gayeye dayanacaktır, sosyal ve siyasî değer hükümleri bu iki gayeye kıyasen verilecektir: Her ne ki iyidir, **o İslâmidir ve Osmanlıdır.** İki gaye arasında tezatlar bulunabilir, hatta bunların birbirini inkâr ettikleri sonucuna dahi varılabilir, fakat bunun fazla bir zararı yoktur. Zira Tanzimat, bizatihi birbirini inkâr eden fikirler ve müesseseler arasında bir bocalama olmuştur.

Eşitlik prensipinin, normal bir ferdî haklar sistemini aşarak, Osmanlı Devletine vermiş olduğu bu özellik iki önemli sonuç doğurmuştur: Evvelâ, kesin olarak Osmanlı İmparatorluğu kendisini Batıdan üstün görme prensipine veda etmiştir. Sâniyen, İmparatorluk fiilen federatif bir yapıya sahip olmuştur. Bundan böyle, Devletin en önemli gayesi (İslâmî olmaya ilâveten) unsurlarının birlik ve âhenk içinde yaşamasıdır. **İttihadı Anasır** (Unsurlar birliği) terimi bu yeni idealin ifadesidir ve çokluğun, çeşitliliğin birliğini açıklamaktadır. Din bağı **yanında** ülke bağı, bu yoldan da **vatan, millet** ve nihayet Osmanlı Devletinin çeşitli unsurlardan mürekkep halk unsurunu ifade eden **ümmet** terimleri ortaya çıkmıştır. Bu terimler Genç Osmanlılar tarafından işlenmiştir. Eşitlik prensipi, bir «Osmanlı Müşterek Milletleri Camiasının» (Commonwealth) araştırılmasına yol açmıştır.

Tanzimat Müesseseleri

Tanzimat zihniyeti müessesesesler alanına da inikâs etmiştir. **Meclisi Vâlâyı Ahkâmı Adliye** Danıştay ve Yargıtay yetkilerine sahip, Tanzimat doktrinini hukuk alanına çıkaracak en önemli organ olarak kurulmuştur. **Ceza Kanunnamei Hümâyunu,** 1846 tarihli İdarî Kanun, Ticaret Kanunu bu heyetin çalışmaları eseridir. Kaza alanında da önemli bir değişme kaydedilmiştir. Adalet teşkilâtındaki bir çeşit lâyikleşmenin eski mahkemelere ilişilme-

den ortaya çıktığını görmek mümkündür. Şer'iye Mahkemeleri **yanında** Hıristiyan unsurun ihtilâflarını çözmekle ödevli **Cemaat Mahkemeleri** ve gene **Karma Ticaret ve Asliye Mahkemeleri** kurulmuştur. Askerî alandaki yenilik bilhassa belirtilmelidir. Orduda batılılaşma yönünden kaydedilen birlik daha da kuvvetlendirilmiştir. Doğulu kadro ve batılı teknik ikiliğinin kaldırılıp, ilk defa olarak askerliğin millî bir ödev olarak tesisi ve eşitlik esaslarına bağlanması, Yeniçeriliğin ilgasından beri birliğe kavuşmuş olan bu müesseseyi daha mütecanis ve batılı bir yapıya kavuşturmuştur. Tanzimat ikiliği, askerî alanı tesiri altında bırakamamıştır. Ordu fikrî ve fiilî çatışmaların dışında kalarak kendine hâs gelişme serbestliğine kavuşmuştur.

Asıl mesele, Tanzimatın İlmiye sınıfı karşısındaki tutumu ve öğretim alanında almaya çalıştığı tedbirler olmuştur. Medrese Tanzimata da karşı koymuştur. Tanzimat millî eğitim alanında Medreseye dokunamamıştır, fakat metoduna sadık kalarak onun **yanında** Darülfünun (Üniversite), Orta ve İlkokullar kurmuştur. Birbirini reddeden akılcı ve skolâstik iki zihniyetin temsilcileri bir arada ve aynı ödevlere sahip olarak bırakılmışlardır. Medrese teokrasinin, yeni okullar ise Batılılaşmanın liderleriydiler. Medrese ve Ulema ilk fırsatta nüfuz ve hâkimiyetlerini sınırlayan Batı örneğinde kurulmuş eş müesseselerden kurtulmak istemişlerdir. Doğu ile Batının yanyana yaşatılmak istenmesi bu devrede kesin şeklini almıştır. Bundan böyle, İmparatorluğun son günlerine kadar, ıslâhat cereyanları belli ve değişmez meselelere uygun olarak gerçekleşme yoluna gireceklerdir. Problemler artık kesin şekillerini almaktadırlar.

Batılılaşmak ve Batı

Problem şudur: Batılaşmak **şarttır.** Fakat bunun İs-

lâmcı ve Osmanlıcı kadrolar içinde yapılmak zarureti vardır. **Zaruridir.** Çünki Osmanlı İmparatorluğu, kapsadığı çeşitli kavimlerle, yaşamak istiyorsa kendisine Batılı bir şekil ve seviye vermelidir. Batılılaşma artık sadece bir seçkinler programı değildir. Bu programın gerçekleştirilmesi için ortaya, diğerlerinden daha ağır basan üçüncü bir kuvvet çıkacaktır. Bu kuvvet bizzat **Batı**'dır. Batı Osmanlı İmparatorluğunu batılılaşmaya mecbur edecektir. Bu **zorlama** ağır bir baskı halinde daimî surette hissedilecektir. 1840 yılında, Osmanlı Devletinin karşısında Batıyı temsil eden, ya da temsil ettiğini iddia eden dört büyük Devlet vardır. Bunlardan ikisinin yapıları Osmanlı Devletine benzer: Çarlık Rusya ile Avusturya İmparatorluğu. Diğer ikisi Fransa ile İngilteredir. Batının Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki isteklerinde samimiyetle hareket ettiğini iddia etmek tarih gerçeklerine aykırıdır. Osmanlılar karşısında üstünlüğünü tesis ettikten sonra, Batılı büyük Devletler, Bâbı Ali'ye önce tavsiyede bulunmuşlardır. Sonra teşebbüsü ele alarak ıslahat yapılması için müdahale safhasına geçmişlerdir. Daha sonra da bu müdahale ağır bir baskı haline gelmiştir. Batı medeniyeti adına yapılması istenen hususların dikte edilmesine kadar gidilmiş olması baskının agırlığı hakkında bir fikir vermeğe yeter. Batı Osmanlı Devletinin kurtuluşuna ve kalkınmasına çok kere Haçlı zihniyeti ile, fakat herşeyin üstünde, **menfaatleri açısından** bakmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu ıslâh edilebilir miydi? Soruya tek müspet cevabı Fransa (Fransızlar değil) veriyordu. Eşitlik prensipinin birlik prensipini yaratacağını, bu yoldan Osmanlı camiasının kalkınacağı tezini savunuyordu. İngiltere, Osmanlı Devletinin gidişini kaderci bir görüşle ele alıyordu. İmparatorluğun ölümü mukadderdi. Dağılma olaylarının, yabancı Devletlerin müdahalesinden âzade olarak, cereyan edeceği tezini ileri sürüyordu. Rus

Çarlığı, Osmanlı İmparatorluğundaki fiilî federatif durumun siyasî bir gerçek haline getirilmesini, milliyetlerin tanınmasını ve muhtariyete kavuşturulmasını öne sürüyordu. Avusturya ise zamanının şartlarına göre üç tezden birini savunmayı uygun buluyordu. Osmanlı Devleti bu dört ateş arasında, kendi yolunu bulmaya çalışmıştır. Tanzimat kafasının ikiciliği, telifçiliği, çekingenliği ve muhafazakârlığı bu tablo içinde daha iyi anlaşılabilir.

Hangi kitle ıslâh edilecekti? Daha doğrusu, Osmanlılar, Osmanlı Devletinin beşerî unsuru olarak, hangi etnik yapıya, ya da çeşitliliğe sahiptiler? Genç Osmanlılardan **Namık Kemal**'i dinleyelim: **«Bugünkü günde Ümmeti Osmaniye İslâm, Hıristiyan, Yahudi ve bundan başka Dürziler falan gibi mezahip eshabına ve kavimce Arap, Türk, Kürt, Lâz, Çerkes, Toska, Pomak, Boşnak, Ermeni, Bulgar, Rum, Yahudi vesaire gibi birçok tebaalara münkasemdir.»** (18). Batılılaşma ve ıslâhat olayları bu gayrı mütecanis toplum içinde cereyan etmeliydi. Bu kitleyi, siyasî ve sosyolojik olarak adlandırma meselesi önemlidir. Ümmet politikası, «İttihadı Anasır» probleminin bir sonucu olmuştur. Yalnız bu politika derin bir gerçeği açığa vurmuştur. İslâm ve Hıristiyan ayrılığı sadece din alanında kalmamış, sosyal alanda da yer etmiştir. İki ayrı din iki ayrı toplum vücude getirmiştir. Tanzimat topluma nüfuz edip, derinliğine ıslâhat teşebbüslerine girişmek istedikçe, bu ayrılık ve çeşitlilik ortaya çıkmıştır. Batılılaşma meseleleri iki toplum tarafından aynı gözle görülmemiştir. Bu bakımdan, eşitlik, askerlik meseleleri istenilen sonuçları vermemişlerdir.

1856 Islâhat Fermanı

Yeni bir hamle, ağır bir yabancı baskısı altında, 1856

---

(18) — **Enver Ziya Karal: Osmanlı Tarihi**, C. VII (Zikredilmiştir), s. 330-337

Islâhat Fermanı ile ilân edilmiştir. Bu vesika, yabancı Devletler tarafından hazırlanmış, Bâbı Ali tarafından da Hattı Hümayun şeklinde yayınlanmıştır. Batı devletleri, Osmanlı sosyal yapısında daha fazla ıslâhat istiyorlardı. Batı istekleri samimî taleplerden ziyade, birer müdahale bahanesiydiler. Kapitülâsyonlar Osmanlı ülkesini sarsmaktaydı. Her türlü kalkınma enerjisi ve imkânı baltalanan bir Devletten ıslâhat yapmasını istemek insanın kendi kendisiyle tezada düşmesiydi. Batının ileri sürdüğü, içişlerine doğrudan doğruya karışma sebebi **medeniyet'ti.** Islâhatı, **medeniyet adına** talep ediyor, hak iddia ediyordu. Bu iddia **«İmperialiste»** bir politikanın hareket noktasını teşkil edince, en ileri sayılan Batı Devletlerinin güttükleri gerçek gayenin gizlenmesine de yaramıştır. Meselâ Çarlık Rusyanın Batı medeniyeti adına hareketini anlamaya, böyle bir hak iddiasını meşrulamaya pek imkân yoktur. Kaldı ki, Mujik'in sosyal seviyesinin Osmanlı köylüsünden daha üstün olup olmadığı soruşturulmaya değerdi. Her hal ve kârda, 1876 da Birinci Meşrutiyetin ilânına kadar, Osmanlı Devletinin iç ve dış siyasetinde temel vazifesi görmüş olan 1856 Islâhat Fermanı, Osmanlı Devletinin hemen bütün müesseselerini yenileştirecek, hatta dayandığı fikrî esaslarda derin değişmeler yapacak mahiyette idi. Gülhane Hattı'nı ilân etmiş olan Abdülmecit'in şahsiyeti bu Fermana bağlanabilir. Bu suretle Tanzimatın ikinci safhası sayılabilecek olan bir devreyi de kapsamıştır. 1861 de ölümü üzerine, kardeşi Abdülâziz Osmanlı tarihi sahnesine girmiştir.

1856 Fermanı ezelî problem olan Müslüman - Hıristiyan tab'anın eşitliğini mihver edinmiştir. Batı bütün ıslâhat hareketlerinin lüzumunu, gerçekleşmesini ve başarısını sözü edilen prensiplere dayamıştır. Fakat Tanzimat'ın açıkça göstermiş olduğu gibi, bizatihi Osmanlı Devletinin yapısı ve Batılı Devletlerin menfaat çarpışmaları Ferma-

nın yürütülmesini imkânsızlaştırmıştır. Manzara cidden gariptir: **«Ortada bir hasta, kendilerini bu hastanın vârisi telâkki eden dört doktor ve hastalığı tedavi için tanzim ettikleri pek çok reçeteler vardı. Hasta bu reçetelerin hepsini tatbik ederek sıhhatını kazanacaktı, durum buna benzemekteydi.»** (19).

Meşrutiyet'e Götüren Köprü

Islahat Fermanı ile başlayan, Tanzimat Devresinin ikinci kısmını yürütmek ödevini Abdülâziz, kardeşi Abdülmecit'ten devralmıştır. Tanzimatçı metodla Devletin çeşitli müesseselerinin ıslahına ve yenilerinin kurulmasına devam edilmiştir. İmparatorluk yapısına yenilik getirmeleri bakımından iki müessese üzerinde durulabilir. Bunlardan birisi idarî bölgelerin yeni bir şekle göre düzenlenmesi, diğeri de **Şûrayı Devlet**'in kuruluşudur.

Yeni şekle göre *Osmanlı İmparatorluğu* **Vilâyetlere** bölünmüştür. Ülkenin vilâyetlere taksimi, idarî görünen fakat siyasî alana yenilik getirmiş olan bir olaydır. Çünki ilk olarak seçim prensipi ve mahallî idare sistemi bu yoldan İmparatorluk yapısına girmiştir. 1868 tarihli **«Teşkilâtı Vilâyet Nizamnamesi»** ne göre (20) idarî taksimat şu sırayı takip etmiştir: **Vilâyet, Liva, Kaza, Karye.** Vilâyet, Liva ve Kazaların birer **İdare Meclisi** vardı. Bunların her birinde ikisi müslim, ikisi de gayrı müslim dört seçilmiş üye bulunacaktı. Bunlar «halk tarafından müntehap kimseler» olacaktı. Ayrıca Vilâyetlerin **Divanı Temyizleri**'nde 6, **Umumî Meclislerinde** 4 üye; Livaların **Meclisi Temyizlerinde** 6 üye: Kazaların **Meclisi Deâvî**'lerinde de 3 üye, halk tarafından seçilmiş olacaktı. Karyelerde ise, seçim prensipi daha geniş bir uygulama alanı bulmuştu.

---

(19) — **Enver Ziya Karal: Osmanlı Tarihi,** C. VI, s. 28

(20) — **Teşkili Vilâyet Nizamnamesinin** metni için bk: **Düstur,** C. I, **Tertip I,** s. 608 (1289)

Her karyenin iki muhtarı ve **İhtiyar Meclisi'**nin bütün üyeleri **Karye halkı tarafından seçilecekti.** Seçme ve seçilme şartları, pek dar olmayan bir sisteme bağlanmıştı. Bütün seçilmiş üyelerin, Osmanlılık gayesinin uygulanmasından ötürü, yarısı müslim yarısı da gayrı müslim olacaktı. Bu suretle seçim prensipi, mahallî idare kadrosu içinde ilk olarak uygulanmıştı. Seçilmiş üyeler, 1876 da ilân edilmiş olan Birinci Meşrutiyetin ilk genel seçimlerinde ikinci seçmen addedilmişlerdir.

Şûrayı Devlet'in kuruluşu da Meşrutî rejime bir adım teşkil etmiştir. 1868 de kurulmuş olan bu müessese tamamen Batı taraftarı çevrelerin eseri olmuştur. O kadar ki, bizzat Batılılar, Yeni Osmanlılar (ilk Jön Türkler) ve Batılı Devlet adamları bu kuruluşta birleşmişlerdir: Şûrayı Devlet, müşterek bir kanaate göre, **«İptidaî bir Meclisi Meb'usan»** dı (21). Gerçekten, 5 Daireye bölünmüş olan bu müessese, İmparatorluğun küçük mikyasta bir Parlâmento hazırlığını ifade eder bir duruma sahip olmuştur. Osmanlı Devlet teşkilâtında ilk defa bu çeşit bir müessese doğmuş oluyordu. Şûra, din ve mezhep farkı olmaksızın, bir yıl içinde 41 üyeye sahip olmuştur. Bunların 28'i Müslüman, 13'ü çeşitli din ve mezheplere mensuptur. Her ne kadar istişarî yetkilere sahip olmuşsa da, Devlet bütçesini incelemek yetkisine de sahipti. Şûra'ya Parlâmento yapısına benzer bir görünüş veren özelliği Vilâyet Meclisleriyle temasından doğmuştur. Bu Meclislerin her yıl isteyecekleri ıslâhatla ilgili mazbataların Şûra'da müştereken müzakeresi için her birinden 3—4 temsilci gelmesine karar verilmiştir. Çeşitli vilâyetlerden gelen ilk temsilciler yola çıkarlarken halk tarafından heyecanlı tezahüratla uğurlanmışlardır. Şûrayı Devlet, 10 Mayıs 1869

---

(21) — **Abdurrahman Âdil: Osmanlılarda ilk Parlâmento, (Hâdisatı Hukukiyye ve Tarihiyye) C. 12, s. 164-166**

da büyük merasimle Abdülâzizin nutku ile açılmıştır. Padişah, Şûra'nın bir Parlâmento hazırlığı hüviyetini belirtmiştir: **«Kim olursa olsun, hangi millete mensup bulunursa bulunsun, bütün erbabı iktidarın Şûrayı Devlet'e dahil olmasını isterim. Şûrayı Devlet Suriyelilerin, Bulgarların, Boşnakların, velhasıl tekmil anasırın erbabı iktidarı için müşterek bir merkez olmalı ve bu erbabı iktidar Vükelâya yardım etmeli»** (22). Açış nutkunda ise, aynı Padişah Osmanlı anayasa hukuku için tamamen yeni bir kaideyi ilân etmiştir: Kuvvetlerin bir elde toplanması adeta ilga olunmuş ve kuvvetler ayrılığı prensipinin üstün faydaları ilân edilmiştir: **İcra kuvveti adlî, dinî ve teşriî kuvvetlerden ayrılmalıdır** (23). Bu suretle, bir taraftan İcra kuvveti sınırlanmaktaydı. Bir taraftan da, Kaza organı bağımsızlığa kavuşma yoluna gidiyordu. Teşriî çalışmalar, İcra karşısında bir **taraf** hüviyeti kazanma yoluna giriyordu. İşin daha da dikkati çekici yönü, İcra kuvvetinin dinî otoriteye nazaran bağımsızlığını ilânı olmuştur. Şûra, kısa zamanda Padişahın, hatta koruyucusu **Ali Paşa**'nın karşısında frenleyici bir kuvvet haline gelmiştir. Fakat, sınırlanmaya tahammül edemeyen Osmanlı «iktidar»ı Şûra'nın yapısını ifsat ederek rolünü sıfıra indirmiştir. Şûra çok geçmeden, Sadrıâzamın icraatını tasdik edici kimselerden terekküp etmiş, gayesinden uzaklaşmış, fonksiyonunu yapamaz olunca **Şûrayı Devlet** olmaktan çıkarak, zamanının iğneli deyimi ile **«Şûrayı Evvet»** olmuştur (24). Sadece böyle bir teşebbüse girişilmesi göstermiştir ki, 1868 Şûrayı Devlet'i Meşrutî rejime büyük bir adım teşkil etmiştir.

---

(22) — **Takvimi Vekayi** nutkun bir kısmını yayınlamıştır. (1284 Nisan 29 - 1285 Muharrem 18, No. 968).

(23) — **İsmail Hâmi Dânişmend: Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. IV, s. 226-227.

(24) — **Enver Ziya Karal: Osmanlı Tarihi**, C. VII, (Zikredilmiştir). s. 149

Daha doğrusu, Osmanlı siyasî gelişmelerinde, Mahmut II - Abdülmecit devrinin müesseselerinden Birinci Meşrutiyete **birdenbire sıçrama** yoktur. Şûrayı Devlet iki devre arasında, bir süreklilik sağlamış, Tanzimat'la Birinci Meşrutiyet arasında bir köprü olmuştur.

Tanzimat devresinin kapladığı otuzyedi yıllık bir fasıla içinde, Osmanlı Devletinin ıslâhat başarıcısı olarak tutumu dikkatleri toplayacak mahiyettedir. Tanzimat hükümetleri gayet kuvvetli dış ve iç baskılar arasında hareket etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Dış baskı, ıslahatı dikte edecek kadar ileri gidebilen, aralarında derin menfaat ayrılıkları bulunan Batılı veya Batılılık iddiasında bulunan Devletlerden gelmiştir. İç baskı çeşitli unsurlara sahipti. Muhafazakâr İlmiye sınıfı ıslâhatı «gâvurluk» sayarak başta gelmiştir. Birinci Jön Türk hareketini vücuda getiren Yeni Osmanlılar ise ıslâhatı kâfi bulmuyarak meşrutî bir sistemin kurulmasını istemişlerdir. Bu baskılar karşısında hükümet etmekle ödevli bulunanlar, bilhassa yabancı baskısı artınca, bir ıslâhat adımı daha atmak yoluna girmişlerdir. Bütün bu gelişmelere, kuvvetler ayrılığı prensipinin mutantan bir surette ilânına rağmen, Padişahlar, mutlak karakterlerini muhafaza etmişlerdir. Bizzat Tanzimat ricâli Meşrutî bir rejimin kurulmasına taraftar olmamışlardır. Zaten Avrupalı anlamda bir muhalefetin doğması da bu sebeple, Tanzimatı getirenlerin mutlakiyeti idame istekleri karşısında, gerçekleşmiştir. Tanzimat devresinde, modern topluma ve Devlete ulaşma yolunda elde edilenler bunlardır.

4 — Modern Devlet Fikrinin Son Gerçekleştirmeleri: Meşrutiyet Rejimi

Birinci Meşrutiyet ve Jön Türkler

23 Aralık 1876 günü, yeni bir ıslâhat hareketini dikte etmek için İstanbulda toplanmış olan Tersane Konfe-

ransının ilk oturumunun sonuna doğru duyulan top seslerini Hariciye Nazırı Mehmet Esat Saffet Paşa şöyle açıklamıştı: «İşitilen şu top sesleri bütün Osmanlı ülkesinde Kanunu Esasî'nin ilânını» haber vermekteydiler ve o dakikadan itibaren, Türkiye (Osmanlı İmparatorluğu) meşrutî hükümetler arasına girmiş oluyordu. İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Almanya, İtalya delegeleri için bu tam bir sürpriz olmuştu. Osmanlı Devleti Batı manzumesine girdiğini, resmen ilân ediyordu.

Osmanlı tarihinin ilk yazılı Anayasası olan 1876 Kanunu Esasî'si tam mânâsıyla bir telifçiliğin eseridir. Osmanlı idareci sınıfı içinde iki grup belirmişti. **Muhafazakârlar,** Padişahın yetkilerinin azaltılmamasına ve sınırlanmamasına taraftardılar. **Islâhatçılar,** doğrudan doğruya ve padişah karşısında seçimle kurulmuş bir organın bulunmasını istiyorlardı. Bu tez onları, Padişahın *yetkilerini halkın temsilcileriyle ortaklaşa kullanması* esasına götürmüştür. Meşrutiyet taraftarı ve bu rejimi kurmak taahhüdü ile tahta çıkan Abdülhamit II'de muhafazakâr çevrenin davranışlarında istikbalinin emniyetini görmüştür. Abdülhamit, Osmanlı siyasî partileri veya kuvvetleri arasında bir tercih yapmak zaruretiyle karşılaşmıştı. Batılılaşmak isteyenler de **ıslâhatçılar**'dı. Bu grupun tezi olan meşrutiyet, Batılılaşmanın ve Avrupa camiasına girmenin ilk şartıydı.

1876 Kanunu Esasî'sinin ilânı Osmanlı tarihinde gerçek bir dönüm noktası olmuştur. Fakat Kanunu Esasî, Batı örneğinde bir anayasa olmaktan uzaktı. Mahmut II ıslâhatından beri tutulan yol, yani hükümdarın bütün yetkilerini ve sorumsuzluğunu teyit ve fert hürriyetlerinin garantisiz bırakılması usulü, bu sefer bir anayasa metni halinde tespit edilmişti. 1876 sisteminin kurduğu anayasa müesseseleri o şekilde tertiplenmiştir ki, demokratik (seçimle kurulmuş) organın (Meclisi Meb'usanın)

yetkileri, demokratik bir usulle kurulmamış (doğrudan doğruya Padişah tarafından teşkil edilen) organlar tarafından durdurulabiliyordu. Meb'usan Meclisi ve meb'uslar ödevlerini yerine getirme teşebbüsüne geçince, karşılarında Padişahı ve hepsi de mansup olan ve Meclis karşısında sorumlu olmayan İcra Organını (Sadrıâzamı, Heyeti Vükelâyı), Ayan Meclisini, Şûrayı Devleti buluyorlardı. Henüz bir seçim kanunu mevcut olmadığı için Geçici Talimat (Talimatı Muvakkate) gereğince yapılan seçim sonunda, Meb'usan Meclisi 80'i müslim, 50'si de gayrı müslim olmak üzere 130 meb'ustan teşekkül etmişti. İmparatorluğun ilk Parlâmentosu iki kere toplanmıştır. Birinci devrede üçbuçuk ay, İkinci devrede ikibuçuk ay olmak üzere, altı aylık bir Parlâmento hayatı, Birinci Meşrutiyeti karakterize eder. Bu müddet içinde mebuslar 86 toplantı yapmışlardır. 19 Mart 1877 de toplanmış olan Meclis, 14 Mart 1878 de, Abdülhamit II tarafından, fevkalâde haller ve halkın ehliyetsizliği gibi sebeplerle tehir edilmiştir. Bu tehir otuzbir buçuk yıl sürmüştür.

Birinci Meşrutiyetin Meb'usan Meclisi, dünya siyasî tarihine kayda değer bir örnek sunmuştur. 1876 Anayasası ile Meclise verilmeyen yetkileri, Meclis istemeye ve kullanmaya teşebbüs etmiştir. Mebuslâr Batıdaki eşleri gibi çalışabilmesi için gerekli yetkileri almak yoluna gitmişlerdir. Kanun teklifi yetkileri yok denecek kadar az olan mebuslar, 1876 Osmanlı - Rus savaşının fena idaresinin sorumlularını Divanı Alî'ye sevketmişler, kabine düşürmek yetkileri olmadığı halde Sadrıâzam İbrahim Ethem Paşayı azlettirmişlerdir.

Serbest konuşamıyan meb'usların Parlâmentoda işi olmadığını, Padişahın kendilerine danışmayı ihmal ettiğini açıkça söylemekten çekinmemişlerdir (25). Bu durum

---

(25) — **Hakkı Tarık Us: Meclisi Mebusan,** C. II, s. 30-31 (İstanbul 1954).

göstermiştir ki, belli bir siyasî organ, çalışmaları için gerekli yetkileri, anayasa tarafından tanınmamış olsa bile, elde etmektedir.

Birinci Meşrutiyet, sosyal alanda, Tanzimattan fazla ıslâhat yapamamıştır. Fakat bütün ıslâhat hareketlerinin sembolü olmuştur. Millet temsilcilerinin neler yapabileceği, ilk defa olarak anlaşılmış, sonraki devirlerin ideali olmuştur. Bir Parlâmento bir Devleti kurtarabilirdi. Şu halde Meşrutiyet adı verilen rejim, en gerçek ıslâhatın ilk şartı, hattâ bizzat kendisiydi. Kısa süren Parlâmento hayatı, daimî surette bir ideal olarak nesilden nesile intikal ettirilmiştir. Bu idealin yaşatıcıları, Abdülhamit II istibdadına karşı isyan eden İkinci Jön Türk hareketinin mensupları olmuşlardır. Bundan böyle, Batılılaşmanın adı **Meşrutiyetin yeniden ilânı** olacaktır.

Otuz yıldan fazla sürmüş olan bir istibdat, Batının ihtilâllerle beslenmiş hürriyetçi iklimi içinde, İkinci bir Jön Türk hareketinin doğup gelişmesine engel olamamıştır. Jön Türkler aralarındaki fikir ayrılıklarına rağmen, batıcı idiler, savaştıkları sistem, İslâmî görünüşlerden faydalanmasını bilen Abdülhamit rejimiydi. Abdülhamit II'nin, şahsiyeti ve sistemi hakkında, şimdiye kadar söylenenler dışında, yeni incelemelerin mahsulü bir hayli şey söylemek mümkündür. Fakat, çok büyük bir parçası hurafe ve cehalet pençesinde olan Osmanlı toplumu yararına giriştiği sosyal hareketlerin sosyal ve siyasal bakımlardan gerçek bir değeri haiz olmadığı tespit edilebilir.

İkinci Meşrutiyet: «Hürriyetin İlânı»

Bu uzun fasıladan sonradır ki, Osmanlı İmparatorluğu içinde XVIII. yüzyıldanberi gelişmesini takip ettiğimiz modern toplum ve Devlet fikrinin son gerçekleştirme hareketine şahit olunacaktır. İkinci Meşrutiyet 24 Temmuz 1908 (10 Temmuz 1324) de 1876 Kanunu Esasî'sinin, bizzat Abdülhamit II'nin bir Hattı Hümayunu ile, yeniden

yürürlüğe konmasıyla açılmıştır. Zamanın basını ve yazarları bu harekete bir isim bulmuşlardır: **Hürriyetin İlânı** (26). Meşrutiyetçiler, Kanunu Esasî'nin tekrar yürürlüğe girmesiyle, Parlâmentonun yeniden toplanmasıyla, Osmanlı Devletinin **derhal kurtulacağına**, asırlık ıslâhatın kuvveden fiile çıkacağına, siyasî ıslâhatın sosyal ıslâhatı gerçekleştireceğine inanmışlardır. Fakat çok geçmeden derin bir dehşet içinde görülmüştür ki, yabancı baskısı, sömürücü kapitülâsyonlar halinde, yerli yerinde kalmıştır. Daha da ağır basmaya başlamış, ülkeden ayrılma cereyanları devam etmiştir. Büyük kitle, gene cahil, fakirdir. Bu unsurlarla bir meşrutiyet sistemi kurmak muhaldi.

İkinci Meşrutiyet önce siyasî ıslâhatta karar kılmıştır. Meşrutî sistemle tezat teşkil eden 1876 Kanunu Esasî'nin yapısı 1909 ve 1911 yıllarında değiştirilerek, çok partili bir meşrutiyetin tabiî ihtiyacı olan parlâmenter sistem tesis edilmiştir. Yeni değişmelere göre; Heyeti Vükelâ Meclis tarafından kolaylıkla düşürülebilecek, buna karşılık İcra Organı (Padişah ve Heyeti Vükelâ) Mebusan Meclisini daha zor şartlar içinde feshedebilecekti. 1911 de, İcra - Teşri arasında, Parlâmenter hükümet sisteminin gerektirdiği muvazenenin Meclis lehine bozulduğu ileri sürülerek, İcra Organının Meclisi daha kolay feshedebilmesi yolunda yeni bir değişmeye girişilmiş, bu tadiller ancak 1914 yılında kabul edilebilmiştir. Ayrıca, 1909 tadilâtında kayda değer nokta, 1876 da açıkça amme hürriyetleri faslına konmamış olan toplanma ve cemiyet hürriyetlerinin, kabul edilmiş olmasıdır.

Mebusan Meclisinin yetkilerini arttırmakla elde edi-

---

(26) — Bu devrenin özellikleri için bk. **Hasan Amca: Doğmayan Hürriyet** (İstanbul 1958) - Tarık Z. Tunaya: **Hürriyetin İlânı** (İstanbul 1959).

len kazanç fevkalâde olabilirdi, fakat siyasî müesseselerin bir bütün teşkil ettiklerini akıldan çıkarmamak şartiyle... Olayların gelişme şeması şöyle çizilebilir: İktidar partisi olan İttihat ve Terakki, Devlet teşkilâtını ve siyasî hayatı tamamen kendi otoritesi altına almıştır. Parlâmento çoğunluğu kendi mebusları tarafından vücude getirilmiştir. Seçimlere, fiilî baskılarla hâkim olmuştur. Parlâmenter ve demokratik kalıplar arkasında kurulagelen bu tahakküm siyasî hayatı felce uğratmıştır. Muhalefet, umumî efkârın açıklanma vasıtaları susturulmuştur. Böylece, dolambaçlı yollardan bir tek parti rejimine, bir çoğunluğun ve bu çoğunluğa hâkim liderlerin sultasına düşülmüştür. Padişahın 1876 yetkileri, bir partinin eline geçmiştir. Normal çok partili rejim yerine, iktidarla muhalefet arasında bir hesaplaşma, bir intikamlaşma cengi kurulmuştur. Bir siyasî kan dâvâsıdır bu..

Siyaset alanında tek başına kalmış olan İttihat ve Terakki, otarşik bir zihniyetle ve bitmez tükenmez iç ve dış gaileler ortasında, bir hayli sosyal meseleyi, ıslâhat olarak, ele almış, plânlamış ve bir kısmını da kanunlaştırmak imkânını bulmuştur. Bilhassa 1911 Kongresinden itibaren, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programında önemli bir değişme vukû bulmuştur. Cemiyet Osmanlıcılık prensipini ikinci plânda bırakarak, **Milliyetçi - İslâmcı** bir doktrin ve aksiyon programına sahip olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun, hayatının son sekiz yılında, Batılılaşma bir iktidar partisi programı haline gelmiş oluyordu. İttihat ve Terakki programındaki milliyetçilik prensipi, **Batılılaşmak** hattâ **lâyikleşmekle** aynı anlamda sayılmıştır. İmparatorluk içindeki infiratçı milliyetçilik cereyanlarından ve bu cereyanın gelişmelerinden Türkler ayrı kalmamışlardır. İttihat ve Terakki kongrelerinde alınan kararlar Türk unsurunun millî şuura sahip kılınması ve bu hususu sağlayacak çalışmalar üzerinde top-

lanmış, 1913 yılından itibaren bu yoldaki çalışmalar ve hareketler hızlandırılmıştır. İttihat ve Terakki'nin tek ve iktidar partisi olarak fevkalâde hallere mahsus tedbirler alarak çalışması, programının süratini ve devamlılığını sağlamış, bunları kanunlaştırması için imkânlar vermiştir. Kapitülâsyonların 1914 yılında ilgası millî iktisat ve kültür politikasına yol açmıştır. İttihat ve Terakkinin sosyal ıslâhatı kültür, ekonomi ve hukuk alanlarında programlaştırılmıştır (27).

Kültür alanında, «Milliyetçilik - Garpçılık» prensipinin bilhassa uygulandığı, hurafe ve gelenekçiliğe karşı büyük çapta savaş açıldığı bir vakıadır. Meselâ, Üniversite derslerine kadın talebelerin erkeklerle birlikte devam etmeleri, kadınların iş hayatına atılmaları bu arada zikre değer. Eğitimin lâyik olması, dinî teşkilâtın okullara müdahale etmemesi, Üniversite muhtariyeti sağlanması gayesiyle tedbirler alınmış, müesseseler kurulmuştur. Bu arada Millî Kütüphane, Millî Hazinei Evrak, Millî Coğrafya Cemiyeti, turizm meseleleriyle ilgili tesisler kısmen kurulmuş, kısmen de temelleri atılmıştır. Millî tarih telâkkisi ve buna uygun olarak yazılmış olan ders kitapları bilhassa üzerinde durulacak teşebbüslerdir. Millî müzik, millî filmcilik, edebiyatta millî hamleler (millî ve hamasî şiirler), dilde Türkçecilik, Osmanlı alfabesinin sadeleştirilmesi, İttihat ve Terakki'nin kültür ve sanat alanlarındaki icraatının delilleridir. Gene bu alanda milliyet fikrinin öncüsü, eğitimci rolü ile memleketin her tarafına dağılan **Türk Ocak'larıdır. Ziya Gökalp Bey, Ocak** ile **Fırka** arasında birleştirici unsur olmuştur. Parti şubelerinin yazı, yabancı dil ve sosyal yardım konularında kurslar

---

(27) — **Tarık Z. Tunaya: Türkiyede Siyasî Partiler** (Zikredilmiştir), s. 201-206 (Bu konu ile ilgili bibliyografya kitapta gösterilmiştir). - **Tarık Z. Tunaya: Hürriyetin İlânı**, s. 50-51.

açarak, şubeler ve dispanserler tesis ederek çalışmaları programın gerçekleşmesi bakımından yalnız bu devre için kayda değer bir mahiyeti haiz olmamış, zamanımızdaki siyasî partilere örnek olmuştur. Gene çeşitli hayır kurumları, bu alanın birer unsuru olarak çalışmışlardır.

Ekonomi alanında da, iktidar partisi millî veya otarşik bir siyaset takip etmiştir. Kapitülâsyonlardan kurtuluş, kooperatifçilik, Türklerin serbest mesleklere intisapları, ticaret hayatına atılmaları gibi olayların fiiliyata çıkmalarını mümkün kılmıştır. Millî sermayelerle kurulmuş hususî işletmeler, şirketler, fabrikalar, imalâthaneler ve nihayet millî bir bankanın (İtibarı Millî Bankası) kuruluşu ekonomik bir açılmanın ve millîleşmenin ifadesidirler. Bu gelişmelerin tabiî mahsulü olan iş ve işçi meseleleri de İttihat ve Terakki'nin meşgul olduğu konulardır. Milliyetçi ekonomi fikri, **müdaheleci, devletçi** ve merkeziyetçi bir sisteme vücut vermiştir.

Hukuk alanında göze çarpan en önemli hareket lâyikleşme *tatbikleridir.* İttihat ve Terakki herşeyden önce, kaza organlarını şer'î müesseselerin tesirinden kurtarmayı kararlaştırmıştır. Mahkemeler doğrudan doğruya ve yalnız Adliye Nezaretine bağlanmıştır. Bu suretle **«Kaza birliği»** prensipine varılmıştır. Bu cereyanın sonucu halinde, evlenme ve boşanmaya dair bir Kararname (Münakehat ve müfarekat kararnamesi) yapılmıştır. Hukuk alanında yapılması istenen ıslâhat arasında «taaddüdü zevcat»ın, hükümdarın urfî yetkileri alanına girdiği ve menedilebilmesi cereyanı ortaya atılmış, **cevaz** müessesesinden faydalanılmak yoluna gidilmiştir. (28)

İkinci Meşrutiyet, yakın tarihimizde, kesif bir siya-

---

(28) — **Mansurî Zade Sait: Cevazın Ahkâmı Şer'iyeden Olmadığına dair (İslâm Mecmuası,** C. I, No. 10, s. 295-303) - **Şerafettin: «Cevazın Ahkâmı Şer'iyeden Olmadığına Dair» Makalesi münasebetiyle (İslâm** Mecmuası, C. I, No. 12, s. 357-360).

sî hayatın aynı zamanda batılı anlamda ortaya çıktığı devredir. Bütün değeri ve özelliği de buradan doğmaktadır. Türkiye tarihinde ilk defa olarak, umumî efkâr denilen olayın ortaya çıkması İkinci Meşrutiyet yıllarında gerçekleşmiştir. İlk defa olarak siyasî fikirlerin cereyan haline gelmesi de, bu devrede mümkün olmuştur. Bilhassa 1912 yılına kadar, siyasî partilerin, iktidar - muhalefet olarak, bütün eksiklerine rağmen, çok partili rejimin ortaya çıkmaları ve çalışmaları bu devrede görülmüştür. Bütün yönleriyle İkinci Meşrutiyet, Batı fikir ve müesseselerine ardına kadar açık bir kapu olmuştur. Ve zamana göre en modern fikirlerin tatbik edilmek teşebbüsüne girişildiği doğulu ve hazırlıksız bir toplum örneğini vermiştir. Meşrutiyet toplumunun bütün hayatına hâkim olan iktidar partisinin, doktrinine mal ettiği esasları, teorik kalmaktan kurtararak riayeti mecburî kaideler, kanunlar haline getirmesi Parlâmentoya hâkimiyetinden dolayı zor olmamıştır. Otoriter özellikleri yanında, ıslâhatın **millî - lâyik ve otarşik bir Devlet** formülüne varmak istediği açıkça görülmektedir. Böylelikle, İkinci Meşrutiyet, uzun zamanlar bir türlü cesaret edilemeyen kararları almıştır. Fakat o da, Osmanlıcılık ve İslâmcılık kadroları içinde kalmak mecburiyetinde bulunduğu için çekingen, muhafazakâr ve tavizci kalmıştır.

İkinci Meşrutiyette, yapılması düşünülen ve yapılan ıslâhat hareketleri daima İslâmcı cephe ve İlmiye sınıfının müdahalesi, muhalefeti ve engellenmesiyle karşılaşmıştır.

III

BATILILAŞMA FİKİRLERİ

1 — Batı düşüncesinin vardığı siyasî plâtform ve Osmanlılar

Osmanlı İmparatorluğunda, Batıya yaklaşma ve onun

üstünlüğünü kabul etme eğilimi belirdiği zaman XIX. yüzyıl Avrupasında, romantizmin mutedilleştirdiği bir Aydınlık Devri felsefesi hâkimdi. Bu felsefe, herşeyden önce aklın hâkimiyetini ifade ediyordu. Kilisenin vesayetinden kurtulmuş olan insan aklı, bu baskının ağırlığını atmış, bağımsızlığının meyvası olan yaratıcılığını serbestçe inkişaf ettirmekteydi. İnsanlar, artık belli otorite ve yorumların esiri değildiler (1). Bu düşüncenin tekabül ettiği dünya görüşü yeni bir toplum ve Devlet fikrinin gerçekleşmesini, müesseseleşmesini zarurî kılmıştır. Akıl, tecrübe ve müşahedelerle sosyal hayatın incelenmesi de tabiî bir sonuç olarak doğmuştur. İnsanın değeri, hümanist ve üniversalist bir kadro içinde nazara alınmış, toplum, Devlet, iktidar gibi olaylar teokratik vesayet sisteminin dışında akılla açıklanma yoluna gidilmiştir. En ihtilâlci prensiplere de bu suretle varılmıştır: İnsanlar, çatısı altında yaşadıkları siyasî organizasyonu kendi akıllarıyla bulmuşlardır, **Devlet insan yapısıdır.** Fertlerin (vatandaşların) rızası hilâfına hiçbir iktidar kurulamaz. Böyle bir iktidara da itaat edilmiyecektir.

Avrupa ve Amerikanın ihtilâlleri bu dünya görüşünün eserleridir. «Eski Nizamları yıkarak» yerlerine konulan yeni sistemler de aynı görüşün eserleriydi. Mutlak monarşilere karşı girişilmiş olan savaşlar hürriyetçi sonuçlar vermişti. Devlet iktidarının sınırları olan insan hakları, kralların «ihsanı şahane»si değildi. **Habeas Corpus Act** 1689 da ilân edilmiştir. İki Meclis sistemi, kuvvetler ayrıldığı, anayasanın üstünlüğü prensipleri ve doğurdukları tatbikat liberal rejimlerin temellerini vücuda getirmişlerdir. **John Marshall** tarihî kararını Gülhane Hattının ilânından otuzaltı yıl önce vermiştir. Genel se-

---

(1) — **Kâmıran Birand: Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimatta Tesirleri** (Zikredilmiştir), s. 18

çim prensipi temsilî rejimin esası sayılmıştır. İngiltere radikal seçim reformunu Tanzimat Fermanından yedi yıl önce yapmıştır (1832). Batıdaki oluşlar bu yönde devam edegelmiştir.

Nasihatnameciler'in Küçük Dünyası

Osmanlılara Gelince...

Osmanlı İmparatorluğu kurulduğu zaman, İslâm medeniyetinin aydınlık ve rasyonalist devresi kapanmıştı. İmparatorluk, İslâm medeniyetinin skolâstiği içinde doğmuştur (2). XIV. yüzyılda İslâm dünyası kavimler arası mübadelede merkez rolünü kaybetmiş, Batı ile ilgisini kesmiş kendi içine kapanmıştır. Bu özelliklerine ekli olarak, İslâm medeniyeti fikrî kuvvetini de kaybetmiştir. Fikir hayatı yaratıcı olmaktan çıkmış, fikrî araştırmalar imkânsızlaşmıştır. Nakilcilik, eskinin tekrarı ve tasnifi İslâm skolâstiğinin ifâdesi olmuştur. Bu devreyi en iyi ifade, İslâm dogmatizmini en veciz bir şekilde ilân eden olay, **İçtihat Kapusunun kapanmış olduğunun** kabulü olmuştur. Osmanlı Devletinin fikir hayatı da İslâm skolâstiğinin tesirinden kendisini kurtaramamıştır. İmparatorluğun en parlak devrelerinde bile «İlmî hüviyet sahibi olan şahsiyetlerin» İlim ve Fikir âleminde yeni bir devir açacak değerde olmadıkları ve İslâm dünyasındaki bu fikrî durgunluk ve gerilemenin Osmanlı fikir hayatında da yaratıcılığı önlediğini müşahede etmek kabildir (3). Bütün sosyal yapı, aslında liberal bir din olan müslümanlığı yanlış tefsirler içinde dondurmuş, bir sınıfın ve temsil ettiği zihniyetin vesayeti altında kalmıştır. Özellikleri-

---

(2) — **Hilmi Ziya Ülken: İslâm Düşüncesi**, s. 5-6, (İstanbul 1946).

(3) — **İsmail Hakkı Uzunçarşılı: Osmanlı Tarihi**, C. II, s. 644, (Ankara 1949).

ni belirtmeye çalıştığımız bu sınıf Halife - Padişah'a karşı tam bir itaat doktrinini savunuyor, eğitim, adalet müesseselerinde bu gayeye göre adam yetiştiriyordu. İlk öğretim müesseselerinden zamanın yüksek öğretim müessesesi olan Medreseye kadar, daima bu skolâstik zihniyet hâkim olmuştur. Bu sistem, insan aklının bağımsızlığını ve yaratıcılığını kabul edemezdi. Zira, ortada Şeriatın yorumları, otoritelerin buyrukları vardı. Bunlara uymak, bunları ispat edilmiş gerçekler olarak kabul etmek, bunlardan sonuçlar çıkarmak gerekiyordu. Bunların dışına çıkmak küfr'dü. Kâfir olmadan aklın yaratıcılığını tesise imkân yoktu. Fakat gayet dar bir şekilde yorumlanmış olan İslâm akidelerine, daha doğrusu İlmiye sınıfı tarafından savunulan fikirlere itaatsizlik **kâfirlik** oluyordu. Osmanlı ferdinin ve toplumunun düşüncesi dinî - siyasî bir vesayet altındaydı. Bu çeşit bir manevî istibdat altında ise ferdin sorumluluk duygusu, yaratıcılığı, istidat ve kabiliyetleri gelişemezdi, gelişememiştir de... Medresenin zihniyeti buydu. Tamamen ferdî, mistik bir öğretim ve telkin sistemi, XVIII. yüzyılda, Aydınlık çağında, Osmanlı ferdini dünya meselelerini çözmeye değil, onlardan uzaklaştırarak ahrete hazırlamaktaydı.

Bu zihniyetin mahsulü olabilecek Devlet görüşü, esrarlı ve teokratik bir sistemin devam ettirilmesinde toplanmıştır. Skolâstik, Kur'an prensiplerinden sonuçlar halinde çıkarılmış siyasî fikirler doğurmuştur. Bu fikirler «Siyasetnameciler» ve «Nasihatnameciler» tarafından bir çeşit pragmatizm çerçevesi içinde işlenmiştir. Sarayların kütüphanelerinde bol bol rastlanan bu kitapların yazarla-

rı Padişah'a âdil olmayı (4), iyi bir vezir seçmeyi (5), ahlâkî hasletleri geliştirmeği, bu arada ahde vefa prensipine sadık kalmayı (6), hükümet işlerini ehline tevdi etmeyi (7), Ulemaya itibar etmeyi (8) tavsiye etmişlerdir. Tabaaya da «Ruhu âlem» olan Padişaha itaat etmeyi öğütlemişlerdir. Hepsi birbirine benzeyen bu öğütlerin yeni bir dünya görüşüne yer vermek şöyle dursun, dogmatik bir nakilcilikten kurtulmaları imkânsız olmuştur. (9) Medrese bu metodu, Osmanlı siyasî hayatının yorumlanması için benimsemiştir ve Nuşirevan devri fıkralarından çıkarılan kıssalar öğütlerin meşruiyet sebebi sayılmıştır (10). Daha sonra Osmanlı Devletinin uğradığı her yenilgi ve başarısızlık, hatta bütün bir yıkılma devrinin

---

(4) — **Kâfi El Aksarayî'nin «Nizamülâlem»** Tercümesinden: **«... Tanrı adalet ve insan ile emreder Kur'andan.. Adalet etmek dindendir ve Padişahın kuvvetinden olur. Padişah adaletten yüz çevirirse, halk da isyan eder..» (Topkapı kütüphanesi** No. 349, s. 11A, 11B. Hicrî 1004)

(5) — **Kâtibî: Gencinei Adalet,** s. 38A, 38B. **(Topkapı Sarayı Bağdat Kütüphanesi,** No. 348)

(6) — **Taşköprüzade: Mevzuatülulûm** (Zikredilmiştir), s. 441-442.

(7) — **Kavanini Der Hulâsai Mezamini Defteri Divan (Ayn Ali Efendi Risalesi)** (İstanbul 1280), s. 75-76, 102-103.

(8) — **Koca Sekbanbaşı Risalesi,** s. 411 (Adliye vekilliği yayınları, Ankara 1935).

(9) — **Ziyaeddin Fahri Fındıklıoğlu: Müslüman bir Devlet Nazariyecisi: İbni Haldun** (Bu etüd Profesör **Charles Corazat'nın Amme Hukuku Dersleri, C. II, Kısım II, İstanbul 1946,** kitabının son kısmını teşkil etmiştir), s. 797-798.

(10) — Meselâ **İsmail Hakkı Bursavî, Buhtunnasar** ve **Danyal** fıkrasını **(Kitabülhitap el İsmail Hakkı, s. 18, 1292** baskısı); **Taşköprüzade** de **Heyat ile Yezdicert** hikâyesini **(Zikredilen Eserî** s. 438) örnek verirler.

sebepleri Şeriattan uzaklaşılmakla açıklanmıştır (11). Pek az fikir adamı bu gelenekçi kadro dışına çıkabilmiştir. Muazzam bir dünya devleti olan Osmanlı İmparatorluğunun kurduğu teşkilât bu fikirlerin tesiri altında dondurulmuştur. O kadar ki, «XVIII. yüzyıldan itibaren, İmparatorluğun maruz kaldığı sarsıntıları karşılamak üzere, Devlet teşkilâtında hiçbir değişiklik yapılmamış», gelenekçi yürüyüş devam etmiştir. «Bozuk düzen» XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar süregelmiştir (12). Batının bu devre içinde ulaştığı siyasî ve anayasa alanına ait merhaleler ise bellidir. Gerçekten Medresenin mistik zihniyeti ile yeni dünya meselelerini çözmeye imkân yoktu. Fakat yeni bir dünya görüşüne ihtiyaç vardı. Ancak bu yeni görüşle Batılılaşmak meselesi çözülebilecekti.

«Bu Devlet Böyle Nasıl Olur?»

Osmanlı fikir adamları İmparatorluğun süratli düşüşü karşısında, sonraki devrelerde de sorulacak bir sorunun cevabını aramışlardır: **«Bu Devlet nasıl kurtarılabilir?»**. Soruyu samimiyetle sormuş olan Padişahlar da vardır. Mustafa III'ün Hattı Hümayunlarından birisi üzerinde şu cümle okunabilir: **«Bu Devlet Böyle Nasıl Olur?»** Daha sonra Selim III, aynı soruyu zamanının seçkinlerine sormuş ve bunlar da sundukları yirmi kadar «lâyiha» da İmparatorluğun niçin çökmekte, Batı karşısında niçin gerilemekte olduğunu, ne gibi tedbirlerle kalkındırılabileceğini araştırmışlardır (13).

Nizamı Cedit ricali, Batının askerî üstünlüğünü, teknik ileriliklerini kabul etmişlerdir. Bu fikrî davranış,

---

(11) — **Koçi Bey Risalesi** (Zikredildiştir, s. 19

(12) — **İsmail Hakkı Uzunçarşılı: Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı**, s. 512-513 (Ankara 1945).

(13 — **Enver Ziya Karal: Nizamı Cedide Dair Lâyıhalar** (Zikredilmiştir).

İmparatorluğun otarşik siyasetinden verilmiş **ilk tâviz** olmuştur. Büyük bir kuvvet olan ordu ıslâh edilince, İmparatorluğun eski yüceliğine kavuşacağı ileri sürülmüştür. Bu, aynı zamanda acı bir itiraftı. Devlet teşkilâtındaki aksaklıkların resmen açığa vurulmasıydı. Lâyıha yazarlarından bazıları Batının teknik üstünlüğünü belirtirlerken, satırlar arasına, o zamana kadar alışılmamış bazı fikirler de sıkıştırmışlardır. Meselâ **Abdullah Molla** Osmanlı Devletinin idareci personelinin yetersizliğini, zulüm ve israfın yıkıcı zararlarını belirtmiştir (14). Kethüda **Mustafa Reşit** Efendi radikal bir ıslâhat zaruretine parmağını basmıştır. «Din düşmanı olan Batı geri ve bozuk askerî kuvvetle» «kahrü tedmir» edilemezdi (15). Bu fikirler, Avrupanın en büyük olayı Fransız İhtilâlinin Batı dünyasını sarstığı sıralarda ileri sürülmüştür. İhtilâlin Osmanlı toplumu içindeki serpintilerini açık görüşlü bir Yeniçeri olan **Koca Sekbanbaşı**'nın Risalesinde takip etmek mümkündür. Bu küçük eserde ana tez Nizamı Cedit'in savunulmasıdır. **Koca Sekbanbaşı,** Batıdaki olayların Osmanlı İmparatorluğundakilerden önce cereyan ettiğini belirtmiştir. Şu halde Osmanlıların siyasî değişmelerine sebep Nizamı Cedit değildir, zira Nizamı Cedit yokken de bu olaylar mevcuttu: «... aslından intizamı bozulmuş ve mukaddema nizamının çivisi çıkmış böyle bir dünyaya hemen yalnız Nizamı Cedit sebep oldu diye dâvâ edersiz...» (16). Batıdaki olaylar, «fesatlar» bütün dünyaya yayılma istidadını gösterecek genişliktedir. **Koca Sekbanbaşı,** Nizamı Cedit'i tenkit edenleri «aklı dümensiz bir alay bîşuur» olarak görürken Avrupanın teknik

---

(14) — **Aynı Eser,** s. 4-7.
(15) — **Aynı Eser,** s. -3-14.
(16 - 17) — **Koca Sekbanbaşı Risalesi:** (Adliye Vekilliği yayınları, Ankara 1935), s. 405, 406, 407.

üstünlüğünü de kabul ettiğini belirtmektedir. Batı karşısında Osmanlı toplumu bazı illetlere sahip olduğunu göstermiştir: Devlet düzeni baştan başa bozuktur, halk ise cahildir ve taassubun esiridir. Bilhassa Nizamı Cedit hareketini gâvurlaşmakla itham edenlerin taassup çevreleri olduğunu söylemesi kayda değer. **Koca Sekbanbaşı** belki de ilk olarak, kısmî bir ıslâhat yerine, siyasî düzenin bütününe şâmil ıslâhat taraftarı olarak görünmektedir (17). Bu fikirlerin sahipleri karşılarında **Kabakçı Mustafa** ve Ulemayı bulmuşlar, ıslâhatçı görüşlerinin kefaretini hayatlarıyla ödemişlerdir.

Tek kurtuluş yolu olarak Batılılaşma prensipi

Batılılaşmanın tek kurtuluş yolu, bir ölüm kalım meselesi olduğunun kabulü Mahmut II ile başlamıştır. Bu Padişahın kurduğu sistem XVIII. yüzyıla hâs, bu çağın düşüncesiyle ilgili bir siyasî felsefeye bağlanabilir. Büyük Frederik'in kurduğu aydın despotluk rejimini (18) Mahmut II, değişik bir ülkede hayli geç olarak kurmaya çalışmış, kısmî başarılar da elde etmiştir. Osmanlı tarihçileri Avusturyada İkinci Jozef, Toskanada Leopold, Rusyada Katerina, Prusyada Frederik'in idarelerini gözden geçirmişlerdir. Bunların siyasetlerindeki müşterek nokta, memleketlerini ıslâh ederlerken kendi haklarını da tayin etmeleriydi. Sadece askerî ıslâhatla yetinmemeleri, aynı zamanda mülkî (sosyal) ıslâhat ta yapmalarıydı. Ve asıl önemli mesele, onlar da bu köklü değişmeleri «tabaalarına sormadan, onların refahı, milliyetlerinin haysiyeti ve insanlığın şerefi namına yapmaktaydılar», bu «münevverül efkârâne bir istibdattı» (19). Bu sebepledir ki **Cevdet Paşa** Frederik için şu hükme varmıştır: «Velhasıl işbu

---

(18) — **Charles Crozat: Umumî Amme Hukuk Dersleri** (İstanbul 1948), s. 23-30.

(19 — **Ahmet Refik: Kabakçı Mustafa** (Zikredilmiştir).

Frederik Avrupaca olan asrın en büyük adamı olduğundan vefatı vukuatı cesimeden maduttur» (20). İkinci Mahmut ta Batıya nazaran çok geri bir toplum içinde, geleneklere riayet etmeye, mümkün mertebe rasyonel (dinî çevrelerin baskısından sıyrılmış) bir program gereğince belli bir kalkınma hareketinin uygulanmasına girişmiş bir hükümdar hüviyetine sahip olmuştur. Bu durumu zamanının ricâli tarafından kısmen de olsa belirtilmiştir. Netekim, devrin seçkin siması **Akif Efendi** bu fikirdedir: Her yüzyılda müslümanların halini düzeltecek bir büyük adamın yetişeceğini bildiren hadis hatırlanırsa, İkinci Mahmudun doğum tarihi itibariyle de bu «büyük adam» olduğu görülecektir (21). **Akif Efendi** «kuvveti kahiresi ile Şark ve Garbı ihata etmiş bir Devleti azîmenin» gerileme sebepleri üzerinde de durmuştur. Halk kitlesi içinde, hürriyet fikrinin sâriliğine bilhassa işaret etmiştir. «Bir milletin birazı serbest ve birazı da tahtı riayette mahkûm olmak mümkün değildir...» (22). Bu aynı zamanda eşitlik fikrinin savunulmasıydı. Bu ve benzeri fikirler, 1828 de Rusyaya savaş açılıp açılmamasını söyleşmek üzere yapılmış olan toplantıda ortaya atılmıştır. Fakat İkinci Mahmut devresinde bilhassa muhafazakâr çevreler ıslâhatçı hükümdarı gâvurlukla itham etmişlerdir. Devletin teokratik yapısı daima hatırlatılmıştır. «Bu devlet akıl Devleti değil, Şer' Devletidir» formülüne karşı **İzzet Molla** şu cevabı vermiştir: Bir devlet hem

---

(20) — **Tarihi Cevdet:** C. II, s. 362-363.

(21) — **İzzet Mollanın** lâyihasına karşı **Âkif Efendinin** reddiyesi. Bu vesikanın metni şu etüddedir: **İhsan Sungu: Mahmut II' nin İzzet Molla ve Asakiri Mansure hakkında bir Hattı. (Tarih Vesikaları,** C. I, No. 3, s. 177)

(22) — **Aynı Eser,** s. 179.

akıl, hem Şer' Devleti olamaz (23). Görülüyor ki, İkinci Mahmudun saltanat yıllarında, gelenekçi çevreler eskidenberi malûm olan görüşlerini, değişiklik yapmak lüzumunu duymadan ileri sürdükleri halde, ıslâhatçı ekip, Batılı bazı fikirlerin tartışılmasını imkân dahiline sokmuştur.

2 — Tanzimat Ricalinin Siyâsî Görüşleri

Batılılaşmak, «Bu Devlet nasıl kurtarılabilir» sorusuna toplu bir cevap olunca, bazı meselelerin daha aydınlatılması gerekmiştir: **Batılılaşmak nedir? Batılılaşmak mecburiyeti var mıdır? Daha doğrusu, Batılılaşmaksızın refahlı ileri bir toplum haline gelinemez mi? Batının üstünlüğü kabul edilince, batılılaşmanın metodu ve derecesi ne olmalıdır?** Osmanlı fikir adamları meseleye daha fazla açıklık vermek mecburiyetini duymuşlardır. Batının gittikçe ağırlaşan baskıları karşısında, mesele derinlemesine incelenecek, İkinci Meşrutiyet devresinde de, birer fikir cereyanı olabilecek derecede sistemleştirilme yoluna gidilecektir.

Tanzimatçı zihniyet bu sorular ve cevap arayışları içinde daha iyi anlaşılabilir. İmparatorluğun çeşitli etnik unsurlardan mürekkep bulunuşu, Osmanlıcılık cereyanının, kurucu unsurun Türkler oluşu Türkçülük cereyanının, teokratik yapısı da İslâmcılık cereyanının doğmalarına âmil olmuştur. Tanzimatın telifçi yönü bir kere de siyasî fikirler alanında ortaya çıkmaktadır.

Tanzimat Fermanı, dayandığı siyasî felsefe bakımından, zamanının yabancısı değildir. Bir kere, ferdi, hükümdar karşısında, taraf olarak kabul etmiştir. Fertlere

---

(23) — **İzzet Molla Lâyihası (İhsan Sungu:** Zikredilen etüdü, s. 70).

tanıdığı haklar, tabiî hukuk doktriniyle açıklanamazsa da böyle bir eğilim, Osmanlı Devletinin Aydınlık felsefesine katılması, XIX. yüzyıl liberalizminin «ardında yatan ideolojiyi» benimsemesi demekti (24). Tanzimat seçkinleri, fikirleri itibariyle çağdaş dünya görüşünün yabancıları değildirler. **Ali Paşa,** Avrupada vatandaşın saltanatını görmüş ve takdir etmiştir. «Her ferdin hürriyette ve herşeyde kâmilen eşit olması, âzâsından bulunduğu cemiyetin ve Devletin işlerinde reyi bulunması ve o cemiyetin şekil ve hali ile fertler tarafından kurulması...» Padişaha sunduğu lâyiha'da belirtilmişti (25). **Sadık Rıfat Paşa** «Zulüm ekersen, isyan biçersin» formülünü Batıdan Osmanlı siyaset edebiyatına mal etmiştir (26). **Koca Reşit Paşa,** Tanzimat seçkinleriyle beraber, ilk defa olarak müessese fikri üzerinde durmuştur. Tanzimat ricali şuna inanmışlardı ki, İmparatorluğun ıslâhı şartı **«İyi bir Padişah değil», «değişen Padişahların değişmez müesseselere tâbi oluşlarında»** dır. Böylece, müessese fikriyle Tanzimat seçkinleri doğrudan doğruya Batıya bağlanmışlardır. XIX. yüzyılda müessese, ihtilâlci bir anlam ifade ediyordu. Müessese, hükümdarların iradeleri dışında, tarihin, teamüllerin vücude getirdikleri «fikir ve hareketler bütünlü» idi (27). Hükümdarlar bunları kurulu (müesses) bulmaktaydılar ve bunlara riayetle ödev-

---

(24) — **Şerif Mardin: Tanzimat Fermanının Mânası (Forum,** C. VIII, No. 88, 15 Kasım 1957), s. 6-8.

(25) — **Şerif Mardin: Tanzimat Fermanının Mânası (Forum,** C. VIII No. 90, 15 Aralık 1957, s. 10) - **Abdurrahman Şeref: Tarih Musahabeleri** (İstanbul 1340), s. 115-124

(26) — **Aynı Eser,** s. 135

(27) — **Maurice Duverger: Droit Constitutionnel et Institutions Politiques (Paris 1958),** s. 5, 10) - **Şerif Mardin:** 24 No.lu notda zikredilen makale.

liydiler. Müessese fikrinin Osmanlı siyasî felsefesine girişi gerçek bir yenilikti. Artık Siyasetnâmecilerin köhnemiş kadroları dışına çıkılabildiğinin delili olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa birliğine girmesi isteği, Tanzimatçı Batı taraftarlığının ayrı bir delili sayılabilir. **Reşit Paşa** bu hususu, Osmanlı Devletinin **«Civilisation»**a kabul edilmesi şeklinde yorumlamıştır. Avrupa manzumesi aynı zamanda bir medeniyet ve kollektif bir emniyet sistemiydi (28).

Tanzimatın Batı ile temasını sağlamış olan kimseler Saray'a gönderdikleri jurnallarda Batı ihtilâllerinin sebeplerini, belirtmeye çalışmışlardı: Batı halk'ın kudretine, «ahali ile baş olunamıyacağına» inanmıştı (29). Batı

---

(28) — Mustafa Reşit Paşa hakkında bk: **Mehmet Salâhattin: Bir Türk diplomatın evrakı siyasiyesi** (İstanbul 1306) - **Cavit Baysun: Mustafa Reşit Paşanın Paris ve Londra sefaretleri esnasındaki siyasî yazıları** (**Tarih Vesikaları**, C. I, No. 6, s. 43 - C. III, No. 13) - **Reşat Kaynar: Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat** (Ankara 1954), - **Reşat Kaynar: Tanzimattan hür fikirler**, (**Vatan** 25, 26, 27 Ocak, 1953) - **Enver Ziya Karal: Osmanlı Tarihi**, C. V. s. 173.

(29) — **«... Ahali ayaklandığında kaldırım taşlarını çıkarırlar ve ol taşlarla tabyalar yaparlar, sokakları kapatırlar asker sokaklardan geçemez olur. Her bir sokakta on onbeş tabya yapar lar. Asker ol tabyaları bozup geçinceye kadar hanelerin pence relerinden masa taşları, anbarlar ve ağır eşyalar askerlerin üzerine bırakarak sekizini onunu telef ederler... Bu veçhile ahaliyle baş olunmaz! Bu defa olan zorbalıkta ahalinin çoğu cumhur taraflı olduğundan cumhur tarafı galip oldu... Şimdi Lamartine ve Çavaignac reis olmuşlardır.. Fıkara açlığa dayanamaz... Ya dokuz milyon adama iş bulmalı ya cenk açmalı. Lamartinde zayıf milletlere yardım edeceğiz, serbestisini isteyen milletlere serbestiyetbahş olmaya çalışacağız, dedi... Bir büyük muharebe görünür.» (Topkapı Sarayı Arşivi,** No. 9321/16).

«umumî efkârın top ve tüfekten daha kuvvetli» olduğu yerdi. (30)

Bu müspet özelliğine karşılık, Tanzimatçıların zamanlarında ve daha sonra tenkit edildikleri iki husus vardır: Evvelâ, İmparatorluğu teokrasinin tesirinden ve damgasından kurtaramamışlardır. Devletin gayesinden en küçük teşkilâtına kadar **ikici** kalmışlardır. Yalnız muhafazakâr ve telifçi olmakla değil, **yeni'** yi **eski'nin** yanında iğreti bıraktıkları için **taklitçilik'le** de itham edilmişlerdir. Sonraki devrelerde, bilhassa biriken ıslâhat fikirlerinin serbest bir iklim içinde birer cereyan olarak ortaya çıktıkları ikinci Meşrutiyet Devresinde, Tanzimatçılara en ağır tenkit bu noktada yöneltilmiştir. Diğer noksana gelince, bu modern Devlet formülüne varmak bakımından bir önem taşır. Tanzimat ricâli Meşrutiyetçi değildiler. Padişahın geniş yetkileri daima bâki idi, bunları frenleyecek pozitif müesseseler (meselâ seçimle teşekkül eden Meclis gibi..) kurulmasını nazara almamışlardır. Bunun oluş sebebi ıslâhat hareketlerinin daima yukarıdan aşağı, İcra Organının teşebbüsü ile yapılmış olmalarıdır. Batıda ıslâhat ha-

---

(30) — «...... **Dersaadetin ahvali politikasına Avrupalıların ve gerek cümle halkın derkâr ademi vukufu bu memleket gûya bir bulut içinde kalmış ve bir vakit tevarihten anlaşılacağı veçhile Devleti Aliyyenin eshabı saireden ziyade bâisi zaaf hali olmuş olmasıyla anı izale ederek şu memlekete ve insaniyete bir hizmet etmiş olacağımızı dahi mütalâa ve tefekkür eylemişizdir. İhtiyarı sükût daima mühlik olup halkı ve belki efradı nâsı itlâf eder. Zira efkârı nâs ordu ve askerden kuvvetli ve top ve tüfekten nüfuzlu olduğu elhaletühazihi malûm ve müsellem olan hâlâttan olup Devleti Aliyye ise cümleden ziyade müfteriyat ve hileye dûçârı sükuttan dolayı müstağriki leccetü zarar ve hasar olmuş olduğundan bizim muradımız bu ademi vukuf maddesini hiyni iktizade defetmek....» (Topkapı Sarayı Arşivi,** E 9321/25).

*reketleri halkın insiyatifi ile yapılınca, hedef mutlak hü*kümdar yetkilerinin halk leyhine azaltılması, frenlenmesi olmuştur. Bizzat ve çeşitli dış baskılar altında devlet sisteminde değişiklikler yapmaya mecbur bırakılan bir İktidardan ise, sadece bir otolimitasyon (kendi kendini sınırlama) beklemek mümkün olabilmiştir. Nitekim Tanzimatçılar da bu yolda hareket etmişlerdir. Meşrutiyetin, demokratik bir gerçekleştirme olarak halka dayanması gerekir, oysa ki Tanzimatçılar halkı ne kendileriyle beraber ne de kendilerine karşı bulmuşlardır.

3 — Jön Türk'ler

Yeni Osmanlılar: İktidarın sınırlanması fikri

Buna rağmen, Tanzimat devresi ilk muhalifi Birinci Jön Türk hareketinde bulmuştur. Bu hareketin müşahhas temsilcisi «Yeni» veya «Genç Osmanlılar Cemiyeti» dir. «Yeni Osmanlılar» Türk Karbonarileriydiler. Bu yönden Osmanlı İmparatorluğundaki ıslâhat hareketlerini Batı'nın ihtilâl ideolojisine bağlamışlardır. Jön Türk kimdir? O, memleketini müstebitlerden kurtarmak, Karbonari deyimiyle «ormanı kurtlardan temizlemek» amacı ile, mücadeleyi göze alan, icabında memleket dışına dahi çıkarak, her türlü feragat ve mahrumiyet bahasına savaşan akıncı ve mücahit demektir. Genç Osmanlıların programları şu iki esasa dayanmıştır: Osmanlı Devletinin dış politikası, «acz ve meskenete dayanmaktadır», müstakil bir siyaset güdülmesi gerekir, ve sonra da **Osmanlı Saltanatı mutlak hüviyetinden kurtarılarak, meşrutî bir yapıya** (bir nizâmi serbestâneye) sahip kılınmalıdır (31). Bu bakımdan gerek

---

(31) **İhsan Sungu: Tanzimat ve Yeni Osmanlılar** (Istanbul 1940) - **Mithat Cemal Kuntay: Namık Kemal Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında** (İstanbul 1944) - **Tarık Z. Tunaya: Türkiyede Siyasî Partiler** (Zikredilmiştir), s. 91-96 - **Enver Ziya Karal:**

Abdülmecit, gerek Abdülaziz ve Tanzimat ricâli Meşrutiyet gidişine uygun hareket etmemektedirler. **Namık Kemal'e** göre Gülhâne Hattı ıslâhat bakımından önemi küçümsenemeyecek bir vesikadır, fakat kâfi değildir. Çünki fert haklarını garanti etmemiştir: «Gülhane Hattı bazılarının zannı gibi Devleti Aliyye için bir Şartnamei Esasî değildir. Yalnız şartnamei hakikimiz olan Şer'i şerifin bazı kavaidini teyid ile beraber Avrupanın fikrine muvafık birkaç tedbiri idareyi müeyyit bir Beyannameden ibarettir» (32).

Ne zaman, hangi şartlar dahilinde, bu Hattı Hümayun bir Anayasa sayılabilirdi? **Namık Kemal** bu soruya da cevap vermiştir:

«Gülhane Hattı eğer mukaddimesinde tesisi müddea ettiği ahkâmı külliyei şer'iyeyi yalnız emniyeti can ve mal ve namus ile tefsir eylediği hürriyeti şahsiyeye hasretmiyerek **hürriyeti efkâr ve hâkimiyeti ahali ve usulü meşveret gibi** birçok esasları dahi ilân etmiş olsaydı o vakit Hilâfeti İslâmiye için bir **Şartnamei Esasî** hükmünü olabilirdi» (33).

Görüldüğü gibi **Namık Kemal** Tanzimatın dünya görüşünü tenkit etmektedir. Bu satırları havi makalenin Abdülazizin Şûrayı Devleti açış nutkundan kısa bir zaman sonra kaleme alındığı hatırlanırsa, 1856 Islâhat Fermanının bu ruhu itibariyle tenkide uğradığı kolayca anlaşılacaktır. Genç Osmanlılar, Vekilleri, İcra Organını sorumlu tutacak bir Parlâmentonun kurulmasını istiyorlardı. Gerçek bir Anayasanın yapılmasını istiyorlardı. Böyle bir sis-

---

Osmanlı Tarihi, C. VII, (Zikredilmiştir), s. 297-314 - **Recai Galip Okandan: Amme Hukukumuzun Ana Hatları** (Zikredilmiştir), s. 118-127.

(32) — **Recai Galip Okandan: Aynı Eser**, s. 122 - 123.

(33) — **Ihsan Sungu: Aynı Eser.**

tem ile idi ki ancak şahsî hükümetten kurtulunabilirdi. **Ziya Paşa**, bu gaye ile, otokratik ve demokratik rejimler arasındaki farkları belirtmiştir:

«İdareyi cumhuriyede Padişah, İmparator, Sadrazam, Hariciye Nazırı filân yoktur. Memleketin Padişahı, İmparatoru, Kralı, Sadrazamı hep ahalii memlekettir. İdarei cumhuriyede bir nice milyon halk birkaç şahsı menfaatperestin hüküm ve keyfine esir olmayıp, bay ve geda herkes hukuku hürriyetini muhafazada âzâdedir» (34).

Genç Osmanlılar Batının meşrutî rejimini İmparatorluğa tatbik etmek istemişler, doktrinal bakımdan Tanzimat ricâlinden daha Batıcı kalmışlardır. Bununla beraber ferdî hürriyet rejiminin kurulmasını cânı gönülden isteyen Jön Türkler de, bazı bakımlardan muhafazakâr kalmışlardır. *İslâmcılığı bir gaye olarak kabul etmiş olmaları*, gayrı müslimlerin Devlet memuriyetine kabul edilmeleri pek terviç etmemeleri, bu arada sayılabilir (35). Fakat Genç Osmanlılar Osmanlı siyasî tefekkürüne bir hayli yenilik getirmişlerdir. Teokratik gaye yanında Osmanlılığın ikinci bir gaye haline çıkarılması, din bağları yerine Osmanlılık fikrinin birleştirici bir unsur olarak teklifi onların eseridir. Zira mütereddit Tanzimat resmî hareketleriyle böyle bir fikri kolaylıkla savunamazdı. Genç Osmanlılar ise fikrî cesarete sahiptiler. Siyasî edebiyatımıza ilk olarak muayyen bir terminoloji verenler birinci Jön Türk hareketinin bu ateşli mensupları olmuştur. Avrupaî bir hukuk Devleti fikrini onlar işlemişlerdir. Meşrutiyet fikrinin canlı bir muhteva kazanması onların, sadece ıslâhatı değil, ihtilâl zevkini tadan bu grupun eseri olmuştur. Genç Osmanlılar Batının Aydınlık devri felsefesinin Osmanlı İmparatorluğundaki tatbikçileri olmuşlardır. Tanzimat yıllarında Av-

---

(34) — **Hürriyet**, No. 99.
(35) — **Enver Ziya Karal: Osmanlı Tarihi**, C. VII, s. 308-309.

rupa, Aydınlanma felsefesini Romantizmle mezcetmişti. İnsanın kendi içine dönmesi gene sosyal dâvaların mihveri olmuştu. Jön Türkler bu muayyen ruh haletini Osmanlı toplumuna nakletmişlerdir (36). Osmanlı siyasî terminolojisine o zamana kadar yabancı **«vatan»**, **«millet»** terimleri gerçek bir anlam kazanmaya başlamışsa bu Genç Osmanlıların tesiriyle olmuştur.

Genç Osmanlıların Batıcılığı da, her türlü Avrupa tesirlerine rağmen **ikici** yani **telifçi** kalmıştır. Onlar da Batıyı Osmanlı camiasına nazaran üstün kabul etmişlerdir. Fakat Avrupa, daha doğrusu Alman Romantizminden gelme bir tesirle gelenekçi idiler. Batı üstündü ve Batılılaşmak şartı. Buna mukabil Osmanlı tarihinin şanlı zaferlerini Osmanlı cemiyetinin sağlam ahlâkiyatını da unutmamak, unutmamak değil terketmemek lâzımdı. Şu halde Batıdan birçok şeyler alınmasına karşılık, bir çok şeylerin de alınmaması gerekti. Batı bütün halinde alınmamalıydı. Bu bir tehlike olurdu. Bu yoldan bir Osmanlı-Batı karışımına varılmalıydı.

Genç Osmanlılar Tanzimatçılara nispetle daha ileri Batıcı idiler. Fakat Batıyı, Batı medeniyetini iktibası bir bütün olarak kabul etmedikleri, birbirini inkâr eden fikir ve müesseselerin karışımını isabetli bir sentez saydıkları için gene «Şarklı» kalmışlardır. Kısaca Doğu medeniyet alanından Batı medeniyeti alanına geçmek taraftarı değildiler. Bunu zamanın şartlarına göre, isteyebilirler miydi? Bu sorunun cevabı müsbette olsa, menfi de olsa, Genç Osmanlıların hakkında verilecek değer hükmü değişmiyecektir: Onlar da bir çok yönlerini tenkit ettikleri Tanzimatçı zihniyetin temsilcileri olacak derecede Tazminatçı kalmışlardır. Bununla beraber Genç Osmanlıların müşterek bir doktirininden bahsetmeye imkân yoktur. Her biri ayrı

---

(36) — **Kâmıran Birand: Zikredilen Eseri.**

fikirlere sahiptiler. Genç Osmanlıların çalışmaları eskiyen bir Devletin siyasî hayatında ve müesseselerinde tesirlerini göstermiştir. Her şeyden evvel bu grup Osmanlı İdareci sınıfı **karşısına** bir muhalefet olarak, o zamana kadar rastlanmamış, hareket kabiliyetini fikir alanından alan, **aşağıdan yukarı** şekilde kurulmuş bir siyasî kuvvet olarak çıkmıştır. Teokratik bir yapıya sahip, birleştirici unsuru din olan, fakat çeşitli dinleri ve milliyetleri bir arada yaşatmaya mecbur, Batılılaşmaya mecbur olan Osmanlı camiasında, ilk demokratik umumî efkâr yapıcısı bu ekip olmuştur. Osmanlı toplumunun sosyal ve siyasî etik'ine dinî değerleri yanında lâyik bir ideali düşünenler Birinci Jön Türk hareketinin mensupları olmuşlardır. Bu ideal «vatanseverlik» ti. İlk defa olarak naklî Siyasetnamecilerin iptidaî açıklamalarına, Medrese skolâstiğine karşı koyarak Devlet meselelerinin Aydınlık felsefesinden gelen bir tesir le, insan aklının araştırma konusu olabileceğini gene Genç Osmanlılar ileri sürmüşlerdir. Saray karşısında fikir, basın, dernek kurma hürriyetlerine dayanarak, Yeniçeri metotlarından apayrı bir davranışla Batılı bir muhalefeti getirenler de gene onlardır. Böyle bir muhalefet memleket içinde yapılamadığı takdirde ısrarla ve azimle Os - manlı sınırları dışında da yapılabilirdi. Nitekim, İkinci Jön Türk hareketi 1878-1908 yılları arasında otuz yıl sürmüştür.

İkinci Jön Türk Hareketi

İkinci Jön Türk Hareketi, ilkine nispetle, fikrî ve fiilî bakımdan çok daha kuvvetli olmuştur (37). Onun da Jön

---

(37) Ikinci Jön Türk hareketi hakkındaki özetlerimizi şu etüdümüzden aldık: **Türkiyenin siyasî gelişme seyri içinde İkinci Jön Türk hareketinin fikrî esasları** (**Ord. Prof. Dr. Tahir Taner'e Armağan'dan ayrı bası**, İstanbul 1956).

Türklere hâs özellikleri devam ettirdiği görülmektedir. Bu hareket Jön Türk teriminin açık bir târifini de sağlamıştır: **Osmanlı İmparatorluğunda modern ihtiyaçlara göre değişiklik yapmak istiyen ihtilâlciler.** Bu devrenin Jön Türklerini de kollektif bir doktrin etrafında toplamaya imkân yoktur. Ne kadar Jön Türk varsa o kadar ıslâhat programı vardır, denilebilir. Bu hareket XVIII. yüzyıldan itibaren süren ıslâhat fikirlerinin vârisi olduğunu her zaman savunmuştur. İkinci hareketin hedefi Abdülhamid'in şahsı ve kurduğu rejim olmuştur. Muhalefetin kaynağını bu olay teşkil etmiştir. Yalnız İkinci devre Jön Türkleri, Birinciler gibi, memleket içinde çalışamamışlardır. Osmanlı ülkesi dışındaki çeşitli merkezlerden Abdülhamit rejimine yağdırılan tenkitler yıkıcı ve yapıcı olarak bazı fikirler etrafında toplayabilir. Yıkıcı fikirler evvelâ İmparatorluğun nasıl bir istibdadın pençesine düşmüş olduğunu belirtmekle ortaya çıkarlar. Bu istibdadın sorumlusu ise bilhassa Abdülhamittir. O öyle bir hükümdardır ki «Harekâtı Şahânesinden» yalnız bir tanesi meşrudur, o da Cuma namazıdır. Diğer bütün hareketleri gayrı meşrudur. Osmanlı İmparatorluğuna gelince «zulüm hastalığına tutulmuş bir kitledir.» Böyle bir zalim hükümdara karşı kıyam etmek, ihtilâl dinî bir ödevdir.

Bir ihtilâl sonunda yıkılması istenen rejimin yerine ne gibi fikirler ve müesseseler konacaktır? Bu soruya cevabı Jön Türklerin benimsedikleri iki doktrini belirterek vermek mümkündür. Ve bu doktrinler iki dernek tarafından benimsenmiştir. **Ahmet Rıza** Beyin lideri bulunduğu **Terakki ve İttihat Cemiyeti** «Rue Monsieur le Prince» ten taşan **Auguste Comte'ın** hümanist, evrensel kaderci felsefesini kendisine program edinmişti. **Prens Sabahattin Beyin** lideri bulunduğu **Teşebbüsü Şahsî ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti** de **Frederic le Play** tarafından temsil edilmekte olan **Science Sociale (İlmi İçtima)**, doktirinini benimsemiş-

ti. Jön Türkler Batıyı ve Batılılaşmayı bu doktrinlerin açılarından görmüşlerdir. Her iki açıdan bakılınca Osmanlı İmparatorluğuna verilecek yeni şekiller değişiyordu. İttihatçılar merkeziyetçi bir meşrutiyette karar kılmışlardı. Teşebbüsü şahsîciler federatif bünyeli bir Devlet kurulması isteğini savunuyorlardı. Bu ayrılık Osmanlı İmparatorluğunun ilk ve çoğu zaman kanlı hareketler doğuran muhalefetini vücude getirmiştir. Bu açıklamalar bize Batılılaşma problemi yönünden dikkate değer gelişmeler sağlamıştır. Jön Türkler İmparatorluk için kurtuluş yolları teklif etmişlerdir. Uzun süren mücadeleleri sona erince birer hürriyet kahramanı olarak karşılanmışlar, 1908 kapusundan memlekete girmişler ve otuz sene savundukları fikirlerini uygulamak imkânını bulmuşlardır. Zira bir kısmı iktidar partisi mensubu olarak idareci sınıfa dahil olmuşlar, bir kısmı muhalefette kalarak aktif bir şekilde siyasî hayattaki rollerini oynamışlardır. Birinci Jön Türk hareketinden farklı olarak, İkinciler Devlet idaresini ele almışlar, o kadar ki İkinci Meşrutiyet devresine Batı, «Jön Türk Hükûmeti» adını vermiştir. Demek oluyor ki, İkinci Devre Jön Türkleri fikirlerini gerçekleştirebilecek imkânlara geniş ölçüde sahip olmuşlardır.

Teklif ettikleri «kurtuluş yolları» Batıdan aldıkları derslerin mahsulü olmuştur. Evvelâ Osmanlı İmparatorluğunun zebunu olduğu buhranın büyüklüğünde ve derinliğinde müttefiktirler. Şark Meselesinin yirminci yüzyıl başlangıcında aldığı şeklin tehlikesini hepsi müdriktirler. Batılılaşmanın bir zaruret, gerçek bir kurtuluş yolu olduğunda da birleşmişlerdir. Abdülhamit idaresinin bir ihtilâlle yıkılmasına her iki kongrelerinde karar vermişlerdir. Fakat bu ihtilâli takip edecek inkılâp hususunda ayrılmışlardır. Genel olarak, ihtilâli takip edecek inkılâbın yalnız siyasî değil aynı zamanda sosyal bir karaktere sa-

hip olmasını istedikleri de ileri sürülebilir. Böyle bir değişmeyi teklif ederlerken, tamamen Batı'yı konuşturmaktadırlar, ve Batıyı en geniş bir dozda, fikir ve müesseseleriyle Osmanlı ülkesine sokmak isteğindendirler. Meselâ Osmanlı toplumu hakkındaki fikirlerinde bu özellik kolaylıkla görülür. **Dr. Abdullah Cevdet** toplumun ilerletilmesini teklif ederken, ileri sürdüğü fikirlerin «Batıda çoktan yer etmiş, Fransız İhtilâliyle pasları silinmiş» olduklarını belirtmiştir. Aydınlık felsefesinin tesiri geç te olsa kullandığı terminolojiyi tâyin etmektedir: Nur, «ziyayı ilim ve fazilet», ahlâk ve akıl. Onun formülü şudur: Geçmişin ilerilik temposuna uymayan cereyanını durdurmak, batıl inançlara, hurafelere savaş açmak, bunları «zekânın, te - fekkürün, fen ve sanayiin kontrolu altında mahvetmek lâzımdır». Bu zecrî formül varılacak ideali de tespit etmektedir: «Fena hükümdarlara hükümdarlık ettirmeyecek derecede milletin kültürünü çoğaltmak». Gene Batıdan geniş mikyasta faydalanmış bir sosyal ıslâhat formülü de Prens **Sabahattin Beye** aittir. Prense göre «Türk Cemiyeti» (Osmanlı sosyal yapısı) iki unsura sahiptir: 1 — Asırlar içinde ihmal edilmiş, basit bir ziraat hayatı yaşayan, fakat blok halinde ahlâk ve hasletlerini muhafaza eden köylü tabakası, 2 — Batı ilim ve medeniyetiyle fikir münasebetleri kurmuş, Batıya açılan pencereden istibdadı gören ve ona düşmen kesilen aydınlar. Bu müşahadeden sonra, Osmanlı İmparatorluğuna **Le Play** metodu uygulanacaktır: Vatanın kurtuluş dâvası bu iki unsurun karışımındadır. Şöyle ki «Türk aydınlarının mahut memurculukla kalmayarak metrûk ülkemizi fennî şartlara uygun olarak işletmeye, ekonomik çalışmalarıyla köylülere bir ilerilik rehberi olmaya başladıkları zaman Türkler, vatanlarını bir çalışan ve ilerliyen ülke haline getireceklerdir.» Bu sonuca bir yenisini daha eklemek mümkündür ve konumuzu bil-

hassa ilgilendirir. İstenilen seviyeye varıldığı zaman Batı, Türklere itimat edecektir. Türkler vatanlarında kiracı olmayacaklar, itimatsızlık Avrupa zihniyetinden sökülecek, Şark Meselesi de içinden çözülmüş olacaktır. Jön Türklere göre, böyle bir değişme normaldir ve muhakkaktır, zira ihtilâl fikri İmparatorluk içine düşmüştür. Bir Jön Türk Batıda bulduğu bir fikri olaya uygulayacaktır: **«Yaratıcı fikir yıldırımından daha kuvvetlidir?»** Bu, Proudhon'un sözüdür, Jön Türklerin ne derece Batı taraftarı olduklarını belirtecek değerdedir. Teklif edilen reformun çeşitli siyasî müesseseleri üzerinde de durmak gerek. Padişahlık müessesinin mutlak karakterinin değişmesi şarttır. Abdülhamit tahtından indirilmeli midir? Yerine kim geçmesi uygundur, yani halefiyet kanunu yapılmalı mıdır? Meşru veliahd kim olmalıdır? Bu meseleler hakkında müşterek esaslara rastlanamaz. İttihatçılar «lejitimist» olduklarını ilân etmişlerdir. Dr. Abdullah Cevdet bu alandaki fikirlerini değişmeyen bir canlılıkla ifâde etmiştir. «Yaşasın Beşinci Mehmed demeyeceğiz... Biz ancak Yaşasın Türkiyenin Kanunu Esasîye tâbi hükümdarı diyebileceğiz». Bu yoldan 1876 Anayasasının müstakbel durumuna varılmaktadır. Birinci Meşrutiyetin hatırası onun muhafazasını gerektirecektir. Yeni bir Anayasa lâzım mıdır? Ya da eskisinde ne gibi tadiller yapılmalıdır? Daha doğrusu bu tadillere ihtiyaç var mıdır? Bu meseleler hakkında da müşterek esaslardan bahsedilemez. O kadar ki 1908 hareketinden hemen sonra da ne gibi değişmeler yapılması gerektiği hususunda hayli tereddütler görülmüştür. Aynı karışıklık Parlâmento hakkındaki fikirlerde de mevcuttur. Siyasî meselelerin tayininde Jön Türklerin kanaatlerindeki bu noksanlar iki özelliği ortaya çıkarmıştır. Evvelâ ileri sürülen teklifler daima İslâmî esaslara bağlanmak yoluna gidilmiştir.

Saniyen genel, mücerret fikirler ve tezlerle yetinil-

miştir. Esasların tespiti, yapılması şart koşulan ihtilâlden sonraya bırakılmıştır. Ve bu sebeple de 1908 hareketinin ilk günlerinden itibaren sosyal ve politik meseleler karşısında tereddüt ve karışıklığa maruz kalınmıştır. Durumun başka bir sebebi Jön Türkler arasındaki şahsiyata dayanan çekişmelerdir. Bu suretle doktrinal farklara dayanmayan, şahsî aykırılıklardan doğan gergin siyasî münasebetler İkinci Meşrutiyetin siyasî hayatına mal edilmiş, şahıslar ve taraftarları yaşadıkları müddetçe, değişen Devlet ve Hükûmet şekillerine rağmen, Türkiye Cumhuriyetinin bugünlerinde bile aktif bir rol oynamışlardır.

Osmanlı İmparatorluğunu bütün halinde ilgilendiren siyasî meseleler «üç siyaset tarzı» şeklinde nazara alınmıştır. Bu alandaki tezler hayatî bir öneme sahip addedilmişlerdir. Bir bakıma İmparatorluk çeşitli dinleri ve milliyetleri kapsadığına göre, kozmopolit bir yapıya sahipti. Bir bakıma Hilafeti İslâmiyeyi temsil ettiği için İslâmî bir karakter taşıyordu. Bir bakıma da Hâkim unsuru Türkler olduğu için muayyen bir nispet dahilinde millî bir yönü vardı. Çeşitlilik Jön Türkleri düşündürmüştür. Tezi ilk olarak ve sistemli bir şekilde ortaya atan **Yusuf Akçora** olmuştur. «Üç siyaset tarzı» bir hayli ilgi toplamış, değişik görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Üzerinde durulmuş olan meseleler İmparatorluğun kaderiyle ilgiliydi. Evvelâ Osmanlı toplumu üç ayrı cemıyetten mi teşekkül ediyordu? Sonra da hangi siyaset şekli Devleti kurtarabilirdi? **Akçoraoğlu** bir Osmanlı milletinin kurulmasındaki imkânsızlığı, tezinin hareket noktası olarak almıştı. **Ali Kemal** ise Osmanlılığı üçe ayırmanın tehlikelerini öne sürmüştür. Konumuz bu noktalar üzerinde derinleşmekten bizi alıkoyacaktır. Fakat işaret etmek istediğimiz husus odur ki, 1908 hareketiyle beraber Osmanlı siyasî düşüncesi de - bilhassa başlangıçta - geniş ve anarşik hürriyet ikliminden faydalanmış ve Birinci Jön Türk hareketinden

beri çerçevelenemeyen siyasî fikirler dağınık hallerinden kurtularak nisbî de olsa bir sistemleştirilme yoluna gidilmiş, serbest bir şekilde tartışılmaları gelişmelerini mümkün kılmıştır. «Üç siyaset tarzı» bu cereyanlaşma faaliyeti içinde birinci plânı işgal etmiştir (38).

İkinci Jön Türk Hareketi yalnız Osmanlı tarihinin son devresinde değil, fakat bugün bile tesirlerini devam ettiren bir öneme sahip olmuştur. İmparatorluk ile Cumhuriyet rejimleri arasında birleştirici unsurları sağlamıştır, hakkında verilecek değer hükmü bu özelliği gözönünde tutularak verilmelidir. Jön Türk hareketi istibdat rejimi karşısında gerçek anlamda siyasî kuvvet olmuştur. Bu alanda İkinci hareket birincisinden daha uzun sürmüş ve daha kuvvetli olmuştur. Jön Türkler memleket içine gizlice soktukları yayınlarıyla Ordu, Yüksek Okullar gibi aydın çevrelerde nisbî de olsa, hürriyet rejimine susamış İkinci Meşrutiyet hareketinin bilhassa başlangıcında, ilk defa **aşağıdan yukarı** bir karaktere sahip olmasında en büyük âmil olmuşlardır. Fakat Jön Türkler de Osmanlıcı, İslâmcı, Türkçü ve Batıcı idealler arasında tereddütlerden ve bocalamalardan kurtulamamışlardır. Bu bocalamalar, uzun bir mücadele sonunda Osmanlı Devletinin idaresini ellerine aldıkları zaman çok defa aciz haline inkılâp etmiştir. Ve daha mücadele devresinde Osmanlı İmparatorluğunun mukadderatını ilgilendiren bir çok meselenin plânsız ve çözümsüz kalmasında en büyük rolü oynamıştır. Jön Türkler ekip çalışmasından ziyade ferdî çalışmaları tercih etmişlerdir. Gayeleri açıklıkla belirmemiştir. Ve nihayet Tanzimat metodunu arattıran bir telifçilik dolayısiyle muhafazakâr kalmışlardır. O kadar ki Jön Türklerin bir Devlet ve ıslâhat programı vücude getirdiklerini iddia etmek güçtür.

---

(38) — **Akçoraoğlu Yusuf: Üç tarzı siyaset** (Istanbul 1327).

1908 hareketleriyle Jön Türkler, işaret edildiği gibi, kendilerini bir anda Devletin başında görmüşlerdir. Terakki ve İttihat Cemiyeti, İttihat ve Terakki adıyla iktidar partisini vücude getirmişlerdir. **Teşebbüsü Şahsîciler** de bütün İkinci Meşrutiyet boyunca muhalefette kalmışlardır. **Ahrar, Osmanlı Demokrat, Ahali,** ve en geniş bir muhalefet birleşmesi olan **Hürriyet ve İtilâf** partileri programlarında Teşebbüsü şahsî ve ademi merkeziyet doktrinine geniş yer vermişlerdir. Muhalefetin bir fikrî cephe kurabilmesine karşılık **İttihatçılar, Ziya Gökalp** kanalıyla **Durkheim** sosyolojisinden kaynağını alan bir doktrini benimsemişler ve İmparatorluğun içinde bulunduğu şartlara uygulamak yoluna gitmişlerdir. Hür bir muhitte, istenen her sosyal çözüme serbest tartışmalar sonunda ulaşılabilecek Batı iklimi içinde çalışmış olan Jön Türkler Batı fikirlerinin Osmanlı, daha sonra Türk toplumlarına taşıyıcıları olmuşlardır. Temel dâvaları çözememiş olduklarını iş başına geçtikleri zaman acı bir şekilde anlamış olan Jön Türkler Abdülhamit istibdadını yıkmaya muvaffak olmuş bir hareketin mensuplarıdır.

4 – İkinci Meşrutiyetin Siyasî Düşüncesi

Fikirler ve İnsanlar

İkinci Meşrutiyet Osmanlı tarihinin, Türkiyenin yakın tarihinin en büyük olaylarından birisidir (39). Hürri-

---

(39) — İkinci Meşrutiyet devresinin iç ve dış olayları hakkında şu etüdümüze bk. **Amme Hukukumuz bakımından İkinci Meşrutiyetin** fikir ceyanları (İstanbul 1948. Teksir makinesiyle mahdut sayıda basılmıştır). Gene şu makalelerimize bakılabilir: **Hürriyetin İlânı; İkinci Meşrutiyet (Vatan,** 23 Temmuz 1949 ve 23 Temmuz 1950). Bu özetlerimizi sözü geçen etütlerimizden almış bulunuyoruz. - **Mustafa Emil Elöve: İkinci Meşrutiyet Siyasi Hayatına bir bakış** (Ankara 1953). - **Ahmet Bedevî Kuran: Osmanlı İmparatorluğunun İnkılâp Hareketleri** (İstanbul 1960). - **Tarık Z. Tunaya: Hürriyetin İlânı** (Zikredilmiştir).

yetin İlânı, başlangıcında Türkiye tarihinde rastlanılan en geniş fakat en anarşik hürriyet havasını getirmiştir. Jön Türkler birer hürriyet kapısından içeri yalnız girmemiş lerdir. Batıyı, elde edebildikleri her çeşit Batılı fikirleri de, tabiî problemleriyle beraber, getirmişlerdir. Dağınık olan aydınlar bir araya gelerek, muayyen yayın organlarında birleşmişler altı yüz yıllık ömrünün en kritik anlarını yaşayan İmparatorluğun yıkılmasını önlemek için çareler araştırmışlardır. Böylece ortaya, gene Osmanlı tarihinde ilk defa, **siyasî fikir cereyanları çıkmıştır.** Birer fikir toplaşmasından doğan fikir çevreleri siyasî hayat içinde siyasî olaylara lâkayd kalmamışlardır. Bilâkis olayları yorumlamak, açıklamak, yöneltmek istemişlerdir. İktidar karşısında bir kuvvet olarak beliren bu çevreler, yayın organları vasıtasıyla sosyal hayata tesir etmiş, umumî efkârı yapıcı ve yöneltici, kitleleri hareket ettirici bir rol oynamışlardır. Siyasî partilerin programlarında yer almışlar dır. Kısaca, İmparatorluk için verilecek sosyal değerlendirmelere hâkim olmak gayesini gütmüşlerdir. **Bu Devlet nasıl kurtarılabilir?»** sorusuna her biri en iyi cevabı vereceğine inanmıştır. Pek tabiî olarak en hayatî mesele olan Batılılaşma problemiyle de geniş surette ilgilenmişlerdir.

Evvelâ bu cereyanları tespit edelim. 1908 Hareketiyle Jön Türklerin Batı tesiri altında geliştirdikleri fikirlere memleket içinde için için gelişmiş ıslâhat görüşleri de katılınca ortaya şu fikir cereyanları çıkmıştır: Garpçılık cereyanı, İslâmcılık cereyanı, Türkçülük cereyanı, İlmî İçtima (Science Sociale) cereyanı, Sosyalizm cereyanı. Meşrutiyetin her yazar veya aydını umumiyetle bu cereyanlardan birisine mensuptur. Bununla beraber **Tevfik Fikret, Nüzhet Sabit, Ali Kemal** gibi bazı fikir adamları sözü geçen cereyanlara mensubiyet iddia etmemişlerdir, fakat bu cereyanlar arasındaki tartışmalarda kanaatlerini açıkla -

mışlardır. Hiç olmazsa iktidar karşısındaki tutumlarından eğilimlerini anlamak mümkün olmuştur.

İkinci Meşrutiyetin fikir cereyanları bakımından Osmanlı ıslâhatına ait her teklifin değeri telifçi bir kritere dayanmalıdır. Bu alanda ileri sürülecek her hangi bir tez Devletin üçleştirilmiş ideallerine uygun düşmelidir: **Osmanlılık, İslâmlık, Türklük.** Bu cereyanlar, çoğu zaman yekdiğerini nakzeden bu üç temel prensipin gerçekleştirilmesiyle İmparatorluğun «ihya» edilebileceğine kanidirler. Ve bu yoldan İmparatorluğun ideolojik temelini tespit etmek istemişlerdir.

Fikir cereyanlarının mensupları umumiyetle Abdülhamit sistemine karşı savaşmış hürriyet mücahitleridir. Gerçi aralarında «irticaî» hareketlere mensup olmuş kimseler de vardır. Fakat sayıları azdır. Söylemek istediğimiz odur ki, 1908 den hemen hemen 1922 ye kadar İmparatorluğun fikrî hayatına yeni bir nesil hâkim olmamıştır. Çok genç yaşta mücadeleye atılmış olan bir neslin mensupları 1908 - 1922 devresi içinde fikirlerini, tezlerini ileri sürebilmiş, bunları savunabilmişlerdir. Hatta daha da fazla, Türk İnkılâbı, T. B. M. M. Hükûmeti ve Cumhuriyet rejimi içinde dahi Meşrutiyetin fikir ve siyaset adamlarının faal rol oynadıklarını ve hâlâ oynamakta olduklarını müşahade etmek kabildir. **Ziya Gökalp, M. Şemsettin (Günaltay), M. Fuad (Köprülü), Celâl Nuri, Dr. Abdullah Cevdet, Mehmet Akif** bu arada sayılabilir. Böylece Abdülhamit devresinden, Meşrutiyet devresine, Mütareke ve T. B. M. M. Hükûmeti kanalıyla Türkiye Cumhuriyeti rejimine geçmiş, bu devirleri yaşamış, ve değişik rejimleri ve siyasî idealleri savunmuş fikir adamlarıyla karşılaşılmaktadır. Birbiri hakkında iyi kanaatler beslemeyen bu devreler, daha doğrusu bu birbirlerinin ölümünü ve ortadan kaldırılışını ilân etmiş olan bu devreler boyunca aynı kimselerin meselâ Batılılaşmak hakkındaki tezlerini takip etmek il-

gi çekici bir konudur. Pek tabiî olarak, değişik devrelerin şartlarına uymak mecburiyetinde bulunan kimselerin fi - kirlerinde ve yazılarında bu değişişlerin özellikleri, bilhassa Meşrutiyet siyasî hayatının tesis etmiş olduğu «şahsiyat» çekişmelerinin ârazı görülecektir. İkinci Meşrutiyetin fikir cereyanlarındaki bu özellikler göz önünde tutulmak şartı iledir ki meselelere nüfuz etmek imkan dahiline girer.

«Garpçılar»

Garpçılık Cereyanı adını almış olan fikirler en fazla ve *sürekli olarak* **İçtihat** *dergisinde, ve kısmen* de başka dergilerde ortaya atılmışlardır (40). Garpçılar arasın da esaslı bir fikir beraberliğinden ve uygunluğundan bahsedilemez. Bununla beraber genel olarak **İçtihat'ta** toplanmış olan fikir adamları bilhassa Batılılaşmak meselesi bakı - mından ortaya dikkate değer tezler atmışlardır. Garpçılar Osmanlı toplumunun bütün bir gerileme tablosunu büyük bir açıklıkla çizmişlerdir. Bu realist müşahede ile durumun sorumlularını da aramışlardır. Aydınlar baş sorumlulardır: «**Kendisine nur verilmeyenden nur istemeye hakkımız yoktur**». Garpçılar iyimserdirler: «Yıkılış uçurumunun kenarındaki bu tek İslâm Devletinin» kalkınabileceğine inanmışlardır. O şartla ki, bir sosyal inkılâp yapılsın ve Siyasî 10 Temmuz sosyal bir 10 Temmuz'la tamamlansın... Bu ilmî bir metotla olabilir. Ancak

---

(40) — Bu cereyan hakkında bk. **Peyami Safa: Türk İnkılâbına Bakışlar** (İstanbul 1938), s. 51-56. **Tarık Z. Tunaya: Amme Hukukumuz bakımından İkinci Meşrutiyetin siyasî tefekküründe Garpçılık cereyanı».** Bu cereyan hakkındaki özetlerimizi sözü geçen etüdümüzden almış bulunuyoruz. Etüdümüzde Garpçılık cereyanı ile ilgili geniş bibliyografya vardır. (**Hukuk fakültesi Mecmuası, 1948, No. 3-4** ayrı bası), - **Tarık Z. Tunaya: Hürriyetin Ilânı** (Zikredilmiştir, s. 73).

ilim gerileme sebeplerini ortaya çıkarabilir ve ortadan kaldırabilir. Gerilik sebeplerine sırtını çeviren İmparatorluk Batıya dönmüş olacaktır. O vakit bütün hatalar anlaşılacak tır. **«Zira çektiklerimizi Avrupalı olmadığımız için çekiyoruz.»** Osmanlı İmparatorluğu için tek kurtuluş yolu vardır, o da «Bu yüzyılın fikir ve ihtiyaçlarına uygun medenî bir Devlet ve millet halini almaktır, yani ilmî mânasiyle **«garplı laşmaktır»**. Batı nedir? Herşeyden evvel Batı dost değildir, merhametsizdir, karşısındakinin zaafından faydalanmak ister. Fakat bütün hodbinliğine rağmen Batı (Avrupa ve Amerika olarak) Asya'ya nazaran fevkalâde muazzam **ekonomik** ve **sosyal ilerliliklere sahiptir**. Garpçılar, Batıyı bir **medeniyet**, olarak kabul etmektedirler. Batı medeniyeti, fert veya toplum halinde yaşamak için en refahlı, en sağlam, en heyecanlı vasıtaları bulmak, bugün ve yarın için hayattan maddî ve mânevî en büyük faydayı çıkarabilmektir. Her türlü fikrî ilerlemeler, san'at harikaları, yaratışlar ve icatlar Avrupa (Batı) medeniyetinin eseridir. Bu sebeple o dünyaya hâkimdir. Şu halde Batı demek üstünlük demek, kuvvet demektir. Osmanlı Devleti ile Avrupa arasındaki münasebete gelince, bu kuvvetli ile zayıf, bilgi ile bilgisizlik arasındaki ilgidir. Garpçılar ilk sonuca varmışlardır: Öyle ise Osmanlı Devleti bütün varlığı ile Batıya gitmelidir. **«Nur ondadır»**. Ona gitmek mecburidir, «Çünki ikinci bir medeniyet yoktur.» Fakat unutmamalı ki, Batılılaşmak şuursuz bir taklit değildir.

Bu noktada Garpçılar, batılılaşma metodunu tespite çalışacaklardır. Bu metot şu soruya cevap olacaktır: «Avrupa medeniyetinden neler almalıyız?» Genel olarak Garpçılar bu hususta tam bir sonuca varamamışlardır. Gayeleri kısaca şöyle özetlenebilir: **Batı'nın ekonomik ve sosyal hayatını almak, bunun yanında Osmanlı toplumunu ilim ve teknik bakımlarından teçhiz etmek.** Fakat, İkinci meşrutiyetin fikir cereyanlarını daimî

bir çatışma halinde bırakmış olan büyük bir mesele bu şekilde çözülmüş olmuyordu. **Batının ahlâkıyatını (mânevi taraflarını) da almaya mecburiyet var mıdır?** Bu takdirde İslâmî ahlâk prensipleri terkedilmiş, Osmanlı devletinin gayesi topyekûn inkâr edilmiş olacaktır. Kaldı ki Batının, teknik ileriliği her ne kadar söz götürmezse de ahlâkının «sukut içinde olduğu saklanamaz.» Garpçılar da bu önemli meseleyi çözmeye zorunluydular. Bu bakımdan birlik arzetmemişlerdir. Meselâ **Celâl Nuri** probleme telifçi bir gözle bakmıştır. Ona göre medeniyet iki çeşittir: Teknik medeniyet ve gerçek medeniyet. Gerçek medeniyet bakımından Avrupa ve Hıristiyan dünyası aslâ ileri değildir. Şu halde Batıdan sadece teknik medeniyet alınmalıdır. Bu da mümkündür. Japonya örnegi meydandadır. Ne yazık ki, Osmanlı İmparatorluğunun, hatta diğer, İslâm Devletlerinin idarecileri bu ayırımı anlayamamışlardır. İki medeniyeti aynı sayarak ikisinden de kaçınmışlar. Ve teknik bakımdan aşağı seviyede kalmışlardır. **Celâl Nuri'nin** telifçi tezi bilhassa İslâmcı cephenin hoşuna gitmiştir. Fakat zamanla bizzat **İçtihat** ailesi içinde muarızını bulmuştur. **Dr. Abdullah Cevdet** kısmîliği kabul etmemiş ve Batı medeniyetini bir bütün addederek, «Gülü ve dikeniyle» almaya mecbur olunduğu tezinin savunucusu olmuştur. Garpçılık cereyanının zaten mütecanis olmayan yapısında ilk büyük gedikte böylece açılmıştır. Garpçılar bütün ayrılıklarına rağmen kısmî de olsa bazı müspet ıslâhat tezlerine sahip olmuşlardır. Osmanlı Devletinin kalkınmasıyla ilgili fikirlerinin başında Hilâfete dayanan (Teokratik) Osmanlı monarşisinin muhafazası gelmiştir. Bu cereyan mensupları dinîlikte ve milliyetçilikte aşırı bir gidişin muhalifi kalmışlardır. Aşırı milliyetçiliğin «dört nala verem» olduğu ileri süren **Celâl Nuri'nin** bu fikri yanında **Kılıçzade Hakkı** dinin bir gaye değil, bir vasıta olduğunu ilân ederek «Softalara ve hurafelere» savaş açmış, sırf di-

nî rönesansla bir Devletin kalkındırılamıyacağını ileri sürmüştür.

İşaret ettiğimiz gibi **Garpçılar** kendi aralarında mütecanis bir fikir kaynaşmasına varamamışlardır. Çatışmaları takiben ayrılmalar baş göstermiştir. İktidar çevreleri Milliyetçi - İslâmcı bir programa taraftar oldukları için Garpçılık cereyanı mensuplarının fikirleri Osmanlı Devletinin idaresinde önemli bir tesire sahip olmamıştır. Bazıları - **Abdullah Cevdet** gibi - bir Jön Türk olarak mücadeleye başlamış olan bu cereyan mensupları İttihatçıların idaresinden şikâyetçi ve nihayet bu idarenin muhalifleri olmuşlardır. Fikirlerini kabul ettirecek yeni bir rejim veya siyasî bir değişiklik beklemeleri gerekmiştir. Bu cereyan mensuplarının sonraki devrelerde çeşitli siyasî roller oynadıkları ve tezlere sahip oldukları görülmüştür. Mütareke (1918-1922) devresinde **Dr. Abdullah Cevdet** Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Umum Müdürüdür. Daha sonra **Kılıçzade Hakkı ve Celâl Nuri** T. B. M. M. de mebusturlar. **Celâl Nuri** 1924 Anayasasını hazırlamış olan Meclis Komisyonunun Raportörüdür. Ve Cumhuriyetçidir. **Dr. Abdullah Cevdet** ise Cumhuriyetin ilânından iki yıl sonra Türkiyenin Batı ile teması bakımından oldukça garip karşılanan bir tezini ileri sürmüştür. Bu da «Türk kanına kan ilâvesi» dir. Doktora göre, Türkiye dahilinde İtalyan ve Almanların muhaceretini sağlamak, bunların Türklerle evlenmelerini mümkün kılmak, «kanlarını kanlarımıza ilâve etmek» müspet bir sağlık politikası olabilirdi.

Garpçılar, daimî tezatlar içinde siyasî hayata gözlerini açtıkları Cumhuriyet rejimi içinde hayatlarının son bulduğu tarihe kadar değişik tezlere sahip olmuşlardır. Bugün Garpçılık cereyanını devam ettiren bir fikir hareketi görülmemektedir.

İslâmcılar:

İslâmcılık cereyanı İkinci Meşrutiyetin en kuvvetli si-

yasî fikir cereyanı olmuştur (41). İlmiye sınıfının İmparatorluk içindeki nüfuzu bu cereyana Devlet teşkilâtından faydalanarak geniş bir yayılma imkânı sağlamış ve şekillenmiştir. Devlet ödeviyle din ödevleri arasındaki ayniyet bu cereyanını Osmanlı ferdinin ve toplumunun hayatlarına tamamiyle hâkim olmasının belli başlı sebebidir. Bu cereyan fikirlerini **Sıratı Müstakim, Sebilürreşad, Beyanülhak** gibi dergilerde yayınlamıştır.

İslâmcılar Batılılaşma meselesini, Doğu - Batı kıyaslamasından elde ettikleri sonuçlara bağlamışlardır. Öteki fikir cereyanlarında olduğu gibi, İslâmcılar da İslâm dünyasının, dolayısiyle Osmanlı İmparatorluğunun gerileme ve yıkılma buhranları içinde olduğunu açıkça ortaya koymuşlar ve bu durumun sebeplerini araştırmışlardır. Şu kadar var ki İslâm âlemi, XX. yüzyılda kalkınacağı zaman karşısında büyük bir medeniyet ve teknik devini, Batıyı bulmaktadır. İslâm dünyası, muhakkak ki, kalkınması için Batıya muhtaçtır. Fakat önemli olan Osmanlı İmparatorluğu gibi bir İslâm Devletinin Batıdan ne alacağıdır. **İslâmcılara göre Batı ve Doğu medeniyetleri ayrı şartların ve sebeplerin eserleridir. Bir medeniyet alanından diğerlerine geçmeye de lüzum yoktur.** İslâmcılar evvelâ iki medeniyet arasındaki farkları belirterek, Müslümanlığın Batı medeniyetine nazaran üstünlüğünde karar kılmışlardır. «Bedevî bir kavmi» yeryüzünün en ileri bir Devleti haline getirmiş olan İslâmlık XX. yüzyılda Batının varmış oldu-

---

(41) — Bu cereyan hakkında bk. **Peyami Safa: Aynı Eser,** s. 57-63 - **Tarık Z. Tunaya: Amme Hukukumuz bakımından İkinci Meşrutiyetin siyasî tefekküründe «İslâmcılık» cereyanı (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi** Mecmuası, C. XIX, No. 3-4) - **Tarık Z. Tunaya: Hürriyetin İlânı** (Zikredilmiştir), s. 73-74. Ayrıca 39 No. lu notta sözü geçen etüdümüze bakılabilir. Bu cereyan hakkındaki özetlerimizi zikredilen etütlerimizden almış bulunuyoruz.

ğu sosyal ve politik şartlara hâlen sahiptir, bu alanda Batı medeniyetine muhtaç değildir. Hattâ Batı bu bakımdan geridir de... Demokrasi İslâmda yüzyıllarca evvel kurulmuştur. Batı bu alanda geç bile kalmıştır. Batının asıl zayıf olan tarafı **ahlâkı ve mâneviyatıdır.** İslâmlık işte asıl bu alanda Batıdan hiçbir şey almaya mecbur değildir. Batı Doğuya nazaran sırf teknik bakımdan üstündür. Ekonomi, maddî alandaki kalkınmalar için gerekli metot ve malzemeyi ve yalnız bunları, Batıdan almak mümkündür ve gereklidir.

İslâmcı cereyan bu tezini çeşitli delillere dayamak yoluna gitmiştir, şöyle ki: Batının **ahlâk, mâneviyat bakımından geriliğinin baş sebebi lâyiklik rejimini kabulde görülür. Şeyh Abdülhak Bağdadî'ye** göre, Batının siyaset prensipleri istibdatlarla savaş sonunda, bunlara bir reaksiyon halinde vücut bulmuştur. Bu doktrinlere göre istibdatların, geriliklerin belli başlı sebepleri arasında bilhassa «dinî» baskılar gelmiştir. Sonuç olarak Batı, dini Devletten ayırmıştır. O kadar ki din ve ahlâktan kurtulan siyaset başıboş kalmıştır. Büyük felâket. Bunun yanında **Batı zalimdir.** Zira bu derece makineleşmiş, maddîleşmiş bir dünya içinde adalet ve hakkâniyet duyguları bir hayal haline gelmiştir. **Batı istismarcıdır,** o yalnız kendi insanlarını değil Doğuyu, birçok memleketleri medeniyet getiriciliği maskesi altında istilâ etmiştir, onların geri kalmalarına, ilerleyememelerine sebep olmuştur. **Batı, Devletler arası münasebetlerde de bencildir, kindardır.** Oysa ki, Doğunun temsilcisi Müslümanlık, mâneviyat alanında Batıdan çok kuvvetlidir. Mânevî değerlere saygı göstermektedir. Bu bakımdan **Batı Doğuya muhtaçtır. İslâmcılar** bu girişten sonra İslâmiyetin içinde bulunduğu güç durumu saklamamışlardır. **M. Şemşettin'e** (Günaltay) göre, Batı büyük bir medeniyet yolunda hızla ilerlerken Osmanlı İmparatorluğu «Lâle Devrini Küşad

etmişti.» Sonunda yeniden kalkınabilmesi için ahlâkından nefret ettiği Batının metot ve vasıtalarına muhtaçtır. İslâmcı cephenin Batılılaşma prensipi bu suretle açıklık kazanmıştır: **Batının ahlâkını, sosyal fikirlerini bir tarafa bırakmak, hatta Batının ahlâk buhranından kendimizi korumak gerekir, fakat teknik ilerlemelerini almak şarttır. Bize düşen müspet ve menfî durumları büyük bir dikkatle tesbit ve ona göre hareket etmektir.** Böyle bir kaide ile Batı medeniyetini Osmanlı ülkesi içine nakletmek arasında derin farklar vardır. Bu suretle **İslâmcılık** cereyanı tam mânâsıyla **gelenekçi** oluyordu.

İslâmcılık cereyanının gelenekçiliği Batılaşma metodunu da açıklamıştır. İslâmcılara göre Batılılaşma iki esas kaideye dayanmalıdır. Birinci kaide, taklitten kaçınmaktır. Taklit, iki bakımdan yersizdir, faydasızdır ve zararlıdır. **Mehmet Akif** durumu acı bir tenkide tâbi tutmaktadır... **«Dini taklit, âdetleri taklit, kıyafeti taklit, selâmı taklit, kelâmı taklit, hülâsa her şeyi taklit bir milletin fertleri de insan taklidi demektir ki, kabil değil, gerçek bir sosyal topluluk vücuda getiremez, binaenaleyh yaşayamaz.»** Taklidin iğretiliği yanında bir mahzur daha vardır. O da birbiriyle kaynaşamıyacak, gerçek bir senteze vardırmıyacak acaip bir durumun ortaya çıkmasıdır. İmparatorluğun karamsar Sadrazamlarından ve İslâmcı cereyanın liderlerinden **Sait Halim Paşa** da bu meseleyi iğneli bir üslûpla ele almıştır: **«Bir Kant'ın yahut bir Spencer'in ahlâkıyatına inanan, bununla beraber sosyolojide Fransızın, siyasette İngilizin telâkki tarzlarını kabul eden bir müslüman, ne kadar seçkin bir kimse olursa olsun, ne yaptığını bilmeyen bir kimseden başka bir şey değildir.»**

Batılılaşma metodunun öteki kaidesi, Batıdan alınacak hususların memleketin kendi (İslâmî) gelişme kanunları-

na ve gerçek ihtiyaçlarına göre yapılmasıdır. Bu ise sadece teknik alanda olmalıdır. Muhakkak ki İslâm âleminin fikrî bir kalkınmaya da ihtiyacı vardır. Fakat bu İslâm kaidelerine göre gerçekleştirilebilmelidir.

Anlaşıldığı gibi İslâmcı cereyan her dinî doktrinde olduğu şekilde, gelenekçidir. Mensupları içinde rasyonalist bir branşa mensup olanlar da vardır, fakat bu durum bile ancak gelenekçilikle bağdaştırılabildiği nispette bir değer kazanır.

Bu açıdan bakarak yapılacak ıslâhat teklifleri radikal sayılamıyacaktır. Siyasî alandaki ıslâhat İslâm Birliğinin (İttihadı İslâm) kurulmasıdır. Osmanlı Birliğinin kurulmasıyla telifi zor olduğu için İslâmcılar bunun bir zaman meselesi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Batılılaşma prensipi ile ilgili en dikkate değer teklifler öğretim alanına aittir. Evvelâ İçtihat Kapısının açılması gerekir. Öğretim alanında **İslâmcı** cereyanın istediği önemli ıslâhat Medreselerle ilgilidir. Teklif Medreselerin kaldırılmasına müteallik değil, onların ıslâh edilerek muhafazasını gaye edinmiştir. Bu bakımdan bir reforma girişilmiştir. Coğrafya ve tarih gibi «yeni ilimlerin» Medreselerde okutulmasının İslâmî kaidelere (Şer'i Şerife) uygun olduğuna dair Şeyhülislâm Fetvası 1910 tarihlidir. İslâmcılar Fransız Medenî Kanununu iktibas etmektense eşsiz bir kaynak olan Mecellenin hakkiyle anlaşılmasını istemişlerdir.

İslâmcılık cereyanı mensupları bütün ıslâhat tezlerini İslâmcı bir rönesans formülüne bağlamışlardır. Muayyen bir sistemi ifade eden bu fikirler yanında bunların dinî karakterinden faydalanarak, bu tezleri «dejenere» eden bir hareket görülmüştür. **İttihadı Muhammedî** isimli bir siyasî parti ve lideri **Derviş Vahdetî** İslâmî prensipleri program edindiklerini ilân etmişlerdir. Türkiyede kurulmuş olan ilk irtica partisi olan bu teşekkül ile lideri, 31 Mart 1325 (1909) irtica olayının belli başlı kahramanı-

dır. Ayaklanmadan kısa bir müddet evvel kurulmuş olan bu parti, zamanın idarecilerini, iktidarını Batılılaşmakla itham etmiştir: «Jön Türkler» bir «Şeytanlar Devri» açmışlardır. Vahdetî onları tarif etmiştir: «... **Yalnız dikkat edelim ki, Avrupadan gelmiş dört tane herifi nâşerif, bizi Avrupalıların ahlâkiyle mütehallik etmesinler: Meselâ kadınlarımızın tedricen çarşaflarını atmak yahut bir Müslüman hürdür, diye meyhaneler, kerhaneler açmak gibi müslümanlığa yakışmayan şeylerin memleketimizde husulüne meydan vermeyelim.»** Oysa ki, Meşrutiyet Şeriat muhafızı olmalıydı. Avrupa ahlâkını benimsemiş dört beş şahıstan da böyle bir vazife beklenemezdi. Bu partinin kurucu ve liderleri arasında Türkiyede **«Nurcular»**ın lideri olan **Saidi Kürdî** (veya **Nursî**) vardır. **Saidi Nursî**'ye göre, bu parti «bütün İslâm âlemini harekete getirmiştir», bu gibi partilere «Şeriat Hâdimi» ünvanı verilebilir.

İslâmcılık cereyanı Osmanlı İmparatorluğunun, bu yoldan bütün İslâm dünyasının kurtuluşunu İslâmcı bir rönesans formülüne bağlamıştı. Bu memleketlerin yeniden kalkınmaları ve yükselmeleri ancak ve ancak İslâmlaşmakla mümkündü.

Türkçüler

Türkçülük cereyanı, zamanın ihtiyaçlarını ve heyecanlarını temsil etmiştir. **Türk Yurdu, Yeni Mecmua** gibi çeşitli neşir organlarına sahip olmuştur. Köklü bir kültür müessesesine **(Türk Ocağı)** dayanması da geniş tesir imkânlarını hazırlamıştır (42). Ayrıca İttihat ve Terakki'nin tek ve iktidar partisi olarak bu cereyanı İslâmcı-

---

(42) — Bu cereyan hakkında bk. **Ziya Gökalp: Türkçülüğün Esasları** (Ankara 1339) - **Enver Behnan Şapolyo: Ziya Gökalp** (İstanbul 1943) - İş No. 39/40, 1944, - **Cavit Orhan Tütengil: Ziya Gökalp hakkında bir Bibliyografya Denemesi** (İstanbul

lıkla birleştirmesi ve program edinmesi **Türkçülük** cereyanına ayrı bir özellik vermiştir.

«Bu Devlet nasıl kurtulur?» sorusuna cevap şudur: **Türkleşmekle. Türkçülülük** doktrininin İkinci Meşrutiyet kadrosu içinde, anahatları şöyle özetlenebilir: **«Osmanlı bayrağı altında şuursuz bir hayat geçiren»** Türkler bir millet haline gelmelidirler. Bunun için, bu gayeye varmak için **Türkler milli bir vicdana sahip kılınacak, milliyetlerini idrak edeceklerdir. Millî varlıklarına, şahsiyetlerine şuur kesbedeceklerdir.** Bu yoldan, Türk milleti olarak «İslâm beynelmileliyetine» kuvvetli bir unsur olarak gireceklerdir. Aynı zamanda «sarsılmış olan Osmanlı Saltanatının dayanaklarını» yeniden kuvvetlendirmiş olacaklardır. Bu oluşlar Osmanlı sınırları içinde tamamlanınca yeni bir safhaya geçilecektir. Osmanlı ülkesi içindeki Türklere din ve dil unsurlarıyla bağlı, fakat ülke dışında yaşayan, milyonlarca Türkle birleşme yolu aranacak, onlar da millî bir vicdan kazanmış olacaktır. O kadar ki, **İslâm Birliği kadar kuvvetli bir Türk Birliği** kurulmuş olacaktır. Bu geniş milletin geniş bir ülkesi vardır, bu **vatan'ın** adı **Turan**'dır.

Görüldüğü gibi, **Türkçülük** cereyanı her şeyden evvel bir milliyetçilik doktriniydi. Bu yönde gelişen bütün hareketlere ideolojik bir destek olmuştur. Tesirinin derinliği bu özelliğiyle daha iyi anlaşılmaktadır. Bu cereyan **«İrredenta»** kısmı müstesna, Meşrutiyetten sonra yeni kurulmakta olan Türk Devletine, Türkiye Cumhuriyetine

---

1949) - **Peyami Safa:** Aynı Eser, s. 45-50 - **Tarık Z. Tunaya:** 39 No.lu notta sözü geçen etüt, s. 142-177. - **Tarık Z. Tunaya: Hürriyetin İlânı** (Zikredilmiştir), s. 74-75 - **Uriel Heyd: Foundations of Turkish Nationalism** (London 1950) - **Ziya Gökalp: Turkish Nationalism and Western Civilisation) Prof. Niyazi Berkes'in** önsöz ve notları ile tercümesi, New York, 1959) - **Kemal H. Karpat: Turkey's Politics** (Princeton 1959).

ideolojik bir temel olmuştur. İdeoloji tüm olarak, **Müdafaai Hukuk** doktrin ve hareketinde tekâsüf etmiştir. **Türkçülük** cereyanının Meşrutiyetteki lideri **Ziya Gökalp** bu mevkiini Müdafaai Hukuk hareketi boyunca, bu hareketin başlangıcından itibaren muhafaza etmiştir. Yalnız, yeni hareket, Turancı (Pan Türkist) değildi. Sadece millî ve bağımsız bir Türk Devletinin kurulmasını istiyordu. Bu sebeple, Türkçülüğün tarifinde bir değişiklik yapılmıştır. Ve bunun «yakın Türkçülük» veya «Türklüğü yükseltmek» olduğu belirtilmiştir.

Türkçülük fikirlerinin kaynağını Birinci Jön Türk hareketi devresine götürmek mümkündür. Fakat ilk defa sosyolojik bir metotla eksik, çekingen ve dağınık fikirlerin toplanması ve bir sistem haline getirilmesi İkinci Meşrutiyette ve Türkçüler tarafından sağlanmıştır. **«Ziya Bey»** sahipsiz sanılan parçaları toplamış, «hayatta şuursuz bir halde bulunan milli vicdanın çeşitli unsurlarını keşfetmiştir.» O bunları şuurlandırmaya çalışmıştır. Böylelikle ortaya Türkler için **«Yeni»** bir **«Hayat»**ın esasları konmuştur. Aslında **«Yeni Hayat»** millî hayat olmalıydı. Ve ilk defa olarak, Durkheim sosyolojisinin uygulanmasıyla, **millet, hars** (culture) **medeniyet, milli mefkûre** (ideal), gibi mefhumlar ilmî bir metotla işlenmiş, Türk umumî efkârına sunulmuştur.

Türkçüler millîleşmenin Batılılaşmak, diğer millet seviyesine çıkmak olduğu tezini ileri sürmüşlerdir. Şöyle ki: **Evvelâ milliyet, milletleşmek bir tekâmül merhalesidir.** Şu halde Türklerin de, ileri bir şekle, zamanın icaplarına uygun bir şekle ulaşmış olması demektir. **Milliyet bir toplum yapısının yenileşmesidir. Saniyen,** diğer milletler arasında, onlar gibi eşit ve çağdaş, muvazeneli bir seviyeye çıkılması demektir. Milletlerin bir araya gelmesinden vücut bulan camia (ümmet) içinde, Türkler milletlerini yaratmakla diğer milletlerle âhenkli bir hayat ya-

şayabileceklerdir. Milletlerarası hayatta bir muvazene ve âhenk unsuru olacaklardır. Şu halde, sonuca varalım: **Milliyetçilik prensipi, Batılılaşmaya engel değildir.** Bu açıdan da önemli bir meseleye bakalım: **Osmanlı milleti var mıdır?** Türkçülere göre, yoktur. Osmanlılık olsa olsa **bir Devletin, bir siyasî organizasyonun adı olabilir. Sosyal bir gerçeğin adı olamaz.** Osmanlı milleti yoktur. Diğer bir soru: **Türk milleti var mıdır?** Cevap doğrudan doğruya Batı ile ilgilidir. Türkçüler bu cevabı ararken bizi tarihî bir tablo ile karşılaştırmışlardır: Dışarda Avrupa, Türkiyedeki rezaletlerden dolayı yalnız Türkleri itham ediyor. İçerde Müslüman olsun olmasın bütün kavimler Sarayın istibdadından, memurların zulmünden, Hükûmetin yolsuzluğundan ancak Türk milletini sorumlu tutuyorlardı. **Halbuki Türk kavmi «Ben varım» demiyordu. «Türkler millî bir idealden de yoksundular.»** Batının davranışları bir bakıma yardımcı olmuştur. Balkan Harbi bu oluşu körüklemiştir. Balkanlıların, koruyucuları büyük Batı Devletleriyle Hıristiyan bir Avrupa hâlinde Türklerin karşısına çıkmaları, Türklük duygusunu Çatalca önlerindeki toplarla beraber infilâk ettirmiştir. Balkan felâketi Türk cemiyetine Türklük idealini «ilkah» etmiştir (aşılamıştır). **Fert susmuş, Balkanlılarla toplum (millet) konuşmuştur. Bu derlenip toplanma, aynı zamanda millî bir kinin de eseri olmuştur.**

Bir genel tehlike karşısında milletlerini kurmakla Türkler ölümden kurtulmuşlardır. Kendi varlıklarını kutsal bir iklim içinde duymuşlardır. Çünki, **idealsiz milletin bir cesetten farkı yoktur. Türkçülerin** bu tezi Mütarekenin boğucu havası ve yalnızlığı içinde, Müdafaa Hukuk hareketinin kaynağı olmuştur. Çünki Türkçüler müşterek tehlike karşısında iki endişenin doğacağını söylemişlerdir: **Ferdî hürriyet yerine istiklâl düşüncesi, ferdî şahsi-**

yet yerine milletin (kollektif şahsiyetin) korunması.

Türkleşmek sadece tehlikeler karşısında birleşmek değildi. **Türkçülere** göre, Türk milletinin vücut bulması sosyal bir inkılâbın gerçekleşmesi demektir. Eskiyi yeni bir yaşayış tarzıyla değiştirmek demektir. **Ziya Gökalp**'e göre **«Yeni Hayat»** tır. Bu devrim çeşitli reformlara dayanır: **Dinde yapılacak reform** ile din karşısında hukuk ve ilim bağımsızlıklarını kazanacaktır. İlmiye sınıfının, Medrese skolâstiğinin sosyal hayatın bütünü üzerinde kurduğu hâkimiyet ve vesâyeti de kalkmış olacaktır. Osmanlı İmparatorluğunda önemli bir dert devâ bulmuş olacaktır. **Devlet sisteminde yapılacak reform,** evvelkinin bir sonucudur. Şöyle ki: Evvelâ din Devletten ayrılacaktır. Lâyiklik prensipi tesis edilecektir. Saniyen, Devlet teşkilâtında ve müesseselerinde Tanzimatçı ikilik ortadan kaldırılacaktır (Bilhassa adalet ve maarif alanlarında). **Nihayet** Devlet demokrat milliyetperverlik ideolojisine dayanacaktır. Devletin vatan birliğine dayanması gerekir. **Milliyetçilik Türkçülere göre halkçılıktır. Millî kültürü bulmak için halk'a inmek gerekir. Deha halk'tadır.**

Türkçülerin plânlamış oldukları bu devrim Batılılaşmak bakımından da bir metot vermektedir. Her şeyden evvel Türkçüler Tanzimatçı, ikici metodu ve onun dayandığı zihniyetin düşmanıdırlar. Türkçüler **«Tanzimatın iflâsını»** ilân etmişlerdir. Şu halde Batılılaşmak Avrupanın bütün sosyal müesseselerini iktibas etmek değildir. Avrupanın Hıristiyanlıktan ve milliyetinden doğan manevî ihtiyaç ve müesseseleri vardır. **Türklerin de bu gibi ihtiyaç ve müesseseleri** var: **Türk harsı** (kültürü). **Oysa, Hars ithal edilemez.** Aksine Türklerin din ve milliyetlerinden doğma bu gibi özelliklerini bulmak, araştırmak gerek. Türklerin Batılılaşması için ilk şart millet haline gelmeleridir. Bu merhaleden sonra bir diğerinin başlaması lâzım-

dır. O da Türk milletini Batı medeniyet câmiası içinde durmadan ilerleyen hiçbir milletten geri kalmayan bir seviyeye yükseltmektir. Bu noktada da dikkatli olmak gerek. Türkçülere göre Batı medeniyetine dahil olmak, Milletlerarası hayat içinde yaşamaktır. Millî hüviyetinden ve şahsiyetinden kaybetmek değildir. Batı medeniyetine girmek, **Ziya Gökalp**'e göre, **«Batılı milletlerle müşterek insan hayatı yaşamak»**, hiçbir suretle aile hayatının, toplum hayatının özelliklerini yok etmez. Milletin kültürel müessese ve gerçeklerini ortadan kaldırmaz. Batılılaşmak millî gelişmelere zıt bir şey değildir. Nasıl ki millîleşmekte asla Batılı olmaya engel değilse... Türkler Batı medeniyetinin akıl ve ilmi ile mücehhez oldukları halde bir Türk - İslâm kültürü yaratmaya çalışmalıdırlar.

Türkçüler bu yoldan yaratıcı olarak vasıflandırdıkları **an'aneye** (geleneğe) **inmek**, geleneğin ve kültürün heyecanından, atılganlığından faydalanmak istemişlerdir. Maziye inmek geri gitmek değildir. Aksine ileri götürücü bir ruha kavuşmaktır. Türkçüler bu bakımdan **gelenekçidirler**. Ve hatta Tanzimatı bu kadar acı bir tenkide tâbi tutmalarına rağmen **telifçidirler**. Tanzimat Doğu - Batı karışımını nazara alamadığı için ikici kalmıştı. Türkçüler İkinci Meşrutiyete bir de milliyetçi karakter aşılamak suretiyle **Üçlü** bir sentez taraftarı olmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğunu bu üç temel prensip üzerine oturtmak istemişlerdir. Türkçülüğü gerçekleştirmek isterken İslâmlığı da, Osmanlılığı da bırakamamışlardır. Yaratılmasını savundukları Türk - İslâm medeniyetini birbirini inkâr edecek unsurların karışımına dayandırmakla gerçek bir sentezin imkânlarını da ortadan kaldırmışlardır. Bocalamaları, modern vasıflarına rağmen gerçek bir inkılâp yapmak hamlesinden mahrum bırakmıştır. Bununla beraber Türkçülük cereyanı mensupları Türklerin evvelâ yüksek bir mil-

let vücude getirme kabiliyetine, sonra da Batı câmiası içinde seçkin bir mevkie yükselme istidadına sahip olduklarına inanmışlardır. Bu inanç, yeni Türkiyenin kurucularına bütün Müdafaai Hukuk hareketini aşılamıştır.

Meslekçiler

Mesleki İçtimaî cereyanı Batılılaşma dâvâsını başka bir açıdan ele almıştır. **Le Play - Paul Descamps'ın İlmi İçtima (Science Sociale)** (İçtimaiyat - Sociologie değil) doktrininden aldığı metotla Osmanlı İmparatorluğunun aktüel ve geri durumunu tahlil eden bu cereyan mensupları aynı zamanda bu Devletin kalkınma yollarını araştırmışlardır. Cereyanın lideri **Prens Sabahattin Bey**'in bir broşürü şu başlığı taşımaktadır: **«Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?»** (43)

Meslekçiler Doğu ile Batı arasında bitmez tükenmez bir çarpışma olduğuna inanmışlardır. Haddizatında Doğu - Batı çatışması **Tecemmüî** (Communautaire) ve **İnfiradî** (Particulariste) toplum tipleri arasındaki çatışmadan başka bir şey değildir. **Le Play** sosyolojisine göre sosyal yapıları iki büyük tipe ayırmak gerekir. Tecemmüî topluluklar pasif, herşeyi Devlet kapısından bekleyen, müstehlik ve sorumsuz, kendi kendini idare edemeyen fertlerden mürekkeptir. Böyle bir topluluğun insanlarına gayet dar bir hareket alanı bırakıldığı için hürriyetleri çok azdır, merkezî iktidar karşısında âcizdirler. Merkezî iktidar fert hürriyetleri alanını dilediği şekilde kısar, fertleri baskı altında tutar. Tecemmüî topluluklar üç tip

---

(43) — Bu cereyan hakkında bk. **Ziyaeddin Fahri Fındıklıoğlu: İçtimaiyat C. III**, s. 347 - 365 - **Tarık Z. Tunaya: Jön Türk ve sosyal inkılâp lideri Prens Sabahattin (Sosyal Hukuk ve İktisat Mecmuası** No. 3, s. 119-126 - **Tarık Z. Tunaya: Prens Sabahattin (Vatan**, 5 Temmuz 1950) - **Cavit Orhan Tütengil: Prens Sabahattin** (İstanbul 1954).

halinde görülür: İstikrarlı, istikrarsız, sarsıntılı tipler. Bunlardan sarsıntılı tip üzerinde duralım. Bu toplumda merkezî otorite dağılmaya yüz tutmuştur. Fakat fert gene koruyucusuz, emniyetsiz, tereddütlü ve ürkek kalmıştır. Ziraat, aile birliğinin yaşayışını değiştirdiği için basit hayatı bozmuştur, devamını zorlaştırmıştır. Aileye dayanan hayat şekli sarsılmıştır. Bu topluluklar Asya steplerine mensupturlar ve daimî surette bu coğrafyanın tesiri altındadırlar. Görenekleri onları bu tipten, bu tesirlerden kurtarmaz. Sarsıntılı tipler Batılılara benzemezler. Batı karşısında yavaş yavaş hayat sahnesinden silinmeye, Batı tarafından massedilmeye, bir çeşit **Batılılaşmaya mahkûmdurlar. Tecemmüî topluluk tek kelime ile Doğu'dur.**

İnfiradî topluluklara gelince. Böyle bir sosyal yapının temeli ferttir ve ferdî gayretlerdir. Hususî hayatın temeli şahsî teşebbüstür. Hususî hayat umumî hayata hâkimdir. Merkezî otorite sınırlanmış ve parçalanmıştır. Kuvvetler ayrılığı, mahallî idare veya ademi merkeziyet gibi siyaset prensipleri, toplum hayatının dayandığı temeller haline gelmiştir. Fert geniş bir hürriyet alanına sahiptir. Kısaca, aktif bir **vatandaş** olan fert sosyal yapının mimarıdır, onun hürriyeti hükûmetlerin oyuncağı olmaktan çıkmıştır. **İnfiradî topluluk Batı'dır.**

Her iki toplum şekli arasındaki ayrılık iki dünya arasındaki farklılığı açıklar. Meslekçiler Doğu - Batı tezadını bu ayrılıkta görmüşlerdir. **İdeal toplum, şu halde, infiradî sosyal yapıdır.** Anglo - Amerikan memleketlerin üstünlüğü de zaten bu şekil bir yapıya sahip oluşlarındadır. Demokrasinin, hürriyetçi rejimlerin beşiği de İnfiradî toplumlardır. Burada **Le Play** sosyolojisine bir soru sormak gerekiyor: **Bir sosyal yapıdan diğerine geçmek, ideal toplum şekline ulaşmak, devrim yapmak mümkün müdür?** Meslekçilere göre evet. Zaten bir sosyal istifa (selection) kanununa göre **tecemmüî** toplumlar daima **infiradîler** kar-

şısında dayanamazlar. Onlar tarafından massedilmeye, birliklerini kaybederek erimeye mahkûmdurlar. Soruyu daha açalım: **Tecemmüî bir toplumun infiradî olması, tip değiştirmesi mümkün müdür?** Meslekçiler gene müspet cevap vermişlerdir. Fakat yalnız **sarsıntılı tiplerde tecemmüîlikten kurtulma, infiradileşebilme istidadı vardır.**

Meslekçilerin bu açıklamalarından sonra Batılılaşma problemi değişik bir şekil alacaktır. **Batılılaşmak, mümkün olduğu nispette tecemmüîlikten kurtulmak, infiradî bir toplum olmaktır.** Eğer bir memleket sosyal bir devrim yapmak istiyorsa, evvelâ «İlmi İçtima»ın tespit ettiği ayırımdaki yerini bulmalıdır. Bu buluş kendisine inkılâp yapıp yapamıyacağını gösterecektir. Eğer tecemmüî ise belirtildiği gibi ancak sarsıntılı kategoriye dahil olduğu takdirde sosyal bir değişme kabiliyetine sahip olacaktır. Fakat değişmede gösterilecek başarı **sosyal yapının tam olarak terkedilebilmesi ile gerçekleşebilir.** Yoksa «sathî üst yapılar o memleketin iptidaîliğini örtmeye yararlar», o kadar. Ve hükûmetler, rejimler değiştiği halde her şey aynı, eskisi gibi kalabilir.

Türkiye hangi sosyal tipe dahildir? **Evvelâ tecemmüî bir toplumdur.** Şu halde bu kategoriye mensup toplumların bütün dertleriyle malüldür. Batı tarafından massedilmeye mahkûmdur. Fakat Meslekçilere göre, Türkiye **sarsıntılı tiptendir.** Şu halde İnfiradileşebilmek kabiliyetine sahiptir. Türkiye için toplum tipi değiştirmek, sosyal bir inkılâptır. Ve infiradileşmedikçe, ne kadar kanlı ihtilâller yapılırsa yapılsın her şey aynı kalacaktır. Netekim kalmıştır da... «Hasta Adam»ın iyileşmesinin ilk ve son şartı budur. Bu devrimin sıhhatli, gerçekten sosyal olabilmesi için iki unsura dayanmalıdır: **Şahsî teşebbüs ve ademi merkeziyet.** İnkılâbın gelişme seyrini bu iki unsu-

run benimsenme derecesi tayin edecektir: Aşağıdan yukarı, hususî hayattan umumî hayata. **Prens Sabahattin** «Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?» adlı broşüründe bu reformları tespit etmiştir.

Mesleki İçtimaî cereyanı mensupları bu suretle Türkçülerin bağlandıkları Durkheim sosyolojisine karşı cephe almışlardır. Savundukları fikirler geniş bir kabule mazhar olmamıştır. Fakat hemen bütün muhalefet partilerinin programlarında yer etmiştir. Fakat istenilen ıslâhatın Osmanlı - İslâm kadrosu içinde nazara alınmış olması bu cereyanı da tereddütlerden kurtaramamıştır.

Sosyalistler

İkinci Meşrutiyetin siyasî fikir cereyanları içinde en zayıf olanı hiç şüphesiz sosyalist cereyandır. Osmanlı İmparatorluğunun ilk Sosyatist Partisi, 1910 tarihinde kurulmuştur. Bu parti Beyannamesinde sosyalizmin Osmanlı İmparatorluğunda uygulanmasını istemiştir (44). Gerek Beyanname gerek parti programındaki fikirler sosyalizmin klâsik açıklamalarından öteye gitmemiştir. Osmanlı sosyalistleri Batıda insan haklarının masuniyetinin Türklere de tanınmasını sosyalizmin kabulüne bağlamışlardır.

Osmanlı Sosyalistleri fikirlerini bilhassa **«İştirak»** dergisinde açıklamışlardır. Ayrıca, pek şikâyetçi oldukları basın hürriyetinin fena uygulanması yüzünden kısa ömürlü günlük gazeteleri de vardı. 1911 yılında partinin Paris Şubesi kurulmuş, kendisini «ilk Türk sosyalisti» olarak tanıtan lider **Dr. Refik Nevzat** taş basması bir gazete olan **Beşeriyet'i** çıkarmıştır. Osmanlı Sosyalistleri Meşrutiyetin Örfî İdare rejimi altında diğer cereyanlar

---

(44) — **Tarık Z. Tunaya: Türkiyede Siyasî Partiler**, s. 303 - 315 - **Beşeriyet** - Birinci sene, No. 1, 15 Eylül 1911, s. 3.

gibi kendisini açıklamakta büyük zorluklarla karşılaşmışlardır. Bu duruma bizzat Osmanlı sosyalizm cereyanını ilgilendiren bir noktayı ilâve etmek gerek. Bu cereyan diğerlerine nazaran çok daha az işlenmiştir ve bizatihi İkinci Enternasyonalin geçirmekte olduğu buhranlardan kendisini kurtaramamıştır. Karl Marx'ın resimlerine yayın organlarında sık sık rastlanmakla beraber, fikirlerinin anlaşıldığı iddia edilemez. Buna karşılık bilhassa Fransız Sosyalist Partisi liderlerinden **Jean Jaures**'le münasebet kurmaya çalışmaları, Pariste bu Şube tesisi, maruz kaldıkları tesirlerin, Sosyalizmi anlamak üzere başvurdukları kaynakların belli başlı yönünü tayin edebilir.

Osmanlı sosyalistleri insicamlı ve devamlı olmayan fikirleri içinde Batılılaşma meselesini sosyalizmin gerçekleşmesine bağlamışlardır. Bu bakımdan, iki devrelik bir program teklif ettikleri görülmektedir. Birinci devre **siyasî**'dir. Diğer devrenin ise **sosyal** olması gerekir. Siyasî devre, 10 Temmuz hareketiyle gerçekleştirilme yoluna gidilmiştir. Bu devrelerin kısa açıklamalarını yaparken sosyalizm cereyanı **ihtilâlci** olduğunu bilhassa tasrih etmiştir: «On Temmuz hürriyeti gerçi harben... fetholunmadı, alındı. Fakat Resne, Ohri, Manastır, Drama, Serez ayaklandıktan sonra alındı.» Osmanlı Sosyalistlerine göre «Hürriyet ancak harp ve darp ile», büyük fedakârlıklarla, «parça parça fetholunur.» Bu bakımdan 10 Temmuz inkılâbı bu gerçeğin ifâdesidir. Fakat sosyal bir devrim değildir. Şu halde yeni bir devrim gerek. Meselâ **İştirak**, Bursa İpek Tezgâhlarında çalışan işçi kızlardan birisinin gönderdiği mektubu sayfalarına geçirmiş, bu yazıyı «Hayat ve Hakikat» başlığı ile «Hükûmetin nazarı dikkatine» sunmuştur. İştirak'in benimsemiş olduğu mektupta sosyal inkılâp (ya da ihtilâl) isteği açıkça okunmaktadır. Gene **Dr. Refik Nevzat**, Fransız Sosyalist Partisinin o za-

manki yayın organı **L'Humanité**'nin ismini almış olan «**Beşeriyet**»te, ihtilâlin nimetlerini övmüştür: «**İhtilâlciyiz, çünki ihtilâl istiyoruz. Birinci ihtilâl Sultan Hamidin elinden istibdat esasını kırmakla elde edildi. İkinci ihtilâl ise bugünkü insan toplumunu baştan başa değiştirmek, hatta yeniden kurmakla mümkün olacaktır.**»

Osmanlı sosyalizm cereyanının Batılılaşma meselesi karşısındaki tutumu bu fikirlerle özetlenebilir. Bu cereyan da sosyal bir «10 Temmuz» istemiştir. Fakat bunun sosyalist ve tabiatıyla ihtilâlci bir metotla yapılmasını istemiştir.

Siyaset Lâboratuvarı

İkinci Meşrutiyetin siyasî fikir cereyanları bize, her şeyden evvel ve Osmanlı tarihinde ilk defa olarak, anarşik dahi olsa bir hürriyet iklimi içinde Devletin hayatı ile ilgili fikirlerin müspet bir şekilde gelişeceğini, umumî efkârı hazırlayabileceğini, fikir çevrelerinin fert haklarının garantileri sayesinde siyasî hayat içinde kâh parti programlarına girerek kâh doğrudan doğruya iktidara tesir etmek suretiyle tesirli birer siyasî kuvvet olabileceklerini göstermiştir. Yeni bir Türk Devleti kurulmadan evvel kurucular böyle bir tecrübeye sahiptiler. Devlet hayatına fikir adamının, vatandaşın iştiraki, Devletin yapıcı unsuru olduğunu hissetmesi, kurtuluş çarelerinin kollektif bir şekilde araştırılması, siyaset yapan kitlenin genişlemesi, İkinci Meşrutiyet adını verdiğimiz devrede gerçekleşmiştir. İkinci Meşrutiyet, bu özellikleri dolayısı ile sadece bir Anayasanın **tekrar mer'iyete girmesi** olayından çok daha başka ve derin bir anlam ifade eder.

İkinci Meşrutiyetin fikir cereyanları Osmanlı İmparatorluğunun mukadder akibeti karşısında, yeni bir Devlet kurabilecek bir siyasî personelin yetişmesi için gerekli tecrübelere sahip kılınması bakımından büyük bir önem

taşır. İkinci Meşrutiyet bu bakımdan bir **siyasî lâboratuvardır.** Bu devre boyunca en acı tecrübeler içinde yetişmiş olan kimseler T.B.M.M. de toplanmışlar ve Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunu bu tecrübelerinin ışığı altında düşünmüşlerdir.

İkinci Meşrutiyetin fikir cereyanları, konumuz olan Batılılaşmak problemi bakımından telifçi, muhafazakâr kalmaya mecbur olmuşlardır. Kurdukları fikir yapıları bakımından varmaları gereken sonuçları, Osmanlılık - İslâmlık - Türklük kadroları içinde kalmak mecburiyetinden ötürü, kesin olarak çıkaramamışlardır. Batılılaşma meselesinde, bu birbirini kesen cereyanlar arasında aynı şekilde çözüm yoluna gidilmiştir. Filhakika, İslâmcılar fikirlerini Milliyetçilik ve Osmanlılık fikirleriyle telif etmeliydiler. **Türkçüler,** millî bir Devlet formülüne varmışlardı, fakat bağımsız bir Türk Devleti sonucuna varmamışlar, zira kozmopolit bir Devlet olan Osmanlı İmparatorluğundan vazgeçmeliydiler. **Mesleki İçtimaî**'ciler Devletin şekli ve organizasyonu bakımından açık olmalıydılar. Diğer cereyanlarda da aynı bocalamalar vardı. Mesele bir etik meselesiydi. Bir siyasî tezin değer ifâde edebilmesi, Devlet için **iyi, faydalı** sayılabilmesi için Osmanlı **İmparatorluğunu, İslâmlığı,** ve nihayet **Türklüğü** uzlaştırması gerekiyordu. Bu telif faaliyeti çok zordu. Çoğu zaman ise imkânsızdı, zira ortaya **birbirini reddeden** unsurlar çıkıyor, gerçek bir sentez yapılamıyordu. Böyle olunca da unsurları birbiriyle kaynaşmamış, yapma ve iğreti formüller doğuyordu. Neticede, Türkiye tarihi için mukadder hürriyetçi ve lâyik bir Devlet formülüne varılamamıştır. Çalışmalar, açıklamalar muayyen sınırların dışına çıkamamışlardır. **Eksik, tereddütlü, telifçi** olduklarından dolayı da **muhafazakâr** kalmışlardır. Şüphesiz, gerçekle-

re sahiptiler. Fakat belli çerçevelerden dışarı çıkamamaları realist olmalarını önlemiştir. Bu çalışmalar Osmanlı İmparatorluğunu yaşatmaktan ziyade, yeni bir Devletin kurulması için yapılmış olan lâboratuar tecrübeleridir. Bu deneyler göstermiştir ki, Batılılaşma bir **kül**'dü bu şekilde ele alınmalıydı. Onun **kısmî** olduğunu sanmak gerçekten uzaklaşmaktı. Açılan pencereden Batı, maddî ve manevî değerleriyle giriyor, istense de istenmese de siyasî ve sosyal değişikliklere sebep oluyordu. Böylece ortaya bir Doğu - Batı çarpışması çıkıyordu. İkinci Meşrutiyetin fikir cereyanları işte bu problemi çözmüş sayılamazlar.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ REJİMİNDE BATILILAŞMA OLAYLARI VE FİKİRLERİ

I

BATILILAŞMA OLAYLARI

1 — «Türkiye» nin kuruluşu

Modern bir toplum olmak ve modern bir Devlet kurmak alanında sarfedilmiş olan gayretlerin iki yüz yılı kapsayan şeması, batılılaşmak meselesinin anahatlarını da ortaya çıkarmaktadır. Daha doğrusu bu gelişmenin adı «batılılaşmak» tır. Başka memleketlerin tarihlerinde olduğu gibi, bu çabaların varmak istedikleri gaye, yaşanılan zamanının şartlarına göre, hürriyetçi bir nizamın kurulmasıydı. Hürriyetçi rejim, Batıda mutlak iktidarla savaşarak kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğunda bu tarz bir çatışmaya haylı geç bir tarihte rastlanmıştır. Oysa hürriyetçi bir düzenin kuruluşu, Batılılaşma **probleminin** büyük mikyasta çözümü demektir.

Birinci Dünya Savaşından sonra, İmparatorluk Sévres Andlaşmasıyla, hukuken ve fiilen ölüme mahkûm edilmişti. Türkler için yeni, millî bir Devlet kurmaktan başka realist bir çare kalmamıştı. Bu Devlet bugünkü Türkiye Cumhuriyetidir. Ve kuruluşunda, şemasını çizmeye çalıştığımız tarih olaylarının, derinlemesine tesirini görmek mümkündür ve lâzımdır da... Zira başka bir açıklama ile Türkiye Cumhuriyetinin dayandığı ideolojik prensipleri, hatta Türklerin hangi âmillerin etkisiyle bu Devleti kur-

duklarını anlamaya imkân yoktur.

Batı ile Doğu Arasında

Türkiye Cumhuriyetinin temellerini Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti devresinde aramak gerektir (1). 1920 yılında başlamış olan bu devre, bir geçit safhasının bütün özelliklerine sahip olmuştur. İmparatorluğun hâkim unsuru olan bir kitle tamamen yalnız, kendi kaderiyle başbaşa kalmıştı. Mutlakiyete karşı savaşın helecanı ve İkinci Meşrutiyetin tecrübeleriyle oldurduğu bir kitle, işgal baskısından kurtulmanın imkânlarını aramak ödeviyle karşılaşmıştır. T. B. M. M. ni teşkil eden mebuslar, önce de belirtildiği gibi, sırf bu iş için yetiştirilmiş bir neslin mensup ları değildirler. Meşrutiyetin siyasî olayları ve fikir hayatı içinde yetişmişlerdi. Çeşitli partilere, fikir cereyanlarına mensuptular. T. B. M. M. çeşitli fikirler ve tezatları barındıran bir Meclis olmuştur. Kısaca belirtmek gerekirse, bu Meclis bir inkılâp organı olarak Doğu ile Batı arasın-

(1) — Türkiyenin kuruluşu bakımından fevkalâde önemli bir devre hakkında bk. Samet **Ağaoğlu: Kuvayı Milliye Ruhu** (İstanbul 1944) - Ayrıca şu etütlerimize bk. **Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Rejimine Geçiş** (**Ord. Prof. Muammer Raşit Sevig'e Armağan**'dan ayrı bası, İstanbul 1956) - **Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin Kuruluşu ve Siyasî Karakteri** (**İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C XXIII, No. 3-4 ten ayrı bası) - **Tarık Z. Tunaya: İdeolojik İstiklâl** (**Cumhuriyet**, 10 Kasım 1959) - Bu bahse ait açıklamalarda sözü geçen etütlerimizden faydalandık. Gene bak. **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi** (**Vatan**, 23.4.1950) - **Ellaine Diana Smith: Turkey: Origins of the Kemalist Movement and the Government of the Grand National Assembly** (1919 - 1923), (1959) - **Tevfik Bıyıkoğlu: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin hukukî statüsü ve ihtilâlci karakteri** (**Belleten** C. XX, No. 95, Temmuz 1960 dan ayrı bası).

da, eski ile yeni çatışmasını çözmeye savaşmıştır. Doğu - Batı arasında, her iki blokun ideolojik çarpışmaları içinde, T. B. M. M. nin hareket tarzı Batılılaşmak problemi bakımından birinci derecede önemi haizdir. Türkler, millî bir Devletin kurulmasını istiyorlardı. Başlangıçta ne Doğu ne de Batı, bu tip bir Devletin kurulmasına taraftardılar. İki hasım dünya arasında, T. B. M. M. Hükûmetinin tutumu konumuzu yakından ilgilendirir. Batıyı temsil edenler Birinci Dünya Savaşının galip Devletleriydi, Batı adına hareket ettiklerini daima tekrarlamışlardır. **Loyd George** ve **Georges Clémenceau,** bütün XIX. yüzyılı kaplamış olan Türkler aleyhindeki propaganda bu Başvekillerin imzalarını taşıyan metinlerde resmîleşmiştir. **Lloyd George** Türk leri Kızılderililere benzetmiştir, Müttefiklere Osmanlı ülkesini işgal etmek hakkını bu kıyaslamaya istinat ettiriyor du. **Georges Clémenceau**'nun iddiaları ise «On'lar Konseyi» nin adına Osmanlı Delegasyonuna gönderdiği bir memorandomda son haddini buluyordu. Kısaca, Türkler müstakil bir Devlet kuracak kabiliyete sahip değildiler. Orta Anadolunun birkaç vilâyetinden ibaret, yarı müstemleke halinde idare edilmeye lâyıktılar. Resmî metinlerin bu ifadeleri yanında geniş bir Türk aleyhtarı edebiyat almış yürümüştü: Türkler Avrupadan (Batıdan) eski yerleri olan Asyaya kovulmalıydılar. Avrupada bulunmaları Batının ahlâkını bozuyordu. Zaten bu fikirlerin gerçekleştiricisi olarak işgal orduları Anadoluya çıkarılmışlardı. Batı adına hareket edenler, bağımsız bir Türkiyenin kurulması bir tarafa, onlara Devlet kurmak hakkını dahi çok görüyorlardı. Batı emperyalist bir gaye ile, milliyetçi hareketleri ve inkılâpçıları desteklemiyordu.

Doğu, değişik bir gaye ile milliyetçi hareketleri destekliyordu. Doğu'yu Sovyet Rusya temsil ediyordu. Gayesi, bilhassa Asyadaki halk kitlelerinin milliyetlerini idrak

etmelerini sağlamaktı. Bu merhaleye ulaşıldıktan sonra, milletleşen kitleler Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğine ilhak edilecekti. Milliyetçi hareketler bu sebeple destekleniyordu. Aslında böyle bir davranış millî bir Devletin kurulmasını desteklemekten farklıydı. Kaldı ki Türkiye, Batı ile Doğu arasında tampon durumunda idi.

T. B. M. M. bu iki ateş arasında çalışmıştır. İki hasım dünya arasında bağımsız bir yol bulmak, kolay olmamıştır (2). Türkler ne bir Sovyet Peyki olmak istiyordu, ne de bir yarı müstemleke olmayı. T. B. M. M. nin istediği, bağımsız bir Türkiyenin kurulmasıydı. Yeni Devlet Batı demokrasisi örneğinde vücude getirilmek isteniyor, Batı camiasına katılmak gayesini güdüyordu. Tarihin bu safhasında, **Türkler Batılı olmak için Batı ile savaşmışlardır.** Bu olay, Batılılaşma problemi bakımından atılmış kesin bir adımdır. İmparatorluğun başaramamış olduğu bir harekettir. Anadolu hareketine inkılâp vasfını verdiren âmillerden en kuvvetlisi «İdeolojik istiklâl» olarak böylece

---

(2) — T. B. M. M. nin 11 Mayıs 1920 İçtimaındaki şu konuşma dikkati çekicidir:

«**Besim Atalay Bey** (Kütahya): **Arkadaşlarım, bugün Osmanlı âlemi, Anadolu, iki mühim şeylâbenin noktai telâkisinde bulunuyor. Bunun birisi akidelerin, dinlerin doğduğu Şark'tır. Birisi zulmün, kahrın, tahakkümün tebarüz ettiği Garp'tan geliyor.**

«**Celâl Bey (Bayar)** (Saruhan): **Medeniyet namıyla** (Bravo sedaları).

«**Besim Atalay Bey** (Kütahya) — **(devamla) Biz zayıf kollarımızla, bu yığın teşkilâtımızla bu iki seylâbenin içinde sarılıp kaldık. Hangisine iltihak edeceğiz? Mutlaka bu iki kuvvet çarpışacak... Gladstone'un ahfadının süngüleri altına mı gireceksiniz? Yoksa Şarktan bize ellerini açan kuvvete mi koşacaksınız.** (Şark'a Şark'a sesleri) (**T. B. M. M. Zabıt Ceridesi**, Yeni Seri, C. I, s. 258).

ortaya çıkmaktadır (3).

Yeni Unsurlar...

T. B. M. M. Hükûmetinin giriştiği hareketin genişliğini tamamen müdrik olduğu da anlaşılmaktadır. Gerçi, varılacak gaye bakımından çeşitli görüşlerden bahsetmek mümkündür. İmparatorluğun devamını düşünenler **muhafazakâr,** yeni bir Devletin kurulmasını isteyenler **inkılâpçı** idiler. Fakat her iki grupun da mensupları mazinin **olduğu gibi devamını** asla terviç etmemişlerdir. İmparatorluğun devamını özleyenler bile, onun suçlarını, sorumluluğunu kabul etmişlerdir. Bunların bir daha yapılmamasını istemişlerdir. Meclis müzakereleri bu hususta bir çok örnek vermektedir. Meselâ, hangi gruptan olursa olsun, mebuslar İmparatorluğun gerileme sebeplerinden birisi olarak hükûmet edenlerin ehliyetsizliğini ileri sürmüşlerdir. İkinci Meşrutiyetin, «Hürriyeti ilân» etmesine rağmen, istibdadı nasıl geri getirdiğini belirtmişlerdir. Bu tarz tartışmalar mebusları Batının hükûmet şekillerini anlamaya, araştırmaya, kıyaslamaya götürmüştür. Muhafazakârlar, bu şekillerin İslâmî olup olmadığını incelemişlerdir. Fakat Batı daima gözönünde tutulmuştur. Siyasî müesseselerin Batıdan alınması bir zaruret olarak ortaya çıkmıştır. Bununla beraber, alınacak olanların «memleketin ruhuna uygun olması» bir şart olarak ileri sürülmüştür. Karahisarı Şarkî mebusu, 1921 Teşkilâtı Esasiye Kanununun müzakereleri sırasında üzerinde konuşulan bir müessesenin Batıda kabul edilmemiş olduğunu söyleyen arkadaşına şu sözlerle mukabele etmiştir:

---

(3) — **E. H. Carr: The Bolshevik Revolution** (London 1953), s 476. «İdeolojik İstiklâl» terimini bu tarihçinin «İdeological Independance» karşılığı olarak aldık. **Remzi Oğuz Arık** da aynı fikirdedir bk. **Türk İnkılâbı ve milliyetçiliğimiz** (Ankara, 1958, s. 44).

«Bu esas memleketin ruhundan doğmuştur. Garpte yok diye reddetmek mânâsıdır. Evvelâ biz tatbik ile örnek olalım cihana» (4).

«Memleketin ruhuna uygun kanunlaştırma faaliyeti» T. B. M. M. Hükûmetinin yeni gayesi, yeni bir Devletin kaidesi olmuştur. Ve «Şeriata uygunluk» prensipinin yerine geçmiştir. Belki bu yeni prensip içinde, memleket ruhuna uygun olarak Şeriatın da yer aldığı ileri sürülebilir. Fakat Teokrasinin tam mânâsıyla hâkim olduğu İmparatorlukta, hiçbir suretle aktif bir değer verilmemiş olan yeni bir unsur Devlet hayatında yer almıştır: **Halk.** Şer'i şerifin yüzdeyüz hâkim olduğu devrelerde, **halk (millet)** pasif bir unsurdu. Devletin idaresinde hiçbir rolü yoktu. Meşrutiyette girdiği yere kısmen yerleşmişti. 1920 de ise, asıl ev sahibi, hâkimiyetin gerçek sahibi olacaktır. O kadar ki, halk siyasî hayatın sadece bir unsuru olarak kalmıyor, her türlü iktidarın kaynağı, sahibi oluyordu. Sırf bu esası sağlamak için, T. B. M. M. nin en gerçek bir şekilde, şu veya bu müessesenin Batıda bulunup bulunmamasıyla meşgul olmayarak, bir temsil esasını (seçim sistemini) araştırdığını görürüz. **Mahmut Esat (Bozkurt)** İntihabı Mebusan Kanununun memleketi temsil etmeyen bir seçim sistemini tanzim ettiğine kâni idi ve fikirlerini ünlü idealist Fransız sosyalisti **Saint Simon'un «Parabole»**ünü hatırlatan br üslûpla ifade etmiştir: **«Memleket demek siyasiyat, edebiyat, münevverler demek değildir. Bir memleket iktisadiyatından teşekkül eder. Çiftçiliği, mimarisi, demirciliği, saraçlığı ilâh.. Bir takım meslek erbabı o memleketi kurar, yaparlar. Bu meslekler yapılmadığı gün memleketten eser kalmaz.. Meclisi Alî'ye bu mem-**

---

(4) — **T. B. M. M. Zabıt Ceridesi,** C. 6, s. 151 (Yeni Seri, 1943).

leketi asırlardanberi kılıçlarıyla, sapanlarıyla müdafaa eden çiftçiler girecektir... Bunlara cahil demek bütün bir mukaddesatı tahkir etmektir...» (5). Millî hâkimiyet prensipinin tam bir şekilde kullanılabilmesini sağlamak için değil yalnız seçim sisteminin değiştirilmesi, yarı doğrudan demokrasi müesseselerinin kabulü dahi müzakere konusu olmuştur (referandum gibi). T. B. M. M. Hükûmeti «vatandaşın saltanatını» Osmanlı Tahtına tercih ediyordu. Bu alanda fikirler kesindi. Karahisarı Şarkî mebusu Mesut Beye göre, **«Sahte halkçılık olamazdı... Kanun yapmak hakkını ahaliye vermek yerinde»** olurdu (6). Beliren ve genelleşen kanaat o idi ki **«millet hâkim olmalıydı. Vekilleri değil...»** (7). Dersim mebusu **Tevfik Beye** göre, **«Köylü Hasan idâre istiyor»**du (8). Balıkesir mebusu **Vehbi Hoca, «biz köylünün irâdesiyle buraya gelmişizdir»** diyordu (9). Halkın veya milletin, her çeşit iktidarın sahibi olarak ortaya çıkması, millî hâkimiyet prensipinin ne derece kuvvetle yeni Türk Devletinin ideolojik temeli olduğunu göstermektedir. «Tanzimattan beri hükûmetten nefret etmiş ve ezilmiş olan halkın» saltanatıydı bu... Ve Osmanlı sisteminden tamamen farklı, batılı bir demokratik düzenin kurulması demekti. Böylece, sırf millî hâkimiyet prensipinin kabulü, onu gerçekleştirecek bir hukuk nizamının ve müesseselerinin araştırılmasını gerektirmiştir. Bu müesseseler ise sadece Batıda vardı ve oradan alınabilirdi. Çünki İslâm hukuku bu alanda boşluklara sa-

---

(5) — **T. B. M. B. Zabıt Ceridesi,** C. 7, s. 306 (Yeni Seri, 1944)

(6) — **Aynı Eser,** C. 6, s. 261.

(7) — **Aynı Eser,** C. 7, s. 264.

(8) — **Aynı Eser,** C. 6, s. 362.

(9) — **Aynı Eser,** C. 6, s. 363.

hipti. Bu oluşlardan sonra, 1921 Teşkilâtı Esasiyesini ilân eden Halkçılık Beyannamesi (13 Eylül 1920) daha iyi anlaşılabilir. Türkiyenin İkinci Anayasası olan 1924 Teşkilâtı Esasiye Kanununun müzakerelerinde de aynı mahiyette fikirlere rastlanacaktır. İlk defa olarak, siyasî müesseselerin İslâmî değerleri hakkındaki tartışmalara 27 Mayıs 1960 hareketinden sonra kurulmuş olan Anayasa Komisyonunda yer verilmemiştir. Bu gerçek bir yeniliktir. T. B. M. M. Hükûmetinin bu yolu bulması Batılılaşma probleminin bir çözümünü daha keşfetmesi demek oluyordu.

Eski ile Yeni Çarpışması

Asıl ve önemli mesele, Meclis içindeki İnkılâpçı - Muhafazakâr grupların doğrudan doğruya batılılaşmak konusundaki çatışmaları olmuştur. Durumu canlandırmak için başvurabileceğimiz örnek T.B.M.M. Hükûmetinin son bulduğu, yani Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş tarihinden birkaç yıl sonraya rastlar. Böylece eski - yeni dâvâsının yılların ağırlaştırdığı bir heyecanla tartışılmasına şahit *olunacaktır. Her iki hatip te, T. B. M. M. Hükûmeti dev*resinin mebuslarıdırlar: Erzurum mebusu **Ziya Hoca** ile İstanbul mebusu **Hamdullah Suphi (Tanrıöver)** (10). Ziya Hoca Osmanlı İmparatorluğundan kalma, doğmatik bir zihniyeti ve muhafazakâr bir çevreyi, Medreseyle İlmiye sınıfını temsil etmekteydi. Bu zihniyet eski tezlere dayanmayı, 1925 yılında da, ihmal etmemiştir. **Hamdullah Suphi Bey** karşı tarafın fikirlerini şöyle özetlemiştir: «İslâm kadınlarını fuhşa sürüklüyorlar, sarhoşluğu himâye ediyorlar, ahlâkı tereddiye uğratıyorlar, mukaddesâtı diniye ihmal ediliyor... Tehlike var, tehlike var.» **«Garp**

---

(10) — Bu konuşmanın tam metni için bk. **Hamdullah Suphi: Teceddüt Nedir? (Dağ Yolu**, Birinci Kitap. Ankara 1928) s. 65-85

medeniyetini fezahatleri (rezaletleri) levsiyatı (murdarlıkları) ile beraber alıyoruz.» Yeni bir neslin, lâyik Devlet kurucuları neslinin mümessili olan İstanbul Mebusunun bu iddialara vermiş olduğu cevabın tamamını bu sayfalara almak gerekirdi. Cevap o derece mânâlıdır, yeni bir devri temsil edecek kadar önemlidir. Biz özetlemekle yetineceğiz. **«Karşımızdakiler zannediyorlar ki, medeniyet, bir kıt'adan diğer bir kıt'aya geçerken gümrüklere uğrar. Ziya Efendi Hazeratı ile beraber bir komisyon teşkil ederiz. Önlerine kâğıtlarını alırlar ve dışardan içeriye ne gelirse madde madde görürler. O gelen ne? Lokomotif. Buyursun içeri. Bu gelen ne? Dans. Kabul etmiyoruz, kapı dışarı... Medeniyetler bir memlekete girerken gümrüklere uğramaz. Şunun bunun mütalâasını almaz, tasvibini beklemez. Gelenler eğer bir takım ihtiyaçların, bir takım zaruretlerin neticei tabiiyesi ise, mutlak içeri girer, mâni olamayız.» Hamdullah Suphi Beye** göre, sanayileşmek mecburiyetinde olan Türkiyeye fabrikalar getirdiğimizi düşünelim. Amele - Patron mücadelesi zaruri olarak beraber gelecektir. **«Hocam böyle olmaz. Fabrika girdi mi, sosyalist akideleri de içeri girer. O akideler makinenin bünyesine dahildir.»** Yerde yatan sarhoş Türk devriminin getirdiği yenilikleri temsil edemez: **«Dinen memnu olan müskirat, din zuhur ettiği gün de mevcut idi. Toprağın üstünde asmalar salkım verdiği günden beri, sarhoş meydandadır.» Hamdullah Suphi** Beye göre yenilik, Batılı gibi düşünmemiz, bu düşünce sistemini veren müesseselerin varlığı demektir: **«Türk toprağında yabancılar yerleşemedi. Çünki, Harbiyeniz var, Tıbbiyeniz var... sebebi budur.»** Yenilik müşahhas bir tarifle, nedir? **«Askerliği birbuçuk seneye indiren kanundur. Aşârın ilgasıdır, uzun bir geceden sonra memleketin ufkunda doğan Hâkimiyeti Milliyedir.»** Ve nihayet şu sonuca varılabilir: **«... Zulümlere karşı isyan eden nesillerdir ki -Ahlâkım**

var- diye **bağırmak hakkını kazanmışlardır... Yeni nesiller eski nesillerden daha yüksek bir ahlâka mâliktirler.»** Yeni nesil İlmiye sınıfını da, dayandığı Medrese zihniyetini de mahkûm edecek, Türk Devrimini İmparatorluğun ıslâhatçı gelişmelerine bağlayacaktır. Bir buçuk asırlık bir müddetten beri «... **Türkiyenin sahnesinden benimle hemfikir olan kimse yoktu. Ben içtimaî yeni bir örnek olarak ancak seksen senedenberi mevcudum... Seksen, nihayet yüz senedenberidir ki, zavallı Türk milleti yeni rehberlerinin arkasında kurtuluş mücadelelerini yapıyor, Tanzimatını yapıyor, Meşrutiyetini ilân ediyor. Cumhuriyetini tesis ediyor. Bunları yapanlar kimlerdir? Bakınız, aralarında Ziya Efendiler var mıdır?... O insanlar bizim neslimizdir. Yüz senedenberi hürriyeti, tekâmülü, teceddüdü arıyanlar onlardır ve nihayet memleketi muzaffer edenler de onlardır.» Hamdullah Suphi Bey, Ziya Hoca**nın fikrinin karikatürünü yapmıştır: **«Türk Devletinin İnhitat sebepleri, Floryada kadın, erkek beraber suya girmek ve Beyoğlunda dans etmek. Bu ikisi kalkarsa memleket kurtulacaktır. Bu iftiradır. İrticadır.»**

2 — Batı Medeniyetine Geçiş Kararı

Kesin Karar

1920 denberi açıklanan tez, modern (asrî) ve medenî bir toplum haline gelmektir. Türk İnkılâbının bir Numaralı Adamı olarak, T. B. M. M. Reisi, İcra Vekilleri Heyetinin tabiî Reisi, Başkumandan, C.H.P. Genel Başkanı **Mustafa Kemal Atatürk**'ün bütün siyasî tefekkürüne hâkim anahat bu olmuştur: **«Medenî ve asrî bir heyeti içtimaiye»** olmak. Türk İnkılâbının normal gelişme yolu buydu. **Atatürk**'e göre, **«Millet ve memleketin irfan ve medeniyetini sağlamak»**, **«asrî ve medenî bir idare olmak»**, **«medeniyetle mütenasip medenî hakların»** vücudü'nü sağlamak, bir hükûmetin normal ödevleri arasındadır. Türk

İnkılâbının mahiyeti ise **«Cenkçilik ve maceraperestlik değil, insanî ve medenî mefkûrecilik»** tir. Türklerin giriştikleri inkılâp hareketi, dünyanın hürriyetçi oluşlarından ve fikir hareketlerinden ayrılamaz: Millî kurtuluş hamlelerini dile getiren büyük fikir hareketleri, şahsî saltanatların ve köhnemiş müesseselerin düşmanıdır. **«Yeni Türkiye Devleti, cihana hâkim o büyük ve kadir fikrin Türkiyede tecellisidir, tahakkukudur.»** Millî hâkimiyet prensipi, çağdaş medeniyetin ortaya çıkardığı **«en ulvî, en necip»** fikirlerin ve iştiyakların bir sonucudur (11).

Bu fikirler gelişerek tabiî sonuca varılmıştır: **Batı medeniyetini kabul etmek. Başka bir deyişle medeniyet alanının değiştirilmesi.** En ileri medeniyet seviyesi Batı medeniyeti olduğuna göre, Türkiyenin gayesi bu seviyeye ulaşmak olmalıydı. Türkiyenin yaşama davâsı bu suretle formüle edilmiş oluyordu. Bunun dışında, ancak geriliklerle beslenen bir hayat telâkkisi kalıyordu. Bir Devletin gerçek idarecileri olan aydınlar bu dâvânın gerçekleştiricileri olmalıydılar.

Batılı bir hayatın kurulabilmesi için, evvelâ siyasî hayata hâkim olan prensip ve müesseselerin değiştirilmesi, sonra da yeni hayat tarzının yeni bir hukuk düzeniyle korunması gerekmiştir. Osmanlı İmparatorluğundan kalmış, onu dahi yaşatmakta aciz göstermiş statik bir hukuk nizamı ile yeni bir Devletin yapısını kurmaya imkân yoktu. Bu safhada Türkiye yepyeni bir yola girmiştir. Bu alandaki topyekûn değişiklikleri, Devlet Başkanı, Medenî Kanun projesinin sona erdiği sırada, Ankara Hukuk Fakültesini açarken açıkça ilân etmiştir (5 Kasım 1925): Hukuk değişikliğinin temeli **lâyiklik** prensipi olacaktır. Cumhuriyet Türkiyesinde eski hayat kaideleri yerine yeni

---

(11) — Atatürk'ün belirtilen fikirleri için bk. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1919 - 1938. (Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü yayımları: 1,** İstanbul 1945), C. I, s. 161,. 217, 223, 224, 274, 291, 307, 308, 314, 315.

hayat kaidelerinin, eski hukuk yerine yeni bir hukukun kaim olması söz götürmez bir «emri vâkidir.» **«Büsbütün yeni kanunlar vücude getirerek eski hukuk esaslarını temelinden yıkmak teşebbüsündeyiz...»** (12).

Devlet Başkanının bu alandaki fikirleri Meclisin toplantı yılını açış konuşmalarında, hükûmetin icraatını özetler, gelecek yıllarda yapılacak işleri bildirirken daima tekrarlanmıştır (13). Fakat 1934 yılında, Mussolininin Batı Anadoluya karşı açıkladığı iştihalarına cevap olarak tertiplenen askerî manevralar sırasında, **Atatürk**'ün not edilen bazı fikirleri, Batılılaşmak meselesine doğrudan doğruya temas etmeleri bakımından önemlidir: **«Uysal ve asyaî itikatlara bağlı, sinsi ve sindirici hurâfeler, köstekleyici yanlış itiyatlarla inhisarcı kuvvetlerin tesirine sürüklenebilecek yığınlarda iyi inkılâplar için plebisit yapılamaz... Esasen millet irâdesiyle milleti temsil edenler münevverler olacaktır. Bunlar, yaptığımız ve yapacağımız kanunlarla inkılâplarımızı kökleştirecek ve muasır medeniyet seviyesine ulaştıracaklardır... Bugün iki kere sekiz onaltıdır.. Bunu on kişi böyle dese ve yüz kişi de on diye israr etse yüz kişinin dediğini mi kabul edeceğiz?.. Biz artık Garplıyız, Eski dünyaya hâkim eski medeniyetimizle sadece övünerek değil, bütün zincirleri kırarak, son asır medeniyetinin gittiği yollardan yürüyerek, bu seviyenin de üstüne çıkmaya çalışacağız.. Hurâfeleri atacağız. İlimde, irfanda, san'atta, her iyi şeyde, nurlu insanlar büyük, asil ve uysal milletimizi nurlarıyla, bilgileriyle, azimli icra ve iradeleriyle birlikte bu yola götüreceklerdir... Şüp-**

---

(12) — **Aynı Eser**, C. II, s. 240 (Ankara 1952).

(13) — **T. B. M. M. İkinci intihap Devresi 4. İçtima yılını açış nutku bir örnektir.** (Aynı Eser, C. I, s. 330-338)

hesiz ve mutlak olarak hedefe ulaşacağız» (14).

Özetlemeye çalıştığımız bu fikirler Batı medeniyetinin bir bütün olarak kabul edildiğini kesin bir karar halinde açıklamak bakımından önemlidirler. Daha sonra da görüleceği gibi, **Atatürk** bu tezin savunulmasında yalnız kalmamıştır. Bu fikirler, millî ve siyasî hayata hâkim bir çevrenin gerçekleştirmek istediği sosyal ve siyasî bir tez, Türk İnkılâbı adı verilmiş olan fikir ve hareketler bütününün gelişmesini üzerine almış bir ekipin programı olmak bakımından ilgi çekicidir.

İnkılâp, halk'a karşı bir gidiş midir?

Klâsik tarifler, ihtilâl ve inkılâbı çok defa birbirine karıştırmakta, her ikisinin müşterek vasfı olarak hukuk dışında ortaya çıkan siyasî bir şiddet ameliyesi oluşunu göstermektedirler (15). Daha sonra, bu hareketlerin çeşitleri üzerinde durulur. Orta Doğuda cereyan eden olaylar, tarih ve coğrafyanın verdiği bir *özellik taşırlar. Orta* Doğunun ihtilâlci hareketlerini, bazı bakımlardan dünyanın başka yerlerindeki benzer hareketlere bağlamak mümkündür. Büyük dinlerin doğduğu ve sayısız kollara ayrıldığı, büyük medeniyetlerin dört yol ağzı bu bölgede, ihtilâl hareketleri ağır baskılara maruzdurlar. Türkiyenin millî kurtuluş hareketinde görüldüğü gibi, sırf yabancı boyunduruğundan kurtulmak için yapılan hareket tam sayılamaz. Kalıntı ve harabe halindeki bir medeniyet alanın-

---

(14) — Bu sözler Emekli Korgeneral **Baki Vandemir** tarafından tutulmuştur,: **Atatürke Ait Yeni Bir Hatıra** (Cumhuriyet, 31 Temmuz 1952, s. 1,5) - **Sami N. Özerdim: Devrimci Atatürk** (**Varlık**, No. 400, 1 Kasım 1953, s. 5)

(15) — **J. Laferrière: Manuel de droit Constitutionnel** (Paris 1947), s. 302, - **Dorothy M. Pickles: İntroduction to Politics** (London 1951), s. 84-85.

dan, üstün bir medeniyet seviyesine geçiş problemini çözmek gerektir. Bu zarurî değişme, bağımsız, millî, Batı örneğinde bir demokratik sisteme varmayı mı gaye edinmiştir? Yoksa, millî ihtilâlin gerçekleşmesi bir gaye değilde, Sovyet blokuna katılmak için bir vasıta mı sayılacaktır? Orta Doğu milletleri iki ateş arasından geçmek zorundadırlar. Baskıların şiddeti bu bölgede, her yerden fazla hissedilecektir. Batıya karşı savaşarak, Batı medeniyetini kabul etmek isteyen memleketlerde, durum hayli zorluklarla karşılaşılmasını gerektirmektedir. Bu tarz bir program geniş ve muhafazakâr kitleye tatbik edilecektir. Ve bu uygulamayı aydınlar, ya da inkılâpçılar deruhte edeceklerdir. Rasyonel, çağdaş bir sosyal ve siyasî programın uygulanması, muhakkak ki muhafazakâr çevreleri memnun etmeyecektir. Türk sistemi, bir medeniyet programının benimsenmesi için icabında geniş kitleye karşı durulabileceği prensipinden hareket etmiştir. Bu suretle, bir mecburî kültür değişmesi hareketine girişilmiştir. Fakat, Siyaset İlmi alanında, **halka karşı, icabında zorla** gidiş'ten maksut olan nedir? Umumi efkâr mekanizmasının tahlilinden elde edilen sonuç odur ki, bir kitlenin herhangi bir şeyi **istemesi,** o şeyin o kitleye **istetilmesidir.** Bu ameliye, çeşitli siyasî kuvvetlerin umumî efkâra tesir vasıtalarıyla tekemmül eder. Devrimci bir memlekette, inkılâp yapan bir memlekette, belli bir programın **halka rağmen** yürütülmesi, muhafazakâr kuvvetlerin baskısı altında bulunan bir kitleyi o kuvvetlerin tesirinden, tahakkümünden kurtarmak anlamını kazanmaktadır. Şu halde ortaya hamleci ve gerici kuvvetlerin çarpışması çıkmaktadır. Türkiye, işte bu ince ve derin toplum meselelerini devrim hareketleriyle, çözmeye çalışmıştır. İnkılâp, prensip itibariyle **geri** kuvvetlere karşı yapılmıştır. Niçin geri idiler? Hangi sebeple, bunlara bu sıfat verilmiştir? Türk İnkılâbının kurucuları, bu hakkı tarihin içinden almışlar-

dır. Osmanlı İmparatorluğunun gerilemesine âmil olanlara başka bir sıfat izafe etmeye imkân yoktur. Bunların başında aslında liberal olan bir dini, mutlakıyeti meşrulama vasıtası yapan, onu statik bir hüviyete sokan İlmiye sınıfı geliyordu. İnkılâpçılar bu açık tezlerine dayanarak, muhafazakâr çevrelerle mücadele hakkını kendilerinde bulmuşlardır. Bu çarpışma sadece şiddete dayanmamıştır. Halkın seviyesini yükseltmeye matuf eğitim ve öğretim seferberliğine geçilmiştir. Devrim, halkı muayyen bir medenî seviyeye çıkarmayı gaye edinmiştir. Bu merhaleye varılıncaya kadar da, Devrim tansiyonu muhafaza edilmiştir. Bu noktada, inkılâp metodunun, demokratik bir sistemin icaplarıyla karşılaştığı görülmüştür. İleride bu meseleye temas edilecektir.

«Millî Rönesans» Formülü: Üçüncü Kuvvet

Türkiye Cumhuriyetinin yeni bir Devlet olduğunu, Osmanlı İmparatorluğunda bulunmayan özellikleriyle delillendirmek gerekir. **Türkiye, millî bir Devlettir.** Onun etik temelini vücude getirmiş olan Müdafaai Hukuk hareketi, ferdî haklardan ziyade, Wilson Prensiplerine dayanarak, **millî hakların** savunulmasını gaye edinmiştir. Yalnız, **Türkiye**'nin İmparatorluk ve her türlü şahsî hükûmet şeklinin reddine dayanan bir doktrin gereğince kurulması isteği, ona Batı düzeninde demokratik bir yapıya sahip olmak ödevini de yüklemişti. **Bu devlet, teokratik değildir.** Şöyle ki, ne Devlet, ne de fertler dini temsil eden ve onu yorumladıklarını iddia eden organların vesâyeti altında değildirler. Bu olay, Türklerin Batılılaşmak uğruna dinlerini değiştirdikleri anlamına gelmez. Zaten böyle bir iddia ilmî bakımdan çürüktür. Fakat, teokrasiyi reddeden bu Devlet, yüzyıllardır, modern bir toplum olmayı önleyen engellerle, İslâmın asla tecviz etmediği şekilde,

kendilerini ilmî bir üstünlüğe sahip gören ve yegâne, tabiî idareci sınıf sayan Muhafazakâr çevreye ve dayandığı zihniyete karşı mücadele edilerek kurulmuştur.

Osmanlı Devleti, Teokratik (aynı zamanda siyasî, yani, monarşik) yapısını, vaktiyle bedevî bir kavmi dünyanın en büyük medenî topluluklarından birisi yapmış olan İslâm dininin mazisine ve faziletlerine bağlamıştı. Bu uzak ve yapıcı bir maziydi. Türkiye Cumhuriyetinin kurucuları bunu inkâr etmemişlerdir. Bir örnek olmak üzere Halifeliğin İlgası kanununun I. maddesi gösterilebilir: **«Halife hal'edilmiştir. Hilâfet, hükûmet ve Cumhuriyet mânâ ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan Hilâfet makamı mülgadır.»** (16). Maddenin özü olan tez üzerinde muhafazakâr çevreler tarafından haylı şey söylenmiştir. Fakat yalnız bu örnek, gelişmeleri islâmcı bir yoruma tâbi göstermek bakımından zikre değer. Cumhuriyetçiler yeni Devletin mazisini tarihin daha da içerilerine doğru götürmüşlerdir. İslâmın medenî bir mazisi olduğu muhakkaktı. Fakat Türklerin daha eski ve medeniyetin haylı ileri seviyesine çıkmış bir mazisi vardı. Türkler, İslâmdan önceki mazileriyle, medeniyetleriyle övünmeliydiler. İslâm, Türkleri «bedeviyyet» halinde bulmamıştı. Türkler, Müslümanlığı esir bir kavim olarak kabul etmemiştiler. Kendi törelerine, Devlet şekillerine, teamüllerine sahip idareci bir kavim olarak bu dini benimsemişlerdi. İslâmiyete şekil vermişler, İslâm Devlet sistemini zamanın icaplarına göre geliştirmişlerdi. İslâm dünyasını ilerletmişlerdi (17). Bu mazi, Türkler için **bir kuvvetti.** Bir taraftan,

---

(16) — Bu kanun ve diğer din ile ilgili kanunlar için bk. **Lûtfi Duran: Türk İdare Mevzuatı** (İstanbul 1954), s. 281-310.

(17) — **Sadri Maksudî Arsal: Türk Tarihi ve Hukuk** (İstanbul 1947), s. 21 - **İbrahim Kefesoğlu: Türkler ve Medeniyet** (İstanbul 1957), s. 75-80.

İslâmlığı bozuk düzen yorumlayan hocaların karşısına, bir taraftan da Batı medeniyetini eski Yunana bağlayan ve Türklere «medeniyetsiz» diyen **Lloyd George ve Clémenceau'ların** karşısına, bir **üçüncü kuvvet olarak** çıkarılmalıydı. Onu aramak ve anlamak gerekirdi. Bu mazi aynı zamanda bir kurtuluştu: Dilde, sanatta, edebiyatta, tarihte, ilimde, yeni bir zihniyetin doğuşunda bir vesâyetin reddiyesiydi. Türk İnkılâbı olarak adlandırılan gelişmelerin çıkış noktasını bu tarih olayında aramak lâzımdır. Bu suretle **İslâmcı Rönesans** fikrine karşılık, **Türkçü (millî) rönesans** tezi savunulmuştur. Kendi kendini aramanın, hiçbir suretle, statik ve dogmatik bir esasa dayanmaması gerekiyordu. Maziye, Orta Asyayı anış bir **geriye dönüş** sayılmamıştır. Bu «bizim de hem Avrupalılar, hem de Araplar gibi eski bir medeniyete sahip olduğumuzu» delillendirmek için, daha millî olmanın şartları arasında mütalaâ edilmiştir. Cumhuriyet rejimi, «Türkün unutulmuş», ya da unutulmak istenmiş hattâ inkâr edilmiş «medenî hasletlerini» ortaya çıkarmak için bir vasıtadır. Batılı bir vasıtadır. Türkler, ferdî ve millî şahsiyetlerinin kendi kendilerini idâre sistemiyle gelişeceğine inanmışlardır. Bu ise, asırlık çabaların mahsulü olan demokratik bir sistemin kuruluşuydu. Bu köklü özellik, Tanzimatçı ikiliği de ortadan kaldırmıştır. Lâyiklik prensipinin sonucu olarak, **Devletin gayesinde ve müesseselerindeki ikilik kalkmıştır.** Millet - Hanedan, Monarşi - Teokrasi, Urfi - Şer'î ayırımları kaybolmuştur. Saray - Ordu - Yeniçeri üçgenine dayanan kuvvetler arası karşılaşma, halk unsuru içinde erimişlerdir. Demokratik rejimlere hâs siyasî hayat (iktidar etrafında mücadele) bir tek parti rejiminin son bulmasıyla yerleşmeye başlamıştır. Türk halkı, seçimin kudretine inanmıştır. Siyasî hayatın kontrolu, inkılâpçı bir ekipin elinden, umumî efkârın hâkimiyeti al-

tına girmek yolunu tutmuştur. Bundan böyle, Osmanlı İmparatorluğundaki «Üç tarzı siyaset» (Osmanlılık, Türklük, İslâmlık) formülü de varlık sebebini kaybetmiştir. Gene, lâyiklik prensipinin bir sonucu olarak, **yeniliklerin Şer'işerife uydurulmasına** da lüzum kalmamıştır. Bu çeşit bir vesayetten kurtulmuş olan bir toplumda, ferdî hürriyetlerin geniş bir şekilde tanzimi demokrasinin aslî bir zarureti olarak ortaya çıkmıştır.

Müşterek Medeniyet

Türkiyenin girişmiş olduğu büyük tecrübe, ilk defa bir Orta Doğu milleti tarafından yapılmıştır. **Türkler bu işin altından kalkabilirler miydi?** Bu soru sorulmuştur. Batı umumî efkârı, başıboş köpeklerin Hayırsızadaya atılmaları dolayısıyla, Türklerin medeniyetsizliğinden bahsetmiştir. Hatta **Mr. Ralph Bunch, 1955** yılında, Monterey'de henüz lise çağındaki talebelerden mürekkep dinleyicilerine, tarihin büyük «genocyde» lerini (tehçir suçu) hatırlatırken, Hitler'in yanına Türkleri de koymuştur. Bu fikirlerin ilmî araştırmalar karşısındaki değerleri çok zayıftır. Son ilmî incelemeler tamamiyle aksi sonuçlara varmışlardır. Anadolu veya Osmanlı Türklerinin, vasıfları bugün objektif esaslarla ortaya konmuştur:

Kuvvetli bir milliyet duygusu, büyük bir dünya Devleti kuracak siyasî ve idarî kabiliyet, İslâmiyeti kabulden önce sahip oldukları medenî ve siyasî imkânlar ve tecrübeler. Anadolu Türkleri, önce bütün Türk dünyası, sonra İslâm dünyası, daha sonra Orta ve Yakın Doğu ve Doğu Avrupada bu kabiliyetlerini geliştirmişlerdir (18). Türk-

---

(18) — **Charles Warren Hostler:** Turkism and Soviets (New York 1957), s. 17.

ler «Ne istediklerini bilen millettir» (19). Bu bölge Türklerinin millî kurtuluş hareketlerini gerçekleştirdikleri üç yıl gibi kısa bir müddet içinde (1920 - 1923) yalnız askerî değil, fakat siyasî alanda elde ettikleri sonuçlar göz önünde bulundurulursa radikal bir inkılâbı başaracakları da kabul edilebilir. Bütün Türk dünyası içinde en fazla Batılı olanlar Anadolu Türkleridir. Asıl önemli olan mesele, Anadolu Türklerinin Orta Doğunun diğer milletlerine nazaran haiz oldukları farklardır. Bunlar arasında Türklerin Batılı ıslâhat hareketlerine en evvel başlamaları görülmelidir. Meşrutî, parlâmenter, demokratik hareketlerin Doğudaki öncüleri Türklerdir. Eğer Orta Doğu memleketleri Batıyı Türkler gibi anlayıp hareket etselerdi dünya tarihi bugün bambaşka bir seyir takip edecekti (20). Hemen bütün Orta Doğuda hâlâ Osmanlı İmparatorluğunun eski parçaları halinde Osmanlı - İslâm teşkilâtı hâkimdir. Bunun tek istisnası Türkiye Cumhuriyetidir (21). Türk İnkılâp hareketlerinin tarihin kaderini değiştirecek bir tesire sahip olmalarının sırrı buradadır (22).

Genel bir kanaate göre, Türkler iyi askerdir. Askerî hasletleri yanında, diğer medenî, idareci kabiliyetlerinden pek az bahsedilmektedir. Türk İnkılâbını idare eden ekibin bilhassa bu iddiayı cevaplandırdığı görülür. Eski bir

---

(19) — **Wilfred Cantwell Smith:** İslam in the modern history (Princeton, 1957), s. 163.

(20) — **Gilbert Highet: The mind of man** (Londan 1954), s. 132.

(21) — **Bernard Lewis: Turkey: Westernization (Unity and variety in Muslim civilization,** edited by **Gustave E. Von Grunebaum,** Chicago 1955, Ayrı bası).

(22) — **Arnold J. Toynbee: A Study of History (D. C. Somervel** tarafından I - VI Ciltlerin kısaltılması, 1949), s. 169, 175.

medeniyeti anış ve arayışın sebeplerinden birisi de bu olaydır.

Türkiye, yirminci yüzyıla hâkim olan medeniyete yeni bir anlam vermeye çalışmıştır. *Dikkat edilirse, nutuklarında* ve metinlerde, kanunların mucip sebeplerinde, bilhassa **Atatürk**'ün kullandığı «muasır medeniyet», «bu asrın medeniyeti», «medeniyet âlemi» terimlerinin yer aldıkları görülecektir. Bu medeniyet **«müşterek medeniyettir»**. İnsanlığın malı sayılmalıdır, Türk İnkılâbının hümanist cephesiyle bir kere de bu anlam dolayısıyla karşılaşılmaktadır. Batıdaki dinî çevreler bu medeniyetin Hıristiyanlığın eseri olduğunu savunmuşlardır. Türkiyedeki Muhafazakâr çevreler de aynı teze taraftarlık göstermişlerdir. Doğu hıristiyanlarının Batıdakilerin siyasî ve sosyal seviyesine erişemedikleri göz önünde tutulduğu takdirde, böyle bir tezin gerçeklere uymadığı derhal belirecektir. Türk devletinin kurucuları da bu tezi reddetmişlerdir. Bugün gelenekçi görüşler hâlâ bu tezin savunucularıdır.

İnkılâplar ve Demokrasi

Türkiye XX. yüzyılın içinde bulunduğumuz safhasında, dünyanın iki ideolojik cepheye ayrıldığı bir devrede, Batı devletleri manzumesi içinde yer almış bulunmaktadır. Hem Batılı bir toplum, hem de Batılı Milletlerarası garanti sisteminin faal bir uzvu olmak durumundadır. Türkiyenin Batılı bir Devlet olması, demokratik bir sistemin bütün icaplarını yerine getirmekle ödevli olması demektir.

Demokrasi, sadece millî ve bağımsız bir devletin kurulması değildir. İstiklâl, kollektif millî hakların ifadesi ve sağlanması olarak kendi kendini idare etme yolundaki gayretlerin şartı olabilir. Fakat bu şartlardan birisidir. Türk Devriminin gayesi, ilk hedefi millî hürriyetlerin elde

edilmesi olmuştur. Demokrasinin diğer temel şartlarından birisi, ferdî hürriyetler sisteminin bugünün sosyal şartlarını asla ihmal etmeyerek köklü bir şekilde kurulması, yerleşmesidir, teminatlandırılmasıdır. İstiklâlini almış insanlara, hürriyet zevkini asla vazgeçemiyecekleri bir kuvvetle aşılamasıdır. İstiklâlin sağlamaya çalıştığı millî birliği kollektif dayanışma, hür bir iklimde yaşama imkânları tamamlar. Türkiye, başlangıçta belirttiğimiz gibi bugün bu çetin problemin ortaya çıkardığı buhranları çözmek ödeviyle karşı karşıyadır.

Türkiye, demokrasinin yerleşmesini sağlayacak sosyal ve ekonomik şartlara sahip olmak bakımından, Orta Doğu bölgesinde en müsait memleket sayılmıştır. Ülke ve nüfus ölçüleri, iktisadî gelişmesi, gelirin paylaşılması, sanayileşme, din ve dil birliği, eğitim derecesi, teşkilâtlanma kabiliyeti bakımlarından, Türkiye diğer devletlere nisbetle avantajlı durumdadır (23). Fakat Türkiye Demokratik bir nizamın kurulmasına iki yönden çalışabilir. Bizatihi kendi imkânlarını kullanarak, iç gayretlerle ve dış ekonomik yardımlardan faydalanmakla. Şüphe yok ki kendi çabaları müessir sonuçları yaratacaktır. İki yüz yıla yaklaşan tarihî gelişmeleri, daima faydalanılacak gelenek, teamül ve denemeleri sağlamak bakımından emin bir lâboratuar vazifesi görebilir. Bu alanda memleketin aydınları, bilhassa bütünüyle iktidar mekanizması önde bir rol oynayacaktır. Ve hürriyetçi bir hukuk nizamını vücude getirecektir. Millî imkân ve vasıtalarla kalkınma, kısa vadeli siyasî tedbirlerin (seçim sistemi, yeni anayasa müesseselerinin kuruluşu, parti faaliyetlerinin düzenlenmesi gibi) ve uzun vadeli sosyal tedbirlerin (eğitim,

---

(23) — **Charles Issawi'nin** açıklamaları bu sona varmaktadır, bk. **Economic and Social Foundations of Democracy In The Middle East (International Affairs**, Vol 32, No. I, Ocak 1956).

öğretim, mütehassıs kadroların yetiştirilmesi, istikrarlı bir ekonomi gibi) alınmasını gerektirir. İç ve dış ekonomik tedbirler de (yatırımlar, dış yardımlar, enflasyonu önleyici hareket tarzı gibi) demokratik bir yerleşmenin şartları olarak mütalâa edilmelidir. Müşahadeler göstermiştir ki iktisadî gelişme, meselâ Japonyada olduğu gibi, süratle sanayileşme, «daha fazla hürriyet ve demokrasi getirmemektedir». Hattâ eğitim ve sanayileşme Nazi Almanyada olduğu gibi «monolitik bir diktatörlüğü» önlemiyebilir (24). Şu halde, ekonomik tedbirler ve kalkınma programları, hürriyeti kısmadan demokratik müesseselerin kuruluşu ve işleyişiyle birlikte gelişmelidirler. Kalkınma programlarının demokratik ölçüler içinde ayarlanması mümkündür. Ve zaruridir. Şu halde, **evvelâ iktisadî kalkınma, sonra siyasî demokrasi** formülü hürriyetçi bir nizama varmak yolunda bir garanti sayılamaz. Demokrat Parti liderlerinin düştükleri büyük hata, dünya tarihinde, bu telâkkiyi ispat edecek bir delil olarak yerini almıştır.

Diğer bir mesele de **«demokrasi = çoğunluk»** formülünün etrafında gelişmektedir ve siyasî hayatımızı daimî surette işgal etmiştir. Demokrasi sadece aritmetik bir çoğunluk hesabı değildir. Yapılan hareketlere, vatandaşları baş hesabiyle nazara alarak meşruiyet vermek ve bunu demokrasinin tek şartı olarak göstermek yalnız şeklî bir özellikle yetinmektir ki, demokrasi ile bağdaşamaz. Çünkü demokrasi bir ideolojidir. Herşeyden önce, muayyen prensiplerin gerçekleştirilmesidir. Demokrasi ütopya değildir, *bir yaşama, bir medeniyet şeklidir*. Çoğunluğun irâdesi bu prensiplerin müesseseleştirilmesi ve tatbiki hak-

---

(24) — **Bertrand Russell: Marxism and Russia** (**The Observer**, 8 Mayıs 1955) - **Eugene Staley: The Future of Underdevelopped Countries** (New - York 1954), s. 6-7.

kında tezahür ederse demokrasi vardır. Bu nokta da derhal «demokrasiyi feda eden, Cumhuriyet mefhumu ile telifi kabil olmayan» tek parti rejiminden bahsedilmektedir. Millî irâdenin bu rejim içindeki fonksiyonu soruşturulmaktadır.

Evvelâ tek parti rejiminin memleketimiz bakımından haiz olduğu mahzurlar üzerinde duralım: Blok halindeki Meclis çoğunlukları karşısında fren vazifesini görebilecek tesirli muhalefet müesseseleri mevcut olamamıştır; Anayasa mekanizması dondurulmuş teamüller teessüs edememiştir; siyasî hayat gayet zayıf kalmıştır. Tek parti memleketin sosyal hayatının nâzımı, diktatörü olmuştur. Meclis hükûmeti sistemini kendisine elverişli bulan tek parti çoğunluğu Meclis İç Tüzüğünü istediği şekilde ayarlayarak Meclisin de hâkimi kalmıştır.

Fakat tek parti rejiminin şu özelliklerini de unutmamak gerekir: Fiilî bir karaktere sahip olmuştur; Faşizm veya Nasyonal sosyalizmde olduğu gibi hukuk nizamları vücude getirmemiştir. Geçici karaktere sahip olmuştur, iktidar partisinin seçimleri kaybetmesiyle yeni demokratik müesseseler kurulmamıştır. Bugün halâ bu müesseselerle yetinilmektedir. Kendisini ve ideolojisini bir «Weltanshaung» olarak ilân etmemiştir. Lâyik bir karaktere sahip olmuştur; hurafelerden kuvvet alan çevrelerle mücadele etmiştir: Batıda görülen diktatörlüklerde ve «örtülü demokrasilerde» ki gibi totaliter olmamıştır. Tanzimat telifçiliğini ortadan kaldıran kesin kararlar almıştır. Zarurî bir devrim hareketinin mahsulü olmuştur (25).

---

(25) — Bu açıklamaları Prof. **Howard A. Reed** tarafından yayınlanacak olan bir müşterek esere yazdığımız şu etüdümüzde belirttik **Politics and Parties in Turkey** (Eser henüz basılmaktadır).

Türkiyedeki tek parti rejiminin özellikleri incelendiği zaman görülecektir ki, yukarıda kaydettiğimiz mahzurlar çok partili rejimlerde de olabilirler. Bir fikrimizi tekrarlayarak söyleyelim, meclislere ezici bir çoğunluğun hâkim olduğu ve çoğunlukların hâkimiyetini karşılayacak kuvvetli umumî efkâr müesseselerinden yoksun her devlet şeklinde ve hükûmet sisteminde muayyen bir partinin çoğunluğu o memleketin siyasî ve sosyal hayatına hâkim olmak imkânlarını elde edebilmektedir. Bugünkü meselelerin çoğu aynı mahiyetteki olaylardan doğmaktadır (26). Şu halde şikâyetçi olduğumuz bu mahzurların tek sebebi tek parti rejimi değildir. Başka sebepler de vardır. Tek parti rejiminin liderleri, demokrasiyle beraber demokrasinin zemini olan medenî bir iklimin hazırlanmasını program edinmiştiler. Kitleyi bu seviyeye çıkarmış olanlar bu yetkilerini inkilâbın tansiyonundan ve kurtarıcılık vasıflarından almışlardır. Millî seviyeyi muayyen bir medeniyet merhalesine çıkartmak isteyenlerin demokrasiyle bağdaşmayan tedbirleri (27) tarihimizde görülen istisnaî, bir defaya mahsus fonksiyonlarını tamamlamış hareketler olarak vasıflandırılmıştır. 1950 den itibaren ise, bu sefer demokrasi nizamını hedef edinmiş bir devrenin başlamış

---

(26) — Bu fikrimizi 1952 de belirtmiştik: **Türkiyede Siyasî Partiler**, 1. 756-758. Ayrıca, o tarihtenberi çeşitli makalelerimizde açıklamış bulunuyoruz. bk. **Anayasamız ve İktidar Partisi (Cumhuriyet**, 13 Nisan 1956); **Meclis Çalışmalarında Çoğunluğun kuvveti (Cumhuriyet**, 23 Şubat 1956), **Millet Meclisinin yetkileri (Cumhuriyet**, 5 Şubat 1956), **Büyük Millet Meclisinde Dahili Nizamnamenin Aksaklıkları (Cumhuriyet**, 13 Şubat 1956), **Parti Grupu Hâkimiyeti (Cumhuriyet**, 21 Ocak 1956), **Türkiye Tarihinde İktidarlar (Cumhuriyet**, 7 Nisan 1954) .

(27) — Bu fikrimiz için bk. **Türkiyede Siyasî Partiler**, s. 579 756, 757.

olmasını kabul etmek, Batılılaşma meselesinin tamamen bu açıdan görmek gerekir.

Anayasa dilinde millî hâkimiyet, millet, milletin irâdesi gibi, Fransız ihtilâlindenberi sık sık kullanılan terimlerin anlamı üzerinde de durmak lâzımdır. Bu anlam tektir: Seçmenler çoğunluğunun, bu yoldan meclis çoğunluğunun iradeleri. Demokratik prensiplerin, zihniyetin ve teamüllerin bir meclis umumî heyeti içinde yerleşmesi hürriyetçi bir hukuk nizamının kurulması için hiç olmazsa kısa vadeli tedbirlerin isabetle alınması bakımından bir teminat sayılabilir. Bu bakımdan demokrasi aydınlar rejimidir. Üçüncü Selim devrinden beri müşahadeler odur ki, iktidarlar, hürriyetçi bir nizamın kurulmasında, kendi kendilerini sınırlama bahasına müsbet roller oynayabilmişlerdir. İktidarın geçici muayyen şartlarla kullanılmak üzere verilmiş bir emanet olduğu, alınmadan verilebileceği kanaatinin yerleşmesi Türkiyenin Batı Demokrasisini taklit değil fakat ona kendi yardımını getirebileceğini göstermek bakımından önemlidir. Nitekim dünya tarihinde ilk defa olarak yabancı hukukçuların müşahadesini hatırlatarak kaydetmek gerekirse Türkiye tek partiden çok partiye geçişi başarıyla sağlamıştır (28). Batı dünyasına, Batılı müesseselerin kendi toplumunda müsbet sonuçlarını vererek gelişebileceklerini ispat etmiştir. D. P. iktidarı on senelik süresi içinde Türkiyede 1945 de muvaffak bir şekilde kurulmuş olan çok partili rejimi, aldığı çeşitli tedbirler sonunda ortadan kaldırma yoluna gitmiştir. Bu suretle Türkiyenin sür'atli bir gelişme sonunda elde ettiği örnek bir başarı yok olma tehlikesi ile karşılaşmıştır. Çok

---

(28) — **C. F. Strong: Modern Political Constitutions** (London 1952), s. 250 - **Maurice Duverger: Les Partis Politiques** (Paris 1952), s. 311 - 312

partili rejimin ortadan kaldırılmasına doğru safhalı bir şekilde alınmış olan tedbirler evvelâ amme hak ve hürriyetlerinin kısıtlanmasıyla başlamış ve sonunda her türlü siyasî ve sosyal faaliyetin yalnız ve kazaî yetkilerle de teçhiz edilen ve meclisteki D. P. çoğunluğu içinden teşkil edilmiş olağanüstü bir **tahkikat komisyonu** tarafından kesin surette durdurulmasına kadar gitmiştir. Bu hareketin Türkleri ihtilâl hakkını kullanmaya sevketmesi şu anlama gelir ki, Türkler kollektif bir hürriyet olan İstiklâl Mücadelesinden sonra ilk def'a insan hak ve hürriyetlerinin kazanılması için bu çapta bir harekete girişmişlerdir. 27 Mayıs hareketinin mânâsı budur.

Son görünüşler

Batılılaşma meselesi halen aktüel değerini muhafaza etmektedir. Çeşitli yazılara, konferanslara konu olması yanında günlük siyasî olaylar içinde de ele alınmaktadır. İktidar ve Muhalefet liderleri, 1958 sonbahar gezilerinde sık sık bu konuya temas etmişlerdir. Zamanın Başbakanı **Adnan Menderes** Demokrat Partinin icraatını, bir medeniyet değişimi açısından görmüştür. **Şaphane'de** yaptığı bir konuşmada bu fikrini belirtmiştir. **«Bu şevk ve ümit içinde, Türk milletine devir değiştircesine, terakkinin şehrahında uçarak ilerleyeceğiz. Hedefimize en kısa za**ğinin 1928 yılında da mevcut olduğunu göstermektedir.

Partisinin tutumunu anlatan **İsmet İnönü** de C. H. P. İstanbul İl Kongresinde, ideal saydığı bir memleket tarifini vermiştir. **«Türklerin, uluslar arasında her mânâsıyla insan hakları içinde yaşayan bir cemiyet halinde iktisadî ve sosyal dâvâlarına emeklerini hasretmiş bir devlet ve**

---

(29) — **Vatan** (23 Ekim 1958, s. 1, 5).

millet olarak görünmesi yakın günlerin eseri olacaktır» (30).

27 Mayıs tarihinde başarılmış bulunan devrim hareketinin tutumunu da bilhassa burada belirtmek gerekir. Millî Birlik Komitesi üyelerinin birer birer açıkladıkları fikirlere (31) ve Millî Birlik Komitesinin amaçlarını bütün halinde açıklayan programına (32) göre **Türk Devrimleri** bir bütün sayılmakta, onları geliştirmek **«millî bir vazife»** olmaktadır. **Atatürk Devrimleri**'nin en önemli prensipi olan lâyiklik, din istismarının kesin olarak reddi ve cezaî müeyyidelerle karşılanması suretiyle korunması esas olarak kabul edilmiştir (33). Millî Birlik Komitesinin yeni bir iktidar olarak **Batılılaşma** problemine verdiği anlam bu suretle belirmektedir.

Batılılaşma meselesi Türkiyenin sosyal ve siyasî hayatında köklü değişiklikler yapma gayretlerini ifâde etti-

---

(30) — **1958 de İnönü (C. H. P. Araştırma Bürosu Yayını,** Ankara 1950), s. 41.

(31) — Millî Birlik Komitesi üyelerinin şahsî fikirlerini açıklamak imkânını veren bir seri röportaj için bakınız: **Cumhürriyet**, 16 Temmuz 1960 ve sonrası. Bu röportajlardan Millî Birlik Komitesinin bütün âzalarının devrimci, lâyık kimseler olduğu anlaşılmaktadır.

(32) — **Millî Birlik Komitesinin hükümete direktifleri** (**Cumhuriyet, 11 Eylül 1960**).

(33) — Millî Birlik Komitesinin adı geçen programında şu ifadelere rastlanmaktadır: «Millî Birlik hareketinin gayesi Türkiyeyi ve Türk milletini bir bütün olarak ele almak. Atatürk İnkılâplarına müstenit tarafsız faziletli bir idare kurmak». Millî Birlikten maksat da, «Türk Milletinin millî bütünlüğünün, ırk, din, dil ve mezhep farkı gözetmeyip ancak millî istiklâl, hürriyet ve inanç unsurlarından olduğu görüşüne...» sadık kalmaktır (**Cumhuriyet, 11 Eylül 1960**). Bu konuda Devlet Başkanı Org. **Cemal Gürselin** ve Alb. **Alparslan Türkeş**'in fikirleri için bk. (**Cumhuriyet, 16, 17 Temmuz 1960**).

ği müddetçe günün konusu kalacaktır. Bu terimin asıl anlamı, **yaratıcı bir ilim zihniyetine dayanarak modern bir toplum, demokratik bir Devlet kurmak olacaktır.**

3 — Hukuk düzeninde Batılılaşma

Cumhuriyet rejimi modern bir toplum olmak prensipinin gerçekleştirmesinde hukuk nizamının önemli rolünü kabul etmiştir. Cumhuriyet Türkiyesi, vücude getirilecek yeni hukuk nizamını doğrudan doğruya bu ideolojik esasa dayandırmıştır. Gerçekten bütün devrim kanunlarında Doğu medeniyetinden Batı medeniyetine geçiş kararının kesin ifadesi hâkim olmuştur. Ve gene bu prensipin icabından olarak Batıdan geniş bir «resepsiyon» hareketine geçilmiştir (34). Bu tutum bir müşahadeye de imkân vermiştir. İnkılâpçı kanunlaştırma hareketleri yapılırken karşılaşılan engel teokratik teşkilât ve zihniyet olmuştur. Evvelâ bu tertip müesseseleri kaldırmak gerekmiştir (35). Cumhuriyetin ilânıyla beraber teokratik kalıntıların tasfiyesine geçilmiştir, zira bunlar bazı müesseseler halinde Saltanatın ilgasına rağmen mevcuttular. Sırasiyle önce Hilâfet kaldırılmıştır. (3 Mart 1924). Bunu önemli bir olay takip etmiştir: Öğretim ve eğitim ve adalet sistemlerinin tanzimat ikiliğinden kurtarılması. Hilâfeti ilga eden kanun yanında **Tevhidi tedrisat kanunu** bütün Medrese ve Mektepleri doğrudan

---

(34) — Resepsiyon (Başka bir memleketin kanunlarını alış) terimi ve tarifi hakkında bk. **Hıfzı Vedet Velidedeoğlu: De Certains Problémens Provenant de la Réception du Code Civil Suisse en Turquie. (Annales de la Facueté de Droit d'İstanbul.** No. 6 - 1956), s. 99-102.

(35) — **Hıfzı Veldet Velidedeoğlu: Türk Medenî Hukuku,** C. I, (**Umumî Esaslar,** İstanbul 1956, s. 75) - **Ferit Hakkı Saymen: Türk Medenî Hukuku,** C. I, (**Umumî Prensipler,** İstanbul 1946), s. 35

doğruya Maarif Vekâletine bağlamıştır. Maarif Vekâletinin 1925 yılı bütçesine Medreseler için tahsisat konmamış ve bu müesseseler tarihe karışmıştır (36). 8 Nisan 1924 Kanunu da Şer'iye mahkemelerini kaldırmıştır. Bu alanda en son hareket 1924 Teşkilâtı Esasiye Kanununun 1928 de tadilidir (Lâyiklik tadilâtı) (37).

Devrim Kanunlarının Dayandığı Temel Prensip

Sırf bu gayeyi gerçekleştirmek için yapılmış kanunlarda (38), gerekçelerinde ve müzakereleri esnasında ileri sürülen fikirler durumun delilleridir. Bu fikirlerin başında **cehaletle ve hurafelerle bu yoldan da muhafazakâr çevrelerle (İlmiye sınıfı ile) mücadele** gelmektedir. «Tekke ve zaviyelerin seddine dair kanunun» Teklif sebepleri arasında «muntazam, müstakâr, yeni ve asrî bir devlet esaslarını vazetmekte olan ve birinci umdesi huzur ve sükûnu umumiyeyi temin etmekten ibaret bulunan Türkiye Cumhuriyetinde bu halin devam edemiyeceği bedihidir», denilmekle, bu çeşit müesseseler hakkında millî disiplinin kurulması bakımından tehlikeli sayılmıştır. Aynı kanun hakkında Adliye ve Dahiliye Encümenlerinin mazbatalarında ana tezi takip mümkündür. Medenî Hayatın icapları hurafelerle, mücadeleyi gerektirir (36). «Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkında kanun»un kabulü dolayısıyla ileri sürülmüş olan tezler de muayyen bir inkılâp sürekliliri sürülmüş olan tezler de muayyen bir inkılâp süreklili-

---

(36) — **İhsan Sungu: Tevhidi Tedrisat (Belleten,** 1938 s. 397 ve m.)

(37) — **Ali Fuat Başgil: Türkiye Siyasî Rejimi ve Anayasa Prensipleri** (İstanbul 1957), s. 120-121.

(38) — Bu kanunların büyük bir kısmı şu eserde ve «İnkılâp Nizamı» başlığı altında toplanmıştır: **Lûtfi Duran: Türk İdare Mevzuatı** (İstanbul 1954), C. I, s. 691-702

(39) — **T. B. M. M. Zabıt Ceridesi,** C. 19, s. 2-3 (30 Kasım 1925).

ğinin 1928 yılında da mevcut olduğunu göstermektedir. Milleti cehaletten kurtarmak teşebbüsü, okuma ve yazmanın kolaylıkla halk kitlesine yayılmasını sağlamak, lisan istiklâlini aydınlarla halk arasındaki uçurumu kapatmak için harekete geçiş (40). Devrim mevzuatına hâkim fikirler daima ana prensipten çıkarılan sonuçlar halinde sunulmuştur. Bu ana prensip kanun koyucuya göre «Medeniyetin bütün icabatını ve zaruriyatını idrak ve kabul etmek», başka bir deyimle çağdaş medeniyeti **bütün halinde** almaktadır. Şapka giyilmesi hakkındaki kanunun gerekçesinde, bilhassa Adliye encümeni mazbatasında bu durum kesin olarak belirtilmiştir. Türklerle Batı milletleri arasında bir «âlâmeti farika» olan mevcut serpuşun değiştirilerek yerine medenî ve modern toplumların müşterek serpuşu olan şapkanın giyilmesi gerekir. Medeniyetin **bütün** şartlarını kabul etmiş olan Türk milletinin şapkayı da kabul etmesi tabiîdir. Şapka bir «lâzimei medeniye»dir (41). Bu şekilde hareket, devrimci kanunlar yapmak prensipi karşısında muarızlarını bulmuştur. Olay Şapka kanunu dolayısıyla çıkmıştır. Bursa Mebusu **Nurettin Paşa**, böyle bir kanunun Anayasaya aykırı olduğunu bildirerek reddi teklifinde bulunmuştur. Teklif Mecliste asabî bir hava yaratmış, millî hâkimiyet ve hürriyet meselelerinin tartışılmasına sebep olmuştur. **Mahmut Esat Bozkurt**, Paşaya verdiği cevapta şu esasları belirtmiştir: «Hürriyetin nasibi irticaın elinde oyuncak olmak değildir.. Memleketin menfaatini istilzam eden şeyler hiçbir vakit Teşkilâtı Esasiye Kanununa muhalif olamaz, olmamakla mukayyettir» (42). Hukuk nizamının kuruluşunda görüldüğü gibi, millî bir hayat hamlesinin özellikleri vardır: «Do-

---

(40) — **T. B. M. M. Zabıt Ceridesi**, C. 3-1. 2, s. (1 Kasım 1928).
(41) — **T. B. M. M. Zabıt Ceridesi.** D II - İ 3, C. 19, s. 248, 251, 252.
(42) — **Aynı Eser**, s. 249-250.

ğudan Batıya» sert ve kesin bir hareketle yönelmek ve bu davranıştan doğan bir sarsıntı (43). Her hal ve kârda Cumhuriyet rejimi, sosyal hayat hamlesinin gerçekleştiricisi olarak kanun koyucuya birinci plânda ve yapıcı bir fonksiyon tanımıştır. Hukuk düzeni, Devrimin koruyucusu ve geliştiricisi olmalıydı.

Batı Kanunlarının Kabulü

Hukuk nizamını kurmak hususunda takip edilmiş olan metot sadece ana prensipten bazı sonuçlar çıkarmak olmamıştır. Bu müteferrik sonuçlar yanında daha şümullü bir gerçekleştirmeye varılmıştır. **Yeni bir Devletle bağdaşamayan kanunların, hatta hukuk sisteminin terki ve modern kanunların Batıdan iktibas edilmesi.** Bu suretle «tarihin en hızlı ve köklü değişmelerinden» ve «İslâmiyetin kuruluşundanberi Yakın Doğunun en önemli olaylarından biri» sayılan (44) bir «reception» hareketi doğmuştur. Bizzat Batının tarihi boyunca geliştirdiği kanunları ve sistemleri Türk toplumuna maletmek çeşitli yorumlara yol açmıştır. Fakat Cumhuriyetin ilânından itibaren Batı kanunlarının kabulü yeni hukuk nizamının kurulması için inkılâpçı bir yol olarak seçilmiş ve çeşitli kanunlar iktibas edilmiştir (45). Bu hareketin en fazla ilgi çekici olanı şüphesiz kapsadığı sosyal münasebetlerin genişliği ve tesirleri bakımından Medenî Kanunun kabulü olmuştur.

Medenî Kanun ihtiyacı, önce de belirtilmiş olduğu gi-

---

(43) — **Hüseyin Nail Kubalı: Hukuki İslâmiyye ve Istılâhatı Fıkhiyye Kamusu'na yazdığı Önsöz.** (İstanbul 1949), C. I, s. VI.

(44) — Kont **Léon Ostrorog'un** bu fikri için bk. **Hıfzı Veldet Velidedeoğlu: Aynı Eser,** s. 86, not 46.

(45) — Prof. **Velidedeoğlu** 1839 tarihinden itibaren gü-

bi Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasıyla duyulmuş değildir. İttihat ve Terakki Hükûmetleri, 1916 dan itibaren, Mecellenin zamanın ihtiyaçlarına yetersizliği dolayısıyla, bir hukuk islâhatına karar vermişlerdi. Bu tarihte kurulmuş olan «Mecelle Komisyonu» radikal bir ıslâhat tezinden hareket edememiştir. Teokratik bir Devlet kadrosu içinde, lâyik bir hukuk sisteminin vücude getirilmesine imkân görülememiştir. Metot, Mecelleyi zamanın ihtiyaçlarına uydurmak olmuştur. Profesör **Velidedeoğlunun** işaret ettiği gibi, XX. yüzyılda bu metotla girişilmiş olan tadil çalışmaları, «sarfedilen zaman ve emekle mütenasip, müspet bir netice» vermemiştir (46). Yalnız bu arada, ge-

---

nümüze değin (yani Tanzimattan beri) girişilmiş olan iktibas cereyanı neticesi alınan yabancı kanunların bir listesini vermiştir.1839-1881 tarihleri arasında şu kanunlar iktibas edilmiştir: **A - Amme Hukuku alanında: 1274 Ceza Kanunun** (1810 tarihli Fransız Usulü Kanunundan). **B - Hususî Hukuk alanında:** 1850 Ticaret Mahkemeleri Kanunu (1807 Fransız Ticaret Kanunundan), 1860 Ticaret Mahkemeleri usulü Kararnamesi (Fransız ve başka memleketlerin kanunlarından), 1864 Deniz Ticareti Kanunu (Küçük İtalyan Devletlerinin, Holanda, Belçika, İspanya, Prusya deniz ticaret kanunlarından), Medenî Usul Kanunu 1881 (1807 Fransız Medenî Usul Kanunundan alınmış, 1927 ye kadar devam etmiştir). 1923 ten itibaren iktibas edilmiş kanunlara gelince.. **A - Amme Hukuku alanında: 1926 Türk Ceza Kanunu** (1889 İtalyan Ceza Kanunundan alınmıştır). **1929 Ceza Usulü Kanunu** (Alman Ceza Usul Kanunundan alınmıştır). **B - Hususi hukuk alanında: 1926 Medenî Kanun ve Borçlar Kanunu** (İsviçre Medenî ve Borçlar Kanunlarından alınmıştır), **1926 Ticaret Kanunu** (Çeşitli Avrupa memleketlerinin kanunlarından alınmıştır). **1929 Deniz Ticareti Kanunu** (Alman Deniz Ticaret Kanunu örnek alınarak yapılmıştır), **1927 Medenî Usul Kanunu** (Neuchâtel Kantonunun Medenî Usul Kanununa göre yapılmıştır). (31 No. lu notta zikredilen makale, s. 103-104)

(46) — **Hıfzı Veldet Velidedeoğlu: Aynı Eser**, s. 75 - **Ferit Hakkı Saymen: Aynı Eser**, s. 35.

ne fıkhın esaslarından mülhem olarak vücude getirilen «Hukuku Aile Kararnamesi», ne erkeğin mutlak boşanma hakkını, ne de çok evliliği ilga edebilmiştir. O kadar ki, bir hesaplaşma devresi olarak açılan Mütareke yıllarında bu Kararname Şeriata uygun olmaması sebebiyle, yürürlükten kaldırılmıştır. 1923 yılında, Cumhuriyetin ilânıyla beraber, bir Medenî Kanun hazırlıklarına da geçilmiştir. Kurulmuş olan komisyonlar, telifçi, Meşrutiyetin hatâ Tanzimat'ın devamcısı olan bir metotla işe başlamışlardır: Eski kanunları, zamanın şartlarına uydurarak tadil. Bu maksadın husulü için de «... gerek ahkâmı fıkhiyye ve hukukiyemizden ve gerek mileli sairece kabul ve tatbik edilmiş esasattan» faydalanılacaktı. Cumhuriyet rejimi içinde bu komisyonlar, Meşrutiyet devresi boyunca ortaya çıkmış olan engellerle karşılaşmışlardır. Bu engeller. Saltanatın ilga edilmiş olmasına rağmen, teokratik müesseselerin kısmen fakat hâlâ mevcut olmalarından doğuyordu. Tadil mi, yoksa yeni bir Medenî Kanun mu? Yeni bir Medenî Kanun yapılması tezini, ancak Batı kültürü ile yetişmiş genç hukukçular ileri sürebilmişlerdir. Devrimin kendi hukuk nizamına sahip olması fikri bu nesle aittir. Öte yandan, komisyonlar muhafazakârlıkta, Meşrutiyeti geride bırakacak derecede ileri gitmişlerdir. Çok evlilik müessesesini dahi kaldırmamışlardır. Komisyonlar çıkmazlar içinde bocalarken, genç hukukçular «istisnasız bütün kanunlarımızın ilmî temellerini yalnız ve yalnız Batı hukukunda arama tezinde» israr etmişlerdir (47).

---

(47) — **Hıfzı Veldet Velidedeoğlu: Aynı Eser**, s. 75 - **Ferit Hakkı Saymen: Aynı Eser**, s. 35.

Komisyonların ataleti karşısında, sert olmakla beraber radikal fikirlerin hâkimiyeti süratle kurulmuştur. Devlet Reisinin Ankara Hukuk Fakültesinin açılışı dolayısıyla açıkladığı fikirlere uygun olarak, ilk beyanı Adliye Vekili **Mahmut Esat (Bozkurt)** yapmıştır: «... Türk İhtilâlinin kararı, Batı medeniyetini kayıtsız şartsız kendisine mal etmek, benimsemektir. Bu karar o kadar kesin bir azme dayanmaktadır ki, önüne çıkacaklar demirle, ateşle yok edilmeye mahkûmdurlar. Bu prensip bakımından kanunlarımızı oldukları gibi Batıdan almak zorundayız. Böylelikle Türk ulusunun iradesine uygun hareket etmiş olacağız...» (48). Adliye Vekili bu sözleriyle çalışmaları bir türlü semere vermeyen Komisyonları lâğvetmiştir (49). Derhal özel bir komisyon kurulmuştur. Hukuk Profesörlerinden, hâkimlerden, avukatlardan ve mebuslardan mürekkep bu komisyon, İsviçre Medenî ve Borçlar Kanunlarını iktibas ederek bir proje hazırlamış, her iki kanun da T.B.M.M. tarafından kısa fasılalarla, müzakere ve kabul edilmiştir. (17 Şubat 1926 - 22 Nisan 1926). Kanunun gerekçesinde inkılâp, hukuk nizamına hâkim tez, kesin olarak ifâde edilmiştir: Hâlen mevcut kanunlar dinin statik hükümlerinden doğmuşlardır. Ulûhiyetle daimî temas halindedirler. Bu yoldan Türk milletinin kaderini, XX. Yüzyılda bile Ortaçağa bağlamaktadırlar. İçinde yaşadığımız çağ, millî sosyal hayatı düzenleyen ve kaynağını millî sosyal hayattan alan zamanın icaplarına uygun bir Medenî Kanuna sahip olmamızı gerektirmektedir. Bu gaye ile hazırlanan Türk Medenî Kanunu, bu

---

(48) — **Mahmut Esat Bozkurt: Türk Medenî Kanunu Nasıl hazırlandı? (Medenî Kanunun XV. yıldönümü için, İstanbul** 1944), s. 11.

(49) — **Hıfzı Veldet Velidedeoğlu: Aynı Eser,** s. 79-80 - **Ferit Hakkı Saymen: Aynı Eser,** s. 35.

alandaki en halkçı, en mükemmel, en yeni vasıflara sahip İsviçre Medenî Kanunundan iktibas edilmiştir. Türk milleti insan aklının, zamanın şartlarına göre, bulduğu yeniliklere karşı durmamıştır. Türklerin yenileşme hareketleri tarihi, ıslâhat olaylarına sadece menfaatleri sarsılan muhafazakâr bir çevrenin engel olduğunu, bunun da din perdesi altında yapıldığını göstermiştir. **«Unutmamak lâzımdır ki, Türk milletinin kararı muasır medeniyeti bilâ kaydü şart tekmil prensipleriyle kabul etmektir. Bunun en bariz canlı delili inkılâbımızın kendisidir.»** Eğer Batı medeniyetinin Türk toplumu ile bağdaşamayan noktaları görülüyorsa, bu, Türk milletinin kabiliyet ve istidadındaki bir eksiklikten değil, onu boş yere, tufeylî bir şekilde sarmış olan dinî kanunlar ve müesseseler yüzündendir (50). Adliye Vekilinin kaleminden çıkmış olan bu gerekçe, üslûbundaki sertlik bakımından kendisine mal edilebilirse de, savunulan tez İnkılâp hareketinin dayandığı tezdir. **Mahmut Esat Bozkurt**'un, kendisine soyadını veren Bozkurt - Lotüs dâvâsı esnasında, Batılı hukukçuların Türkiyeyi pek övmeyen beyanları karşısında, müdafaanamesinin son satırı olarak belirttiği fikir, özetlemeye çalıştığımız Medenî Kanun gerekçesine bağlanabilecek değerdedir: **«Siz Grotius'ün memleketinde beynelmilel hukuk prensipleri namına karar ittihaz edeceksiniz, kararınız Türkiyece muteber ve makbul olacaktır. Türkiye mukadderatını Avrupa medeniyeti mukadderatından ayırmak istemez»** (51).

Resepsiyon hareketlerine de hâkim olan «medenî bir toplum haline gelmek» tezini diğer kanunlarda da takip

(50) — **Medenî Kanunun Gerekçesi** için bk. **Ferit Hakkı Saymen: Notlu Türk Kanunu Medenisi ve Borçlar Kanunu** (İstanbul 1946), s. 5-11.

(51) — **Tarık Z. Tunaya: Birleşmiş Avrupa Dâvası ve Türkiye (Vatan, 9 Eylûl 1948).**

etmek mümkündür. Meselâ, 1926 tarihli **Türk Ceza Kanunu'nun** gerekçesinde de, aynı tez görülecektir, şöyle ki: Osmanlı Ceza Kanunu, Fransız Ceza Kanunundan iktibas olunmuştur ve bilhassa mutlakıyet ve saltanatı takviye edecek kaideler alınmıştır. Oysa, en yeni Ceza teorilerinden mülhem bu yeni kanun, «aynı zamanda en demokratik prensiplere göre vücuda getirilmiştir» ve medeniyet dünyasının huzurunda en ileri kanunlardan birisi olacaktır. Gerekçe ideolojik bir kısma da sahiptir: «...Türkiye Cumhuriyeti idaresi, Türk İnkılâbının vazettiği sistemlerin bir neticesidir. En halkçı ve lâyik prensiplere müstenit bulunmaktadır. Bu esaslarla hiç münasebeti olmayan ve tamamen zıddı bir vaziyet ifade eden saltanat ve mutlakıyet devrinin ceza müdevvenatı ile, şüphe yoktur ki tatmin edilemez» (52).

İktibas Hareketinin Değerlendirilmesi

Cumhuriyetin ilânından günümüze değin, yeni bir hukuk nizâmının, icabında geniş **reception** faaliyetine dayanılarak, kurulması, çeşitli yorumların ve tezlerin ortaya çıkmasını mümkün kılmıştır. Dağınık bir şekilde ileri sürülmüş olan bu fikirler, Milletlerarası Hukukî İlimleri Derneğinin teşebbüsü ile İstanbulda toplanmış olan Kollokyum sayesinde karşılaşmak, düzenlenmek ve tartışılmak imkânına kavuşmuşlardır. Bu suretle, Türk ve yabancı hukukçular, tarihçiler, sosyologlar ilgilerini çeken bu alanda daha fazla derinleşmek kolaylığını elde etmişler, problemin türlü meçhullerini çözmek yoluna girmişlerdir. Sözü geçen toplantıda ileri sürülmüş fikirleri

---

(52) — **Ceza Kanunu Gerekçesi** için bk. **Faruk Erem: Gerekçeli Türk Ceza Kanunu ve Meriyet Kanunu,** (İstanbul 1948), s. IX - X.

de nazara almak suretiyle, denilebilir ki Türkiye Cumhuriyetinin hukuk nizamını, bilhassa batılılaşma yolu ile kurmak metodu, leyh ve aleyhte iki ana fikir cereyanı ortaya çıkarmaktadır.

Hareketin Leyhinde Olan Fikirlerin Dayandıkları Esaslar

İstanbul Kollokyumuna iştirak etmiş olan yabancı hukukçulara göre (53) Türkiye bütün halinde bir iktibas hareketine girişmiştir, fakat bu yeni bir hareket sayılamaz. Zira 1839 danberi böyle bir iktibas cereyanı vardı. Şu farkla ki, bir yabancı baskısı altında yapılmış değildir. Bağımsız bir Devletin kendi muhtar iradesiyle isteyerek girişilmiş bir resepsiyondur. Ve getirdiği lâyiklik prensipi bir başarı olmuştur. Millî bir hareketin sembolüdür.Türkler için inkılâp prensipleri, «İstikballerinin garantisi» sayılmaktadır. Türkiye sosyal değişmeleri sağlamak (ki Batıya yönelmeyi ifade eder) için kanun koyucunun toplum üzerindeki tesirlerinden âzamî derecede faydalanmıştır. İsviçre Medenî Kanununun bu şekilde iktibası, Türkler için başka bir milletin hukukî esareti altına girmek demek olamaz. Zira, Profesör **René David**'in deyimiyle, Türk hukukçuları hukukun uygulanmasında ve yorumlanmasında tamamen muhtardırlar. «Aralarındaki bağımsızlık, Türkiye ile İsviçre arasındaki bağımsızlık gi-

---

(53) — Kollokyum 1955 yılının Eylûl ayında İstanbul Üniversitesinde toplanmıştır. Toplantıya katılan yabancı ve Türk Delegelerinin isimleri için bk. **Annales de la Faculté de Droit d'İstanbul** No. 6-1956. (Derginin bu sayısı tamamen Kollokyuma tahsis edilmiştir). Kollokyumda tespit edilen hususlar Mukayeseli Hukuk Enstitüsü Müdürü **Prof. Hüseyin Nail Kubalı'nın** yazmış olduğu takdim yazısında özetlenmiştir (s. IX-XI) .

bidir» (54). Bu iktibas olayının tenkit edilecek tarafı, alınacak kanunların «acele ve tesadüfi» olarak seçilmiş olmaları noktasında toplanabilir (55). Görüldüğü gibi, yabancı hukukçular bu olaya bir mecburî kültür değişmesi özelliklerini tanımaktadırlar, tabiatiyle hukuk açısından bakarak...

Türk hukukçu ve sosyologları da, hemen aynı temaları işlemişlerdir. Evvelâ batılılaşmanın bir zaruret olduğu, bu zaruretin tarih tarafından yüklendiği belirtilmiştir. Yoksa, batılılaşmak Atatürk'ün Batıya hayranlığı şeklinde görülemez (56). Şu halde bir oluş zaten mevcuttu. Bu iktibas Osmanlı tarihinin son devrelerinden beri mevcuttur. Bir ihtilâl, bir sürpriz olarak ta görülemez. Kaldi ki, bu tarihî gelişmenin yanında, Türkiye Cumhuriyetinin hukuk nizamına lâyiklik esasını getirmesi bütün milletlerin hukukî gelişmelerine de uygundur. Çünki, hukukta lâyikliğe gidiş normal bir gidiştir (57). Türk Devriminin gayesi, Batı anlamında bir Devlet olmaktı. İsviçre Medenî Kanununun kabulü ise hukuk alanında, Batı medeniyetinin ifâdesi olacaktı (58). Resepsiyon olayı, bir ta-

---

(54) — **R. David: Réflexions sur le Colloque d'İstanbul,** Annales, s. 244-245).

(55) — **K. Lipstein: The Reception of Western Law in Turkey. The purposes and the result of the meeting of the International of Legal Sciences held in September 1955** (Annales, zikredilmiştir. s. 237).

(56) — **Hıfzı Timur: The place of Islamic Law in Turkish Law Reform** (Aynı eser, s. 76).

(57) — **H. N. Kubalı: Les facteurs détermimants de la réception en Turquie et leur portée respective** (Aynı Eser, s. 45).

(58) — **İlhan E. Postacıoğlu: Quelques observations sur la technique de la réception des Codes étrangers à la lumière de l'expérience turque** (Aynı Eser, s. 64)

kım zorluklar çıkaracaktır. Normaldir. Zorlukların ortaya çıkması resepsiyonun fenalığına hükmettirmez. Bilâkis canlılığını gösterir, genel olarak hukukun ilerlemesine yardımcı olur (59). Nihayet, bu harekette kanun koyucunun toplum üzerindeki tesirinden âzamî fayda elde edilmiştir. «Bir kanun bazan olayların gelişmesini hızlandırabilir. Henüz şuurlu bir şekilde duyulmamış olan bir ihtiyaca cevap vermek suretiyle...» (60). Hukuk, ahlâk ve teamül doğurabilir. Türkiye bu olayın dikkate değer örneğini vermiştir (61). İktibas olayı iki sosyoloğun, resepsiyon olayı hakkında yeni açıklamalarda bulunmalarını mümkün kılmıştır. Profesör **Ülken**'e göre evvelâ hukuk alanındaki gelişme, sadece Türkiyede olmamıştır. Bütün İslâm memleketlerinde vardır. Oysa ki, her müslüman memleketinde Şeriat aynı şekilde tatbik edilmiyordu. Her memleket millî hüviyetini muhafaza etmiştir. Şu halde: Medenî Kanunun lâyikleştirilmesi bir şiddet hareketi sayılamaz. Hem de mütecanis bir İslâm Kanunundan (çünki yoktu) Avrupa hukukuna geçiş olarak kabul edilemez. Türkiye kendi gelişmesini kendi şartları içinde gerçekleştirmiştir (62). Profesör **Fındıkoğlu** da düşündürücü bir mesele üzerinde durmuştur. İslâm hukukunun Doğuda dondurulmuş olduğu ileri sürülmüştür. Bu olayın Batı hukuk prensiplerinin de başına gelmemesi gerekir. Yani Doğuda, bu sefer de Batı prensiplerini dondurmamak gerek.

---

(59) — **İlhan E. Postacıoğlu: Aynı makale,** s. 66.

(60) — **Halil Arslanlı: De l'effet d'une Norme Interprétative du Droit Susisse, Spécialement du C. C. S. et du C. O. S. sur le Droit Turc** (Aynı Eser, s 126).

(61) — **Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu: Special problems of the reception of Law in Turkey** (Aynı Eser, s. 156, 162, 163). Ayrıca bk. **İçtimaiyat, C. II Hukuk Sosyolojisi** (İstanbul, 1958), s. 268 - 270.

(62) — **Hilmi Ziya Ülken: Le droit Coutumier et le Code Civil** (Aynı Eser, s. 92).

Batıdan alınan unsurları, canlı ve dinamik bir hukuk muhakemesiyle millîleştirmek (63).

Fikirlerini açıklamaya çalıştığımız Türk hukukçu ve sosyologları, evvelâ ittifakla resepsiyon olayını tasvip etmişlerdir. Şu halde hukuk alanında, batılılaşmayı başarılı bir hareket olarak kabul etmişlerdir. Zorlukları, eskiye dönülmesini aslâ icap ettirmez. Zamanla gerekli âyarlamalar yapılacaktır (64). Saniyen, iktibas olayı Türklerin her türlü mânevî müesseselerini terk etmek anlamına gelmez. Bilâkis, bütün anlamıyla Doğu - Batı unsurlarından mürekkep bir sentez yapmak lâzımdır. Ve bu suretle «Garp hüviyetli millî bir hukuk» un kuruluş imkânları ve şartları araştırılacaktır (65). Hukuk alanında batılılaş-

---

(63) — **Z. F. Fındıkoğlu:** 57 No lı notta zikredilen makalesi, 156.

(64) — Prof. **Velidedeoğlu'na** göre, Medenî Kanunun kabulünden önce, bilhassa aile ve miras hukuku, dinden gelme esaslara dayandığı için Batıya nazaran bambaşka bir mahiyete sahipti. Çok evlilik, erkeğin mutlak boşanma hakkı gibi, eski hukuk kaidelerini Batı hukuk sistemi içinde alıkoymamıza imkân yoktu. Böylece, Medenî Kanunun tümü değil, yalnız bazı noktalara ait kaideleri eski hukuk geleneğine uymamaktadır. «Fakat yeni Türkiye bunun uymadığını bile bile ve asrın içtimaî, hukukî ve hattâ ahlâkî telâkkileriyle telif kabul etmiyen bazı eski gelenekleri kökünden kaldırmak arzusu ile bu kanunu aldı. Medenî Kanunun inkılâpçı vasfı buradan geliyor.» (**Aynı Eser**, s. 88) - **Prof Ali Fuat Başgil**, 1942 de yazdığı bir makalesinde Medenî Kanunun Türk toplumuna modern bir aile teşkilâtı getirdiğini söylemiş, bu kanunda rötuş yapmanın **«Hukukî inkılâbı yarıda bırakmak»** olacağını belirtmiştir. (**Gayri Meşru Birleşmeler Meselesi, İş**, No. 30-31, 1942 s. 85). Profesör 1951 de, *tamamiyle aksi kanaattedir*. bk. s. 140-141. - **Dr. Muammer Aksoy**, Medenî Kanunun kabulünü bir devrim saymıştır. bk. **«Medenî Kanun Devrimi» ni savunmalıyız** (**Forum**, C. VII No. 77, 18 1, 15 Haziran 1957).

(65) — Prof. **Kubalı**, Çeşitli yazılarında geliştirdiği sen-

mak Türkiyeyi millî şahsiyetinden etmeyecektir. Resepsiyon leyhindeki fikirleri savunmuş olan hukukçular ve sosyologlar arasında belirli bir birlik vardır. Genel olarak kabul edilen tez de budur.

İktibas Hareketini Yeter Bulmayan Görüşler

Hukuk nizamında resepsiyon hareketini yeter görmeyenler ve bu sistemi tenkit edenler, fikirlerini hareket leyhinde olanlar derecesinde, işlememiş ve açıklamamışlardır. Bu alanda ilmî görüşler azdır. Batılılaşmayı kısmî olarak kabul etmiş olanlar ve bilhassa gelenekçi tezleri iktibas sistemine muhaliftirler.

İktibas leyhinde olmayanlar, bu ameliyenin sathîliği ve yetersizliği, hatta tehlikeleri üzerinde durduklarını ileri sürmüşlerdir. Bir memleket mevzuatının, başka bir memleket tarafından olduğu gibi kopya edilişi normal bir yol sayılamaz.

Prof. Ali Fuat Başgil, Medenî Kanunu göz önünde tutarak iktibas hareketlerini tenkidî bir görüşle değerlendirmiştir. Prof. **Başgil'e** göre Medeni Kanunun «Millî hayatımıza, hususiyle aile nizamımıza indirdiği darbeler inkâr

---

tez fikrini bir önsözünde şöyle tekrarlamıştır: «Dergimiz, bu yeri ve değeri dikkatle tayine çalışırken Türk Hukukunun, doktrin ve daha ziyade mevzuat, mahkeme içtihatları ve diğer sahalardaki tatbikatı bakımından, **bir taraftan Garp hukukunun umumî ve müşterek prensiplerine, metodlarına ve yeni temayüllerine ve hukuk içinde mensup olduğu sisteme, nihayet kendi esaslarına uygunluk derecesini; diğer taraftan da millî karakterimize ve cemiyetimizin içtitinabı imkânsız hususiyetlerine olduğu kadar yeni ilerleme ihtiyaçlarına intibak nisbetini ve binnetice memleketimizde tamamen Garp hüviyetli bir millî hukukun teşekkül imkânlarını ve şartlarını araştıracaktır.»** (**Mukayeseli Hukuk Araştırmaları dergisi.** Yıl I, No. I, s. 3-4).

kabul eder şeyler midir? Bu kanunun evlenme ve miras sistemlerinin aile ocağını bombaladığı bir hakikattır. Millet varlığımızın temeli olan bu ocak, gözlerimizin önünde hergün biraz daha çökmektedir. Komünizmin aile düşmanlığından bahsolunuyor. Fakat Türk ailesi için bu düşmanlığı evvelemirde Medenî Kanunda aramak lâzımdır. Bu kanunu memleketin tarihî realitelerine, içtimaî mûtalalarına, ruhî ve örfî temayüllerine intibak ettirmek üzere yeniden gözden geçirmek, kanaatimce âcil bir millî zarurettir. Fakat sorarım bunu görüp söylemek irticamıdır?» (66). Resepsiyon hareketi yine bazı tenkitlere uğramıştır (67).

Sosyal antropolog gözüyle, Profesör **Mümtaz Turhan** da bazı müesseselerin kanun yolu ile ortadan kaldırılması metodunu başarısız bulmaktadır. Meselâ, çarşafın, çok kadınla evlenmenin kanunla ve zorla kaldırılması, Türkiyenin kalkınması bakımından tesirli bir sosyal tedbir olamaz. Bir kere bunlar, dinin değil, belli sosyal şartların vücude getirmiş oldukları olaylardır. Poligaminin kanunla kaldırılmaya çalışılması, fuhşun artmasına sebep olmuştur. Gerçek kalkınma çarelerine başvurulduğu zaman ise bunların bir nesil zarfında, kendiliklerinden kaybolduklarıı görülmüştür (68). Şu halde, belli ve müessir kalkınma (batılılaşma) tedbirleri almadan, sırf muktebes kanunlarla meseleyi çözmeye imkân yoktur.

Bu gibi olaylar yalnız ilim adamlarını değil, umumî efkârı da meşgul etmektedir. Bir anket dolayısıyla, me-

---

(66) — **Ali Fuat Başgil: İrtica Yaygarası** (Savaş, 16.3.19513)

(67) — **Ali Said Yüksel: Tercüme Kanunlar** (Türk Düşüncesi, C. 8, No. 12 45, 15 Kasım 1957), s. 16-20.

(68) — **Mümtaz Turhan: Garplılaşmanın neresindeyiz?** (İstanbul 1958), s. 38. Bu etütten ilerde bahsedilmiştir, bk. s. 197 - **Mümtaz Tarhan: Teknik Değişmelerin sosyal tesirleri** (İstanbul 1958), s. 4-5.

sele 1958 yılının sonlarında tazelenmiştir. Çarşaf giyenlerin İstanbulda çoğalması üzerine, **Cumhuriyet** gazetesi bu durumun kanun veya idarî tasarruflar yolu ile önlenebilmesinin mümkün olup olmadığını soruşturmuştur. Cevapların müşterek noktası geç kalınmış olduğudur. Bazı Belediye Reisleriyle Valilerin, Aydın, Denizli gibi Vilâyetler Belediye Encümenlerinin çarşaf giyme yasağı koymuş olduklarını hatırlatan bir hukukçu, idarî tasarruf yoluyla çarşaf giyiminin önlenebileceğini belirtmiştir. Diğer bir görüş, böyle bir gerilik hareketinden aydınları sorumlu tutmuştur. Artık bir geriklik sembolü olmaktan çıkarak «bir sefalet sembolü» ve «Türk kadınının yüz karası» haline gelmiş bulunan çarşafın eğitim yoluyla önlenebileceği de ileri sürülmüştür (69).

Lâyiklik Prensipi

Hukuk nizamındaki köklü değişmelerin mesnedi olan lâyiklik prensipi, Devrimin şiddetine dayanması ve mevzuatta açık bir şekilde tarif edilmemiş olması sebebiyle, bilhassa hukukçular arasında tartışma konusu olmuştur. Tartışmanın ana hattını prensipin anlamı ve tatbikatı teşkil etmiştir. Burada da anlaşmazlık İnkılâbın kuvvetle benimsemiş olduğu lâyiklik prensipinin yerindeliğini savunanlarla, yetersizliğini ileri sürenler arasındadır.

Lâyiklik Prensipinin Bugünkü Şeklini Savunanlar

Prensipin anlamını ve memleketimizde farklı bir şekilde uygulanmasını Türk Devriminin yapısına ve geliş-

---

(69) — **Cevaplar Nefi Demircioğlu** ve **Orhan Arsal** tarafından verilmiştir. (**Cumhuriyet**, 16 Kasım 1958) - Devlet ve Hükümet Başkanı Org. **Cemal Gürsel'de** aynı fikirdedir. (**Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1960).

melerine bağlamaktadır (70). Bu görüşlerden çıkarılabilecek ana hatlara göre, Türk İnkılâbı dine, «sırf bir itikat manzumesi olarak dinin kendisine» karşı savaşmamıştır (71). İnkılâp, bâtıl itikatlara «İslâmîdir» diyen, onlara uymayanları dinsiz sayan, bütün sosyal hayatı Medrese skolâstiğinin ve gerici görüşlerin vesâyeti altına alan, almak istemekte bulunan çevrelere karşı savaş açmıştır. Mesele, hukuk tatkikatına da bu şekilde intikal etmiştir. Mahkeme kararlarında da aynı esasa, rastlamak mümkündür (72). Ancak bu suretledir ki, «akla, hakikata, tecrübe-

---

(70) — Meselâ Prof. **Kubalı**, lâyiklik prensipini dar ve geniş anlamlarıyla demokrasinin ideolojik karakterine ve felsefî temayüllerine bağlamaktadır. Türkiyedeki, uygulunması iktidara «önleyici ve aydınlatıcı» ödevler yüklemektedir. (**Esas Teşkilat Hukuku Dersleri** 1955), s. 319, 325, 328). Gene bk. **Çetin Özek: Din Konusunda** (Dünya, 17 Şubat 1958), **Lâyiklik denilince** (Hürriyet, 31 Temmuz 1960) - **Halil Nimetullah Öztürk: Türkleşmek, Lâyikleşmek, Çağdaşlaşmak.** (İstanbul, 1954), s. 79-86.

(71) — **Bülent Dâver: Aynı Eser**, s. 237.

(72) — Prensipin açıklanmasındaki umumî kanaat budur. İstanbul Toplu Basın Mahkemesinin 5/10/1958 e 43/K. 32 sayılı kararında savunulan tez şudur: «Türk Cemiyetinin hali hazırda Batı cemiyetlerine nisbetle geri kalmış olmasına sebep, memleketin garplılaşma hareketinde arzu edildiği şekilde başarı kazanamamasıdır. Bunun da sebebi İslâm dininin cemiyetteki bozulmuş durumudur. Bu bakımdan cemiyetin ilerliyebilmesi dinde bir reformun icra edilmesine bağlıdır. Bu reform yapılırken de Kemalist prensipler esas olarak alınmalıdır.» İleri sürülen bu şekildeki fikirler, dine ve din adamlarına karşı tahkiri ortaya koyan fikirler olmayıp hurafelere ve yobazlara karşı gidişin belirtisidir. Bu bakımdan dini tahkir suçunu teşkil etmez. bk. **Osman Nuri Çerman: Dinde Reform** (İstanbul, 1958), s. 116. Bahis Konusu karar Prof. Dr. **Naci Şensoyun** Bilirkişi raporuna istinaden belirtilmiştir.

ye, hüriyete, müstenit bir Türk toplum ve Devlet sistemi kurmak ve yaşatmak» imkânlarını kazanmak yoluna gidilmiştir (73). Türk Devriminin din hürriyetini sınırlaması, çeşitli fakat hepsi de hayatî sebeplerin eseridir: İslâmlığı tamamen statik bir şekle getirerek urfî hukuk alanını donduran (74), Orta Çağ insanlığından modern bir insan olmaya yönelmeyi önleyen (75) ve bunları din perdesi altında yapmış olan çevrelerin ve fikirlerin Devlet hayatına ve sosyal hayata müdahalesini önlemek. İşte bu sebeplerle din hüriyetini sınırlamak zorunda kalınmıştır. Bu zaruret ne din düşmanlığı, ne de materyalist bir doktrinin tatbikatıdır. Türk Devrimi Ceza mevzuatı ile, din işlerini bir amme hizmeti saymıştır. Tahditler de, amme intizamı gayesiyle yapılmıştır. Zorlukları, hattâ tezatları vardır (76). Bunun sebebi, kabul edilmiş olan görüşe uygun bir hukuk düzeninin kurulmamış, Anayasada dahi, din ve Devlet münasebetlerinin açık bir şekilde tayin edilememiş olmasıdır (77). Türk İnkılâbının lâyikliği, din hürriyetini sınırlaması bilhassa hukuk düzeninde ve Öğretim alanında kendini göstermektedir. Hukuk düzeninde kanun koyucu bundan böyle «Şeriatın vizesine» tabi de-

---

(73) — **Bülent Dâver: Aynı Eser,** s. 233.

(74) — **Sıddık Sami Onar: İdare Hukukunun Umumî Esasları** (İstanbul 1952), s. 564, not 1 - **Çetin Özek: Lâyiklik - Gericilik - Dincilik (Hürriyet,** 1 Ağustos 1960).

(75) — **W. C. Smith: Modern Türkiye dinî bir reforma mı gidiyor? (B. Dâver: Zikredilen Eseri,** s. 238) - **Erdoğan Tamer: Anayasa ve Din (Pazar Postası,** sayı 8, 23 Şubat 1958), s. 3.

(76) — Prof. **Onar'a** göre, lâyiklik prensipiyle telifi kabil olmayan bu sınırlamalar, «ancak inkılâbın icap ettirdiği ve muayyen bir zaman ve mekana mahsus fevkalâde bir zabıta tedbiri mahiyetindedir» (**Zikredilen Eseri,** s. 564).

(77) — **Bülent Dâver: Aynı Eser,** s. 234.

ğildir (78), Fakat bu durumu İslâmî kaidelere tamamen yüz çevirdiğini ifade etmez. **Dr. Daver'e** göre, modern toplum hayatıyla bağdaşabilecek İslâmî kaidelere pek âlâ pozitif bir değer verilebilir (79). Öğretimin lâyikliği kapılarını bilimsel düşünceye açması gereken bir sistemin kurulmasına dayanır (80). Bütün bu gidişler, hiçbir suretle Türk İnkılâbının dinsizliği anlamına gelemez.

Lâyiklik prensipinin, sadece Din - Devlet ayrılığını ifâde etmediğinde karar kılanlar, daha geniş bir tarif denemesine girişmişlerdir (81). Profesör **Savcı'ya** göre, Türk İnkılâbı, «kişiyi kendini saran ve gerçekte Tanrısıyla arasına giren bâtıl inançlar ve müesseselerden kurtararak onu gerçek vicdan alanına kavuşturan hareketlerdir» (82). Yoksa, lâyiklik yalnızca Din - Devlet ayrılığı değildir. Türkiyede lâyiklikle demokrasi karşılaşması çoğunluğun iradesine körükörüne uyulması şeklinde yorumlanmamalıdır. Lâyikliğin icapları, kişiye tanındıktan sonra (83) onun «ahlâkî ve sosyal davranışlarını dinî mües-

---

(78) — **Sıddık Sami Onar:** Aynı Eser, s. 562. - **Bülent Dâver: Aynı Eser,** s. 234. - **Cemil Sait Barlas: C. H. P. Meclis Grubunun parti disiplini** (**Pazar Postası,** sayı 8, 23 Şubat 1958).

(79) — **Bülent Dâver: Aynı Eser,** s. 235.

(80) — **Vedat Günyol: Bilimsel Düşüncenin Çilesi** (**Yeni Ufuklar,** No. 70 1958), s. 315

(81) — **Bahri Savcı: Lâik Düşünce ve Hareketin Gerilemesindeki Tehlike** (Ankara, 1958), s. 4-5 - **Çetin Özek: İrtica konusunda** (**Dünya,** 2 Haziran 1958).

(82) — **Bahri Savcı:** Aynı **Eser,** s. 8

(83) — Prof. **Savcı, «kişinin moral varlığını geliştirecek tedbirlerin»** intişar edeceği sahaları üç kısımda toplamıştır.

a — Kişinin istediği dinî inanca sahip olması,

b — Bu dinî inancın merasim ve ibadetini icraya imkânlı kılınması,

c — Dinî inançlarını başkaları ile paylaşması ve dinî me-

siriyet alanı» dışında tutmak makuldür. Ve ilmîdir. Aksi takdirde tehlikeler büyük olacaktır. İki medeniyet telâkkisinin doğması ve bizzat demokrasinin imhası gibi durumlarla karşılaşılacaktır (84).

Türk hukuk edebiyatında bu konuda rastlanan ve şimdiye kadarki görüşlere yenilikler getiren bir tezinde, genç hukukçu **Çetin Özek** şu fikirdedir: Lâyiklik, özü itibariyle millî bir karaktere sahiptir. Bu bakımdan çeşitli memleketlerdeki tatbikatı da o memleketin şartlarına göre değişik mahiyet arzedecektir. Lâyikliği devlet ile dinin müstakil ayrılığı olarak kabul etmek, **yanlış, dar** ve **tehlikelidir.** Lâyiklik iki unsurdan müteşekkildir: din ayrılığı güdülmeksizin ferdlerin **din hürriyetinin korunması,** ikincisi de Devletin siyasî bir yapı olarak **dinî kaidelere göre müesses bir nizama** sahip olmaması. Bu bakımdan devlet amme menfaati gördüğü noktalarda, dinî hak ve hürriyetlerin suistimalini teşkil eden hususlarda sınırlayıcı ve düzenleyici bir rol oynayarak dine karışabilir. Bu karışma bilhassa memleketimiz için bir zaruret olarak gözükmektedir (85). Lâyiklik prensipini savunanlar, bu prensipe memleketimizin medenî seviyesini koruyucu bir karakter tanımaktadırlar. Böylece Lâyiklik prensipi Türk devriminin ve bugünün açısından görülen batılılaşma hareketinin dayandığı en önemli etik temellerden biri olmuştur. Bu prensipi savunanların görüşleri arasındaki ayrılıklar lâyikliğin bu hayatî değeri üzerindeki ittifakı bozmamaktadır.

---

rasimi ve ibadetleri icrada başkaları ile alenî olarak iştiraki (**Aynı Eser,** s. 16-17).

(84) — **Bahri Savcı: Aynı Eser,** s. 17-18.

(85) — **Çetin Özek: Lâyiklik denilince,** (**Hürriyet,** 31 Temmuz 1960) - Devletin dine müdahalesi bakımından şu makalede de ilgi çekici fikirler vardır. **Dr. Necat Erder: Din Meselesi** (**Forum,** C. 5, No. 52, 15 Mayıs 1956, s. 10).

Lâyiklik Prensipini Yetersiz Bulan Görüşler

Bu görüşler halen bütün bir edebiyata sahiptir. Bilhassa gelenekçi görüşler, Türk İnkılâbına en şiddetli hücumları bu yönden yapmışlardır. Bu suretle, Türk Devrim hareketlerinin tutup tutmadıkları, dinsiz olup olmadıkları tartışma konusu edilmektedir. Lâyiklik prensipini, bugünkü haliyle yetersiz sayan görüş ilmî ifadesini Profesör **Başgil**'in bir eserinde bulmaktadır (86). Profesöre göre lâyiklik, «din hürriyetinin ve bundan doğan vatandaş haklarının düşmanlarına karşı korunmasıdır» (s. 115). Devletin din, dinin de Devlet işlerine karışmamasıdır. Devlet (ya da cismanî iktidar) ile Mâbet (ya da dinî iktidar) karşılıklı ve içinde muhtar bir şekilde hareket edecekleri alanlara sahip olmalıdırlar. Lâyiklik bu suretle gerçekleşir: Devlet madde ve cisim âleminde, âmme hayatını ve münasebetlerini düzenleyecektir. Mâbet mâna ve ruh âlemine hâkim olacaktır, ferdin hususî hayatını ailesini, sevdiklerinin muhitini düzenleyecektir (s. 131 - 132). Profesör **Başgil**, lâyikliğe uymayan iki rejimden de bahsetmektedir: **Dine bağlı Devlet ve Devlete bağlı din**

---

(86) — **Din ve Lâyiklik** (İstanbul 1955). Profesörün fikirleri bu eserinden özetlenmiş ve sayfaları metinde gösterilmiştir. **Başgil** Türkiyede yapılan yeni bir devrim hareketinden sonra ve yeni anayasanın hazırlıklarının yapıldığı sırada anayasaya katılmasını istediği fikirleri arasında lâyiklik meselesi üzerinde de bilhassa durmuştur. Bu fikirler burada özetlediklerimizden farklı değildirler. Bu hususda şu makalelerine bak. **Bizde Din ve vicdan hürriyeti bahsinde düşünülen hatanın sebebi**, (**Yeni Sabah**, 6 Temmuz 1960) - **Türkiyede din ve vicdan hürriyeti ve lâyiklik prensipi** (**Yeni Sabah**, 4 Temmuz 1960) - **Eski Anayasanın temel prensipleri** (**Yeni Sabah**, 27 Haziran 1960) - **Yeni Anayasa yapılırken din ve vicdan hürriyeti** (**Yeni Sabah**, 29 Haziran 1960).

sistemleri. Her ikisi de lâyikliğin bozulmasını ifade ederler. (s. 131 - 142).

Türkiyenin durumuna gelince... Mahmut II'den beri, dinî hakuka bağlı Devletten lâyik Devlete doğru bir gelişme içindeyiz. Bu yol normaldir, geri dönülemez. Çünki, tarihî bir oluşun, sosyolojik «vukuat seyrinin» mahsülüdür (s. 145). Tabiî istikametini takip eden bu yoldan 1924 te dönülmüştür. Bu inhiraf ifadesini Şer'iye ve Evkaf Vekâletini ilga ederek Diyanet İşleri Reisliğini Kuran Kanunda, Tevdidi Tedrisat Kanununda bulmuştur. Her iki kanun, mâbed'e muhtar hareket edebileceği bir alan tanımamışlar, Diyânet teşkilâtını Başvekâlete bağlı bir daire haline getirmişlerdir. Ortada din adamı yetiştirecek müessese kalmamıştır (s. 161 - 163 - 165).

Durum lâyiklikten dönülmüş olduğunu, **Dine bağlı Devlet yerine, Devlete bağlı din** sisteminin kurulmuş olduğunu göstermektedir. Oysa «zaruretler mikdarlarınca ölçülür» (s. 166). Zaruret hali artık geçmiştir. İnkılâp hareketleri zaruri idi. İslâmm reddettiği taassup tarafından baltalanmamaları için bugünkü sistem vücut bulmuştur. Zaruret hali çoktan geçmiştir. Normal hukuk rejimine girmek gerek.. Fakat bu yapılmamış, Ceza Kanununun 163. maddesi kat kat şiddetlendirilmiştir (s. 167) Bu suretle Türkiyede din hürriyeti prensipinden doğan **talim ve tedris, neşir ve telkin hakkı** diye hiçbirşey kalmamıştır (s. 168). Islâh tedbirleri varken, şiddet tedbirlerine başvurmak terör havası yaratmak olur (s. 169-170).

Profesör **Başgil'e** göre bu durumlar, içinde bulunduğumuz çıkmazın ve doğuracağı tehlikenin ifadesidir. Tehlike komünizmdir. Komünizm, bilhassa manevî sefâletin, imansız ve idealsiz bir ruh sefaletinin mahsulüdür. Türkiyede din müessesesinin çökmesinde memleket için bir hayır yoktur.

Durumun ıslâhı, gerçek lâyikliğin tesisiyle, şu halde diyânet işlerinin ıslahiyle mümkün olacaktır. Bir kere, Diyânet İşleri Teşkilâtı ıslah edilmelidir. Islah üç safhada yapılmalıdır. Diyânet teşkilâtına, hiç olmazsa Üniversite kadar, muhtariyet vermelidir. Sonra bu muhtariyet tanzim edilmelidir. Ve bir de «Yüksek İslâm İlimleri Külliyesi» kurulmalıdır. Profesör **Başgil** tekliflerini **«Diyânet İşleri Teşkilâtı Kanun Tasarısı»** ile daha pratik bir şekle sokmuştur (s. 170 - 178).

Profesör **Başgil** konumuzu bilhassa ilgilendiren iki meseleye daha temas etmiştir. Medenî olmak isteyen toplumlar taklitçi olmaktan sakınmalıdırlar. Hangi medeniyetin kabul edileceğine gelince, muasır medeniyet hastadır. Yani insanlığın ruhî ve manevî ihtiyaçlarına cevap veremez bir haldedir. Gerçi ilim madde alanında erişilmez başarılara varmıştır, fakat manevî hayat alanında geri kalmıştır. Çare: İlim ile maneviyatı barıştırıp uzlaştırmaktır. **«Allah yok ise var etmelidir»** (s. 203 - 204). Profesör **Başgil'in** tekliflerindeki ana fikirlerden birisi odur ki, bir toplum içinde fikir ve inançlarla, zor kullanarak değil, cevap verdikleri ihtiyaç tatmin edilmek suretiyle savaşılabilir: «Cemiyetin servet kazinesini ve silâhlı kuvvetlerini ellerinde tutanlar için, terör politikası en kolay hükümet etme yoludur, fakat memleketin hayrına götüren bir yol değildir» (s. 170). Prof. **Başgil'in** bu fikirlerine benzeyen fikirleri diğer bazı yazarlar da savunmuşlardır (87). Lâyiklik prensipini yetersiz bulan görüşler, bu prensipin hayatî değerini küçümsemektedirler.

Lâyiklik prensipinin, Türk İnkılâbının geliştirmek istediği sosyal ve siyasî sistemin zarurî prensipi olduğunu

---

(87) — **Osman Turan: Türkiyede din ve lâiklik** (**Türk Yurdu**, sayı 8, s. 1, sayı 9, s. 5) - **Bekir Berk: Nurculuk bir irtica hareketi midir?** (**Türk Düşüncesi** No. 5, 1 Mayıs 1959), s. 49.

iki görüş te kabul etmektedir. Yalnız, birisi tam uygulanmadığında karar kılmış tamamlanmasını istemektedir. İçinde bulunduğumuz siyasî olaylar, lâyiklik prensipinde yapılacak fedakârlıkların doğurduğu tehlikeleri açıkça göstermiştir. Lâyiklik prensipinin başarısı için en önemli şart, Devletin hurafeler, Bâtıl itikatlar ve bunları sosyal hayatta hâkim kılmak isteyen çevreler karşısında devrimci yolu takip etmesi, bu yoldan inhiraf etmemesidir. Bilhassa on yıllık D. P. icraatı boyunca tecrübeler göstermiştir ki, geri çevreler İktidar tarafından en ufak bir yardım görünce, fert ve toplum hayatını yeniden karanlık içine götürme isteğindedirler, bu ihtiraslarının tatmin edilmesine de imkân yoktur. İnkılâpçı lâyiklik prensipinin uygulanması, iktidarın hurafeci çevrelerle asla müsamaha göstermemesini zarurî kılar. Zaten dinî çevreler tarafından desteklenmeyi isteyen hükûmetler, sonunda bu çevrelerin dikte ettirdikleri bir siyaset takip etme durumuna düşmüşlerdir. Oy toplamak için dini istismar politikasının revaçta olduğu bir memlekette, lâyiklik prensipinin devrimci bir anlamı olmak gerekir.

II

BATILILAŞMA FİKİRLERİ

Bu kısımda, batılılaşma hakkındaki fikirlerin bugüne kadarki gelişmesini tespite çalışmak istiyoruz (1). Genel olarak batılılaşma hakkında fikirler **Bütüncü** ve

---

(1) — Cumhuriyetin ilânından bu yana konumuz hakkında ileri sürülmüş olan bütün fikirleri, yazılmış olan bütün yazıları toplamak bu kısa etüdün çerçevesine giremeyecek bir ge-

Kısmîci olmak üzere iki şekilde görülmektedirler.

1 — **Bütüncüler**

Bu başlık altında toplanan fikirlerin birleştikleri tez şudur: **Batı medeniyeti bir bütündür. Ancak bütünlüğü ile alınabilir, bu kesin bir karardır. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan bu yana, genel olarak kabul edilmiş prensip budur.** Bu prensipte birleşenlerin müşterek olarak işledikleri temalar vardır. Bunların büyük bir kısmında aralarındaki görüş birliği gayet açık olarak görülmektedir. Ayrıldıkları noktalar batılılaşmanın gerçekleştirme yolları hakkındaki teferruat sayılabilecek noktalardır. Şüphe yok ki **Bütüncüler** de, bâzı noktalarda hemfikir değildirler. Yine şunu da ilâve etmek gerekir ki, **Bütüncü** cepheye mensup herhangi bir yazar, batılılaşmanın gerçekleşmesi hakkındaki fikirlerini tam mânâsiyla sistemleştirmiş sayılamaz. Bu konuda fikirlerin mümkün mertebe sistemleştirildiği iki tezden ayrı olarak bahsetmek lâzımdır. Bu tezler **Türk Düşüncesi** ile **Forum**

---

nişliktedir. Bize öyle geliyor ki, bu tarz bir incelemeye ihtiyaç vardır ve böyle bir eser büyük bir boşluğu dolduracaktır. Fikrî evolüsyonumuzu tesbit bakımından çok şeyler kazandıracaktır. Biz sadece bu meseleye temas etmek istedik. Ve bu işin bir hayli zaman ve emeğe ihtiyaç gösterdiğini derhal anladık. Tekrar edelim, batılılaşma problemine temas eden bütün yazıları toplamış, ve burada özetlemiş değiliz. Böyle bir iddiaya da sahip değiliz. Belli temaları ortaya çıkarabilmek için bir denemeden öteye geçmedik.

dergilerinde ileri sürülmüşlerdir.

Bütüncülerin Genel Olarak İşlemiş Oldukları Bazı Temalar

Kesin kararın özellikleri ve açıklamaları: Bütüncülere göre Türkiyenin Doğu Medeniyeti alanından Batı Medeniyeti alanına geçmesi zarurîdir. Tarihi ve coğrafyası, sosyal gelenekleri, dili, Türkleri zaten Batı ile Doğu arasına sıkıştırmıştır. «Kökümüz şarkta, örneğimiz garptadır. Tanzimattan beri birinden diğerine göç ediyoruz» (2). En büyük dram da, şüphesiz bu «kültür ve medeniyet değişmesi etrafında cereyan ediyor» (3). Bu geçişe ister mecburi kültür değişmesi, ister **Toynbee**'nin terimi ile **Herodyanizm** densin, tek çıkar yoldur. Hayat prensipidir. Öyleyse bu gibi hallerde normal sayılacak bütün zorluklara, bütün direnmelere rağmen bu yoldan geri dönülmez. Bilâkis daha da ileri gitmelidir. Bu yoldan geri dönmek bir irticadır, «Ortaçağ karanlıklarına gömülmektir», en geniş mânâsıyla müsbet düşünme sistemini inkâr etmektir (4).

Batıdan korkmamak ve kaçmamak: Fakat Batıyı anlamak ta birinci şart. Şu halde batı nedir? Sorusuyla karşılacağız. **Bütüncüler** çeşitli cevaplar vermişlerdir: Batı bir zihniyettir, bir ruhtur, bir «kafa» dır. Bu şekilde an-

---

(2) — **Celâlettin Ezine: Bir önsöz (Hamle,** No. 1, Ağustos 1940).

(3) — **Cahit Tanyol: Batı Doğu Dramı (Varlık,** No. 396 Temmuz 1953).

(4) — **Yaşar Nabi: Geriliğe Karşı (Varlık,** No. **367, 1 Şubat** 1951) - **Çetin Özek: Devrimde batıya yöneliş (Hürriyet, 25** Ağustos 1960).

laşılmaz ve alınmazsa, sadece taklit yoluna şuursuz bir kopyacılığa sapılır. Batı bir lüks ve iğreti bir şey değildir. Batı, çağdaş medeniyettir. Bütün insanlığın ortaklaşa malıdır (5). «Kabuk içindeki özdür» (6). Batı donmuş bir kalıp değildir, fakat «yaşamak sevgisidir», değişmek ve gelişmektir (7). Zaten başka medeniyet de yoktur. Avrupa, dünyamızın gençliği, yeniden doğuşu ve yarına açılan pençeresidir (8).

Doğu nedir? Bütüncüler Batı karşısında Doğu'yu da tarif etmek istemişlerdir. Onlara göre, Doğu insanları köleleştiren, aklın yaratıcılığını ezen bir hüviyete sahiptir. Orada hürriyetsizlik, orada **«karanlığın kudreti»** vardır. Gençleri Doğunun tasavvuf afyonundan kurtarmak lâzımdır (9). Doğu Batıya yönelmeye mecburdur. Batıya yönelmemiş bir Doğu kültürü yoktur ki, ona yönelinsin (10).

Skolâstiğin reddi: Bütüncüler çağdaş medeniyet se-

---

(5) — **Yaşar Nabi: En Büyük Tehlike** (Varlık, No. 322 - Mayıs 1947). - **Çetin Özek: Devrimlerden korkmıyalım** (**Vatan**, 17 Nisan 1959).

(6) — **İhsan Akay: Batıya Doğru** (**Varlık**, No. 432, 15 Haziran 1955).

(7) — **Ceyhun Atuf Kansu: Avrupa Uygarlığı ve Gelenekler** (**Varlık**, No. 410 - 1 Eylül 1954) - **Yaşar Nabi: Yaşamak Sevgisi** (**Varlık**, No. 393, 1 Nisan 1953).

(8) — **Yeni Ufuklar'ın** açtığı **«Batı mı Doğu mu?»** Anketine **Sabahattin Eyüboğlu'nun** verdiği cevaptan (**Yeni Ufuklar**, No. 7, 23 Nisan 1954, s. 342) - **Çetin Özek: Devrimlerde batıya yöneliş** (**Hürriyet**, 25 Ağustos 1960).

(9) — **S. Batı: Hürriyetin Şartları** (**Varlık**, No. 419, 1 Haziran 1955) - **Yaşar Nabi: Karanlığın Kudreti** (**Varlık**, No. 327 1 Ekim 1952). - **Ihsan Akay: Aynı yazı.**

(10) — **«Batı mı Doğu mu?»** anketine **Ayşe Nur'un** verdiği cevaptan (**Yeni Ufuklar**, Aynı sayı, s. 350).

viyesine erişme olayını skolastiğin reddiyesine dayamışlardır. Skolastik, Osmanlı İmparatorluğunu esareti altına almıştır? İmparatorluk bu kadroyu parçalayamamıştır (11). Batılılaşma cehdi, Doğu memleketlerinde, Orta Çağ zihniyetinden kurtulma cehdi olmaktadır (12).

Türk Devrimi ve Batılılaşma: Bütüncülere göre, Türk Devrimi ileri bir «değerler ve teknikler devrimidir». Türkiyede herşey değişmekte, yeniden kurulmaktadır. **Yeni Adam** dergisinde açıklanan bir teze göre, Türkiyenin «ev rim felsefesi, yavaş yavaş düzeltme felsefesi değil, birden ve yeniden yapma felsefesidir. Geçmişle ilgisi olmayarak...» (13). Türk Devrimcisi kayıtsız şartsız bir Avrupa taklidi de değildi. Bilhassa dil devrimi ve kadınlara tanın mış olan haklar bu durumun delilleridir (14). Türk Devrimi Batıya, onun ilmine, felsefesine, san'atına, zihniyetine, hayat görüşüne götüren yoldur. Siyasî alanda da, Batı demokrasisine gidiştir (15). Türk İnkılâbı insanlık için de önemli ve yeni bir dönemeç olmuştur. **Atatürk:**

---

(11) — **Orhan Hançerlioğlu: Medeniyet ve Atatürk İkinci Mektup (Varlık,** No. 376, 1 Kasım 1951 ve No. 393, 1 Nisan 1953) - **Halil Nimetullah Öztürk: Türkleşmek, Lâyikleşmek, Çağdaşlaşmak. (İstanbul 1953),** s. 97 - 98 - **Çetin Özek: Devrimde batıya yöneliş (Hürriyet,** 25 Ağustos 1960) - **Devrimlere tutku (Hürriyet,** 2 Eylül 1960).

(12) — **«Batı mı Doğu mu?»** Anketine Prof. **Mazhar Ş. İbşiroğlu'nun** verdiği cevaptan (**Yeni Ufuklar,** Aynı Sayı, s. 347).

(13) — **Düzeltme mi, yaratma mı? (Yeni Adam,** No. 102 - 12 Kânunusâni 1933).

(14) — ***Yeni Devletin kültür programı*** (**Yeni Adam,** No. 66, 4 Nisan 1935) - **İ. H. Baltacıoğlu: Bu işte insan yetiştiricilere düşen yük nedir? (Yeni Adam,** No. 73 - 23 Mayıs 1935).

(15) — Bütüncüler arasında bu fikir umumîdir. Örnek olmak üzere bk. **Tektaş Ağaoğlu: Atatürk'ü Anlamak - Atatürk ve Devrimler (Varlık** No. 415 - 1 Şubat 1955 ve No. 419, 1 Ha-

Bütüncü cephenin hemen hemen ittifakla kabul ettiği fikir Türk Devriminin gerçekleştirilmesinde Atatürk'ün en büyük fonksiyona ve hisseye sahip oluşudur. O kadar ki, Türk İnkılâplarının bir adı da «Atatürk Devrimi» dir. Yine **Bütüncü** cephe mensupları Türk İnkılâbının dayandığı, mahiyetini açıklamaya çalışan prensiplerin serbestçe tartışması lüzumuna işaret etmişlerdir.

İrtica ile savaş: *Bütüncüler irticaı,* Türk Devriminin gerçekleşmesine engel her türlü fikir ve hareket olarak kabul etmişlerdir. İrtica Doğudur, skolâstik zihniyettir. Cehalet ve yobazlıktır. Zelotizmdir, yani «mazide sığnak arayarak yenilikleri önleme» hareketleridir. Öyleyse, irtica ile mücadele inkılâpları ve hürriyetleri savunmaktır (16). Sağdan gelsin, soldan gelsin «Hürriyetleri ortadan kaldırmak gayesini güden bir ideoloji irticadır». Bu mücadele, «düne bağlı olanlarla yarını temsil edenler arasında» dır. Hayatı dondurur ve ilerletmez(17).

Batı medeniyeti tehlikede mi? Ulaşılmak istenilen Batı medeniyeti insanın saadet yollarını kapamış mıdır? **Yeni Ufuklar'ın** anketinde belirttiği gibi, bu medeniyet «artık insanı mesut edecek yolları yitirmiş», müspet ilim insanın mânevî değerlerini, ahlâkını kemirmiş midir? Bü-

---

ziran 1955) - **Ceyhun Atuf Kansu: Atatürk ve Demokrasi** (**Varlık** No. 400, 1 Haziran 1955) - **Muvaffak Naci: İnsan ve medeniyet** (**Varlık**, No. 28 - 1934) - **Çetin Özek: Devrim için lâyiklik**, (**Hürriyet**, 18 Ağustos 1960) - **Devrimlerden korkmıyalım**, (**Vatan**, 17 Nisan 1959) - **Devrim içinde demokrasi**, (**Vatan**, 11 Temmuz 1959).

(16) — **Falih Rıfkı Atay: Hürriyet Üzerine** (**Yirminci Asır** No. 9, 31 Ocak), **Çetin Özek: İrtica konusunda** (**Dünya**, 2 Haziran 1958).

(17) — **Yaşar Nabi: En büyük Tehlike** (Zikredilmiştir) - **Solcu Kime derler? (Varlık,** No. 321 - 1 Nisan 1947).

tüncüler, bu meseleye temas ödeviyle de karşılaşmışlardır. Atom çağı, ilmin iflâsını ilân etmiş olsa bile, ki bu tez ileri sürülmektedir, Türkiye önce «Garbı Şarkı olmayan müspet ilme» varmalıdır. Onların bugün yaptıkları mistiği bizler sonra düşünebiliriz (18). İnsanlığın uzak kaldığı iddialarının değeri şudur ki «insan kendi kendisini tâyin edebilmesini» öğrenmiştir (19). Bu düşünce, insanı «kainatın önüne doğru» götürmüştür (20). Batı medeniyeti nin bu durumu, onun devamlı bir değişme içinde olduğunu göstermektedir. Batının özüne bağlı vasfı, belli bir dünya görüşü içinde donmaması, daima yeni bir kalıba girebilmesidir (21). Bir bakıma, Batı medeniyeti tehlike dedir, «Biz de tehlikenin göbeğindeyiz» (22).

Batılılaşmanın Gerçekleşmesi

Bütüncülerin çoğu, topyekün batılılaşma tezine sımsıkı bağlı olmakla beraber, gerçekleşme sistemi üzerinde derinliğine durmamışlardır. Böyle olmakla beraber ileri sürülen bâzı teklifler burada özetlenebilecek değerdedirler. Zaten Bütüncüler arasındaki görüş farkları da bu yoldan ortaya çıkmaktadır.

Öğretim ve eğitim alanındaki teklifler: Bu teklifler, lâyiklik prensipinin bu alana getirmiş olduğu değişmelerden hareket etmişlerdir. **Yeni Adam**'cı bir fikir, lâyiklik

---

(18) — **Yeni Ufuklar'ın «Batı mı Doğu mu?»** Anketine Dr. **Adnan Adıvar**'ın cevabından (zikredilen sayı), s. 338.

(19) — Aynı ankete **Joachim Ritter'in** cevabından (Aynı sayı, s. 340-341).

(20) — Aynı ankete **Sabahattin Eyüboğlu**'nun verdiği cevaptan (Aynı sayı, s. 345).

(21) — **Prof. İbşiroğlu**'nun aynı ankete cevabından (Aynı sayı, s. 345).

(22) — **S. Batu: Zikderilen Makale.**

prensipinin öğretim alanına uygulanmasını «genç ruhların dinin basmakalıp inançlarından» korunması olarak karşılamıştır. Prensibin fazileti buradadır. **Yeni Adam'**cıların üzerinde durmuş oldukları bu esas sadece okula değil, fakat inkılâpçı bir prensip olarak bütün hayatın lâyikleştirilmesi suretinde kabul edilmiştir. Bilhassa okul her çeşit «Zühdîlikten, sırrîlikten, tasavvuf ve tasallüften, korkudan» «uzaklaşmalıdır. «Din çağının malı olan bu prensipler «lâyik terbiye evlerinde kalamaz» (23). Bu tez inkılâbın bütün ferd ve millet hayatını kaplaması isteğine dayanmakta idi.

Hümanizmacı Teklifler: Bu teklifler, iki kısımda incelenebilir. Bunlardan bir tanesi hümanizmayı öğretim alanına inhisar ettirmiştir. Diğeri hümanizmayı Türk İnkılâbının gelişmesini sağlayacak ve bu inkılâba ideolojik izahını verecek bir cereyan olarak karşılamıştır (24).

Hümanizmanın öğretim alanında uygulanmasını ileri sürenler, bunun bir batılılaşma şartı ve zihniyeti olduğunda birleşiktirler. Nasıl ki rönesans, eski Yunan ve Lâtin kaynaklarına, Batı medeniyetinin köklerine inişi ifade etmişse, Türk Devrimi de batılılaşmak için aynı kaynaklara inmelidir. «Yunanca ile Lâtinceye» (yâni) kök - lere gitmezse, bilelim ki Batı uygarlığına girmiş olmayız. Kendimizi Batı usulleriyle tanımamız gerekir. Hafız'ı ve Fuzûlî'yi «Şekspir yoluyla» anlamak lâzım. Devrim, bu suretle içe işleyecektir. Bunun için de herşeyden evvel dille uğraşmak bir ödevdir. Çünki yeni medeniyet, yeni

---

(23) — **İ. H. Baltacıoğlu: Bir kültür devletinin ilk işi bir gençlik kurumu yapmaktır.** (**Yeni adam,** No. 76 - 13 Haziran 1953) - **Çetin Özek: Türkiyede eğitim** (**Hürriyet,** 16 Eylül 1960).

(24) — **Füruzan Hüsrev Tökin: Atatürk ve batı kültürü** (**Pazar Postası,** sayı 24, 14 Haziran 1958).

dil ister (25).

Hümanizma arayışları: Yücel Dergisinin teşebbüsü ile, Şişli Halkevinde yapılan bir toplantı (1935) hümanizmanın mahiyeti ve Türkiyeye neler kazandırabileceği meselelerini açıklamak bakımından bir hareket noktası sayılabilir (26). Hümanizmacılara göre, klâsik eserlerin tesbiti ve dilimize çevrilmesi hümanizmanın bir safhasıdır. Fakat ilk ve edebî bir safhasıdır. Bu safhadan sonradır ki, bu eserlerdeki ruhun benimsenmesi safhasına girilecektir (27). Yeni hümanizma, totaliter rejimlerle bir savaşma ruhunu, «hür ve sistematik bir düşünce tarzı»nı meydana getirecektir (28). Yalnız şu da unutulmamalı ki, Türkiyede girişilecek hümanizma hareketi ile XVI. yüzyıla dönülecek değildir. O devir Avrupasıyla, şimdiki Türkiye arasında farklar mevcuttur. İstenilen, XX. yüzyılda bir Türk Hümanizmasının gerçekleştirilmesidir. Bu hareket, Türkiyede bir kültür değişimi, bu değişimin de «bizim hayat şartlarımıza göre» olması demektir. Türkiyede şartlar buna müsaittir. Zira **Orhan Burian**'a göre Türk İnkılâbı da nâs düşmanı bir harekettir. Sonra da devletçidir... **Yücel'ciler** bu hareketleriyle Türklerin **Yahya Kemal'in** bulduğu bir deyimle, «Bir tarih şuuruna sa-

---

(25) — **Nurullah Ataç: Diyelim** (İstanbul 1954), s. 32-33, **Ararken** İstanbul 1954 s. 31, 33.

(26) — Bu toplantıya katılanlar arasında **Hüseyin Cahit Yalçın, Mustafa Şekip Tunç, Celâlettin Ezine, Orhan Seyfi Orhon, Mithat Cemal Kuntay, Behçet Kemal Çağlar** ve **Yücelciler** bulunmaktaydı.

(27) **Orhan Burian: Hümanizma ve Biz** (**Yücel**, No. 62, 1935, s. 71).

(28) — **Orhan Burian: Hümanizma ve Biz** (**Yücel** 1935, No. 63. s. 121).

hip olmasını» istemişlerdir. Zaten, hümanizmanın başlangıç noktası da budur: İnsanın kendi geçmişini bilmesi gerek. Biz ise bilmiyoruz. Türkler benliklerini, öteki milletlerden farklı olarak, iki şekilde idrak etmelidirler: Önce tarih için **Türk** olarak, sonra da geçmişte ve gelecekte **insan** olarak... bu yoldandır ki zaman içinde Türk'ü tanımak mümkün olacaktır. **Yücel'ciler** adına, **Burian,** inceleme konusuna ve metoduna biraz daha açıklık vermiştir. **Konu:** Türklük tarihinin başındanberi devam edegelen sosyal, ahlakî, felsefî, ilmî, edebî, bütün faaliyetlerin incelenmesidir. **Metod:** Peşin hükümlerin reddi, vesikalara ve denemelere dayanmak, monografik araştırmalar yapmaktır (2). **Yücel'in** teşebbüsü sınırlı olmakla beraber bir aydın çevreyi harekete getirmiştir. Hümanizmanın ne olması gerektiği araştırılmış, Türk hümanizmasının şartlarından bahsedilmiştir (30). Gene Türk hümanizmasının, bir dünya görüşü olarak toplum hayatında bir fonksiyona sahib olduğu takdirde yaşıyabileceği de belirtilmiştir. (31). Hümanizmacı fikirlere, ayrı ayrı ve zaman zaman rastlamak mümkündür. Bu fikirlerin müşterek esası, kendi kendimizi batılı metodlara uyarak tanımak, âdeta **keşfetmek** olarak özetlenebilir. **Yaşar Nabi'ye** göre, değerlerimizin çoğunu da «Batı kültürü ile yuğurulduktan sonra

---

(29) — **Orhan Burian: Hümanizma ve Biz (Yücel,** 1935 No. 64, s. 171-173. - **Cavit Orhan Tütengil. Sabahattin Beyi anarken (Yücel** 1950. No. 8, s. 47).

(30) — **Celâlettin Ezine: Türk Hümanizmasının izahı (Hamle,** No. 1, s. 10).

(31) — **Behice Boran: Sosyoloji Bakımından Hümanizma (Yücel,** 1940, No. 66, s. 269).

keşfetmişizdir» (32).

Sentez fikri: Batılılaşmak her şeyimizi terkederek, Batılı olabileceğimizi göstermez. Bütüncüler, millî unsurlarla Batılı unsurlar kaynaşmasından vücut bulacak bir sentez fikrine yabancı kalmamışlar, bu fikri işlemek imkânını bulmuşlardır.«İlim de, fikir de, san'at da, tohumları nereden gelirse gelsin ancak belli bir toprağın yani geçmişi ile uzlaşarak yaratıcı olabilir» (33). Geleneklerimiz, istesek te istemesek te, yeni hayatımızda yer alacaktır. Maziyi değiştiremeyiz,. Fakat dünü bugüne mal edebiliriz. Bu bağlantıyı tarih şuuru sağlar. Maziden bize miras kalan kültür değerlerimize sahip çıktığımız gün, geleneklerimiz canlı olacaktır. Gelenekleri yeni bir hayat görüşü ile canlandırmak ise, gelenekçilik değildir. Bütüncüler, sentez fikrinde hümanizmacılıkla müşterek esaslara sahip olabileceklerdir. Burada hemen ilâve etmemiz gereken nokta odur ki, sentez fikri çok realist ve ilmî bir olayın ifadesi olmakla beraber, fikir hayatımızda gereği kadar işlenmemiştir.

Tecrübe ve ihtisas: Batı medeniyetini bir bütün sayan fikir adamları, gerçekleşme şartları arasında ihtisasa tecrübeden fazla değer vermişlerdir. Tecrübeli değil de,

---

(32) — **Yaşar Nabi: Doğu mu, Batı mı?** (Zikredilmiştir.) **Hasan Âli Yücel, Varlık** dergisinin bir anketine verdiği cevapta şu fikiri belirtmiştir: **«Topraklarımızın altındaki madenler gibi karanlıkta kalmış nice nice kıymetlerimiz vardır ve bunları meydana çıkarmak ancak Garplı metotlara uymakla mümkündür.» (Varlık** No. 419, 1 Haziran 1955, s. 6) - **Muammer Necip Arda: Aktüalitelerin aktüalitesi meselesi (Varlık** No. 85-1937, s. 194-195).

(33) — **Yeni Ufuklar'ın «Gelenekler üzerine»** anketine **Sabahattin Eyüboğlunun** cevabından (**Yeni Ufuklar,** No. 3 - Temmuz 1954, s. 43) - **Yaşar Nabi'nin** aynı ankete verdiği cevaptan (aynı sayı), s. 45.

mütehassıs adama ihtiyaç olduğu (34), bunun her sahada bugün muhtaç olduğumuz unsur olduğu belirtilmiştir (35).

Sağcılık - Solculuk: Devletçilik prensipinin, ideolojik bir esas olarak kabulü, daimî tartışmalara konu olmuştur. Bütüncülerin bu konudaki fikirleri çeşitlidir. Belki de en fazla ayrıldıkları noktalar bu suretle ortaya çıkmıştır. Bir kısım görüşler, Türk İnkılâbının kendine hâs vasıflara sahip olduğunu, Faşizmle komünizm arasında bağımsız karakteriyle yer aldığını ileri sürmüşlerdir (36). Bir başka görüş, Türk İnkılâp hareketinin tamamen solda olduğunu belirtmiştir (37). Üçüncü diyebileceğimiz bir görüş, Türk İnkılâbına **Batı demokrasisini** gerçekleştirme ödevini tanımıştır. Fakat bizatihi Batı demokrasisinin gelişmeleri içinde, İnkılâbın belli bir sosyal doktrin ile (Sosyal Refah Devleti - Welfare State) bağdaşabileceğini ileri sürmüştür. **Forum'cular** bu kanaattedirler (38). Son olarak, dördüncü sayılabilecek bir görüş te, sağcılık - solculuk terimlerini yeter bir izah olarak kabul etmemektedir? **Türk Düşüncesi** bu eğilimdedir.

Türk Devriminin karakterini ortaya çıkarmak hedefine çevrili bu tartışmalar, bilhassa 1945 tenberi canlı ve

---

(34) — **İ. H. Baltacıoğlu: Bir kültür devletinin ilk işi bir gençlik kurumu yapmaktır,** (Zikredilmiştir).

(35) — **Yeni Ufuklar'ın «Gelenekler üzerine»** anketine Prof. **Takiyettin Mengüçoğlu'nun** cevabından (Aynı sayı), s. 49. - **Falih Rıfkı Atay: Ölçüşme (Dünya,** 4 Eylül 1960).

(36) — **Yaşar Nabi: Solcu kime derler? (Varlık)** No. 321 Nisan 1947, s. 3) - **Necmettin Sadak: Komünistlik ve solculuk aynı şeyler değildir (Akşam,** 8 Mart 1947).

(37) — Bk. s. 174.

(38) — Bk. s. 167.

sert bir hava içinde yapılmaktadır. Mesele üzerinde daha önceki yıllara kıyasla, kesif bir söz ve yazı faaliyeti vardır. Fakat şunu söylemek gerekir ki, sağ ve sol terimleri bugün de karışıklıklarını muhafaza etmektedirler. Bu durum birçok yanlış hükümlerin verilmesine sebep olmaktadır.

Şimdiye kadar Bütüncü olarak ayırmaya çalıştığımız cephenin batılılaşma yönünden Türkiyedeki siyasî ve sosyal gelişmelerle ilgili açıklamaları kısmî, genel olarak düzenden yoksun, henüz bir sisteme bağlanmamış bir şekil arzetmektedir. Fikirler dağınıktır, ayrı ayrı ve parça parça ileri sürülmüşlerdir. Batılılaşma dâvâsını, bugünkü sosyal durumumuzu bu açıdan gören daha sistemli açıklamalar da yok değildir. Biz bunlardan ikisi üzerinde duracağız.

Bu fikirler **Türk Düşüncesi** ile **Forum** dergilerinde toplu ve kabil olduğu kadar düzenli bir şekilde ileri sürülmüşlerdir. Bu bakımdan Türk toplumunun çok cepheli bir tahliline girişmiş sayılabilirler. Bu dergiler halen çıktıklarına göre, son sözlerini söylemiş sayılmazlar. **Türk Düşüncesi,** batılılaşma dâvâsını sırf inkılâpçı - mürteci çekişmesi olarak kabul etmediği, Batıya yarı bir anlam vermeye çalıştığı için ilgi çekmektedir. **Forum,** tamamen Devrim nesli olan gençlerin, Türk Devrimini savunmayı bir ödev saydıkları, bu Devrimi Batı demokrasisinin bir şekli olarak gördükleri için konumuz bakımından ilgi çekici bir teze sahip sayılabilir.

Türk Düşüncesi'nin Tezi.

1953 yılının son ayında yayın alanına ilk adımını atmış olan bu dergi, yazı kadrosuna kanaatlerini, uzun sayılabilecek bir zamandan beri açıklamak ve geliştirmek imkânını bulmuş fikir adamlarını almıştır. **«Kültür Haftası»** nın sahibi, **«Türk İnkılâbına Bakışlar»** ın (İstanbul,

1938) yazarı **Peyami Safa, Türk Düşüncesinin** de «Sahibi ve müdürü» dür. İlk sayısında yayınladığı beyanname mahiyetli «Program» ından (39) bu satırların yazıldığı ana kadar (40), dergi batılılaşma meselesini yayın sebeplerinin en başında saymıştır ve saymaktadır. **Peyami Safa, Türk Düşüncesi**'nin batılılaşma tezini şekillendirmiş olan belli başlı unsurudur. Bu derginin batılılaşma konusundaki görüşleri, işaret edildiği gibi ayrı ayrı fikirler halinde olmaktan ziyâde, muayyen bir sisteme bağlanmıştır ve bir noktayı mihrak edinmiştir: **Batının bugünki anlamı. Türk Düşüncesine** göre kültür hayatımız, «tam bir fikir anarşisi içindedir». Çünki: Çeşitli mefhumları hâlâ eskimiş anlamlarına bağlıyoruz, bunları tercüme ile yetiniyoruz, gerçek bir fikir dâvâsı haline getirmek şöyle dursun, «kahve dedikodularından» öteye geçemiyoruz. Oysaki, bugün artık terkedilmiş düşünce kalıplarından kurtulmak gerekir. **Türk Düşüncesi,** «Batının en son ilim verilerinin ışığı altında» meydana gelmelidir.

Türkiyedeki fikir hareketleri tablosunda seyredilen manzara, **Türk Düşüncesi**'ne göre garib bir mücadeleden ibarettir: «Türk devriminin yaratıcı hamlelerine karşı koyanlarla», «geçmişin canlı değerlerini inkâr edenler» arasındaki çarpışma. İki taraf, inkılâpçılar ve mürteciler olarak adlandırılmaktadır. Dâvâ bu değildir. Dâvâ, Türk Devriminin Batı kalıbına dökülmesidir. Böylece, Doğu ve Batının, madde ve mânâsından bir **sentez** vücude getir-

(39) — **«Program»** 1 Aralık 1953 tarihlidir (**Türk Düşüncesi** No. 1 C. 1, s. 1-3).

(40) — En son yazı: **Niçin Batıyı yanlış anlıyoruz?** 1 Nisan 1959 tarihlidir. (**Türk Düşüncesi** No. 4-55, C. 10, s. 1-3). Ayrıca bk. **İnkılâp anlayışımızdaki hatalar** (**Türk Düşüncesi**, No. 6-7), s. 1-3.

mektir (41). Öyle bir sentez ki, devrimcilerin eseri olacaktır. Çünki, bu memlekette devrimciler «kültürün kıblesini» yüz seneden beri - Tanzimattan Atatürk'e kadar - Doğudan Batıya çevirmiş» insanlardır.

Sentezimizdeki Doğulu unsurlarla, hangi Batılı unsurları karıştıracağız? Hangi Batıya yöneleceğiz? Daha doğrusu, Batı nedir? Türk Düşüncesi'ne göre, iki Batı vardır: Birisi «dünkü medeniyet anlayışını» temsil eden, «ölen», hattâ ölmüş Batı. Bir de, yepyeni zihniyeti, değişik hüviyetiyle bugünkü Batı. «Bizim mübarek devrimimizi ölü bir Batı anlayışına göre kalıplandırmak», batılılaşmak yolundaki en büyük başarısızlıktır. Batılılaşmak diyenler evvelâ Batının ne olduğunu bilmelidirler.

Türk Aydınları, XIX. ve XX. yüzyıllarda Batının ne olduğunu iyice anlasalar dâvâ basit bir inkılâp - irtica çatışması hâlini kaybedecektir. Batıdaki diyalektik şeklini alacaktır. Fakat Batının, son yüzyıldaki gelişmeleri, «Renouvier'den başlayan ve çeşitli kollardan XX. yüzyılda Bergson'a ve bugünkü diğer sanat ve felsefe akımlarına kadar uzanan hareketin tarihi» Türkiyede incelenmemiştir. Batıyı sakat ve eksik incelemelerle anlamaya imkân yoktur (42).

Batı, ne değildir? Batı medeniyeti sırf **teknik** değildir. Batı medeniyeti ne baraj, ne de elektrik süpürgesidir. Şu halde Batı, **kısmî bir anlama** sahip olamaz ve kısmen de alınamaz. Batı düşüncesine gelince, o da XIX. yüzyılın ilim olarak adlandırılan pozitivist, Marksist görüşünü

---

(41) — **Program**, s. 2-5. Genel olarak burada yapmaya çalıştığımız özetler, sözü geçen **Program**'dan alınmıştır. Başka yazılardan derlenmiş olan fikirler ayrıca işaret edilmiştir.

(42) — **Peyami Safa: Geriliğimizin sebepleri (Türk Düşüncesi** No. 2-35, s. 17-18).

temsil etmemektedir. Batı değişmiştir. Onu almadan önce, anlamak gerek (43).

Peyami Safa'nın açıklamalarını, **Hilmi Ziya Ülken** bazı açıklamalarıyla derinleştirecektir. Batı medeniyetini «medeniyetimiz» olarak benimseyen Profesöre göre bu medeniyetin dört özelliği vardır: Skolastiği yıkmak, reform ve lâyiklik, tecrübî aklın evrenselleşmesi ve nihayet diğer unsurların yarattığı buhran. Buhran Batı medeniyetinin dördüncü unsurudur. Ve manevî değerlerin itibardan düşmesini ifâde eder. Batı medeniyeti kendi gelişmesinin sonucu olarak bizzat dayandığı **insan'ı** dahi tanımaz hale gelmiştir. Batı medeniyeti, akıl - insan arası bir uçurum yaratmıştır (44). Batı medeniyeti tehlikededir.

İşte bu olay **Türk Düşüncesi'ni** düşündürmektedir. Bizatihi Batıda bir tehlike var. Fakat, Batı değişmekte... O artık materyalist, pozitivist, Marksist bir çerçeveden kurtulmakta, mânevî, mistik bir düşünce sistemine dayanmaktadır.

Batının varmış olduğu bu son merhale bizde meçhuldür. Fakat, Batının gerçek anlamı, onun bu yeni ve değişik hüviyetidir. Değişik Batı, Türk sentezine yepyeni bir hamle sağlayacaktır. Yüzyıllardır «önünde hergün secdeye kapandığımız bu yeni Tanrı» ile artık anlaşabileceğiz. Bu anlaşmamız, batılılaşma adını verebileceğimiz bir sentez, Doğulu ve Batılı unsurların ahenkli bir kaynaşmasını sağlayacaktır. Sentezin esâsı şudur: «... bir yandan

---

(43) — **Peyami Safa: Niçin Batıyı yanlış anlıyoruz?** (Zikredilmiştir), s. 1-3, - **Peyami Safa. Hazıra konuculuk ve yaratıcılık (Türk Düşüncesi**, No. 4 s. 1-2) - **Peyami Safa: Yirminci Asrın Mânası** (Ankara Hukuk Fakültesindeki konferansının metni, **Türk düşüncesi**, C. 1, No. 1, s. 4).

(44) — **Hilmi Ziya Ülken: Medeniyetimizin değerler Sistemi (Türk Düşüncesi**, C. 1, No. 1, s. 15).

riyazîleşir ve endüstrîleşirken, bir yandan da bize bir iklim nimeti olan kuvvetli seziş hassamızı iptidaî mistik halinden mesut, yeni tertiplere doğru geliştireceğiz» (45). Kurtarıcı Türk sentezi büyük ve derin sonuçlara vardıracaktır: (46) «Tercüme inkılâpçılıktan, telif inkılâpçılığa, hazıra konuculuktan yaratıcılığa, 1930 dan beri kurulan teknik Devletten kültür Devletine» ulaşılacaktır (47).

Türk Düşüncesi: Teklif ettiği sentezin unsurları hakkında şimdiye kadar yeter derecede açıklık vermiş değildir. Batıdan neleri alıp neleri almıyacağımızı, kendimizde olan şeyleri nasıl koruyacağımızı açıkça belirten yazılar henüz **Türk Düşüncesi** sayfalarında yer almış değildir. Bununla beraber **İsmail Hakkı Baltacıoğlu'**nun «Türkiye dinle kalkınacak», **Ali Sait Yüksel**'in «Tercüme kanunlar» gibi yazıları (48), bu boşlukları ve aranılan hususları doldurmak ve bildirmek bakımlarından yeter sayılamayacak-

---

(45) — **Peyami Safa: Türk düşüncesi ve Batı Medeniyeti,** (**Türk Düşüncesi,** Nisan 1958 s. 8-9).

(46) — **Peyami Safa: Geriliğimizin sebepleri,** (Zikredilmiştir), s. 2.

(47) — **Peyami Safa: Hazıra Konuculuktan Yaratıcılığa** (Zikredilmiştir), s. 2.

(48) — **İ. H. Baltacıoğlu'nun** şu yazılarına bk. **Din Softaları, Bilim Softaları - Devrilmek Bilmeyen Pedagoji - Türkiye Dinle Kalkınacaktır - Yapıcı Adam Psikolojisi - Türkiye Dinle Nasıl Kalkınacak - ? (Türk Düşüncesi**'nin şu sayılarına bk. C. 1 - No. 1, C. 1 - No. 6, C. 6 - No. 2-35, C. 6 - No. 3-36, C. 7 - No. 8 - 41) - **Ali Sait Yüksel: Tercüme Kanunlar** (**Türk Düşüncesi,** C. 8 - No. 12-45), - **Arif Erim: Tek taraflı Garpçılık ve mazi düşmanlığı boğucu bir gerilik unsurudur. (Türk Düşüncesi C. 2** - No. 10) - **M. Türker Acaroğlu: Millî bir bibliyografya ve dokümantasyon ihtiyacı (Türk Düşüncesi, C. 2** - No. 10) - **Agâh Sırrı Levend: Edebiyatta İrtica olur mu? (Türk düşüncesi C. 1** - No. 6) - **İbnüttayyar Semahaddin Cem: Kur'anın tam tercümesi meselesi (Türk Düşüncesi, C. 5 - No. 29).**

lardır. **Türk Düşüncesi**'nin tezi, ana hatlarını ilân etmiş olmakla beraber henüz oluş halinden öteye geçmiş değildir. Bunun dışında, görüldüğü üzere, **Türk Düşüncesi** Batıya kendine göre bir anlam vermiştir. XIX. yüzyıl Batısı ile XX. yüzyıl Batısının birbirinden farklı olduğunu, XX. yüzyıl Batısının **maddecilikten** uzaklaşarak **mâneviyata** önem verdiğini ileri sürmüştür. **Türk Düşüncesi** işte özel bir anlam tanıdığı bu **mâneviyatçı Batının** bütün olarak alınması gerektiği fikrindedir. XIX. yüzyıl Batısına uygun olan Batılılaşmanın alınması hakkındaki düşüncesi ise **kısmîci** görüşlerle birleşmektedir.

Forum'un Tezi.

Cumhuriyetin XXX. yılında yayınlanmağa başlamış olan **Forum** Dergisi Devrim kuşağına mensup gençlerin «**Siteyi**» (Türkiyeyi) ilgilendiren her konuyu aydınların serbestçe düşünmesine, tartışmasına imkân veren bir meydan olmak emelini ilk sayısında açıklamıştır. (1 Nisan 1954) (49). **Forum, Türk Düşüncesi**'nde olduğu gibi batılılaşma meselesini doğrudan doğruya savunduğu tezin mihrakı olarak almamıştır. **Forum'un** asıl özelliği, batılılaşma problemini Türkiyenin siyasî hayatına uygulamış olmasıdır. **Forum**'a göre siyasî hayat açısından bakılınca, batılılaşmak, modern ve demokratik bir Devlet ve idârenin kurulması demektir. Bu bakımdan Batı medeniyeti bir bütün olarak alınmalıdır ve Türkiyenin Batı medeniyeti alanına geçmesi olayı da, **Forumcular**'a göre, «Atatürk inkılâplarının temel prensipi» olduğu kadar, bütün Asya ve Afrikanın milletleşmek ve kalkınmak isteyen kitlelerine bir örnektir. **Forum**'cular bu ana tezlerinden kayda değer açıklamalara varmışlardır.

Forumculara göre, Türk Devrimi, dünya tarihinin

---

(49) — **Forumun Dâvası (Forum,** No. 1 - 1 Nisan 1954). Gene bk. **Forumsuzluk Korkusu (Forum,** No. 97 - 1 Nisan 1958).

müstesna olaylarından birisidir. Batı olayını tanıyan cessurâne kararıyla, Atatürk'ün yapıcılığı, inkılâbın merkezî unsuru olarak görülmektedir. O kadar ki, Atatürk olmasaydı, batılılaşma kararı verilemezdi. Fakat, Atatürk devresi Türk toplumu içinde «bir defalık bir istisna»dır: Bir daha tekrarına imkân ve lûzum da yoktur. İhtilâl devri geçmiştir (50). Türkiye, batılı ilim ve zihniyetin idaresinde normal bir Batı demokrasi sistemini gerçekleştirmekle ödevlidir. Böyle bir Devlet, «Devlet işlerinde dâhiyane buluş ve mucize yaratma merakını tasfiye etmiştir». O derecede ki, inkılâp safhası bittikten sonra başlayan bir devre içinde, «harp ve ihtilâl devresi içinde bir dereceye kadar başarılı usuller, bugün, hele **dehâ** ve **büyük adam** vasıflarıyla hiç ilgisi olmayan insanların elinde tamamen aksi neticeler» verebilir (51). **Forum**'a göre Türkiyenin sosyal ve siyasî hayatında batılılaşmak şu halde, ihtilâl usullerinden vazgeçerek, herşeyden önce ferdi ve fert haklarının korunmasını gaye edinmiş bir Batı demokrasisinin kurulmasıdır. Bu ise ilimle yapılır. Maksat, «hür dünya içinde mesut insanların yaşadığı bir cemiyet haline gelmektir» (52).

Atatürk inkılâbındaki enerji, Batı medeniyetini **kısmen** değil, bir kül olarak benimsemiştir. Bu isabetli karar Türkiyeye hayli mesafe kazandırmıştır. Zaten Batı medeniyeti insicamlı bir bütündür, ilme ve geniş bir araştırma aşkına dayanır.

Forumcular, Osmanlı toplumunun Batı medeniyeti karşısındaki durumunu da göz önünde bulundurmuşlar-

---

(50) — **Forum'un** deyimi ile **«İnkılâp safhası sona erdikten sonra..» (Dertlerimizin asıl kaynağı) (Forum**, No. 32 - 15 Temmuz 1955).

(51) — **Dertlerimizin asıl kaynağı** (Zikredilmiştir).

(52) — **Üçüncü Yıla Girerken, İleriye - Geriye Bakışlar** (**Forum** No. 49 - 1 Nisan 1956).

dır. İmparatorluktan devralınan toplum, «XX. yüzyıl medeniyeti içinde tarihî bir ucube olmağa yüz tutmuş bir düzen ve zihniyete sahiptir» (53). Batılılaşmak, bu topluma hayat kazandırmak için girişilmiş bir hareket çok cepheli bir kültür değişimi olarak tarif edilebilir (54). Osmanlı toplumu mistik, doğmatik, müteassıp ve «toleranstan uzak bir zihniyete» sahipti (55). Batı medeniyetinin unsurlariyle bu eskimiş cemiyet düzenini değiştirmek gerekmiştir, zira, Osmanlı düzeni kendi yetersiz değerleriyle batı medeniyeti karşısında duramazdı. Duramamıştır. Bu köhne düzen, ilim metodu ve zihniyeti, hürriyet, hoşgörürlük, hümanizma ve insan sevgisi, sosyal ada let ve müsavat, ilerleme ve reform, lâtiklik gibi sosyal değerler karşısında kalmıştır. Böylece Türkiye için Batı medeniyetini kabul etmek bir bekâ meselesi olmuştur (56). **Forum**'da o kanaattedir ki, Türk toplumunun batılılaşmaması demek, yaşamaması demektir. Tarih göstermiş tir ki, Batı medeniyeti üstünlükleriyle diğer toplumları masseder. Ondan kaçılamaz. «Kendini yeni muhite uydurmak zahmetine katlanmayanlar, geniş tabiat şartlarından kaçmaya uğraşırken yolda telef olmuşlardır» (57). **Atatürk Devrimi,** Türk milletinin Batıdan kaçması demek olmamıştır, aksine azim ve cesaretle Batı manzumesine giriş olmuştur.

---

(53) — **Aydınlıktan Kaçma Politikası** (**Forum**, No. 44 - 15 Temmuz 1956).

(54) — **Aynı yazı - Nuri Tarhan: Batılı olmak** (**Forum** No. 37 - 1 Ekim 1955).

(55) — **Aydınların Sorumluluğu** (**Forum**, No. 37 - 1 Ekim 1955).

(56) — **Aynı Yazı** - Gene bk. **Üçüncü Yıla Girerken** (Zikredilmiştir) - **Değişen Türkiyede yeni adımlar** (**Forum** No. 41-1 Aralık 1955).

(57) — **Aydınlıktan kaçma politikası** (Zikredilmiştir).

Forum, Batı medeniyetini gerçekleştirmek şartlarının başında, **ilm'i** görmüştür. Bu demektir ki, Türk toplumu hayatının her safhasına Batı medeniyetinin esası olan bu zihniyeti, yerleştirmeye çalışmazsa, irrasyonel unsurları tasfiye edemezse, batılılaşamaz (58). **Forumcular**, büyük bir açıklıkla, bu şartın ve bu zihniyetin henüz yerleşmediğini belirtmişlerdir. Bir kere, Batı kültürü bir azınlığın malıdır, bu azınlık onu Türk toplumuna uzun sürebilecek bir zaman içinde sokacaktır (59). Forum, Türkiyenin bir geçit devresinin zorlukları içinde bulunduğuna inanmaktadır. Batı kültürünü yerleştirmek için eski nizamın metodları bir işe yaramamaktadır. Eski ile yeni arasında bir bocalama, bir istikrarsızlık, daha doğrusu sosyal bir buhran var. Eski'nin hoca, imam, halk san'atkârı gibi unsurları yerine henüz yenileri konulamamıştır. Forum, daha sonra aydınların sorumluluğu üzerinde durmaktadır. Aydınlar, devrim liderliği ödevini yapmamaktadırlar. «İnanılacak, bağlanılacak fikirler, şahsiyetler, müesseseler, henüz vazıh olarak belli değildir» (60). Bütün bu bocalamaların belli başlı sebepleri Türk inkılâbının ideolojisinde var olan **«sâlim tohumların geliştirilemeyişinde, bu ana unsurlara daha çok vuzuh verilemeyişindedir»** (61).

Forumcular, içinde bulundukları sosyal ve siyasî olayların yorumcuları olarak, tezlerini bilhassa Türkiyenin siyasî hayatı üzerinde teksif etmişlerdir. Herşeyden evvel Batı medeniyetini kabul etmiş olan Türkiye, Batı de-

---

(58) — **Devrimler ve Demokrasi meselelerimiz** (**Forum**, No. 59 - 1 Eylül 1956). **Aydın Yalçın: Türkiyede demokrasi** (**Forum**, No. 35 - 1 Eylül 1955).

(60) — **Aynı Yazı** - Gene bk. **Meselelerimiz ve Manevî Hazırlık Zarureti** (**Forum**, 42 - 15 Aralık 1955).

(61) — **Devrimler ve Demokrasi meselelerimiz** (Zikredilmiştir).

mokrasisini gerçekleştirmekle ödevlidir. «Demokratik idare ve hür cemiyet düzeni» Batı medeniyetinin karakteristik bir parçasıdır. **Batı medeniyeti nerede başlamışsa orada demokrasiye rastlanmıştır. Bu medeniyet nerede gerilemişse orada demokrasiden yüz çevrilmiştir.** Türk inkılâbının hedefi, «Türkiyede gelişen ve ilerleyen siyâsî hayatı, siyasî bünyeyi geri dönülmeyecek şekilde hürriyet düzenine doğru sevk etmektedir.» (62). Siyasî anlamda batılılaşmak açık bir toplum olmak da demektir. Açık bir toplum olmak için yegâne yol, taassubun ve geleneğin sultasından kurtulmaktır. Bu kurtuluş bir toplumu hür ve lâyık yapar. Batı medeniyeti karşısında yaşama şansı ancak bu şartla elde edilir ve dış âleme intibakta seyyâliyet kazanılır. Türk İnkılâbının temel prensipinin lâyiklik olması ve bu prensipin derin anlamı ve köklü değeri de buradan doğmaktadır (63).

Forumcular da, iki önemli meseleye zaruri olarak temas etmişlerdir. Evvelâ, Türkler böyle bir toplumu kurmak kabiliyetine sahip midirler? Sâniyen, Türk inkılâbının dünyaya hâkim ideolojiler ve siyasî sistemler arasındaki yeri nedir?

Birinci soruya «evet» cevabı verilebilir. Yalnız bir olay bunu ifade edecek değerdedir: Tek parti rejiminin, demokratik oyun kaidelerine boyun eğerek, terk edilmesi, Forumculara göre, bu dünyada eşine az rastlanır bir olaydır, ve «Türk halkının siyasî basiret ve olgunluğu saye-

---

(62) — **Rejimimizde kararlı muvazene** (**Forum**, No. 56 - 15 Temmuz 1955). Gene bk. **Karanlıkta vuruşanlar** (**Forum**, No. 114 - 15 Aralık 1958).

(63) — **Meselelerimiz ve manevi hazırlık zarureti** (Zikredilmiştir) - **Aydınlıktan Kaçma Politikası** (Zikredilmiştir).

sinde» gerçekleşmiştir (64). Demek oluyor ki, Türkiyede Batı demokrasisinin icapları yerine getirilebilir.

İkinci soru, çok yönlüdür. Evvelâ, Türkiyedeki hürriyetçi bir nizâma varmak çabaları, arayışlar, teşebbüsler ve tatbikler bakımlarından yeni değildir. Şu halde Atatürk inkılâbı bu bakımdan bir devamdır. Forumcular, Atatürk'ün tesiri altında kaldığı fikir cereyanlarını da incelemek yoluna gitmişlerdir. Bu yoldan İkinci Meşrutiyet devresinin siyasî fikir cereyanları üzerinde, tabiî olarak, durmak lüzumunu duymuşlardır. Dikkate değer nokta, Meşrutiyet'in Türkçü (milliyetçi) ve (İlmî İçtimaî'ci) veya (Meslekçi) fikir cereyanlarını nazara almaları ve Atatürk'ün tefekkürü ile bu cereyanlar arasında bir bağlantı kurmaya çalışmış olmalarıdır. Forumcular'a göre, **Atatürk, Ziya Gökalp'in** savunduğu fikirleri tatbik eden bir aksiyon adamı olmamıştır. O'nun, Alman militarizmine ve hayat tarzına, İttihatçıların totaliter usullerine cephe alışının sebepleri, Forumcular'a göre buradadır. Buna karşılık, **Prens Sabahattin**'in savunduğu sosyal doktrin, bugünki anlamıyla hürriyetçi düzen Atatürk üzerinde müessir olmuştur (65).

Türklerin hürriyet arayışlarına bağlanan, Türk inkılâbı bugün de bir değeri haizdir. Mazide kökleri olan bu düşünce projesi, geleceğe de kollarını atabilir, şöyle ki:

---

(64) — **Tarihî sorumluluğu olan bir kongre** (**Forum** No. 38 - 15 Ekim 1955).

(65) — **Devrimler ve demokrasi meselelerimiz** (Zikredilmiştir). **Ziya Gökalp'ın** Değil de **Prens Sabahattin'in, Atatürk** üzerinde müessir olduğu iddiası, tarihî gerçeklere pek uymamaktadır. **Prens Sabahattin'in** memleket dışında bulunmasına karşılık, **Ziya Gökalp** Halk fırkasının ideologu olmuştur. Bir örnek olmak üzere bk.**Ziya Gökalp: Doğru yol, hâkimiyeti milliye ve umdelerin tasnifi, tahlil ve tefsiri** (Ankara 1339).

İnkılâp ideolojisinde saklı **sâlim tohumlar geliştirmelidir.** Tabiî sınırlarına kavuşturulmalıdır. Bu temel prensipler, hergün karşılaşılan tecrübelerle yeniden değerlendirilmeli, yorumlanmalıdır. Cumhuriyetin temellerini teşkil eden fikirler, «devamlı, müterakim bir zihin faaliyetiyle, daima canlı ve zengin» tutulmalıdır (66).

Bu fikirler, siyasî platformda demokratik bir Devletin ve toplumun kurulmasıyla, gerçek bir gelişmeye kavuşmuş olacaklardır. Forumcular'ın özetlenen fikirlerindeki ana tez· Türkiyede **«iptidâiliğe, gayri insaniliğe ve irrasyonelliğe sahip totaliter düzen bakiyelerinin tasfiyesi»** dir (67). **Atatürk inkılâpları, ferdî hürriyetleri boğan bir siyasî yapının «herşeye el atan, herşeye hâkim olan, içtimaî ve iktisadî gücü elinde temerküz ettiren, fert karşısına inhisarcı olarak çıkan»** bir Devlet kurulmasına müncer olamaz (68). Aksine demokratik bir sistemin kurulması ödevini yükler. Forumcular bu noktada değişik bir sonuca varmışlardır. Atatürk İnkılâbının gerektirdiği Devlet, demokrasinin bugünkü gelişmelerine hemâhenk olarak kurulabilir. Forumcular'a göre, Atatürk inkılâbının ana hedefleri, bugünkü tecrübe ve şartlara göre yorumlandığı takdirde, «İçtimaî Refah Devleti» (Welfare State) adı verilen (Marksist olmayan) çağdaş bir sosyal doktrinle akraba sayılabilecek bir fikir sistemi teşkil ederler (69). Forumcular'a göre, **Türk Devrimi prensipleriyle totaliter bir Devlet inşa etmek bir trajedidir ve «her**

---

(66) — **Biz ne istiyoruz?** (**Forum,** No. 60-15 Eylül 1956).

(67) — **Devrimler ve demokrasi meseleleri** (Zikredilmiştir).

(68) — **Aynı yazı** - Gene bk. **Tek yol Hürriyettir** (**Forum,** No. 57 - 1 Ağustos 1956).

(69) — **Kıymetlerimizi savunma kararı** (**Forum,** No. 36-15 Eylül 1955).

trajedide olduğu gibi son perdeyi şimdiden tahmin» zor değildir (70).

Forum Dergisi eski hüviyetindeki bazı değişmeleri de hatırlamak şartıyla hâlen çıkmaktadır. Özetlemeye çalıştığımış tezi de henüz oluş halindedir. Fakat demokratik bir rejimi diktatörlüğe çevirmek isteyen bir hizip karşısında, özetlediğimiz fikirlerinden de anlaşılacağı gibi, memleket aydınlarına ciddî ve olgun bir medenî cesaret örneği vermiş, bir devrim neslinin bütün müspet özelliklerine sahip olmuştur.

Bütüncü cephenin dayandığı ana fikirler, kolaylıkla anlaşılabileceği gibi, Batı medeniyetinin ancak bütün halinde kabul edilebileceği, Türk toplumunun bu değişimi başarabileceği, bu değişmenin de Türk toplumuna millî vasıflarını kaybettirmeyeceği, aksine bunları geliştireceği gibi esaslara dayanmaktadır.

2 — Kısmî'ci Görüşler

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan bugüne kadar batılılaşmak meselesini kısmî bir şekilde nazara alan görüşlerin müşterek noktası şudur: Batı tamamen alınamaz. Kısmen alınabilir. Bölünerek alınabilir. Batıdan alınacak olan kısım da onun **tekniğidir.** Bu noktada birleşenler genel olarak birbirlerini reddeden iki fikir akımını temsil etmektedirler. Bunlardan birisi, Türk inkılâbını ve dolayısıyla batılılaşma meselesini sosyalist bir açıdan yorumlayan **Kadrocular**dır. Diğer cereyan ise aynı olaylara dinî bir açıdan bakan ve İkinci Meşrutiyetdeki öncülerinin fikirlerini lâyik bir Devlet içinde devam ettirerek savunan **dinci gelenekçilerdir.**

Kadro'nun Tezi:

Cumhuriyetin X. yıldönümüne yaklaşan aylarda,

---

(70) — **Aydınlıktan kaçma politikası** (Zikredilmiştir) - **Kurtuluş yolları** (**Forum,** No. 44 - 1 Şubat 1956)

Kadro isimli bir dergi (71) kendisine hâs bir fikir hareketi yaratmak, 1937 tadilâtıyla, henüz Anayasaya C.H.P. Umdelerinin ithal edilmediği bir zamanda faşist ve sosyalist ideolojiler arasında taksim edilmiş olan dünya düzeni içinde Türk inkılâbının da ideolojisini tespit etmek, bu arada C.H.P. sinin prensiplerini yorumlamak istemiştir. Bu araştırmalar esnasında zarurî olarak batılılaşma problemine de temas edilmiştir.

Türk Devriminin, kendi deyimiyle «Millî kurtuluş hareketleri»nin «asliyetini, orijinal ve millî cephelerini» araştırmak gayesini gütmüş olan **Kadro** Ailesi, bir «tarihi hayat hamlesi» saydığı Türk inkılâbını araştırma metodunun asla skolâstik bir zihniyete dayanmaması gerektiğini, inkılâp realitelerinin «ilmî fikri sabitler; taşlaşmış hükümler» açısından görülemeyeceğini temel prensip olarak koymuştur. Ve herşeyden evvel Türk Devriminin Avrupa (ya da Batı) karşısındaki davranışını tesbit etmek amacıyla «Avrupa» nın mahiyetini tayine çalışmıştır.

Kadro ailesi, Avrupanın kapitalizmin ve emperyalizmin tesirleri altında, «çökmekte ve dağılmakta» olduğuna kânidir. Avrupa, «kendi dışındaki» kitleleri soyan, «vahşi bir siyasî ve iktisadî istismar sistemine» sahip olan

---

(71) — **Kadro**'nun ilk sayısı Ocak 1932 dir. Son çıkan 35-36 sayıları Aralık 1934 - Ocak 1935 tarihlidirler ve bir arada çıkmışlardır. Dergiye **Kadro** isminin verilmesi de tesadüfî sayılamaz. **Kadro** teriminin anlamını, dergi başyazarı **Şevket Süreyya** bir eserinde açıklamıştır: «Kadro, milletin heyeti umumiyesini bağlayan siyasî ve iktisadî kayıtlara karşı milletin heyeti umumiyesinin isyanı demek olan bir millî kurtuluş hareketinde, millet içinde bir menfaat cidalini temsil eden dar bir menfaat zümresinin cidal organı değil, bu hareketi duyan, koruyan ve yaşatan ileri unsurların rehber teşkilâtıdır». **Kadro** disiplinli bir inkılâp organıdır. Kısaca **Kadro**, teşkilât çerçevesi dar, disiplinli ve sınırlı bir idare ediciler ve kurucular zümresidir. **İnkılâp ve Kadro** Ankara, 1932, s. 149 - 150).

bir kuvvettir (72). Kadro, şu hükme varmıştır: Bu sisteme karşı, bizim ancak kinimiz, gayzımız vardır (73). Avrupa medeniyetinin, helecanını ve hamlesini vücude getiren Fransız ihlitâli ise tamamen dejenere olmuştur. Hattâ bizzat Fransada dahi, **aferistler**, idealistleri yenmişlerdir. Derginin başyazarı, Şevket Süreyya, «1789 İhtilâlinin mezarı başında» bu intibalarını nakletmiştir (74).

---

(72) — **Şevket Süreyya: Biz Avrupanın hayranı değil, mirasçısıyız: (Kadro,** No. 29 - Mayıs 1934) s. 44 - Eski bir kadrocu olan **Yakup Kadri Karaosmanoğlu** Dergiye hâkim olan bu fikri daha sonra, Avrupanın göbeğinde, uzun yıllar Bern Büyük Elçisi bulunduktan sonra, kendisiyle konuşan Varlık başyazarına hatırlatmıştır. Kadronun kapanışından oniki yıl sonra **Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun** Avrupa hakkındaki ihtisasları: «... **Hıristiyan Batı âlemi de kendi hırslarının, kendi günahlarının kurbanı olarak ve akrep gibi, kendi kendini kemirerek paçavralar içinde, yalın ayak başı kabak tarihe göçmek** halindedir. **Avrupanın çan çekişmesi belki, çok uzun sürecektir; (zira Atina ile Romanın kaç yüzyılda battığını tam bir hesapla kestirmek güçtür). Fakat, muhakkak olan bir şey varsa o da, şu bizim bildiğimiz Avrupanın aynı mahiyet ve vasıflarla bir kere daha baş kaldıramıyacağıdır. İki** asırdır dünyayı **kolonize eden, her** bahiste dünyaya **ders veren ve mânevî alanda olsun, maddî alanda olsun** dünya **üzerinde** hüküm **süren Avrupa, ergeç ya Amerikanın, ya Asyanın hegemonyası altında sönük ve yarım bir hayata mahkûm olacaktır... Son söz ya en sağların, ya en sollarındır.» (Yaşar Nabi: Yakup Kadri ile bir konuşma, Varlık** No. 32 - 1 Nisan 1947 s. 4) Gene bk. **Yakup Kadri. Atatürkün gerçek siması (Varlık** No. 412 - 1 Kasım 1954 s. 3-4) - **Şevket Süreyya: Beynelmilel Fikir Hareketleri arasında Türk Nasyonalizmi III. (Kadro** No. 21 - Eylül 1933 s. 12) - **Şevket Süreyya: İnkılâp ve Kadro** (Ankara 1932), s. 76-77 - **Kadronun** bu tezi bazı diğer yazarlarca da kabul olunmuştur. Meselâ bk. **A. Korkut: Kutsal Batı (Pazar Postası,** sayı 12, 21 Mart 1958).

(73) — **Şevket Süreyya: Biz Avrupanın hayranı değil, mirasçısıyız.** (Zikredilmiştir).

(74) — **Şevket Süreyya: 1789 İhtilâlinin Mezarı Başında (Kadro** No. 32 - Ağustos 1934 s. 5-11).

Kadro'ya göre, muhakkak ki üstün bir Avrupa vardır. Mesele bu Avrupa karşısında Türkiyenin, Türk Devrimi nin alacağı cepheyi tayin etmektir. Kadrocular, çağdaş özellikleriyle, Avrupanın emperyalizm ve kapitalizmine karşı açılan savaş sonunda kurulmuştur. İnkılâb bitmemiştir. Devam eden inkılâbın gerçekleştirmek için bu durum, bu savaş muhafaza edilmelidir: Türkler Avrupanın hayranı değil, mirascılarıdır. Türkiye, Avrupanın iktisadî, siyasî, aklâkî yapılarından hiç birinin hayranı ve takipcisi olamaz. Türkiye sadece Avrupa tekniğinin hayrânıdır. «Hattâ bu tekniğin mirascısıdır» o kadar.... (75). Görüldüğü gibi Kadrocular, Batılılaşmak problemini, **kısmî bir şekilde, sadece teknik iktibas olarak** kabul etmişlerdir. Bu durum onları İslâmcılarla aynı iktibas teklifinde birleştirmiştir. Fakat bu birleşme sadece şeklîdir. Kadrocuların muhafazakâr çevrelerden ayrıldıkları radikal noktalar vardır.

Kadro'ya göre, Batıdan sadece teknik ve metod alan Türk İnkılâbı, daimî bir hareket ve devam halindedir. Kadrocular, 1932 yılında inkılâbın bitmediğinde birleşmişlerdir. Türk inkılâbı batıdan alacağı tekniğin yanında, iktisadî, siyasî etik unsurları nereden alacaktır? Veya almaktadır? Türk inkılâbı, bu unsurları **kendisini doğuran tarih olaylarında ve toplum şartlarından almaktadır.** İdeolojisi böylelikle meydana gelecektir. Türk Millî Kurtuluş Hareketi, Birinci Dünya Savaşı sonundaki, büyük bir oluşun ilk, örnek ve en önemli bir parçasıdır. Oluş şuydu: XIX. yüzyılın dünya içinde kendisine hazırladığı yahut yamadığı iktisadî talihinden şikâyeti olan her millet ve memleketin yapısında cereyan edip duran bir muazzam değişme. Türk Millî Hareketi bu oluşun en önemli, «en

(75) — **Şevket Süreyya: Biz Avrupanın hayranı değil, mirasçısıyız.** (Zikredilmiştir).

tam» bir parçasıdır (76).

Bu karakteri, Türk Hareketini otoriter bir faşizm, «âlemşumûl» olamıyacak ihtilâlci bir sosyalizmden ayırmaktadır. Gene aynı karakteri Türk Hareketini dejenere olmuş bir Batı demokrasi sisteminden de ayırmaktadır. Ve bunlar karşısında Türk Hareketi aslî, tamamen kendisine has şartlara ve vasıflara sahib olarak ortaya çıkmaktadır. Türk Devrimini, diğer ideolojilerden ayırmak için Kadrocular olaylara sosyal, hatta sosyalist bir açıdan bakmışlardır (77).

Türklerin devrimlerindeki özellik sosyal bir nasyonalizmden (milliyetçilik) doğmaktadır. Türk inkılâbında, **millet** realitesine verilmiş olan değer onu diğer sosyal ve siyasî sistemlerden ayırmıştır. Şöyle ki: Evvelâ, «Avrupavârî hürriyet kuzusunun masum postunu bürünmüş» olanlar kendi fikirleriyle «konsekan» olmak istiyorlarsa, Stavisky rezaletlerinin allak bullak ettiği Fransadaki örneğiyle dejenere bir demokrasi idealine varacaklardır. Türkiye böyle bir demokrasiyi kabul edemez.

Faşizmle, sosyalizme gelince.... Türk Hareketi onlardan millet realitesine verdiği değer dolayısıyla ayrılmaktadır. Kadrocuların bu ayrılıkları beş noktada topladıkları söylenebilir: 1 - İhtilâlci sosyalizm millet varlığının da

---

(76) — **Şevket Süreyya: Beynelmilel fikir hareketleri arasında Türk Nasyonalizmi (Kadro** No. 20, s. 5). Aynı müellif sürekli ihtilâl tezini başka bir eserinde de savunmuştur: **İnkılâp ve Kadro** (Zikredilmiştir), s. 7, 8.

(77) — **Şevket Süreyya: İnkılâp Kürsülerinde İnkılâp İlmîleşmelidir. (Kadro** No. 28 Nisan 1934) s. 12 den **«Binaenaleyh tekâmülcü müsünüz? İnkılâpçı mısınız? diye sorulsa, hiç şüphesiz ilim bakımından bu sualin cevabı şudur: Hem tekâmülcüyüz, hem inkılâpçıyız. Çünkü diyalektik tekâmül, yani hâdisenin kemmî tarakümü, sıçramanın yani inkılâbın bir tabiî mesnedidir» - Şevket Süreyya: Beynelmilel fikir hareketleri arasında Türk Nasyonalizmi III. (Kadro,** Aynı sayı - Eylül 1933 s. 8)

tasfiyesi mücadelesidir. Faşizmde ise millet'in temelleri emperyalizm ve istismar siyaseti üzerinde kuruludur. Türk Kurtuluş Hareketinde, millet toplumun aslî yapısıdır. 2 — Türk inkılâp Devleti, milleti yağma ve istismar eden bir âlet olarak kabul etmez. 3 — Türk Devriminin devletçiliği, kül halinde ve milletin genel menfaatlerini şahsî menfaatlere hâkim kılmak için kurulmuştur. Bu, millî enerjinin «hesap altına alınışı», yani plânlanmasıdır. 4 — Sosyalizm ve faşizm mevziî kalmaya mahkûmdurlar. Türk hareketi ise evrenseldir. 5 — Sosyalizm ve faşizmde sınıflar ve milletler mücadelesi esastır. Halbuki, Türk Hareketi, mütecanis, ileri, tezadsız ve sınıfsız bir millet kurulmasını, bu yapılara sahip milletlerin tabiatla mücadelesini prensip edinmiş bir harekettir (78).

Kadrocular, bu suretle tarihî kaynakları, ana prensipleri, gelişme yönleri bakımından Batıya ve Doğuya hâkim fikir hareketlerinden ayırt etmeye çalışmışlardır. Batılılaşmanın kısmî ve teknik olmasında nasıl gelenekçilerle birleşmişlerse, devrim tekniği ve stratejisi bakımından sosyalist taktiklere yaklaşmakta beis görmemişlerdir (79). **Kadro** ailesi, Türkiyenin kalkınması için topyekûn bir batılılaşma programı yerine sosyal bir milliyetçiliğin, millî bir vesayet rejimi vasıtasıyla icaplarını ger-

---

(78) — **Şevket Süreyya:** Beynelmilel Fikir Hareketleri arasında Türk Nasyonalizmi, II (**Kadro**, Aynı sayı, s. 5-14) Gene bk. **Ömer Sâkıp: Kadroların Analizi** (**Pazar Postası**, 19 Ekim 1958, s. 5-6) - **Şevket Süreyya**, «Millî Kurtuluş Hareketinin ana prensiplerini» açıklamıştır. (**İnkılâp ve Kadro**, zikredilmiştir. s. 129 ve müt.) - **Şevket Süreyya'nın Forum** dergisine yolladığı bir mektup **Kadro** hareketi hakkında bugünün açısından dikkati çekici özelliktedir. **Kadro Hareketi Hakkında** (**Forum** No. 114 - 15 Aralık 1958, s. 13-15).

(79) — **Kadro**, millî kurtuluş hareketlerini bir vasıta, Komünist bir federasyona katılma safhası olarak yorumlamamıştır. Fakat proletarya diktatoryası Faşizme tercih olunmakta-

çekleştirmeyi teklif etmişlerdir. Böyle bir hareketin müstemleke ya da yarı müstemleke bütün kitlelere rehber olacağını ısrarla savunmuşlardır. Bu sistem, ferdî hürriyetler rejimini gaye edinmiş genel vasıflarıyla bir Batı demokrasisine yakın sayılamaz.

Gelenekçi Görüşler

İkinci Meşrutiyetin siyasî fikir cereyanlarından, yayın ve neşir vasıtaları bol olan İslâmcılık cereyanını incelemiş olanlar, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan bugüne değin, çeşitli vasıtalarla fikirlerini açıklayan ve dinci temaları esas olan gelenekçi çevreleri anlamakta güçlük çekmiyeceklerdir. İkinci Meşrutiyette olduğu gibi, bu çevre mensupları 1950 denberi artan yayın organlarında açıklamış oldukları tezlerini, son yıllarda cami min-

---

dir. **«İnsaniyeti içtimaî bir âhenge, yani sınıfsız bir cemiyete götüren bir vasıta gibi telâkki edildiği»** için bu hükme varılmıştır. Yalnız Maksizmin doğuş sebepleriyle Türk Millî kurtuluş hareketinin doğuş sebepleri arasında, kapitalizmin vasıflarının rolü belirtilirken bir noktanın daha açıklanması gerekirdi. Marksizmi doğuran sebep, Kapitalizmin **sınıfçılığı** olarak gösterilmiştir. Sınıfçılık esas itibariyle, **insanın insan tarafından istismarına** tekâbül eder. Marksizmin son yorumlarından sayılan **Leninizm** ise, sınıfçılığı milletlerarası plâna nakletmiştir. Müstemlekecilik, emperiyalizm onun nazarında, **milletlerin istismarıydı.** Bu suretle **Kadro**'nun tahlillerinden varılacak sona göre, Türk millî kurtuluş hareketini doğuran sebeplerle Leninizmi doğuran sebepler arasında bir birlik ortaya çıkmaktadır. Bu duruma ilâveten sosyalist ihtilâl taktikleri arasında benzerlik bulunabilir, zira bütün inkılâp ve cemiyet hareketleri arasında **«İnkılâpçı iradenin kullanılışı bakımından»** tam bir benzeyiş vardır, (burada söz konusu ettiğimiz fikirler için bk. **Beynelmilel fikir hareketleri arasında Türk Nasyonalizmi, III.** Zikredilmiştir, s. 8, 9, 12-13).

berlerinde ve fazla olarak parti toplantılarında (80), T. B. M. M. de açıklamak imkânını bulmuşlardır (81). Tezler, ufak değişikliklerle Meşrutiyettekilerin aynıdır, devamı sayılabilir. Meşrutiyet İslâmcı cereyanının belli başlı yayın organı **Sebilürreşad,** 50. yıldönümünü 1958 yılında idrâk et-

---

(80) — Çok partili hayata geçişten sonra, partilerin veya partiler içindeki bazı grupların veya şahısların, din alanıyla ilgili bazı hareketleri ile, dinî çevreleri siyasî hayata sokmak ve din istismarını mümkün kılmak politikası birbirine bağlanabilir. Bu durum yabancı tetkikçilerin bilhassa ilgilerini çekmiştir. Bu hususta bir örnek olmak üzere, 1947 yılında C.H.P. içinde teşekkül etmiş olan gruplaşmaları belirtebiliriz. Bu gruplar çekişmesi kendini bilhassa partinin 7. Kurultayında göstermiştir. **Hamdullah Suphi Tanrıöver** ve **Sinan Tekelioğlunun** liderliğindeki grup gelenekçi bir program sunmuşlardır. **Cemil Sait Barlas** ve **Behçet Kemal Çağlar** gibi milletvekilleri ise devrimci ve lâyik akımın savunucusu olmuşlardır. Bu gayretler sonunda gelenekçi teklifler reddolunmuştur. Bu olay üzerine **Hamdullah Suphi Tanrıöver** C.H.P. den istifa etmiştir. (bk. **Dankwart A. Rustow,** zikredilmiştir), s. 93-94 - **Cemil Barlas: C. H. P. Meclis Grupunun disiplini (Pazar Postası;** sayı 8, 1958). Aynı gidiş diğer partilere de hâkim olmuştur. D.P. bilhassa icraatı toplumca geniş ölçüde tenkide başlanıldıktan sonra iktidarda kalma yolunu gerici çevrelere taviz vermekde ve dinî hissiyatı istismarda bulmuştur. Bu şekilde lâyiklik prensipine aykırı bir gidiş baş göstermiştir. Parti ocaklarının din adamları tarafından açıldığı bile görülmüştür. Bu durum T.B.M.M. ne de aksetmiştir (bk. s. 188).

(81) — 1950 yılından sonra ortaya çıkan bu gerici akım hakkında yabancı yazarların görüşleri için bk. **Dankwart A. Rustow: Politics and Islam in Turkey 1920-1955 (Islam and The West),** s. 90 ve m. - **Politics and Westernization in the Near East** (Princeton, 1956), s. 25 - **Bernard Lewis: Recent devolopments in Turkey (International Affairs,** Vol. XXVII, No. 3, 1951), s. 1 - **Howard A. Reed: Revival of Islam in Secular Turkey (Middle East Journal,** Vol. 8, No. 3, 1954) s. 274 ve müt. - **Religious life of modern Türkish Muslims (Islam and the West, s.** 108 ve müt.) - **Wilfred Cantwell Smith: Islam in modern history** (Zikredilmiştir), s. 187 ve müt.

miştir (82). Meşrutiyetle müşterek elemanlar bugün de o zamanki tezlerini çok kere değiştirmeye lüzum görmeden devam ettirmektedirler. Meselâ, 31 Mart Hareketinin fikrî lideri, İttihadı Muhammedî Fıkrası kurucularından **Saidi Kürdî** (son yıllardaki adıyla **Nursî**) bu çevre adına konuşmuştur (83).

Yalnız bugünkü fikirler, Meşrutiyettekilerini ne kadar devam ettirseler de, evvelâ Meşrutiyettekiler kadar kuvvetli, ilmî ve insicamlı değildirler. Sonra da, değişik bir sosyal ve siyasî yapı içinde ortaya çıkmaktadırlar. Sözü geçen çevrelerin fikirlerini canlı ve şiddetli bir şekilde ileri sürmeleri çok partili rejimin yeniden kurulması tarihi olan 1945 yılından itibaren başlamıştır. Siyasî partilerin iktidar ve muhalefet olarak, seçim propagandasında dinî fikirlere başvurmaları, siyasî kuvvetlerin gelenekçi çevrelere yaklaşmalarına ve iltifat etmelerine âmil olmuştur. 1945 ten itibaren bilhassa genel seçim propagandalarında, siyasî olayların dinî yorumlarına, umumî efkâra bu yoldan tesir şekillerine rastlanmaktadır. D. P. İktidarı ise, dinî hislerin istismarını politikasının temel prensipi saymıştır. Bu çevre mensuplarının işledikleri temalar üzerine kısaca da olsa durmak Batılılaşma meselesinin bugünkü gelişmelerini tespit imkânını verecektir (84).

İslâmın mânevî üstünlüğü: Din ve mukaddesat açısından siyasî ve sosyal olayları yorumladığını ileri süren bu çevre mensupları, herşeyden evvel İslâmlığın mânevî üstünlüğü esasından hareket ederek Batının bu bakım-

---

(82) — **Sebilürreşad**, C. XII - No. 277 (Bu sayıda 50. yıldönümü dolayısıyla çeşitli intibalar yayınlanmıştır).

(83) — Bk. s. 190 ve m.

(84) — Diğer cereyanlarda olduğu gibi, gelenekçilerin fikirlerini de, kısmî bir inceleme sonunda tespit ettik. Bu akım mensuplarının fikirlerinden bazı örnekler verme yoluna gittik.

dan alınacak birşeyi olmadığını, sadece teknik iktibaslarla yetinilmesi gerektiği tezini savunmaktadırlar. Çok umumî olan bu kalkış noktasından sonra savunulan tezlerden ziyade tamamen siyasî olayların yorumlanması gelmektedir. Bu çevrelere ait yayın organlarının hemen hepsi D. P. iktidarını övmüş ve desteklemişlerdir. Bu kanaatin çeşitli sonuçları vardır: **1950 genel seçimleri bir dönüm noktası, «asıl Cumhuriyetin başlangıcı», «büyük millet inkılâbı» dır. Bu durum D.P. ye ve Meclisteki çoğunluğuna hayatî ödevler yüklemektedir** (85). **1950 den önceki devreye gelince, C.H.P. nin sorumlu olduğu bir istibdat devridir** (86).

Devrimlerin değerlendirilmesi: Bu fikirlerden hareketta, taassup terimlerinin devrimciler hakkında da kullanılabileceğine kanidirler. Bunlar da «devrim yobazlarıdır». Batının ve lâyikliğin ne olduğunu öğrenememişlerdir (87). Meşrutiyette olduğu gibi, bazı mürteci kuvvetlerin isimlendirilmesi lâzımdır. Bunlar **Farmasonlar, Siyonistler** ve tabiî olarak **Komünistlerdir** (88). Eğer savaşılacaksa inkılâp yobazlarıyla, bu çeşit irtica ile çarpışmak gerekir

---

(85) — **Eşref Edip: Hakikî Lâyiklik (Sebilürreşad,** No. 84 - 1950, s. 130).

(86) — Bu fikirler gayet umumîdir. Bu çevreye mensup hemen her yayın organında görülebilir.

(87) — **Devrim Yobazları (Hür Adam,** No. 305 - 30 Mayıs 1958) s. 1, 5 - **Eşref Edip: Din ve Lâyiklik (Sebilürreşad,** No. 78-1950).

(88) — **Atilhan: Sömürgeci Garp (Hür Adam** No. 290 - 31 - Ocak 1958) - **Sabri Aytemiz: Batı Dünyası ve Türkiye (Hür Adam** No. 313).

(89). Bu tip adamlar aynı zamanda sahte devrimcilerdir. Taklitçilerdir. Dertleri Garba yaranmaktır. «Garptan ne gelirse, garplı diye almak» sevdasındadırlar (90). **Meselâ yıl başını kutlarlar.**

Devrimlere gelince, gelenekçi çevre mensuplarının bir kısmı Atatürkçü olduklarını, inkılâpları kendi yorumlarından tahlil ederek, belirtmişlerdir. Meselâ Kur'anın Türk harfleriyle yazılması dolayısıyla ortaya atılan bir fikre göre, bu hususu temin için alfabede değişmeler yapılması gerekir. Oysa Türk gençliği olarak Türk alfabesinde herhangi bir işâret ilâvesine ve tadilât yapılmasına müsaade edilemez. **Şu halde, Kur'anı Türk harfleriyle yazmak Atatürk inkılâplarına karşı gelmektir** (91). Her hal ve kârda, Kur'an Türk harfleriyle yazılamaz ve okunamaz (92).

Bir teze göre de, tutmuş tutmamış inkılâplar diye ayırıma lüzum yoktur. İnkılâp bir «kanun maddesidir», icabında da bir kanun maddesiyle kaldırılabilir. Sebilürreşat dergisinde rastlanan bu tezin kökü Türkiye Büyük Millet Meclisinde sabık D.P. lideri **Adnan Menderesin** iktidara geçtiği vakit okuduğu ilk hükûmet programına dayanmıştır. Bu hükûmet programında inkılâplar **tutan ve tutmayan inkılâplar** diye ikiye ayrılmış. Hükûmet

---

(89) — **C. R. Atilhan: Bütün münevverleri irticala mücadeleye davet ediyoruz.** (Hür Adam, No. 290 - 31 Ocak 1958, s. 1-5).

(90) — **Zübeyr Koç: Rokn'n Rolla karşı savaş (Hür Adam** No. 290 - 31 Ocak 1958, s. 2).

(91) — **Ömer Özbaşı: Atatürk Inkılâbının hilâfına hareket edenler kimlerdir? (Hür Adam,** No. 326 - 7 Kasım 1958, s. 3).

(92) — **Fetih dergisi** 40. sayısını tamamen bu konuya tahsis etmiştir **(10 Ekim 1958).**

millete mal olmuş inkılâpları mahfuz tutmayı kararlaştırmıştır. Hükûmet başkanına göre hakikî lâyiklik ancak D.P. iktidarından sonra gerçekleşecektir (93).

Büyük Doğu'cu yorum: Bir diğer görüş Türk İnkılâp hareketlerinin kurtarıcı ve ilerletici karakterini reddetmektedir. 1306 dan 1949'a kadar, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan Türkiye Cumhuriyetinin 26. yıldönümüne kadar, cereyan eden gelişmeleri biribirine düz hat halinde bağlayan bir grafiğe göre, Türkiye Cumhuriyeti 1566 yılından itibaren başlayan çöküşün en son noktasıdır. Şu halde, Cumhuriyet rejimi «Osmanlı İmparatorluğunun **en geri devirlerinden daha geri, Tanzimattan beri devam eden sahte inkılâplar»** arasında sayılmaktadır. **Büyük Doğu'**nun büyük tepkiler uyandıran bu grafiğine eklenen açıklamalarda gerçeği söyleyecek Türk tarihçisine hitap edilmektedir. Türk İnkılâbı, böylece, en ağır bir ithama maruz bırakılmış olmaktadır. Olay, bilhassa Üniversite gençliği arasında hassasiyetle karşılanmış, gençler Atatürk Devrimini korumanın «meşru müdafaa» olduğunu belirtmişlerdir (94).

İnkılâp hareketlerinin bazı kısımları: hakkında da verilmiş değer hükümlerine rastlamak, bu çevreye men-

---

(93) — **Eşref Edip: Millete mal olmuş inkılâplar** (Sebilürreşad No. 80 - 1950 s. 1950 s. 68) - **Bekir Berk: Millete mal olmayan bir inkılâp** (Türk düşüncesi, No. 6-7, Temmuz 1950, s. 26 - *Tutanak Dergisi*, D. IX, olağanüstü toplantı, s. 34).

(94) — **Büyük Doğu: İdeolocya Örgüsü - Büyük Doğu Nedir? (Büyük Doğu,** No. 2 - 13 Mart 1959, s. 2, 15) - **(Türkiye Millî Talebe Federasyonu İkinci Başkanı Erol Ünal'ın** Yüksek Tahsil Gençliği adına yaptığı basın toplantısında **Büyük Doğu'ya** verdiği cevap için 20 ve 21 Mart 1959 tarihli bütün gazetelere bakılabilir).

sup yayın organlarında görülebilir. Meselâ, Lâtin harflerinin kabulü, «İncil Dili» nin millete maledilmesi inkılâplar içinde sayılamaz (95). Dilin sadeleştirilmesi de uydurma bir dil yaratmıştır. Böyle bir dilin Türk kültürü ile ilgisi yoktur. Aksine, bu çabalamalar yüzünden Türkler öz kültürlerinden çok şey kaybetmişlerdir. Batı kültürünün incelenmesi bir ihtisas işi sayılmalıdır. Bunun incelenme yeri liseler olamaz (96).

Lâyiklik mefhumu da yanlış anlaşılmıştır. Yanlış tatbik edilmiştir. Lâyiklik, önce dinsizlik değildir? Nasıl ki dindarlık ta irtica değildir (97). Lâyiklik, hele Müslüman olmayan bir Devletin kanunu almak ta hiç değildir (98). **Kıyafet meselesi** bu çevre yazarlarını da yakından ilgilendirmiştir. Şapka veya bere giymenin inkılâpla alâkası yoktur. İsteyen ikisinden birini giyebilir (99). Çarşaf ve tesettür (kadınların örtünmesi) meselesi İslâmî bir kaidedir (100). Bilhassa çarşafla mücadele, «Demokrat Partiye, Türk kadınının haysiyetine» yöneltilmiş bir hakarettir. Eğer inkılâplar tutmuşsa, onları savunmaya lü-

---

(95) — **İzzet Mühürdaroğlu: İncil dili millete maledilen inkılâp mı?** (**Sebilürreşad**, No. 83 - 1950, s. 124).

(96) — **Raif Ogan: Lâtin alfabesi ve uydurma dil** (**Sebilürreşad** No. 85-1950, s. 47).

(97) — **Din irtica töhmeti altında bırakılmamalıdır** (**Sebilürreşad** (No. 77 - 1950). Genelekçi çevrenin lâyiklik hakkındaki fikirleri lâyiklik prensipini yeter bulmayan görüşlerle karşılaştırılabilir, bk. s. 147 ve m.

(98) — **Eşref Edip: Millete malolmuş inkılâplar** (Zikredilmiştir s. 70).

(99) — **Demokrasinin feyizleri** (**Sebilürreşad**, No. 87 - 1950 s. 189 - No. 90 - 1950, s. 240) - **Hür Adam**, Bere giyiminin suç olmadığına dair Temyiz Mahkemesi kararını yayınlamıştır. (No. 342 - 1958, s. 2).

(100) — **M. Sait Özdemir: İslâmda kadının mevkii** (**İslâ-**

zum var mıdır? (101).

Öğretim alanında, hümanizmanın yeri olamaz. Yunanca ve Lâtince yerine Arapça okutulmalıdır (102). Din dersleri verilmelidir (103).

Bu fikir örneklerinden sonra, **batılılaşma dâvâsına gelince** bu terim de yanlış anlaşılmıştır? Zaten ilk yanlış adımı da Tanzimat atmıştır. «Milleti benliğinden mahrum etmiştir» 104). Batı bugün medeniyet ruhunu yoketmek üzeredir (105). Hâlâ sömürgecidir. Doğunun keşmekeş içinde yaşamasını ister (116). Batılılık adına bir yığın fuhş edebiyatı getirilmiştir. İslâmiyetin, Mâneviyat bakımından Batıdan üstün olduğu muhakkaktır. **Şu halde reforma ihtiyacı yoktur** (107).

---

miyet gazetesinde çıkan bu yazı **Hür Adam** tarafından iktibas edilmiştir. No. 290 - 31 Ocak 1958, s. 2-4) - **Galip Girgin: Peyami Safa'ya mektup (Hür Adam,** No. 321 - 19 Eylül 1958, s. 2,4).

(101) — **Necip Kunt: Çarşaf Meselesi (Hür Adam,** No. 322 - 26 Eylül 1958, s. 2).

(102) — **Raif Ogan: Lâtin alfabesi ve uydurma dil** (Zikredilmiştir, s. 147).

(103) — **Mekteplerde din dersi (Sebilürreşad,** No. 51 - 1950) - **Serdengeçti: Hezeyanlar (Hür Adam,** No. 321 - 1958, s. 3).

(104) — **Eşref Edip: Tanzimat ve ıslâhat hareketlerine umumî bir bakış (Sebilürreşad** - 1950, No. 54-57, 59-62, 63, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 118, 133, 135).

(105) — **Mehmet Levendoğlu: Ahlâk ve mâneviyat buhranı (Hür Adam,** No. 320 - 12 Eylûl 1958, s. 2).

(106) — **C. R. Atilhan: 31 Mart Faciası Nasıl Tertiplenmişti? (Hür Adam,** No. 290, s. 2, not 1).

(107) — **A. H. Akseki: İslâmın mümtaz ve üstün vasıfları (Sebilürreşad,** No. 51 - 1950) - **Hacı Abduh: Niçin Müslümanım? (Sebilürreşad,** No. 51) - **M. Raif Ogan: İslâm kültürünün Garb medeniyeti üzerine tesiri (Sebilürreşad,** No. 52, 53, 54, 55, 58, 59, 60 - 1950) - **Abdullah İbrahim Öztürk: İmam Hatip Okulu ve yüksek tahsil (Hür Adam,** No. 290 - 31 Ocak 1958, s. 2, 3) -

Siyasî olayların yorumlanması örnekleri, bu çevrenin fikirlerini anlamak bakımından faydalıdır: 1950 genel seçimlerinde C.H.P. nin seçimi kaybetmesi Halka sırtını çevirmesinin neticesidir (108). Sirkecide, Tan Matbaası infilâki «Babıâliye ilâhi bir ihtardır (109). Başbakan Adnan Menderesin Londra civarındaki uçak kazasından kurtuluşu ise «O'nun Hazreti Muhammede emanet» olmasından ötürüdür. «Şeceretül Muharebe» ye göre ise **Adnan** Menderes, Hazreti Muhammedin soyundan gelmektedir (110).

Görüldüğü gibi, çeşitli dergilerde ve gazetelerde ileri sürülen bu fikirler siyasî görüşlerle ihtilat halindedirler İlmî değerleri itibariyle, Meşrutiyetin İslâmcı cereyan mensuplarına nazaran çok zayıftırlar.

Yasama Alanında Gelenekçiler

Dini gelenekçiler T. B. M. M. nde de aşağı yukarı aynı tezleri savunmuşlardır. 1956 Bütçe müzakereleri sıarasında, iki milletvekili bu alandaki fikirlerini açıklamışlardır. **Abdullah Aytemiz** mensubu bulunduğu D. P. nin programında kabul edilmiş olan lâyikliğin, «İslâm din ve hukukunda kabul olunan esasların aynı olduğunu, bunu bir âyeti kerime ile ispat» edebileceğini söylemiştir. Aynı milletvekili İslâm çocuklarının, öğretim bakımından, Akaidi İslâmiye ilmini öğrenmeleri mecburiyetinin konulma-

---

Naim Erdoğan: Ne Türk gencini ne de Türk kadınını tuzağınıza düşüremiyeceksiniz (**Hür Adam**, No. 311, s. 3).

(108) — **Eşref Edip: Hakka sırtını çevirenlerin âkıbeti** (Sebilürreşad, No. 78 - 1950).

109) — **Sinan Omur: Bâbıâliye bu bir ilâhî ihtardır** (**Hür Adam**, No. 336 - 16 Ocak 1959, s. 1-4).

(110) — **O'Hazreti Muhammed'e emanetti** (**Hür Adam**, No. 345 - 24 Şubat 1959, s. 1-4) - **Abddürrahman Şeref Laç: İlâhî hikmet yönünden kaza** (**Büyük Doğu**, No. 1-6 Mart 1959, s. 5). **Şeceretül Mübareke** (1959).

sını teklif etmiştir. Taaddüdü zevcatın İslâmda azaltıldığını, metreslik müessesesinin ise tamamen yeni hukukun eseri olduğunu ileri sürmüştür. Aynı milletvekili, Meşrutiyetteki İslâmcıların ana fikirlerinden birini devam ettirerek Cumhuriyet rejimine tatbik etmiş, masonluğun açılmasını Türk İnkılâbına ihanet olarak tavsif etmiştir (111).

Aynı Bütçe görüşmeleri sırasında, milletvekili seçilmeden evvel mesleğinin vâizlik olduğunu hatırlatan Ankara milletvekili **Ömer Bilen** Meclisin «bir vâaza ihtiyacı olduğunu» beyanla sözlerine başlamış ve Cumhuriyet rejimini (ve tabiî sonuç halinde inkılâpları) gelenekçi bir açıdan tahlil etmiştir: Atatürk yalnız Devletin idare şeklini değiştirmiştir. «Ne din aleyhinde ve ne de dindar Türkler aleyhine bir şey yapmış değildir». «Hayatta en hakikî mürşit ilimdir» vecizesinden kasıt ise, **Ömer Bilen** hocaya göre «Müslüman gençlerinin mensup oldukları dinin icaplarını bilmeleri ve öğrenmeleridir». «Bunun inkılâplara aykırı olduğunu iddia etmek açıkça bir tenakuzdur» (112).

1959 yılında da Konya milletvekillerinden **Fahri Ağaoğlu,** İslâm dininin resmen **Devlet dini** olarak tanınması için bir kanun teklifi yapmıştır. Sabık Milletvekiline göre, Türkiye **lâyik** bir **islâm devleti** olmalıdır. Gene aynı milletvekiline göre, «muayyen bir devirde yapılmış her şeyi inkilâp sayarak muhafaza etmek manasında inkılâpçılık» olamaz. Türkiyenin islâmiyeti resmî din olarak tanınması bu bakımdan lâyikliğe ve devrimciliğe aykırı de-

---

(111) — **T. B. M. M. Zabıt Ceridesi:** D. X, Cilt 10, İ. 41 - 22.2.1956 s. 480 - 483.

(112) — **T. B. M. M. Zabıt Ceridesi:** D. X, Cilt 10, İ. 41 - 22.2.1956 s. 484 - 486 .

ğildir (113). Bu teklifin Büyük Millet Meclisinde müzakeresi yapılmamıştır. B. M. M. zaman zaman bu gibi konularla ilgilenmiştir (144).

Nurculuk Cereyanı

Dinci Gelenekçi çevrenin bir temsilcisi olduğu «şakirtleri» tarafından belirtilmiş olan **Saidi Nursî** (31 Mart olayı liderlerinden **Saidi Kürdî**) ye bağlanan cereyan **Nurculuk** adını almıştır. **Saidi Nursî'nin** taraftarları, cereyan mensuplarının yarım milyona kadar çıktığını yazmışlardır. Taraftarları **Saidi Nursî'yi** «misilsiz müellif, hakikat kahramanı, bütün İslâm âleminin muhtaç olduğu bir filozof» olarak vasıflandırmışlardır. İlmi değerî bakımından «Aristoyu, İbni Sînayı, İbnirrüşdü ve Fârâbîyi» geride bıraktığı da müritlerince iddia edilmiştir. «Mânevî sahada Türkiyenin Gandisi» olduğu belirtilmiştir. Eseri Risalei Nur Kur'anı Kerim'in yirminci Asırdaki tefsiri sayılmıştır.

---

(113) — Konya Milletvekilinin bu teklifi bazı devrimci yazarlar tarafından tenkit edilmiştir. Meselâ, genç hukukçu **Çetin Özek**, teklifteki fikirlerin birbiriyle çelişmezliğe düştüğünü, bir devletin herhangi bir dini resmen tanıması halinde o devletin lâyik bir düzene sahip olamıyacağını; resmen Devlete din tanınması halinde ilk başlanılan noktaya dönüleceğini. Devrimci hareketlerle çıkılmış bir seviyenin ancak daha iyiye ve aydınlığa kavuşmak için geçileceğini, ancak bu mânadadır ki, varılan seviyede israr edilemiyeceğini, geriye dönüş yapmak için icra edilen hareketlerin ise irticaya dönüş olduğunu. **Fahri Ağaoğlunun** teklifinin bu şekilde geriye, irticaa yöneliş teşkil ettiğini belirtmiştir. Bk. **Neden Geriye? (Vatan**, 4 Ekim 1959).

(114) — Kayseri Milletvekili **Münip Hayri Ürgüplünün** Ceza Kanununun 175. maddesi hakkındaki kanun teklifi de Mecliste geniş bir ilgi toplamış ve Konya Milletvekili **Mustafa Runyun'un «bu gibi birkaç kanun çıkarılırsa bütün İslâm âlemini peşimizden»** sürükleyebileceğimiz fikrini savunduğu basında belirtilmiştir (**Akis**, 22 Şubat 1958, s. 10) Bu tasarı genç

(115). Bu hükmü, eseri hakkında bizzat **Saidi Nursî** de tekrarlamıştır. **Riralei Nur'a** kimsenin mâni olamayacağını, onun mânevî bir polis olduğunu, dünya barışını sağlayacak kudretini kendisi de belirtmiştir. Bu bakımdan iktidar partisi (D. P.) ve eski iktidar partisi (C. H. P.) **Risalei Nur'a** minnettar olmalıdır, zira, o «belâları defeder». Ona hücum edilirse, muhakkak bir belâ ile karşılaşılır. Netekim bir eseri dolayısıyla yapılan arama esnasında sıfırın altında 18 derece soğuk olmuştur (116).

Saidi Nursî'nin Kur'anı Kerimi yorumlayan yazıları yanında, siyasî ve sosyal fikirlerini ihtiva edenler incelendiği zaman bu alandaki fikirlerinin ilmî mahiyetleri itibariyle zayıf oldukları görülmektedir. Nurcular, siyasî olayların cereyan tarzlarından tutmuşlardır. Genel olarak, Saidi Nursî'nin fikirleriyle dinci çevrenin savunduğu fikirler arasında birlik vardır.

Saidi Nursî ve talebeleri, Cumhuriyetin 1950 yılına kadar olan devresini mutlak bir istibdat saymışlardır. Bu müddet içinde birçok tekliflerinin neticesiz kaldığını da üzüntüyle kaydetmişlerdir. **Saidi Nursî 1950** genel seçimlerinden sonra başlayan devreyi fikirleri için bir kabul ve gerçekleşme devri saymıştır. «İki harbi umumi ve

---

bir hukukçu, **Çetin Özek** tarafından tenkit edilmiştir: **Yersiz bir teklif** (**Dünya**, 20 Ocak 1958) - **Din Konusunda** (**Dünya**, 17 Şubat 1958, s. 2). Tasarı sahibi ile **Özek** arasında bir polemik cereyan etmiştir.

(115) — **Risalei Nur Hakkında Ankara Üniversitesinde verilen Konferans** (Ankara 1957) - **Eşref Edib: Risalei Nur müellifi Bediüzzâman Saidi Nursî** (İstanbul, 1952 - 1317).

(116) — **Bediüzzâman Hz. Saidi Nursî nihayet konuştu** (**Hür Adam**, No. 344 - 20 Şubat 1959, s. 1-4). Ankarada Nurcular hakkında cereyan eden mahkeme safhaları ve **Avukat Bekir Berk'in Müdafaası** için bk. **Hür Adam**, No. 311 den itibaren. **Saidi Nursî'nin Tesettür Risalesi** hakkında üyesi bulunduğumuz bilirkişi heyeti, verdiği rapor dolayısıyla dokuz imzalı

yirmibeş senelik bir istibdadı mutlak»tan sonra, görüşlerinin tahakkuk ettiğine kanidir. «Bir şahıstaki münferit istibdat kuvveti», «Cemaat ve Komitenin dehşetli istibdatları» otuz kırk sene sonra zeval bulmuştur.

Saidi Nursî genel olarak teokratik bir Devlet şeklinin taraftarlığını yapmıştır. Bu fikrini, aktüel değerini hâlâ muhafaza ettiğini belirttiği **El Hutbei Şâmiye** başlıklı 31 Mart olayını konu edinmiş bir risalesinde ileri sürmüştür (117). Bu suretle lâyiklik prensipini de tamamen reddetmiş olmaktadır. Meselâ, şapka giyimi ona göre bir şekil meselesi, öz meseledir. Ve «yüz veçhile kanuna muhalif, İslâmın an'anevî kanunlarına da muhalif» tir. Çarşafa gelince, kadınlar için bir «kale ve siper» mahiyetindedir (118). Açık bacak ve yarım çıplak kadınlar «Kebair taşıyıcılarıdır». Bunlar îman ehline saldırmaktadırlar. Çıplak bacaklar «Cehennem odunları» dır. Cehennemde yılan suretinde görünürler. Tesettüre riayet etmeyen kadınlar, cehennemde azap çekeceklerdir (119).

Çok kadınla evlenmeye gelince, bir erkek inhisar altına alınamayacağı için, başka kadınları da nikâh edebilir (120). Kadınların boşanmak için mahkemeye baş-

---

bir tehdit mektubu almıştır (1952). Bu raporda da Risalei Nur'un tedrisatı sayesinde on beş haftada ıslâh oldukları da belirtilmiştir.

(117) — Bu kitabın çeşitli baskıları vardır. 1953 senesinde elimize geçen bir nüshasıyla, 1957 de basılan nüsha arasında yazıların başlıkları ve yazılar bakımından fark vardır. Bu kitabın son baskısı şu başlığı taşımaktadır: **Hutbei Şamiye namındaki Arabî Risalenin Tercümesi** (Antalya 1957).

(118) — **Bediüzzeman: Yirmi Dördüncü Lem'a** (**Hanımlar Rehberi**, İstanbul 1958, s. 24, 27).

(119) — **Birden ihtar edilen bir Meselei Mühimme** (**Gençlik Rehberi**, İstanbul 1951), s. 14-15.

(120) — **Bediüzzeman: Yirmi Dördüncü Lem'a** (Zikredilmiştir) s. 24

vurmaları «haysiyeti İslâmiyeye ve şerefi milliyeye» yakışmamaktadır (121).

Öğretim alanında da, **Saidi Nursî'nin** bazı fikirleri ve teklifleri vardır. Bir anne çocuğunu Hâfız mektebinden alıp Avrupaya göndermekle çocuğunun ebedî hayatını tehlikeye koyduğunu düşünmemektedir (122). Yüksek öğretim alanında Saidi Nursî'nin dikkati çeken teklifi Doğu Üniversitesinin kuruluşudur. Bu Üniversite kurulmasını istediği «Medresetülzehra» olmalıdır. Ve Kahiredeki «Câmiülezher» in kızkardeşi olacaktır. Öğretim dili bakımından, «Lisânı Arap vâcib, Kürt câiz, Türk lâzım.» (123). Şark Üniversitesi an'aneye dayanmalıdır. «Garplılaşmaya ve medeniyete muhtacız» tezi bu Üniversiteye tatbik edilemez (124). İstanbul Üniversitesinde ileride bir Nur Medresesi açılmalıdır. (125).

Saidi Nursî, «Başvekil ve dindar mebuslara hitaben» yazdığı bir mektupta lâyiklik prensipinin bugünkü tatbik şekli hakkındaki fikirlerini açıklamıştır. Siyaset gizli dinsizliğe değil, dine âlet edilmelidir. Bu görüş bizi Saidi Nursî'nin batılılaşma meselesi üzerindeki düşünceleriyle karşılaştırmaktadır. İslâmiyet milliyetinden faydalanacak yerde, batılılaşmak dalâlete, sefahate, yabancı politikaya dayanan bir yaşayış şekli sayılmıştır. Gizli münafık ve zındıklar, batılılaşmak bahanesiyle, dini siyasete âlet et-

---

(121) — **Bediüzzeman:** ***Ehli İman Ahiret Taifesi olan kadınlar Taifesi ile bir muhaveredir*** **(Hanımlar Rehberi,** s. 5-6).

(122 - 123) — **Aynı Yazı.**

(124) — **Bediüzzeman Saidi Nursî'nin Şark Üniversitesi** açılmasına teşebbüs edildiği zamanda **«Reisicumhura ve Başvekile gönderdiği istidadan bir parça»** ***(Hür Adam,*** *No.* 33 - 26 Aralık 1958), s. 2. Aynı mektup metni için bk. **Risalei Nur hakkında Ankara Üniversitesinde verilen bir konferans** (Zikredilmiştir), s. 75-78.

(125) — **Bediüzzeman: Gençlik Rehberi** (Zikredilmiştir), s. 77

mişlerdir. Avrupa, kültürüyle maddeten İslâm âlemini yenmiş olabilir. Fakat dinen yenememiştir. **İslâm dünyasında Avrupa kültürüyle islâhat yapılamaz** (126). Zaten Avrupanın medeniyeti «fazilet ve Hüda üstüne değil, heves ve hava, rekabet ve tahakküm» üzerine bina edilmiştir. Avrupa medeniyeti artık «kurtlaşmış bir ağaç» halindedir ve Asya medeniyetine yenilecektir. Cumhuriyet rejimini kurmak için «Avrupaya dilencilik etmek, dini İslâma büyük bir cinayettir». Zira İslâm bu rejimi onüç asır evvel getirmiştir (127).

Nurculuk hareketi, bir aksiyon cephesine de sahip olmuştur. **Saidi Nursî,** propaganda gezilerine çıkmış, umumî efkârı bir hayli meşgul etmiştir. Zamanın iktidarı bu hareketi desteklemiştir. **Saidi Nursî**'nin ölümünden sonra, Nurculuğun duraladığı ve İttihadı Muhammedî Fırkası hakkında söylediği gibi, bir tünele girdiği söylenebilir. Bu hareketin Türk Devrim prensiplerine muhalefetleri kayda değer mahiyettedir. Hâlen Nurculuk faaliyetinden bir kısmı Türk Ceza Kanunun, Devletin teokratik temele dayanmasını önleyen 163. maddesi şümulüne girmekte ve takip edilmektedir.

Kısmîci olarak isimlendirdiğimiz cereyanlar birbirine tamamen zıd fikirlerden hareket etmelerine rağmen aralarında şeklî bir birleşmeyi muhafaza etmişlerdir. Dinci olsun, Kadrocu olsun tamamen ayrı açılardan batılılaşma problemine bakmış olan bu cereyanlar, batı medeniyetinin bir kül olup olmamasını değil fakat bu medeniyetin sadece tekniği ile yetinilmesini ve onun alınmasını savunmuşlardır.

---

(126) — **Saidi Nursî**'nin 1339 (1923) **tarihinde Meclisi Meb'usana** hitaben yazdığı bir hutbenin suretidir (**Hür Adam**, No. 320 - 12 Eylül 1958, s. 1).

(127) — **Bediüzzeman: Hutbei Şâmiye** (Zikredilmiştir), s

Gelenekçi Sentez teklifleri

Gelenekçi bir açıdan, dinci bir temayı esas almayan, bununla beraber medeniyet değişimi bakımından sentez fikri, bazı tekliflerin konusu olmuştur. Bu görüş sahipleri, **Batının** yanında **Doğununda** önemli bir yer almasını ve ihmal edilmemesini savunmuşlardır. Meselâ Prof. **Mehmet Kaplan**, Avrupa medeniyetinin, «kendi kendisini ve kendisiyle beraber bütün dünyayı da yıkmış» bulunduğunu, körü körüne Batı hayranlığının millî tarihe bir saygısızlık olduğunu ve Doğuyu unutmamak gerektiğini belirtmiştir. Milliyetçilik bir sentezdir. «Millî varlığı kendi düşünce ve irademizle geliştirmek» şeklindeki formül taklitçiliğin reddiyesidir (128). Benzer bir teklifi **Cahit Okurer** yapmıştır. Bilhassa öğretim alanını ilgilendiren bu fikir **medeniyet** ve **kültür** ayırımından hareket etmiştir. Müellife göre Millî kıymetlerin **medenî** kıymetlere feda edilişi Tanzimatla ortaya çıkan züppe tiplerini yaratmıştır. Gerçek ilerleme her iki değer sisteminin kaynaşımına dayanacaktır (129).

Bu konuda diğer benzer bir teklif de **Türk Yurdu** dergisinin eski başyazarı Prof. **Osman Turan**'dan gelmiştir. Müellife göre, Batı medeniyeti maddecidir. Ve manevî bir çöküntü içindedir. Memleketimizdeki bu maddecilik, Batıya karşı olan hayranlık bir **aşağılık duygusu** yaratmıştır. Bunun neticesinde, taklitçi bir batılılaşmaya gidilmiş **millî kültürden** uzaklaşılmıştır. İslâmi örf ve âdetler

---

4 32, 86 - **Risalei Nur hakkında Ankara Üniversitesinde verilen konferans** (Zikredilmiştir), s. 72-73.

(128) — **Mehmet Kaplan: Doğu ve Batı medeniyeti** (San'at ve edebiyat dünyası, No. 20-17 Mayıs 1947) - **Taklitçilik ve yaratıcılık** (**Mücadele**, No. 27, 1 Ocak 1952).

(129) — **Cahit Okurer: Eğitim ve öğretim prensipleri** (**Hareket**, No. 12 Nisan 1947) - **Züppe tipleri** (**Hareket**, No. 14, Haziran 1947).

atılmak suretiyle getirilmek istenen batılılaşma **modası** **yurtta** bir maneviyat buhranı yaratmış, **hars eksikliği** ortaya çıkarmıştır. Bir memleket hayatiyetinin temeli olan **millî ve dinî mefhumların** atılışı batılılaşma yolundaki başarısızlığımızın sebebidir. Bu neticeyi komünist tahrikçiler de desteklemiştir. **Milliyetçilik - Devrimcilik** zıtlığı yaratılmak suretiyle memlekette anlaşmazlıklar doğmuştur. Gerçekde ise, **millî dinî** mefkûreler ile **Batının** teknik değerleri nin **sentezini** yaratmak icap ederdi. Bu sentezi Tanzimat başarıyla gerçekleştirmiştir. Tanzimatın tuttuğu yol, memleket için en iyi yoldur (130).

Yeni bir ayırım: «Memleketçiler ve Garpçılar»

Gazete sütunlarından taşan kesif bir polemik arasında batılılaşma meselesine son günlerde yeni bir anlam verilmek istenmiştir. Prof. **Başgil**'e göre, lâyiklik ve batılılaşma sevdası memleketi ikiye ayırmıştır. Bir yanda **Memleketçiler**, bir yanda da **garpçılar** vardır. Memleketçiden maksat, **«Müminler, idealist muhafazakârlar, milliyetçilerdir».** «Garpçılar» ise, **«münkirler, maddeci politikacılar, fırsatçı ve menfaatçiler, boşvericilerdir».** Uzun yıllar bu garpçılar grupu memlekete hakim olmuş ve lâyiklik perdesi altında samimi müminler, geniş ölçüde baskı altında bulundurulmuşlardır. Türkiyenin bu hali büyük bir **«dramdır»** (131). Yapılan bu ayırımın hangi ilmî ve tarihî ölçüye dayandığını tespit etmek hayli güçtür.

---

(130) — **Osman Turan: Türkiyenin manevî durumuna bir bakış** (**Türk Yurdu**, No. 3, Mayıs 1959, s. 1-4 No. 4 Haziran 1959, s. 1-4).

(131) — **Ali Fuat Başgil: Türkiyede din ve vicdan hürriyeti ve lâyiklik prensibi** (**Yeni Sabah**, 4 Temmuz 1960).

3 — **«Garplılaşmanın Neresindeyiz?»**

1958 yılında batılılaşma meselesi yeniden aktüel bir değer kazanmış ve bir kere daha tartışma sahnesine getirilmiştir. Aydınlar batılılaşma okyanusunda Türkiyenin bulunduğu yeri tayine dâvet olunmuştur: «Garplılaşmanın neresindeyiz?» (132). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tecrübî Psikoloji Profesörü **Mümtaz Turhan**'ın etüdüne seçtiği bu başlık daha önce bir meslektaşının, **Prof. İbrahim Kafesoğlu**'nun bir makalesine verdiği başlıktır (133).

Temel fikirler:

Prof. **Mümtaz Turhan**'a göre, Türkiye için «biricik kurtuluş yolu», **batılılaşmaktır.** (s. 17)

Batılılaşmak nedir? Gerçek anlamında, Batı medeniyetinin esas unsurlarına bağlanmak ve bunları hayata uygulamaktır. Bu unsurlar; **ilim** (ve zihniyeti), ilmin hayata uygulanması olan **teknik,** ilim ve ilim zihniyetinin doğup gelişeceği muhitin şartları olan **hukuk ve hürriyet-**

---

(132) — **Mümtaz Turhan: Garplılaşmanın Neresindeyiz?** (İstanbul 1958). Müellifin fikirlerini özetlerken, konumuzu doğrudan doğruya *ilgilendirmesi* dolayısıyla, bu broşürü esas tuttuk ve sayfalarını metin içinde gösterdik. Ayni fikirlere rastladığımız diğer eser ve etütlerini de not halinde göstermeye çalıştık.

(133) — **Dr. İbrahim Kafesoğlu: Türkler ve Medeniyet** (İstanbul 1957). Müellif bu başlığı taşıyan makalesinde, Türkiyede yapılmış olan muazzam inkılâplara rağmen, Batı - Doğu sentezinin muvazeneli bir unsurlar kaynaşması halinde henüz gerçekleşmediğini, müspet ilim yoluna girilmediğini belirtmiştir. Ortaya bir ikilik çıkmıştır. **«Bizde kuvvetli bir tarih ve mazi şuuru yerleşinceye kadar»** bu durum sürüp gideceğe benzemektedir. Bu kitabın tenkidi için bk. **Niyazi Berkes: Türkler ve medeniyet** (**Oriens 1959,** sayı, 3).

tir. (s. 10, 12, 13 - 18, 16, 17, 18) (134). Gerçek Batılılık bu esas prensiplere bağlılıktır. Bilhassa ilim ve tekniğe sahip olunabilirse, bunların topluma mal edilebilmesi nisbetinde batılılaşmak mümkündür. Bu yol dışında herşey. taklit, yapma, kısır, iğreti kalır. Aynı zamanda sosyal inhilâller ve buhranlar gibi tehlikelerle de karşılaşırız (s. 13, 17) (135).

Tenkitçi görüşler

Çeşitli cereyanların tenkidi: Profesör'e göre, memleketimizde Batılılaşmak hakkında şimdiye kadar ileri sürülmüş olan tezler dört noktada toplanabilir: **Hümanistlere** verdiği cevapta Profesör bir oluşun tasvirine değil, izahına ihtiyacımız olduğunu söylemektedir. Orta Çağın karanlık bir devir olmadığını, Rönesansın da bir tarihî gelişme şartı olamıyacağını, sadece dil öğreniminin ve tercüme çalışmalarının ise bir Rönesans yapamıyacaklarını, öğreneceksek yaşayan dilleri öğrenmemız gerektiğini tenkidlerine katmıştır. **Batı medeniyetinin Hıristiyan medeniyeti olduğu tezini** yukardaki tenkitlere bağladıktan sonra İslâmlıkla Hıristiyanlık esaslarını bağdaştırılması fikrini de ağır bir tenkit maddesinden geçirmiştir. Batı medeniyeti sırf Hıristiyanlığın eseri sayılamaz. Kaldı ki, hiçbir din tek başına bir medeniyet vücude getiremez. Veya bir medeniyetin iktibasına engel olamaz. Şu halde varacağımız sonuç, islâmlığın da Batı medeniyetine geçmemize engel olamıyacağıdır (s. 7). **Türk Düşüncesi'nin** sa-

---

(134) — Ayrıca bk. **Mümtaz Turhan: İlmin İçtimaî Fonksiyonu.** (Onuncu Üniversite Haftasında verilmiş olan konferans, s. 8-14).

(135) — Ayrıca bk. **Teknik Değişmelerin Sosyal Tesirleri** (İstanbul Üniversitesi, Tecrübi Psikoloji Çalışmaları, C. II den ayrı bası, s. 1).

vunduğu tezi sürekliliği bakımından öven Profesör, **Peyami Safa**'nın XIX. yüzyıl medeniyet anlayışının tarihe karıştığı iddiasını hayretle cerhetmektedir. Aksine bugün Batı medeniyetini her zamandan fazla ayakta tutan ilimdir. Aynı ilmî zihniyettir. İlim haddinden fazla kuvvetlenmiştir. Bu kuvvetlenme karşısında endişe duyan Batı, manevî değerlere koşmakta.. Bu ise bir çeşit denkleşme arzusundan doğmaktadır. Değişmeler Batı anlamında ilerlemelerdir. Daha dar bir teori yerine daha geniş bir yenisinin konmasıdır. Bununla beraber insicamsız da olsa Türk Düşüncesi'nin verdiği sonuç (Doğu - Batı sentezi) yerindedir. Son olarak, Türkiyenin Batılılaşmasına inanmayan fikirleri de gözden geçiren profesör bu alanda ileri sürülmüş sebepleri (Müslümanlık, göçebelik) tenkit etmektedir. Şu kadar var ki, yalnız İslâmlık değil, her din yeniliklere mukavemet gösterir. Maziye dönmeyi, onu ihya hareketlerini destekleyebilir. Prof. **Turhan**, burada bize, bilhassa memleketimiz için bir kaideyi belirtmiştir: Medeniyet alanı değiştirmeğe zorunlu bir toplumun kültürü, bu değişim anında **tamamen ortadan kalkmaz, onun yerine hâkim milletin kültürü geçmez.** İki toplum, iki kültür karşılaşınca, birisi mutlaka yok olmaz. İkisi birbirine karışır. Ortaya her iki kültürün karışımından, halitasından doğan bir **sentez** çıkar. Şu halde, istesek de istemesek te tarihin, sosyal antropolojinin tesbit ettikleri bu sentezi ortadan kaldıramayız. Ona mani olamayız. Sentez daima doğacaktır (s. 8) (136). Şu halde: Türkiye, Batı medeniyeti karşısında Batıdan birşeyler alacak, ken-

(136) — Müellif bu olayı çeşitli etütlerinde belirtmiştir: **Kültür *Değişmeleri*,** (İstanbul 1951 s. 143) - **İlmin İçtimaî Fonksiyonu**, (Zikredilmiştir, s. 11) - **Dil Devrimi ve İnkılâplarımız - Maarifimizin Ana Dâvaları ve Bazı Hal Çareleri**, İstanbul 1954, s. 53 - **İlmin İçtimaî Fonksiyonu** (Zikredilmiştir, (Zikredilmiştir, s. 6-7).

disininkinden birşeyler verecektir. Bu mukadder bir sonuçtur. Öyleyse Batılılaşıyoruz diye dinimizin, benliğimizin kaybolacağı iddialarının hiçbir ilmî değeri olamaz. Bununla beraber sentezin gerçek ve yaratıcı olması gerekir.

Türkiyenin durumu

Profesör **Turhan** iki soruya cevap aramaktadır:

1 — Batılılaştık mı? Cevap: **Hayır.**

2 — Niçin Batılılaşamadık? Batı medeniyetinin esas prensiplerini bilmediğimiz, onun ne olduğunu bir türlü anlıyamadığımız için batılılaşamadık. Değişmeyi istemek, eski hayat tarzını terketmek Batılılaşmak sayılamaz (s. 18). Birçok iyi şeyleri sırf bize ait oldukları için bırakmışızdır. Batıdan alınmış birçok şeylerin ise fenaları alınmıştır. Oysa gerçek batılılaşmanın bir anlamı da, bize hâs kıymetlerin muhafaza edilmesi ve geliştirilmesidir (s. 18).

Türkiye Batılılaşmamıştır. Bunun en büyük sebebi, **insan unsuru dışında** batılılaşmak yolunun seçilmiş olmasıdır (s. 19). Batı medeniyetini diğer medeniyetlerden ayıran, kendisini erişilemiyecek kadar üstün kılan kuvvet ilimdir. İlmî zihniyettir. Biz, ferde bu zihniyeti vermiş değiliz. Ferdi bu şekilde yetiştirmiş değiliz. Zannedilmiştir ki, Batılılaşmak, Garplıya benzer şekilde yaşar görünmektedir (s. 18). Medeniyet prensiplerini benimsemek yerine onun teknik vasıtalarını satın almaktır (s. 18). İlim zihniyetine sahip kılınmamış bir insan, güzel bir buz dolabına sahip olmakla, geniş caddelerden geçmekle Batılı sayılamaz. Çünki, kullandığı ve faydalandığı vasıtaları kendisi yapmamış, onları hazır almıştır. O yaratıcı değil, taklitçidir. O ancak bir «hacıağadır» (s. 20).

Devrimler Meselesi

Türk Devriminin bu hareket bakımından anlamı ne

olabilir? Profesör **Turhan**, etüdünün içinde bazı hükümleri serpiştirmek imkânını bulmuştur. Diğer etütlerinden de tamamlayıcı fikirlerini çıkarmamız mümkündür. Profesöre göre, bugünkü inkılâplar (yani batılılaşmak), emsalsiz oluşların mahsulüdür. Bunları bugüne göre âyarlamak, geliştirip tamamlamak gerek (s. 4). Son devrimlerin hedefi, Batının hayat tarzını elde etmek olmuştur. Kâfi derecede gelişmediği için tamamlanması gereken inkılâplar vardır (s. 4). Fakat Türk Devrim hareketi de, Tanzimat'ın zihniyet hatasına düşmüştür. Batıdan esas prensipler alacak yerde, tâlî unsurları almak yoluna gitmiştir. Batılılaşmaya engel sebepler değişmemiştir, «dün ne ise bugün de odur» (s. 13). Bu bâtıl bir itikattır ki, hâlâ sürüp gitmektedir. Bugün de ısrarla muhafaza ediliyor (s. 20). «Hayatta en hakikî mürşit ilimdir» formülü de anlaşılmamış, vasıtalar gaye haline getirilmiştir. Daha fazlası bir inkılâp taassubu ve muhafazakârlığı doğmuştur. Neticede Türk inkılâp hareketi, eski ıslâhat ve Batılılaşma temayüllerine karşı bir reaksiyon iken, onların hatasına saplanmıştır (s. 32). Yaratıcı terkip gene yapılamamış, taklitçi kalınmıştır.

Taklit Batıyı anlamadan Batılılaşmak isteyişimizin sonucudur. Şu halde inkılâpların demokrasiyi getirmeleri de taklit olduğu için mümkün olamıyacaktır. Zira, biz Batının geçtiği gelişme safhalarından geçerek demokrasi rejimine varmış değiliz. Profesör **Turhan**'a göre 1908 den sonra karşılaşılmış olan asıl problem demokrasinin inkılâplara feda edilişidir. İnkılâplar demokrasiye olan alâkayı azaltmıştır. 1946 ya kadar Batılılaşmanın «biricik vasıtası ve hedefi diye düşünülen demokrasi bu müddet zarfında gene Garplılaşma maksadıyla yapılan inkılâplar için bir tehlike olarak kabul edilmiştir. Bugün bile «demokrasi mi, inkılâplar mı?» diye düşünenler, bu yüzden en-

dişeye düşenler vardır» (137). Profesör **Turhan**'ın hükmünden varılacak son odur ki, zaruri bir olay saydığı inkılâpların sosyal değeri bir taklitçilikten ileri geçemiyeceği için, gayet zayıftır. Devrimler, **Osmanlı İmparatorluğundaki başarısız ve taklitçi ıslâhat hareketlerinin devamından başka birşey olmamaktadır.**

Yalnız, Profesör **Turhan**'ı diğer cereyanlardan ayıran nokta iyimserliğidir. Zira teklif ettiği metodla, gerçek inkılâpları başarmak, gerçek anlamda batılılaşmak mümkün olacağına kânidir. Fakat bu teklifler, Türk inkılâbı hakkındaki değer hükmünü değiştirmiyeceklerdir. **İnkılâplar gayesini, gerçekleştirmemiş, iğreti karakterini muhafaza etmektedir.**

Bir noktayı unutmamak gerekir. Dedelerimiz, Doğu - İslâm medeniyetini yükseltebilmiş, bu mânâda Türk - Doğu sentezini yapabilmiş kimselerdir. İnsanın «keşke dedelerimizin Şarklı olduğu kadar biz de Garplılaşabilseydik» diyesi geliyor (138). Bir mesele daha var: İnkılâp adı verilen her hareket bu suretle vasıflandırılabilir mi? Profesör **Mümtaz Turhan** için bir ayırımın lüzumu beliriyor. Meselâ sözünü ettiğimiz etüdünden önce çıkmış olan yazılarında, dil devriminin «milletimiz için zarurî olan inkılâbın bir parçası olmadığını, gerçek Batılılaşma ile hiçbir ilgisi bulunmadığını, eğer herhangi bir şekilde isimlendirilmesi lâzımsa Batılılaşma hareketi karşısında

---

(137) — Profesör'ün inkılâplar hakkındaki fikirleri için bk. **Garplılaşma hareketi ve Maarifimiz (Maarifimizin Ana Dâvaları** s. 22-27). Profesör çeşitli siyasî açılardan aksettirilmiş olan bir konferansının, metnini basına yayınlayarak, inkılâplar hakkındaki tezini açıklamıştır: **Demokrasi ve İnkılâplar (Vatan, 19 Mart 1959, s. 2).**

(138) — **Dil Devrimi ve Milliyetçilik (Maarifimizin Ana Dâvaları,** s. 58.

«bir irtica» sayılabileceğini belirtmiştir (139).

Aydınların sorumluluğu

Durumun sorumluları herşeyden evvel «sözde münevverler» dir. Profesör **Turhan** Türkiyenin «birinci sınıf mütehassıslardan kurulu bir kadro» (gerçek aydınlar bunlardır) tarafından kalkındırılacağına inandığı için, gerçek olmayan aydın tipinin portresini çizmiştir. Bu tablo, Profesörün yıkıcı görüşleriyle yapıcı teklifleri arasında bir geçit durumundadır.

Kimdir «sözde münevverler?» Özellikleri şu noktalarda toplanabilir: Onlar ilmî zihniyetten yoksundurlar. Bâtıl itikat ve inançlarla hareket ederler. İnsicamsız, kırık dökük müşahedelerini realite sanarlar. Kendilerinde ilim adamlılığı şartları olmadığı için müsamahasızdırlar. Gerçek karşısında teslim olmazlar. İknâ edilemezler. Kulaklarını ilmî gerçeklere, gözlerini realitelere kaparlar (s. 28). Memleketin kalkınmasını ilk öğretim gibi «romantik sebeplere» bağlarlar. İstedikleri halkın kendilerine benzemesidir. Halka kendi fikirlerini aşılamak gayeleridir (s. 33). Taklitçidirler. Türkiyeyi kalkındırmak istemiş olan ekibin aydınları, bazı istisnalarla, bu kırattadır. Onlar Türkiyenin Batılılaşmamasından sorumludurlar. Onlar tarihî kadercilikten de, nakilcilikten de sorumludurlar (s. 2). Türkiyenin geri kalış sebebi, halkının cehaleti değil, aydınlarının «kemiyet ve keyfiyet bakımından» yetersizlikleridir (s. 24). Bu münevverlerle kalkınma olamaz.

Profesör **Mümtaz Turhanın** ana tezi özetlenmek iste-

---

(139) — **Mümtaz Turhan: Dil Devrimi ve İnkılâplarımız** (Zikredilmiştir, s. 55).

nirse, belirtmeye çalıştığımız gibi, Türkiyeyi kalkındıracak kuvvet, **«birinci sınıf mütehassıslardan mürekkep bir kadro»** dur. Bu aydın azınlıktır ki, Türkiyeyi çeşitli anlamlarıyla kalkındırabilir. Batılılaşmayı o sağlayacaktır. Demokrasiyi o getirecektir. Profesör daha önceki etütlerinde, bu kadronun kuruluş metodu hakkında teferruatlı açıklamalar vermiştir. «Garplılaşmanın neresindeyiz?» de bu fikrini 18 defa tekrarlamakla ona ne kadar önem verdiğini göstermiştir (s. 4, 5, 10, 11, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 25; 27, 28, 31, 33, 34, 35, 38).

Fikrin dayandığı esas prensip şudur: Batı medeniyeti ilmî zihniyet demektir. Onu bütün şartlarıyla alacak ve getirecek olan kuvvet te bu zihniyete sahip, ilmî bir ekip olabilir. Bu kadro batılılaşacak bir toplumun alıcı merkezi olacaktır (s. 22). Alınacak fikirleri ve müesseseleri kalıp, bir şekil kalmaya mahkûm olmaktan kurtaracaktır, bunlara öz ve anlam kazandıracaktır. Bunlarsız medenî hayat duralıyacaktır, (s. 19). Türkiyenin kalkınması için **«en verimli yatırım»** mütehassıs kadronun kurulmasıdır. Sözü geçen kadronun kurulması birinci derecede kalkınma sebebidir. Bunun yanında, **okuma yazma seferberliği, ilk öğretim seferberliği, kanun iktibaslarıyla çarşafın, poligaminin kaldırılması gerçek birer kalkınma sebebi sayılamazlar** (s. 17, 23, 25 - 27, 33, 38). Sonuç olarak mütehassıslar kadrosunun sosyal fonksiyonu tespit edilmek istenirse, denebilir ki Batı - Doğu sentezini yapacak, kendimizden neleri saklayıp neleri bırakacağımızı, Batıdan neler alacağımızı kararlaştıracak olan yetkili organ bu mütehassıslar heyeti olacaktır. Birinci sınıf mütehassıslar sosyal hayatın mutlak nâzımı olacaktır.

Teklifler

Memleketimiz, nüfusuna nispetle, en azından 25 - 30 bin birinci sınıf mütehassısa sahip olmalıdır. Bu kadro-

nun nasıl kurulacağına gelince, Profesör bu konuyu daha evvelce işlemiş bulunmaktadır: 1 — Avrupa ve Amerikaya talebe gönderilmesi; 2 — Araştırma enstitüleri kurulması; 3 — Üniversitelerin ıslâhı ve yenilerinin açılması (s. 140).

Mütehassıslar kadrosu, Almanya ve Amerika gibi «keyfiyet kadar kemiyete de» önem veren memleketleri taklitle değil, Hollanda gibi küçük memleketleri örnek edinerek kurulmalıdır (s. 31).

Mütehassıs kadronun kurulması zaman alabileceği için hazırlık devresinin «kısa vadeli zecrî tedbirler»e yer vermesi gerektiğine kâni olan Profesör **Turhan**'ın sözü geçen tedbirleri özetlemektedir: 1 — **Maarif alanında islâhat** yapılmalıdır, Demokrasinin eşitlik prensipini, evvelâ gerçek değerini vermekle (herkesi eşit kılmak iddiası yerine, herkese eşit imkânlar sağlamak fikri) işe başlanmalıdır. Sonra da herkes istidatlarına göre meslekî formasyona tâbi tutulmalıdır. Bu sayede memleketsever ve yapıcı bir genç nesil yetiştirilmiş olacaktır. Aksi takdirde oportinüst bir gençlik kitlesiyle karşılaşmak tehlikesi vardır (s. 28, 31). 2 — **Köy, Türkiyenin kalkınmasında esas âmil olarak kabul edilecektir.** Bilhassa sanayileşen memleketlerde sosyal nizâmın maruz kalacağı bozulmalar hesaplanarak hareket edilmelidir (s. 32, 33) (141). Köy kalkınma-

---

(140) — **Mümtaz Turhan: Maarifimizin Ana Dâvaları ve Bazı Hal Çareleri** (Zikredilmiştir, s. 61-80).

(141) — **Mümtaz Turhan: Teknik Değişmelerin Sosyal Tesirleri** (Zikredilmiştir, s. 6-9) - **Mümtaz Turhan: Kültürde De-**

sını sağlamak için kültür, sanayi ve teknik merkezleri kurulacaktır. Mütehassısların burada çalışmaları gerekecektir. Bu merkezler, «büyük tahribata sebep olan sel yataklarından muazzam bentlerin yapılmasını mümkün kılan küçük bentlere benzer» (s. 34, 36). 3 — Bu teşkilât yanında **«bir cemiyet hakîki kıymetlerden mürekkep bir kıymetler sistemine dayanmazsa inhilâl eder» prensipi gözönünde tutularak,** Türk milletini ayakta tutan unsurlardan birisi olan dine önem verilecektir. Önce İlâhiyet liseleri açılmalıdır. Bu müesseseler köyün kalkınmasında mânevî role sahip olacakları gibi, Öğretmen - Hoca çatışmasını önleyeceklerdir (s. 36, 38). Bir de, «inkılâp ve lâyisizm» perdesi altında, «kızıl kundakçı» nın ekmeğine yağ süren din aleyhtarlığı propagandasına yer verilmemesi gerekir (s. 37, 38).

Prof. **Mümtaz Turhan,** «Garplılaşmanın Neresindeyiz?» etüdünde özetlemeye çalıştığımız tenkitleri ve teklifleriyle, Batı medeniyetini bütünlüğü ya da bir kısmıyla almak isteyen cereyanlar arasında görülmektedir. Bu fikirler 1958 yılında, bu konuda söylenmiş olan en son sözlerdir. Fakat profesörün konudaki en son sözleri midir? Sanmıyoruz. Daha 1938 yılında kurulmuş, memleketimizin sosyal gerçeklerine ışıklı incelemeler getirmeye namzet Tecrübî Psikoloji Kürsüsünün çalışmaları henüz başlangıçtadır. Ve yetersizdir. Bu açıklamalar Türkiyenin sosyal gelişme tarihiyle ilgili ana kaynak ve araştırmalara dayanmamışlardır.

Prof. **Mümtaz Turhan**'ın değişik bir alandan getirmek istediği kaideler, Batı medeniyetini bütün halinde almak isteyen cereyanın savunduğu fikirleri destekleyici

---

ğişen ve Değişmeye Mukavemet Eden Unsurlar (İstanbul Üniversitesi Tecrübî Psikoloji Çalışmaları, C. I, İstanbul 1956).

mahiyettedir. Yalnız desteklemekle yetinmeyerek, bu fikirlere bir insicam, ilmî bir temel bulmanın yollarını da gösterecek mahiyettedir. Bu etüt göstermektedir ki, Türkiye batılılaşmak mecburiyetindedir. Bunun için de, Batının **şeklini** değil, esas unsularını, ilmî zihniyetini, **ruhunu** almalıdır. Yaratıcılığın tek çıkar yolu budur. Her çeşit kalkınma ancak bu yoldan gerçekleştirilebilir. Türkiye, batılılaşırken dinin, benliğini, mâneviyatını kaybetmeyecektir. Sadece, tarihin ve ilmin tespit ettiği vazgeçilemez, **Sentez** gerçekleşecektir. Bu olayın karşısında yerli, geri hareketler ve direnmeler olabilir, olmuştur. Gelenekçi görüşler bu yolda yürümüşlerdir.

Prof. **Mümtaz Turhan**'ın, sentez hakkındaki fikrine **«Sonuç»** kısmında temas edilecektir. Şu kadar var ki, Batıdan neler alınıp neler bırakılacağı meselesinde, sosyal psikologdan çok şeyler beklenirdi. «Garplılaşmanın neresindeyiz?» yazarı, yaptığı ağır tenkitlere karşılık, bu unsurları tespit etmemiştir. Müspet teklifleri henüz açık ve bir sisteme bağlanmış sayılamazlar. Sentez fikri, 1918 den bu yana, tarihin en ağır şartlarıyla savaşmaktan doğmuş olan Türk inkılâbının mahiyeti ve değerlendirilmesiyle de yakından ilgilidir. Türk Devrimi, müellifin de belirttiği gibi, Türk milleti için «zarurî» bir hareket olmuştur. Tarihin belli bir dönüm noktasında, Türkler için **tek ve gerçek** hareket tarzı olmuştur. Kesinliği, halkçılığı, ideolojik bağımsızlığı, Devlet ve hükûmet şekillerindeki yenilikleri, siyasî ve hukukî hayata katmış olduğu yeni unsurlar onu Osmanlı ıslâhat hareketlerinden ayırmıştır. Aksini iddia

---

(142) — **Maarifimizin Ana Dâvaları ve Bazı Hal Suretleri** (Zikredilmiştir, s. 53).

etmek ilmî bir haksızlık olur. Bir sosyal antropolog, tarihin, toplumun derinlerine inebilir, inmelidir de. Burada eskinin halmtılarına, hâlâ değişmeyen esaslara rastlayacaktır. Zaferlerin yanında hatalar da bulunacaktır. Fakat bir inkılâp ancak kendisini vücude getiren şartlar içinde incelenebilir. Türk Devriminin basit bir ıslâhat hareketi olmadığı anlaşılmıştır ve ciddî çalışmalar sonunda daha da kuvvetle meydana çıkacaktır. Sonuç kısmında, bu noktalar üzerinde durulmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

S O N U Ç

MÜŞAHADELER VE TEZLER

Etüdümüzde, iki yüzyıla yakın bir zaman parçası içinde, Türklerin İmparatorluk kurucuları olarak, çöken bir devlet yapısının ıslâhatçıları olarak, nihayet bir toplum ve bir millet olarak gelişmelerini takibe çalıştık. İlk müşahademiz odur ki, bu toplumu, yani kendimizi tanıtmak bakımından derinlere inmemekteyiz. Şair, romancı, sosyolog, tarihçi, hukukçu, iktisatçı, tecrübî psikolog, ilim adamı olarak vardığımız sonuçlar mahduttur ve aşağı yukarı birbirinden farksız olmaktadır. Şu halde incelemelerimiz henüz yetersizdir. Kendimizi henüz keşfetmiş, fert ve toplum olarak ilmî bir zihniyetle tanımış değiliz. Monografilerimiz azdır. Hepimizin faydalandığı kaynaklar hemen hemen aynıdır. Bir anayasa, tecrübî psikoloji, sosyoloji etüdünde birbirinden farklı sonuçlar çok azdır. Arşivlerimiz bugün de meçhullerini muhafaza etmektedirler. Yabancı tetkikçiler de metotları ne kadar mükemmel olursa olsun, henüz bu meçhulleri çözecek imkânlara sahip değildirler.

Bu ilk müşahadeden sonra, batılılaşma hareketlerimizden elde ettiğimiz müşahade ve tezleri üç kısımda, Osmanlı tarihinin oluşları ışığında, bugünün oluşları ışığında ve dünya olaylarının ışığında toplamak isteğindeyiz.

1 — Osmanlı tarihin oluşları ışığında

1 — Osmanlı Nizamı, iki yüz yıldır batılılaşma olayı-

nın tesiri altında kalmıştır. Mutlakiyet olsun, Meşrutiyet olsun değişen Devlet ve hükûmet şekillerine rağmen, problem aynı kalmıştır. **Bu devlet nasıl kurtarılabilir?** sorusunun cevabı, **batılılaşmanın metodunu ve derecesini tayin ederek,** aranmak yoluna gidilmiştir.

2 — İlmiye sınıfındaki gerileme ve bozulma, dört elle teokrasiye sarılmış bir devleti adalet, eğitim, öğretim alanlarında, topluma sosyal (ve dinî) bir disiplin sağlayacak aydınlar ve rehberler grupundan yoksun bırakmıştır. Hürriyetçi bir din olan İslâmlık, ıslâhat düşmanı iktidar elemanlarının koruyucusu ve hareketlerinin meşrulaştırıcısı haline getirilmek istenmiştir. İlmiye, toplumu mânevî vesâyeti altına almıştır. Kitle mânevî bir anarşiden kurtulamamıştır. İslâhatçı padişahlar halkla temas edememişlerdir. Ulema ile Yeniçeri, gerici bir düzenin muhafızı olmuşlardır. Nitekim, Yeniçeriliğin ilgasından sonra, islâhat hamlesi hızlanmıştır.

3 — XVIII. Yüzyıldan itibaren başlayan ıslâhat hareketleri **ferdî, yukarıdan aşağı, kısmî ve ikici** kalmışlardır. Bu özelliklerin ortaya çıkardıkları olaylara gelince:

a) Genel olarak yenilik hareketleri **«İlmiye - Yeniçeri»** direnmesiyle karşılanmıştır. (Lâle devri - Patrona; Nizamı Cedit - Kabakçı).

b) Şahsî kudrete dayanılarak yapılan idealist ve mütehassıs bir ekipten yoksun hareketler, islâhatçının ömrü boyunca devam etmişler, ölümünden sonra, daha beter durumlar hasıl olmuştur.

c) Islâhat hareketleri, sadece askerî alana inhisar ederek kısmî kalmışlardır. Fakat görülmüştür ki, bir toplumun bilhassa siyasî müesseseleri birbirine bağlıdır. Birini ıslâh ötekine, birinin bozulması hepsine sirâyet etmektedir. Askerî ıslâhat matbaa, yayın, tercüme, tıp, san'at alanlarında, hattâ devlet teşkilâtında yenileşmeleri (İradı

cedit hazinesi gibi) intaç etmiştir.

d) Yeniyi eskiyle beraber yaşatmak gayesini güden **ikici ıslâhat metodu** eskinin direnme ve yeniyi yıkma hareketleriyle karşılaşmıştır. Birbirini inkâr eden iki tip müessese ve prensip bir arada yaşayamamıştır. Bu elverişsiz metot, Nizamı Cedit'le başlamış, Mahmut II ıslâhatıyla gelişmiş, sonuçlarını bilhassa Tanzimatta vermiştir.

e) Olayların tabiî bir sonucu olarak Osmanlı toplumunun kültürü düşük kalmıştır. Toplumun ıslâhat hareketlerine karşı **alıcı** durumda olmayışını seviyesini düşüren sebeplerde aramak gerekir.

f) **Yapılmış olan** ıslâhat hareketlerini daima **yapılmak istenenlerle** karşılaştırmak gerekir. O zaman muayyen engellerin tesiri altında, ıslâhatın yayılamadığı görülecektir. Meselâ, Selim III devrinin ıslâhat programı sadece **Askerî alana** inhisar eden bir taklitçilikten ibâret sayılamaz. Fakat ıslâhatı **askerî bir kapıdan** sokmak, Osmanlı - İslâm ordularının zaferlerini sağlamak bakımından, daha kolay olmuştur. Buna rağmen, askerî olmayan alanlarda yapılmış yeniliklerle bu ıslâhat metodu arasında illiyet rabıtası vardır (1).

4 — Islâhat hareketlerinin yukarıdan aşağı oluşu, herşeyden evvel, bunların Padişah'ın (Saray'ın) mutlak iktidarıyla, haylı muhafazakâr bir kitleye **karşı** giriştikleri hareketler olarak görülmektedir. Bu suretle, ıslâhat hareketleri merkeziyetçi bir karaktere sahip olmuşlardır. Ferdî haklar, Osmanlı halkı tarafından **alınmamıştır.** Islâhatçı padişahlar tarafından kitleye **verilmek** yoluna gi-

---

(1) — Bu sonuçları Prof. **Enver Ziya Karal'ın** kitaplarına koymuş olduğu şematik Garplılaşma Hareketleri tablolarından kolaylıkla çıkarmak mümkündür (**Osmanlı Tarihi**, C. V, VI) (Zikredilmiştir).

dilmiştir. Osmanlı İmparatorluğundaki ıslâhat hareketlerini XVIII. Yüzyıldan itibaren Avrupayı sarmış olan ihtilâllerden ayıran özellik buradadır. Hürriyeti için mücadele eden halk unsuru bu hareketlerde eksiktir.

5 — Merkez'in kitleye tanıdığı hakların **garantisiz,** Padişah iktidarının ise **hudutsuz** olduğunu ilk olarak Yeni Osmanlılar (ya da birinci Jön Türk hareketi) ileri sürmüştür. Aşağıdan yukarı bir gidişle, Osmanlı tarihinde ilk defa olarak, mutlak iktidarın sınırlanmasını istemiş, bunun için mücadele etmiştir. Mutlakıyetle savaşın hürriyet getireceğine inanmış olan bu grup gene ilk olarak vatan, millet, ittihadı anasır, (unsurlar birliği) ümmet, hürriyet, müsavat, meşrutiyet, ferdî haklar prensiplerini ve müesseselerini (**Şûrayı Ümmet** gibi) savunmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğunun ilk yazılı anayasası, 1876 Kanunu Esasî'sinin hazırlanmasına iştirak etmişler, fakat muhafazakâr tesirler altında ortaya çıkan bu vesikayı tenkit etmişlerdir. İkinci Jön Türk hareketi, aynı yolda yürüyerek Abdülhamit mutlakıyetiyle mücadele etmiştir. Bu mücadelelere rağmen, 1908 yılına değin, iktidar kuvvetli, hürriyet unsuru ise zayıf kalmıştır. İlk aşağıdan yukarı harekete, kitlevî sayılabilecek bir ayaklanmaya rastlamak için İkinci Meşrutiyet'i beklemek gerekir.

6 — Batılılaşma alanında, Batı bir âmil olmakla beraber, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki baskıları menfaatlerinin ifâdesi olmuştur. Kalkınmasını istediği bir ülkeyi, pasif bir pazar haline getirmek Batının asıl arzusu olmuştur. Batı, İmparatorluğun batılılaşmasını mutlak surette medenîlik açısından görmemiştir. Her türlü gerilikten de, **Türkleri sorumlu tutmuş,** Avrupa ve Amerika umumî efkârları Türkler aleyhine hazırlanmak yoluna gidilmiştir.

7 — Hürriyetçi gelişmelerin **lâyikliğe doğru yönelmeleri** normal bir sonuç, ıslâhan hareketlerinin müşterek vasfı olmuştur. Devlet fonksiyonlarının birbirinden ve dinî teşkilâtın tesirinden ayrılmaları esası 1868 Şûrayı Devletin açılış nutkunda, Abdülâziz tarafından resmen ve **ilk defa** ilân edilmiştir.

8 — Yukarıdan aşağı ıslâhat hareketlerinin ortaya çıkardıkları olay odur ki, iktidarlar kendi kendilerini frenleyebilmişlerdir. Fakat bu otolimitasyona son vermek te daima yetkileri içinde kalmıştır. Öyle ki, iyilik yapabilen iktidarların kötülük yapmamak için, elleri bağlı kalmamıştır. Kendi teşebbüslerini bizzat ortadan kaldırdıkları gibi, meselâ **Şûrayı Devlet'i, Şûrayı Evvet** haline getirebilmişlerdir. Islâhat hareketlerinin sürekli ve verimli olabilmeleri için, bilhassa halktan gelen **iktidar dışı bir kuvvetin** baskısı gerekmiştir.

9 — *Devletin idareci personeli içinde, padişahın yetkilerini* sınırlamak isteyen (liberal) ve istemeyen (muhafazakâr) iki grup ilk defa Birinci Meşrutiyet devresinin hazırlık safhasında şekillenmiştir. Liberaller daha Batıcı, daha demokrattırlar. Jön Türklerin aşağıdan yukarıya yarattıkları cereyan ilk defa Devlet idarecileri arasında bu suretle yerleşmiştir.

10 — Birinci Meşrutiyet, kuvvetli bir Padişahın Parlâmento üzerindeki menfî tesirini ispat eden bir devre olmuştur. Gene, kendisine yaşayabilmesi, çalışabilmesi için normal yetkiler verilmemiş olan bir siyasî müessesenin (anayasa organının) **bu yetkiler anayasada açıklanmamış, veya menedilmiş olsalar bile,** bunları alma yoluna gideceğini ve aldığını, Birinci Meşrutiyet göstermiştir. Üyelerine kanun teklifi yetkisi dahi tam olarak tanınmamış Meclisi Mebusan, kendisine karşı sorumlu olmayan bir kabineyi istifaya sevketmiş, Padişahtan hesap sormuştur.

11 — İkinci Meşrutiyet Batının fikir ve müesseselerine ardına kadar açık bir kapı olmuştur. Çekingen islâhat adımları, Abdülhamit iktidarının gözünden kaçarak, yeraltı gelişme yollarından geçerek, sanki birdenbire patlak vermiştir. Parlamanter meşrutiyet, anarşik bir siyasî hayat, mânâsı anlaşılmamış çok partili rejim zemini teşkil etmişlerdir. Bu temeller üzerine, fiilî bir tek parti rejimi kuran İttihat ve Terakki, Türkçü - milliyetçi - merkeziyetçi - otarşik (Devletçi), irrendantaya dayanan bir İmparatorluk formülü kurmaya çalışmıştır. Muhalefet ademi merkeziyetçi, Osmanlıcı - liberal ittihadi anasırcı tezleri savunmuştur. Osmanlı tarihinde ilk defa olarak, toplumunun hayatını yaşayan **vatandaş** tipi, bir umumî efkâr, umumî efkârı ortaya çıkarıcı vasıtalar toplum içindeki yerlerini almışlardır. İlk defa olarak, askerî alan dışında, **ikici** ıslâhat metodu kaldırılmaya çalışılmıştır. İkinci Meşrutiyet İmparatorluğun son ve talihsiz ıslâhat hareketi olmuştur.

12 — İkinci Meşrutiyet, bir parti çoğunluğunun, liderlerinin baskısı altında demokratik (o zamanki deyimle meşrutî) müesseseler arkasında Abdülhamit rejimini gölgede bırakacak bir istibdadın kurulabileceğini göstermiştir. Parlâmentoya hâkim, disiplinli bir çoğunluk kanun koyucu olunca, bütün sosyal hayata tahakküm edebilmiştir. Böylece demokratik bir rejim içinde fiilî bir tek parti sistemi kurulmuştur. Meşrutiyet nazarî kalmış, demokrasi bir **şekil,** istibdadı barındıran, özleriyle ilgisi dahi olmayan bir **kalıp** haline gelmiştir. Demokratik denemelerimizin ilk ve korkunç tatbikatı bu olaydır.

13 — İkinci Meşrutiyet ilk defa olarak, siyasî hürriyet ikliminin fikrî bir canlılık doğurduğunu ispat etmiş olan devredir ve fikir hürriyetinin ilk büyük ve verimli mahsulünü de bu devre almıştır.

14 — İmparatorluğun bütün devreleri boyunca, ıslâhat olaylarını destekleyen ve engelleyen fikir hareketlerine rastlanmıştır. Fakat asıl düzenli, cereyan haline gelmiş fikirler İkinci Meşrutiyette görülür. **Garpçılık, İslâmcılık, Türkçülük, Meslekçilik, Sosyalizm** cereyanları İmparatorluğun yıkılışına rağmen, gelişmek ve siyasî hayata tesir etmek imkânını bulmuşlardır. Belki İmparatorluğu düştüğü girdaptan kurtaramamışlardır. Fakat, çok önemli bir fonksiyonları olmuştur. Millî devleti, Türkiye Cumhuriyetini kuracak personelin mânevi gıdası olmuşlardır. Bunlardan bir kısmı, Türkiye Cumhuriyeti içinde, sosyal ve siyasî hayata tesir edici bir rol oynamışlardır ve oynamaktadırlar.

15 — *Görüldüğü gibi, Türklerin siyasî gelişmeleri* **sarsıntılı ve kesintili** olmakla beraber, muayyen bir **süreklilliğe** de sahiptir. Akàmete uğrayan ıslâhat devirleri, birbirlerine için için devam eden ve gelişen unsurlarla bağlıdır. Meselâ Devlet, iktidarını ve fonksiyonlarını dinî baskıdan ve vesâyetten kurtarmak daima gerçekleştirilmek istenen bir ideal olarak kalmıştır. Birinci Meşrutiyet, Nizamı Cedit zihniyetine, beklenen dozda, birşey katamamıştır. Fakat ondan birkaç adım ileri gitmiştir. Bu ilerleyişler inkâr edilemez, yalnız katedilen mesafenin yetersizliği, zamanın gidişine ayak uyduramadığı söylenebilir.

II — Bugünün oluşları ışığında

1 — **«Bugün»**, Müdafaai Hukuk devresiyle başlar, T.B.M.M. Hükûmeti fikir çeşitliliğinin milliyetçi bir gaye içinde birleştiğini göstermiştir. Millî hâkimiyet prensipi, derin ve köklü sonuçlar vermiştir. Halk (millet), hâkimiyetin sahibi ve yeni bir unsur olarak siyasî yerini almıştır. İktidarın kaynağı toplumun dışında değil, içindedir. **Şeriata uygunluk** yerine, **memleketin ruhuna uygun** ka-

nunları yapmak prensipi kabul edilmiştir. Siyasî müesseselerin Batıdan alınması bir zaruret olarak ortaya çıkmıştır.

2 — İmparatorluğun, İcra istibdadına ve kâbusuna karşılık, T.B.M.M. Hükûmeti, meclisin mutlak hâkimiyetini ilân etmiştir. Ve Doğu - Batı sentezini, **ideolojik istiklâl'e** sahip olarak çözmeye savaşmıştır. Türkiye Cumhuriyeti bu yürüyüşün tabiî bir merhalesi olmuştur. İnkılâp hareketinin **yapma** ve taklit olmadığı bu oluş içinden anlaşılabilir.

3 — Bugünün Türkiyesinde, Batı medeniyeti alanına geçiş kesin bir karardır. Bu kararın mihverinde **Atatürk** bulunmaktadır. İnkılâp halka karşı değil, muhafazakâr ve sosyal nizamı dondurucu kuvvetlere karşı bir mücadele olmuştur. Türk Toplumunun muhafazakâr çevrelerin mânevî, fikrî baskı ve vesâyetinden kurtarılması lâyiklik prensipinin gerçekleşmesidir. Hukuk nizamında batılılaşma, resepsiyon hareketleri, muayyen kusurlarına ve beklenen sarsıntılarına rağmen müsait karşılanmıştır.

4 — Batı medeniyeti müşterek medeniyettir. Türkler, evvelâ İslâmdan daha eski bir maziye ve medeniyete sahiptirler. Şu halde, Batı medeniyetini hazmedebilir, toplumlarını Batılı bir seviyeye çıkarabilirler. Batı medeniyetini Hıristiyanlığın eseri sayan, yerli ve yabancı çevrelere karşı bu suretle cephe alınmıştır. Saniyen, Türklerin, batılılaşmakla din ve milliyetlerini kaybetmiyecekleri de ilmî bir kaide olarak meydandadır.

5 — Cumhuriyet rejiminin fikir hayatı içinde, batılılaşmak, üzerinde en fazla durulan meselelerden birisi olmuştur. Yalnız bu yöndeki çalışmalar hiç olmazsa İkinci Meşrutiyette olduğu kadar, belli fikir akımları içinde sistemli araştırmalar olmaktan uzaktır. Cumhuriyetin tek partili, değişik iktidarlı devrelerine göre, inkılâbın övül-

mesi şeklinde ortaya çıkan fikirler, işlenilmiş olan temalar vardır. Fakat bunlar düzenlenmemiştir. Mesele değişik yönleriyle ele alınmış değildir. İlmî incelemeler gayet azdır. Cumhuriyet rejiminde batılılaşma tezleri, Batı medeniyetinin bir bütün ya da muayyen bir kısmının alınması noktalarında toplanmıştır.

6 — **Kısmîciler** şeklî bir birleşme halindedirler. Batı zalimdir. Mâneviyat bakımından ileri değildir. Batı sömürgecidir. **Gelenekçiler**'e göre, Batının «ahlâkıyat ve mâneviyâtına» lüzum yoktur. Aksine, Batıyla temas ahlâkı kaybettirebilir. Dikkatle hareket gerek. Batıdan yalnız teknik alınabilir. O kadar. Sonra, Batı medeniyeti *müşterek bir medeniyet sayılamaz. Batılılaşmak kâfirleşmeye* kadar gidebilir. Batı medeniyeti İslâm medeniyetine nazaran, tamamen değişik şartların mahsulüdür. Yalnız bır noktayı belirtmek gerekir. Gelenekçiler, Meşrutiyetin İslâmcı cereyanının açıklığından, ilmiliğinden mahrumdurlar. Fakat görüşlerini onların çalışmalarına dayamaktadırlar. Bu bakımdan hazır bir zemine sahip olmaktadırlar. **Kadrocular**'ın savundukları bir teze göre de, Türk millî kurtuluş hareketinin dejenere olmuş demokrasi, Faşizm ve Komünizm arasında kendine hâs şartları vardır ve bu şartların mahsülüdür. Batının teknik mirasçısı olmak mümkündür. Gerisi, Türk Devriminin kendi şartları içinde ve kalkınma çağında bulunan milletlere örnek bir tarzda geliştirilmesinden ibârettir. **Kısmî'cilerin** iştirâk halinde bulundukları bir nokta da, Batı medeniyetinin bizzatihi kendi kendisiyle tezat halinde bulunduğu, çökmekte olduğudur. **Kısmî**'ciler, bilhassa dinci görüşleri savunanlar, belli bir doktrine dayandıkları için, meseleyi başından sonuna kadar incelemek imkânına kavuşmuşlardır. Bu bakımdan açıklamaları bir bütün hüviyeti arzedebilir.

7 — **Bütüncüler,** tezleri Devrimin açıklanmasına daha

uygun düştüğü için fikirlerini daha kolaylıkla açıklamak imkânını bulmuşlardır. Savundukları fikirler şu ana noktalar üzerinde toplanmaktadır.

a) Batılılaşmak bir lüks değil, bir hayat prensibidir. Türkiyenin gelişmesi için biricik yol batılılaşmaktır.

b) Muasır (çağdaş) medeniyet karşısında kaçılmaz.

c) Batı medeniyeti sadece hıristiyanlığın eseri değildir.

e) Batı medeniyeti tehlikeli olabilir, fakat biz gene yaratıcılık prensipini onun unsurlarında, ilmî zihniyetinde ve hürriyet ikliminde bulacağız.

f) Batıdan yüzde yüz almaya mecbur olduğumuz unsurlar, siyasî müesseseler vardır ki, bunlar Doğu medeniyetinde sadece ahlâkî prensipler halinde kalmış, müesseseleşememiştir.

g) Batı medeniyeti ile karşılaştığımız zaman dinimizi, ahlâkımızı kaybetme tehliesi yoktur. Zira ortaya bir sentez çıkacaktır.

h) Batı medeniyeti esaslarını muhafazakâr bir kitleye karşı savunmak, onu zorla yerleştirmek, halka karşı bir gidiş değildir. Geri, yerli hareketlerle ve çevrelerle mücadeledir.

Bütüncüler, batılılaşmanın gerçekleşme metodu üzerinde daha bazı noktalarda ayrılıklara sahiptirler. Fakat bu noktalar özetlediğimiz noktara tesir edecek kadar önemli değildir. Şu kadar var ki, **Bütüncüler** özetlemeye çalıştığımız noktaları, bir arada incelemiş değillerdir, Bazı ilmî etüdlerin yanısıra, birçok yazılar bir övme edebiyatından ileri gidememiştir. Bu suretle, **Bütüncülerin** açıklamaları, tamlık arzetmediği için **kısmî kalmıştır.**

8 — **Bütüncü** olsun, **Kısmîci** olsun, her iki cephe de belli bir tenkit noktası üzerinde durmuşlardır: Aydınların sorumluluğu ve Türkiyenin fikir hayatındaki anarşi.

9 — Üzerinde en fazla durulması gereken şüphesiz

sentezci fikirdir. Tecrübî psikolojinin ortaya koymuş olduğu bu kanuna göre, iki kültür (ya da medeniyet) karşılaşınca, kültür alanını değiştirmeye zorunlu millet ahlâkını, mâneviyatını, dinini, milliyetini, kaybetmemektedir. Ortaya iki medeniyet karşılaşmasından doğan bir sentez çıkmaktadır. Şu halde **«Din, mukaddesat elden gidiyor!»** feryadı ilmen ispat edilemez. Kültürler karşılaşmasından her iki taraf birbirinden birşeyler alacak, kendinden birşeyler bırakacaktır. Türkiye de bu evrensel ve ilmî kanun dışında kalamaz. Batı medeniyeti ile karşılaşmadan kaybolan şeylerimiz varsa, bunlar çoğu zaman din le ilgisi olmayan, belli bir sosyal hayatın doğurduğu müesseseler, olabilir. Hayat şartları değişince, bunların da ortadan kalkacağından şüphe yoktur. Aslında bunlar liberal bir din sayılan İslâm dinini donduran, gelişmekten alıkoyan, **İçtihat Kapısını kapamış** olan müesseselerdir. Bu sebeple **geridirler.** Kanun koyucunun bu alanda, yeni müesseselerin yerleşmesinde rolü azımsanamaz, Fakat bunun yanında uzun vâdeli tedbirler almak gerekir. Şapka giymekle «din elden gitti!» diyenler, gidenin **din** değil de **taassup** olduğunu görmektedirler. Birgün belki de tamamen yok olacağı endişesine kapılmaktadırlar. Taassubun zayıflaması neticesinde, hurafeci çevrelerin toplum üzerindeki vesâyeti de, bunlara dayanarak siyasî iktidarın kullanılması politikası da çok zayıflayacaktır.

10 — Türk - Batı sentezinin yapılması, batılılaşma dâvâsının hâlen en isabetli ve ilmî izahı sayılabilir. Mesele, hangi unsurların hangi metotla seçilip âhenkli, muvazeneli, birbirini inkâr etmeyen bir kaynaşma ameliyesini **gerçekleştireceğidir. Çeşitli fikir,** sanat ve ilim kollarının **mensupları sentezin unsurları hakkında,** isabetli **araştırmalar yapmamışlar, tatminkâr** cevaplar vereme**mişlerdir. Fikirler, en ilmî olduklarını iddia** edenler dahi, «abstre»

(mücerret) kalmıştır. Hele, bizden nelerin bırakılıp nelerin saklanacağı hususunda, âdeta israrlı bir sükût vardır. Sadece sentezden bahsediyor. üzerine eğilip özelliklerini tayin zahmetine katlanmıyoruz. Sentez fikri, sosyal hayatımıza Batılı bir görüşün tatbiki örneğidir. Fakat bu Batı prensiplerinden kendi sonuçlarımızı çıkaracak bir çalışma, fikir hayatımızın **en millî**, en yaratıcı çalışması olacaktır. Bu çalışma henüz yapılmış değildir.

11 — Sentez kim tarafından yapılacaktır? Türkiyede bu işi ya **iktidar** (Hükûmet = Millet = Meclis çoğunluğu = Parti grupu = liderler) ya da bir **mütehassıslar** kadrosu yapabilir. Her iki halde de, sentezi gerçekleştirmekle, bir **azınlık** ödevli olacaktır. Öyleyse bu hareketler gene **yukarıdan aşağı** bir yön takip edecektir. Tarihimizdeki tecrübelerden de faydalanarak, bugün tamamen değişik bir muhitte cereyan edecek olan bu hareketler, ortaya sayısız problemler çıkaracaklardır. Bu gibi hareketlerde, ıslâhatçıların kültür dereceleri, şahsiyetleri, tâbi oldukları tesirler ve kuvvetler büyük rol oynayacaktır .

12 — Batılılaşmanın bir hükûmet programı olarak gerçekleştirilmesi düşünülsün. Bilhassa 1945 ten itibaren iktidarların oy toplama, çoğunluğu sağlama olayı ile icraatlarını bağdaştırma yoluna gitmeleri, din propagandasına iltifat etmeleri dolayısıyla vardıkları sonuçlar, Cumhuriyetin 36. yıl dönümünde devrim prensipleriyle zıt olayların nasıl ortaya çıkacağını açıkça göstermiştir. Devrimin temel prensipi sayılan lâyiklik tehlikeye girince Türklerin modern bir toplum ve devlet olmaları ve bu yönde gelişmeleri de tehlikeye girecektir. Türkiyede din propagandasına hemen hemen bütün iktidarlar iltifat etmişlerdir. Bunun doğuracağı iki tehlikeli sonuç olabilir. Oy toplamak için bu yola başvuran bir iktidar dinî çevrelerin kendi politikasına tâbi olmasını ister. Onlara tâviz vermekte tereddüt göstermez. Fakat bu tedbir ikti-

dara oy sağladığı halde, ona karşı gelecektir. İktidar verdiği tâvizler neticesi, ister istemez bu çevrelerin isteklerine uygun bir hareket hattı takip edecektir. İktidarı muhafaza yani yeniden çoğunluğu sağlamak endişesiyle alacağı tedbirler, bu yöndeki gidişi daha da hızlandıracaktır. Türk Devrimi, Türkler için zarurî bir hareket tarzı olmuştur. Bir yaşama prensipi olmuştur. Devrim sadece dış baskılara karşı değil, bütün sosyal hayatı istilâ etmiş olan hurafeci zihniyetle de mücadele edilerek yapılmıştır. Türk kiyede iktidarlar, inkılâb istikâmetinden ayrılmak istemiyorlarsa, dinî hislerin istismarına iltifat etmemelidirler. Bâtıl nazariyetleri, çıkmaz bir hayat şeklinin savunucusu çevreleri desteklememekle ödevlidirler. Hurafelerle, ve hurafeler içinde yaşayan bir kitle ile demokratik bir rejimin kurulmasına ihtimal verilemez. Türkiye kendi içinde, bu tedbirleri almadıkça dış iktisadî yardımların bunu sağlayacakları ümit edilemez. 1950 den beri iktidarın dinî propagandalardan faydalanmaları olayı, batılılaşma sentezinin bu çeşit siyasî iktidarlar tarafından, isabetli ve ilmî bir şekilde yapılamayacağını göstermiştir.

13 — Sentezin «birinci sınıf» ilim adamlarından mürekkep bir kadro tarafından yapılması tezi, ilk nazarda isabetli görünmekteyse de, siyasî şartlar gözönünde bulundurulduğu takdirde gerçekleşme şansı çok zayıf kalmaktadır. Bir kere, bu kadronun hangi şartlar içinde yetişeceğini düşünmek gerek. Sonra, kadronun yetişip işe başladığını kabul etsek bile, bu kadronun Türkiyenin bütün sosyal (Sosyal'i Siyasî'den ayırmak imkânsızlığı da gözönünde bulundurulsun) hayatının nâzımı mevkiine gelmesi icap edecektir. Her şeyden evvel, bu mütehassıs ekibin, sosyal hayatta köklü değişiklikler yapabilmesi için hürriyetçi müsamahası bol, umumî, yani demokratik bir iklim içinde çalışması lâzımdır. Mütehassıs ekip, umumî

efkârı açıklayıcı vasıtaların iyi işlemediği bir rejim içinde çalışamaz. Zira evvelâ yetişemez. Sonra da, umumî efkâra tesir edemez. Daha sonra da umumî efkârdan cevap alamaz. Tekrar etmek gerekirse, Türkiyede iktidarlar, 1945 ten sonra icraat ve plânlamaların da ilim ve ihtisastan ziyade, oy çoğunluğunun çektiği tarafa meyletmişlerdir. Türkiyedeki iktidarların bir özelliği de şudur: Yarım yüzyıldan beri, hepsi de Meclislere, bu yoldan memleketin umumî hayatına hâkim ezici çoğunluklar olmuşlardır. Meclis çoğunlukları (aynı zamanda azınlık oldukları hatırlanmalıdır) fert ve toplum hayatına daimî surette müdahale etmişlerdir (2).

Siyasî iktidar ile sosyal hayatın münasebetleri, islâhat hareketlerinin yerleşmesinde ve başarısında büyük rol oynamıştır.

14 — Türkiyemizde, iktidar - ihtisas kadrolarının, siyaset ile ilmin birlikte çalışmaları gerekmektedir. Sosyolojik ve psikolojik incelemelerin sonuçlarını Siyaset İlmi (Political Science - Science Politique) açısından tamamlamak gerekir. Bir kere **iktidarın ilmîleşmesi** lâzımdır. Bir çok memleketlerde görülen Plânlama Komisyonları gibi organlar iktidar mekanizması içinde yer almalıdırlar. İkinci bir tedbir olarak mütehassıs ekiplerin yetiştirilmesi düşünülebilir. Üçüncü bir tedbir de, eğitim ve öğretim sistemlerinin canlı, verimli ve demokratik bir rejimin aktif vatandaşını yetiştirecek şekilde tanzimi olabilir. Fakat uzun vâdeli, ekonomik, sosyal, programların yanısıra, iktidarların ezici Meclis çoğunlukları olmaktan çıkarıl-

---

(2) — **Tarık Z. Tunaya: Türkiye Tarihinde İktidarlar** (Zikredilmiştir).

ması tedbirleri aranmalıdır. Bunun için de, seçim sisteminin değiştirilmesi en âcil ve radikal tedbir sayılabilir. Bu iş bir Anayasa yapmak kadar önemlidir.

15 — Türkiyede, mütehassıs ekiplerin yetişmesi için geçecek zaman zarfında, küçülen bir dünyanın şartlarına uyularak yabancı mütehassıslardan faydalanmak yoluna gitmek zaruridir. İktidarların kitaplık ve dosyalarında, şehircilikten ekonomik plânlamalara kadar, birçok raporun mevcut olduğuna şüphe yoktur. İktidarlar ilim ve ihtisasla daima temas etmişlerdir. Önemli mesele, siyasî iktidarın memleket kalkınmasındaki müdahalesini düzenlemektir. Tarihî tecrübelerimiz göstermiştir ki, siyasî iktidarlar ne kadar kurtarıcı, vaadkâr da olsalar, kendilerini bağlayacak sağlam bir hukuk nizamının kurulamaması halinde, yukarıdan aşağı yaptıkları hareketler kesintili, teminatsız kalmaktadır. Türkiye tarihinde iktidarların incelenmesinden edindiğimiz sonuçlara göre iktidarlar **kurtarıcı** olarak gelmiş, **müstebit ilân edilerek** gitmişlerdir (3). 27 Mayıs hareketi bunun en son bir delilidir. Hukuk düzeninde, Anayasa mekanizmasında iktidar değişimlerine normal süreklilik sağlayacak tedbirlerin alınması bugün için bir zarurettir.

16 Türkiyenin ıslâhat hareketlerinin gâyesi, hürriyetçi bir hukuk nizamının kurulması ve bu çerçeve içinde modern bir toplum olma yoluna gidilmesidir. Gerek ihtisasa riayet eden bir iktidar, gerekse memleketin sosyal hayatına hâkim olacak mütehassıs personel, her iki halde de her iki azınlık, demokratik bir nizamın kurulması için yeter bir garanti sayılamaz. Sovyet Rusyada, Hit-

(3) — **Tarık Z. Tunaya: Türkiyede Siyasî Partiler** (Zikredilmiştir), s. 749-758.

ler Almanyasında, daha önce Mussolini İtalyasında bu kadrolar, muazzam sanayi gelişmelerinin yapıcıları olmuşlardır. Fakat hürriyetçi bir rejimin kurucuları olmamışlardır. Türkiyede Türk - Batı sentezini gerçekleştirmek bakımından iktidarların ve aydınların önemli role sahip oldukları muhakkaktır. Bu hakkı bir zümreye inhisar ettirmemek lâzımdır. İktidar çevresi, muhalefet, aydınlar umumî efkâra tesir eden kuvvetler, muayyen bir nispet dahilinde yüksek tahsil gençliği yol göstericilik yetkisine sahip sayılabilir. **Fakat bunlar içinde en kuvvetlisi, bir asırlık** siyasî tarih oluşlarımızın ispat ettikleri gibi, iktidar çevresidir. İktidar - İhtisas işbirliği demokrasi için kâfi bir sebep teşkil etmez, Demokrasi ne ihtisasla, ne de sadece öğretim ve eğitimin yayılmasıyla gelebilir. Bunları müessir kılacak, hürriyet zevkini verecek bir hukuk nizâmının faydası aslâ unutulmamalıdır. Bu durum hatırlandığı takdirde, Türk İnkılâbının demokrasiye yönelişi **basit bir taklit ameliyesinden** çok farklı olduğu bir kere daha anlaşılır.

17 -- Sentezci görüş, mecburî bir kültür değişmesini kabul etmektedir. Batılı ve doğulu unsurların transferi bir azınlığa havale edilmektedir. Şu halde sentezde bir iradîlik unsuru mevcuttur. Bu görüş hukuk nizamına uygulanırsa orada da bir sentez olacaktır ve bu suretle bir resepsiyon ameliyesi ortaya çıkabilecektir. Kanun koyucunun da, sentezdeki rolü, muayyen bir nispet dahilinde topluma tesiri hesaba katılıyor demektir. Kaldı ki, kanun koyucu bu ameliyeyi yaparken Batılı unsurların ortaya çıkaracağı yeni hayat münasebetlerini de topluma mal edecektir. Bu takdirde hukuk nizamının gaîliği (geleceği

koruyuculuğu) de göz önünde tutulursa, yeni prensip ve müesseselerin ithali lüzumu belirecektir. Yeter ki, bu faaliyet ilmî bir kontrola ve araştırmaya tâbi tutulsun. Şu halde, iradelerimizin dışında, istesek te istemesek de değiştiremiyeceğimiz bazı unsurların da var olduğunu kabul ediyoruz demektir. Bu unsurlar Doğulu da (Türk - İslâm), Batılı da olabilir. Sosyal tetkikçiler bu unsurların neler olduğunu araştırmakla ödevlidirler. Aksi takdirde siyasî tetkikçilerin yolları üzerinde gezinip, siyasî tarih incelemelerinden öteye gidemeyeceklerdir. Ve Tanzimatçı metodun bir adım ötesine dahi geçemeyeceklerdir.

18 — Batılılaşma sentezi, Türklerin yapmaya dâvet edildikleri ilk sentez olmamak lâzım gelir. Tarih devreleri arasında bağlantılar kurmak isteyenlerin, şimdiye kadar yapılmış sentezleri incelemeleri gerekirdi. Türklerin evvelâ **Türk - İslâm** sonra da mirasçısı olduğumuz **Türk - İslâm - Osmanlı** sentezlerini yapmış olmaları gerekir. Batı karşısına ikinci sentezden sonra çıkılmaktadır. Şu halde, biz İslâmcılık ve Osmanlılık karşısında birçok unsurları atmışız, onlardan birçok şeyler de almışız. Kavimler ve medeniyetler kavşağında yaşamış ve yerleşmiş bir millet sıfatıyla, yeni bir sentez karşısında duyulan endişenin, ilmî karakterinden gayrısı sadece bir maziye sığınmayı ifade eder. Yerli, geri ve hissî bir görüş sayılabilir. Kaldıki ki, bugün Üçüncü Selim'den beri saplanmış olduğumuz aşağılık duygusuna da sahip olmamamız gerekir.

19 — Batı medeniyetinin bir bütün olarak kabul edilmesi gerektiği de, bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Evvelâ Batı, Türklerin sosyal ve millî vasıflarını ortadan kaldıramaz. Fikirler, inançlar ve bunları sürekli kılan mü-

esseseler, taş tahta üzerine yazılıp sılınıveren şeyler değildir. Bunlar en radikal ihtilâllere rağmen devam edebilmektedirler. Mâziden kalan şeyler, aktüel bir değere sahip olarak yaşayabilmektedirler. Bunlar ne birden düzeltilebilir. Ne de birden bırakılabilir. Ancak muayyen bir süreklilik içinde degişmeleri mümkündür. Bir mesele daha var. Sadece tekniğin alınması Batı kafasına sahip olmaya kâfi gelmediğine göre, yaratıcı olabilmek için Batı medeniyetinin esas unsurlarını, prensiplerini, ilmî zihniyetini almak gerektiğine göre, Batı topyekûn alınıyor değil midır? Batı medeniyetinin esas prensipi, en değişik ve politik doktrinlere dayanan rejimlerde bile aynı sonuçları vermektedir. Muhafaza edilen millî ve mahallî vasıflar muayyen değişmeleri önliyemedikleri için, Batının esas unsurları bir toplumun hayat şekilleri üzerinde derin denilebilecek tesirlere sahiptirler. Şu halde meselenin konuş tarzı değiştirilmelidir. Esas olan Batıyı kısmen almak değil, kendinden kısmen vermektir. Yalnız, insan iradelerinin bu değişmelere ne dereceye kadar hâkim olacaklarını kestirmek zordur. Bir medeniyetin esas prensipini almak onun ruhunu almaktır. Ruh ile bütünlük arasında her halde bir benzerlik vardır.

20 — Türk Devrimi denilen fikir ve hareketler bütününün, batılılaşma yönünden rolünü ve hissesini tayin zamanı gelmiştir. Herşeyden önce, ilk yılların yıkıcı ve reaksiyon devresi unutulmamalıdır. Bu Devrenin tansiyonu Devrim hareketinin, her devrim hareketinin, tabiî bir unsurudur. Aslolan nereye kadar gidileceğinin, nerede durulacağının tâyinidir. Bu da büyük bir zorluktur, hem de bir zaman meselesidir. Türk İnkılâbı Osmanlı İmparatorluğunun çekingen, kararsız, verimsiz hareket ve metotlarına karşı bir isyandı. Fevkalâde canlı ve heyecanlı bir devre olan İkinci Meşrutiyet dahi, unutulmanın, unut-

turmanın ve Osmanlı İmparatorluğunun hatalarına düşmemek cehdinin kurbanı olmuştur.

21 — Devrimlerin, çoğu zaman kendilerine zarar veren bir özelliği vardır. Bilhassa Fransız İhtilâlinde görüldüğü gibi devrimler, bir çeşit **klâsik zihniyete** vücut vermektedirler. Kutsal ilân edilen bir prensip koymakta, bundan aklî sonuçlar çıkarmaya savaşmaktadırlar. Devrim hareketlerinin bütün fikir, sanat hayatı bu akıl ameliyesinin istilâsına uğramaktadır. Eskinin hareketsizliğine, donukluğuna karşı bir ayaklanma olan devrim, zamanla kendi ideolojisinin fildişi kulesine kapanmakta, sosyal hayatın akışını takip edememektedir. Türk inkılâbının «millî hâkimiyet, muasır medeniyet seviyesine yükselme» prensiplerinden bu tarz sonuçlar çıkarılmıştır. **Saltanatın ilgası kararı** millî hâkimiyet prensipinin tabiî bir sonucu olarak kabul edilmiştir. **Şapka kanunu, Türk harfleri kanunu, Tevhidi tedrisat kanunu,** ve benzerleri bu tarz bir ameliyeye dayandırılmıştır. Bu proje genişletildiği takdirde, bir devrim dogmatizminin doğması, devrim prensiplerinin dondurulması, muhafazakâr bir davranışın toplumun sevk ve idaresine hâkim olması mümkündür. Neticede, realiteden ayrılmış, aklî, mücerret esaslara dayanan müesseselerin kurulması beklenebilir. Bu bir mahzurdur. Şu halde, zamanın akışını hesaplayarak, yeni şartlar ve icaplar yönünden, inkılâp prensiplerinin yorumlanması, tamamlanması gerekir. Bugün 1920 nin 40 yıl uzağındayız. Batı anlamında bir medenî toplumun ne gibi vasıflara sahip olması gerekiyorsa, Türk Devriminin ideolojisi bunların kabulüne müsaittir. Türk Devriminin prensiplerini, lâyik, demokratik ve sosyal bir toplum ve Devlet olmaya gidiş olarak yorumlamak, onun mahiyetine uygundur

22 — Türk Devriminin, dikkate değer özelliklerinden birisi, hareket noktasının **kollektif** (mâşeri) ve **millî** olmasıdır. Türk Devrimi, Türklerin millet olma, millî şah-

siyetlerini ve bağımsızlıklarını tanıtma, İmparatorluk içinde saplandıkları aşağılık duygusundan kurtulma çabalarının mahsulüdür. Bu hareket yapılırken, **«fert susmuş, millet konuşmuştur».** Millî Hâkimiyet prensiplerinin safha safha gerçekleştirilmesi (Müdafaai Hukuk - T.B.M.M. Hükûmeti - 1921 Anayasası - Saltanatın ilgası - Cumhuriyetin ilânı - Hilâfetin ilgası - Lâyiklik esasının yerleştirilmesi) sonucu olarak millî birlik kurulmuş, şahsî (ve sultanî) iktidar millîleştirilmiş, toplum dışından doğma hüviyetini kaybetmiştir. Bu oluşlar, **ferdî plânda değil, millî plânda,** cereyan etmiştir. Böylece, fert olarak Türk - ün yaşayabileceği ve gelişeceği çevre (bağımsız bir ülke) hazırlamak yoluna gidilmiştir. Ferdî plânda, «insan unsuru» ile meşgul olma, demokratik bakımdan ancak bugün ön plândadır. Ve bugünün sosyal ve siyasî programı olmak lâzım gelir. Bu porgramı gerçekleştirmek, batılılaşma meselesinin bir veçhesi olarak, Devrimi devam ettiren neslin ödevi olacaktır. Ferdin eğitimi, ilmî zihniyetle teçhizi, onu sosyal bir güven içinde hürriyetin zevkine varmış, hürriyeti bırakmayacek ve geliştirecek bir seviyeye yükseltmek, millî birliği parçalayıcı tehlikelerden kurtarmak devri başlamıştır. Batılılaşma dâvası, geleceğe ait meseleleriyle, bugün böyle bir açıdan görülmektedir.

23 — Türk Devrimiyle, gerçekleştirilmiş olan yeniliklerin, Türklerin birbuçuk yüzyıllık arayışlarıyla bağlantısı inkâr edilemez. Bu etüt bu bağlantıyı tesbit gayesini gütmüştür. Yalnız, bugün Türkiye, Osmanlı İmparatorluğunda özlenilen hareketleri devam ettirmekle ödevli değildir. Fert ve millet olarak uzun gelişmemizi sürdürürken, **yeni bir Devlet ve toplum olmanın gerektirdiği şartları yerine getirmeye mecburuz.** Bu bakımdan, Türk devrimcilerine, Tanzimat ricâline tevcih edilmiş olan tenkitleri yapamayız. Devrimleri, 1959 un şartlarına göre tenki-

de kalkışırsak, Koca Reşit Paşa'nın 1839 da okuduğu Fermanla niçin tek dereceli seçimi de ilân etmediğini soruşturabiliriz. 1920 de, hattâ 1926 da hangi incelemeler hangi vasıtalarla yapılabilirdi? Devrimciler, modern bir görüşü yaşatma imkânlarıyla teçhiz etmek istedikleri bir muhiti hazırlamakta zaaf göstermişlerse, ancak bu bakımdan en ağır tenkitlere hedef olmalıdırlar, sorumlu tutulmalıdırlar. Tarihte devrimler, ihtilâller var mıdır, yok mudur? Bu hareketler sâkin, durulmuş bir rejimden beklenen herşeyi başarmışlar mıdır? Başarabilirler mi?

23 — Türkiyenin çağdaş bir toplum ve Devlet kurma yolundaki çalışmalarının mihveri **batılılaşma** olayıdır. Batılılaşma bir sentezden başka bir şey olamaz. Türk Devrimi ve sentez imkânını reddetmemiştir. Batı - Doğu arasında, ideolojik bağımsızlıklarıyla bir devletin kuruluşunu mümkün kılanlar, böyle bir sentezi reddedemezdiler. Yalnız, bugün bu sentezin yapıldığı sosyal alanda herşeyin güllük gülüstanlık olduğunu söylemek ilmî gerçeklere aykırı gitmek olur. Yapılanların yanlışlarını bulmak, İlmi dinlememiş olduklarını söylemek mümkündür ve kolaydır da... Zira hiçbir devrimci ilâh değildir. Devrimin başlangıç devresinde, toplum meselelerine ilmî bir hüviyet vermek isteyenler, ecnebî mütehassıs çağırmaktan, Avrupaya talebe göndermekten başka ne yapabilirlerdi? Fakat bugün, bilginlerimizin, yazarlarımızın, fikir çevrelerimizin vardıkları merhalelere bakalım. Meselâ, sentez fikrini savunanlar, hâlâ onun unsurlarını, gerçekleşme metodunu tayin etmiş sayılamazlar. Böyle bir çalışma, mücerret fikirlerin, kısmî çalışmaların mahsulü olamaz. Sentezin batılı unsurlarını tayinde bu kadar mahir olan bizler, millî ve mahallî cephelerini de aynı bilgiyle, aynı anlayışla incelemek mecburiyetindeyiz. Bu çalışmayı yapmadan, batılılaşmanın neresinde olduğumuzu sormaya hak

kazanamayız. Biz o cevabı buluncaya kadar, toplum yerinde mi saymalıdır? Hayatın akışı durmalı mıdır? Siyâsî gelişmelerde vazifesini yapmayan vatandaşın, her şeyi Devletten beklediği için, başarısızlıklardan baştakileri sorumlu tutması gibi, bu memleketin aydınları batılılaşamadığımız için de siyasetçileri mi, yoksa kendilerini mi itham edeceklerdir?

24 — Sosyal dertlerimizin büyük bir kısmı içinde bulunduğumuz intikal devresinin özelliklerinden, yani sarsıntılarından gelmektedir. Bir buçuk yüzyıldır mecburı bir kültür değişmesine tâbi tutulan toplumumuzun hâlâ «oturmamış» tarafları vardır. Devremizin talihsizliği, İkinci Meşrutiyet gibi, **daha iyi bir Türkiyeye götürücü** bir geçit olmasından gelmektedir. Her hazırlık, her intikal devresi gibi, eserini verecek, onu kendisi göremiyecektir. Her zamandan fazla bugün, İmparatorluğun erişemediği serbest bir ülke şartları içinde, aydın bir çevrenin yöneltici gayretlerine ihtiyaç duyulacaktır. İhtisas ve tekniğin bu derece ilerlediği bir çağda demokrasi, her zamandan fazla, bir aydınlar rejimi olmuştur. **Batılılaşmak Türkiye için bir yaşama prensipidir. Batılı prensip ve müesseselerin, rasyonel bir şekilde alınışı Türkiyeyi Türklerin vatanı olmaktan çıkarmayacaktır.**

III — Dünya olaylarının ışığında

1 — Türkiyenin Batılı bir toplum ve devlet olma yolundaki hamleleri yalnız bu memleket için değil, bizatihi Batı için, az gelişmiş, iktisaden geri kalmış, millî devrim hareketlerine girişmiş (ya da girişecek) devletler, milletler ve kitleler bakımından hayatî değere sahiptir. Türk tecrübesine liderlik ve önderlik vasıfları bu durumu dolayısıyla tanınabilir. İnkılâp yapan veya yapmak isteyen

milletler araştırıcı, daha doğrusu araştırmaya mecbur milletlerdir. Onlar Batıdan da, Doğudan da neler alınabileceğini düşünmektedirler. 1920 de Türkler Doğu ile Batı arasında nasıl bir hareket hattı takip ettilerse Asya milletleri, daha sonra Afrikalılar anahat bakımından aynı davranışa sahip olacaklardır. Olmaktadırlar (4).

2 — Batının «gelişmemiş», «iktisaden geri kalmış» olarak sınıflandırdığı memleketler, muayyen bir baskı sisteminden kurtuluşu bir ihtilâl ile gerçekleştirmek zorunda kalmaktadırlar. İhtilâllerin hemen hepsi askerî mahiyettedir. Yeni liderler Batı ile Doğu arasında karar vermek durumundadırlar. Batıdan ne alınabilir? Sovyet bloku neler vermek isteğindedir? Bu sorular ihtilâlin son bulmasından önce sorulabilmektedir. Batı kendilerine düşman olarak görünmektedir. Batı kendilerine karşı Programsızdır. Bati kendilerini medenî görmemektedir. Buna karşılık, Sovyet Rusya milliyetçi hareketlerin destekleyicisi olarak, bu kitlelere 1918 den beri hazırlamakta olduğu plânı, zamanın değişikliklerine göre âyarlayarak, tatbika devam etmektedir. Bu memleketlerin sosyal yapılarına giydirilmek üzere hazır ve yeknesak ideolojik elbise teklif etmektedir (5). Kalkınmak isteyen, millî kurtuluş hareketlerine girişen kitleler bu iki ateş arasında kalmaktadırlar. 1920 yılında değiliz, zamanın şartları mücadele şekillerini muhakkak ki değiştirecektir. Fakat ana fikir

---

(4) — Iraktaki ihtilâlin ilk günlerinde **General Kasım** iki blok arasındaki durumunu şöyle ifâde etmiştir. «Irak ne Batılıların ne de Sovyetlerin peyki olmak arzusundadır.» (**Vatan** 28 Temmuz 1958, s. 5). Câmiyülezher Rektörü «dinsizlik ve yıkıcı fikir kaynağı» komünizm'e Cihad ilân ettiğini bildirmiştir. Bir Irak gazetesi de **Nâsır'a** Doğu'ya karşı aldığı bu cephe üzerine «Amerikan kapitalizminin uşağı olarak tarif etmiştir. (**Le Monde**, 27 Mart 1959).

(5) — **Clovis Maksoud: The Future of Arab Politics** (**The Listener**, September 1, 1955, s. 321).

aynı kalacaktır. Batı, Sovyet blokunun ihtilâlcilere derhal elini uzatmasından sonra harekete geçmekte, iktisadî yardım teklifinde bulunmaktadır. Bütün mesele, Doğunun plânlı hareketine karşılık, Batının plânsızlığı, aktif bir politikaya sahip olmayışı veya Batılı devletlerin görüşlerindeki ayrılıklardır.

3 — Batı'nın medeniyeti icabı rasyonel bir görüşü olmalıdır. Doğu memleketleri (Afrikalılar da aynı durumdadır) Batıya iki değişik açıdan bakmaktadırlar. **Aydınlara göre,** Batı, memleketlerinin bağımsızlığına düşman da olsa, üstün bir medeniyetin sahibidir. Ona karşı savaşılsa bile, icabında taklit edilmesi gerekir. **Halk kitlesine göre,** Batı - bilhassa müslüman memleketlerde - kâfirdir, sömürgecidir, «emperyalisttir», yani Düşmandır. Batıya karşı savaştıktan ve savaşı kazandıktan sonra, halk kitlesini batılılaşmaya dâvet etmek çelişikliğe düşmektir.

Zorluk ta zaten burada başlamakta, aydınların ağır ödevi bu safha da ortaya çıkmaktadır. Türkler göstermişlerdir ki, **bir devrim sırf yabancı boyunduruğundan kurtulmak için yapılmaz.** İstiklâl Savaşı bitmeden, ilerde takip edilecek sosyal, siyasî, iktisadî politikanın ana hatlarını çizmek millî bir zarurettir.

4 — Bu milletler niçin kurtuluş hareketine geçerler?

Muayyen bir sosyal seviyeye, iktisadî refaha ve siyasî emniyete ulaşmak için. «Muayyen» olan seviye genel olarak, **Batı seviyesidir.** Bu milletlerde Batı dünyasında, «common man» in son yüzyıllarda, istihsal ve sosyal organizasyon metotlarındaki inkılâplar sonucu, elde ettiği imkânlara kavuşmak istemektedirler. Hürriyet içinde haysiyetlerinin ve şahsiyetlerinin korunmasını ve geliştirilmesini isterler. Batılılaşmak budur. Bütün bu çaba, gittikçe küçülen bir dünyada, medenî âlemin geri kalmış ülkeler üzerindeki tesirinden, vesâyet altından kurtulmak isteyen insanların kendilerini idare etmek gayretinden baş-

ka birşey değildir (6).

5 — Kıtalara yayılmış olan bu kitleler, kollektif varlıklarını duydukları gün böyle bir değişme hareketine geçmektedirler. İstedikleri, evvelâ kendilerine artık yakıştıramadıkları bir rejimden kurtulmak, dar gelen elbiselerini değiştirmektir. Bu «İstiklâl Savaşı» dır. Savaşın bitiminden itibaren realist, rasyonel bir sosyal plânın uygulanabilmesini sağlayabilirlerse, doğum buhranlarına rağmen gelişmelerine devam edebilirler.

6 — Sosyal ilimlerin, müspet ilimler gibi tecrübîleştiği, siyasî olayların lâboratuar tahliline tâbi tutulduğu Batıda, bir mesele görmemezlikten gelinmektedir: **Milliyetçilik hareketleri ve sonuçları.** Bu cereyanların, bilhassa sosyalizm karşısında zayıfladıkları ileri sürülmüştür. Türk Hareketi, XIX. Yüzyılı kaplamış olan millî ihtilâllerin son halkası olarak tavsif edilmişti. 1920 den bugüne kadar millî hareketlerin hâlâ birçok ihtilâli beslediği görülmüştür. Görülmektedir ve görüleceğe de benzemektedir. *Millî ihtilâller ergeç muvaffak olmaktadırlar. Öyleyse, henüz gelişmemiş memleketlerde bu cereyanların* ve doğuracakları sonuçların hesaba katılması gerekir.

7 — *İhtilâlci kuvvetleri küçümsememek, istiklâl hakkının tabiîliğini* kabul etmek lâzımdır. Gelecekte ortaya *çıkabilecek hareketleri bugünden* hesaplamak lâzımdır. Batı medeniyetinin devamı bu realist plânlamalara bağlıdır. Bu satırların yazıldığı tarihte, Asya ve Afrika olaylarına bakalım. Millî şahsiyetlerinin seslerini duyurmak

---

(6) — **Eugene Staley: The Future of Underdeveloped Countries:** (Zikredilmiştir, s. 1,5). Ayrıca, **General Kasım'ın** 25 Temmuz 1958 tarihli beyanatında şu cümleler vardır: «Bizim yaptığımız ihtilâl hiçbir memlekete karşı tevcih edilmiş değildir. Biz, sadece Irak'ın zenginliklerini sömüren, mütefessih bir zümreye karşı ayaklandık ve onu devirdik». (**Vatan**, 26 Temmuz 1958, s. 5).

isteyen liderlerin ihtarlarıyla karşılaşacağız. Asya, çeşitli milliyetçilik cereyanlarını, istiklâl isteklerini, ihtilâl tohumlarını barındıkmaktadır. Irak ihtilâlinin ilk günlerinde Asya milliyetçiliğinin batı tarafından tanınması istenmiştir (7). Arap milliyetçiliği hızla gelişirken, Uzak Doğudan aynı tonda bir ses işitilmiştir. Endonezya Başkanı **Sokarno**, siyasî bir demece bütün bir doktrini sığdırmıştır. **«Asya milliyetçiliği antikomünizm ile komünizm arasında üçüncü bir kuvvettir»** (8). Demeç, istiklâl olayının ne kadar sarî, tabiî ve önüne geçilmez olduğunu belirtmek bakımından önemlidir. Doğu uyanmıştır, Afrika da uyanmıştır. Mısır, Sudan, Tunus, Cezayir olaylarını takiben Belçika Kongosundaki ayaklanmalar henüz bastırılmadan, Doğu Afrikada cereyan eden olaylar biribirine bağlanacak mahiyettedir. Nyassaland ve İtalyan Somalisi ve Kongodaki hareketler, yer yer millî hürriyetlerin yani, istiklâllerin istendiğini göstermektedir. **Dr. Banda** kendi memleketi halkının «hayvanlar gibi sürülmesini istememektedir.» Tavsiyesi şudur: **«Hapishaneleri doldurunuz, oraya hürriyet diye bağırarak giriniz ki, bağımsızlığa kavuşasınız».** Kongolu lider **Lumumba** da, Afrika milliyetçiliğinden bahsetmiştir (9). Günümüzün en önemli milletlerarası olayı da bu suretle ortaya çıkmıştır. Yer yer istiklâl

---

(7) — Birleşmiş Milletler delegesi **Hâşim Cevad'ın** beyanatından: «Herhangi bir anlaşma ile, Orta Doğuda doğmaya başlayan milliyetçilik düşüncesini tanımak, kabul etmek lâzımdır» (**Vatan**, 20 Temmuz 1958, s. 5).

(8) — Konuşmanın tam metni için bk. **President Sokarno On Nationalism** (**The Times**, August 18, 1958, s. 8).

(9) — **Dr. Yılmaz Altuğ: Nyassaland'daki İsyan** (**Vatan**, 8 Mart 1959, s. 2) - **Thomas Hodgkin: Trouble in the Belgian Congo** (**The Listener**, January 15, 1959, s. 92-95) - **André Blanchet: Siyah Afrika** (Dr. **Yaşar Gürbüz'ün** tercümesi, **Vatan**, 26 Kasım 1959) - **Lumumba'nın** demeci için 3 Ekim 1960 tarihli gazetelere bakılabilir.

istekleri ve istiklâl savaşlarına hazırlık, hatta, istiklâli de aşan ırk birliğine doğru gidiş. Bir müşahit, Orta ve Güney Amerika devletlerinin diktatörlerle savaşında da aynı belirtileri görmüştür (10). Artık kaideleşmiş olan gerçek şudur: İstiklâlini isteyen bir millet onu ne yapıp yapıp alır.

8 — Şu halde, 1920 de Türklere karşı yapılan hatayı tekrarlamamak, bu seslere kulak vermek lâzımdır. Millî kurtuluş hareketlerinin sonu gelmiş bir dünyada yaşamıyoruz. Batı medeniyeti bu kıt'alara son ileriliklerini, en yeni vasıtalarını getirerek bunları insanların ve toplumların kalkınmasına uygulamalıdır.

9 — Batı medeniyetinin benimsenmesi, onun ancak «müşterek bir mülk» sayılmasıyla mümkündür. Bu alanda atılacak ilk adım Batılılara düşer. Meselâ, herşeyden evvel Batı - Doğu münasebetlerinin hâlâ bir üst - alt, efendi - köle, tahakküm veya emperyalizm münasebetleri olmaktan çıkarılması lâzımdır. Ayrıca, Batı medeniyetinin, bilhassa Müslüman kitleler karşısında sırf Hıristiyanlık eseri olarak tanıtılmaması gerekir.

10 — Kalkınan, Batılı esasları iktibas ederek geniş değişme hareketlerine girişmiş olan memleketler, Batı medeniyetine kendi yardımlarını getirebilirler. Meselâ: Türkiye tek partiden çok partiye geçmekle Millî kurtuluş hareketinin 30. yılında, dünya tarihine ilk kayda değer örneği vermiştir. Batı siyasî müesseseleri iktibasları ve tatbikleri bakımından kalkınan toplumlar içinde, faydalı denemelerin yapılmasına ve bu müesseselerin değerlendirilmesine imkân verebilirler. Batılı devletler iktisadî refahlarının gelişmesinde, gerilikle vasıflandırdıkları memleket halkının hissesi bulunduğunu herhalde unutmama-

---

(10) — **J. Halcro Ferguson: The Revolution in Cuba** (The Listener, January 8, 1959, s. 53).

lıdırlar. Bir Türk şairi, bu durumu Türk Tecrübesinin yetiştirdiği neslin temsilcisi olarak konu edinmiştir (11):

«Mumyalarımız müzelerinizde
Topraklarımız üstünüzde ipek ipek
Sonra büyük açlıklar, sonsuz tutsaklıklar
Yüzyıllardan beri
Sömürgelerdeki anılarımız.»

11 — İstiklâlini gerçekleştirmek isteyen millet hakkında Batı telâkkileri, tarihin seyrini değiştirememiştir. «Kolonyalist Devletin idaresinden çıktıktan sonra sanki kendi kendini idare kabiliyetine sahip olabilecek midir?» Bu yersiz bir sorudur. Doğulu milletlerin henüz demokrasiye hak kazanmadıklarını iddia etmek, gibi bir tez de istiklâl hareketlerini durduramıyacaktır. Uzun devreler boyunca bir kitleyi idare ettikten sonra, onun kendini idare edemiyecek bir durumda bulunduğu iddiası, «medeniyet taşıyıcısı», «koruyucu devlet» olarak kendi kendisiyle tezada düşmektir ve bir mazeret teşkil etmez. Hatırı sayılır bir zaman boyunca idare edilmiş bir memlekete bu kabiliyeti kısmen de olsa verememiş olmak, gerekli müesseseleri kuramamış bulunmak, ancak bu kitleleri pasif birer meta saymanın sonuçları olarak kabul edilebilirse de Batı medeniyetinin vasıflarından addolunamaz. Milletler arası hayatın bu derece sıklaştığı bir devrede, Batı geri kalmış memleketlere mütehassıs eleman ve teknik vasıta yardımında bulunmayı bir medeniyet ödevi saymalıdır. Müstemlekecilik edilen yerden demokrasi biçilmesine imkân yoktur. Orada ancak ihtilâlle karşılaşılır.

12 — Batının doğu memleketleriyle teması, iktisadî

---

(11) — **Fazıl Hüsnü Dağlarca: Batı Acısı** (İstanbul, 1958).

yardımlarla çözülebilir mi? İktisadî yardımın lüzumu aslâ inkâr edilemez. Fakat kâfi değildir. **«İktisadî gelişme ile siyasî kazançlar arasında, basit münasebetler yoktur»** (12). İktisadî gelişme bir milleti «iyi» yapmaz. İktisadî gelişme mutlak suretle demokrasiyi getirmez. İktisadî yardımlar bazı memleketlerden otoritarizmi kovmak bir yana, şiddetli diktatörlüklerin kurulmasına yol açmışlardır. Batı medeniyetinin **temsilcileri,** bu medeniyetin **getiricileri** olmalıdırlar. Buz dolabı satıcıları değil. Batılılar «bir Doğu pazarını dolaşan zengin turistler» durumunda «çirkin Amerikalı» tutumunda olmamalıdırlar (13).

Batı medeniyeti kendi dayandığı **insan** unsurunun geri kalmış memleketlerde bol bol mevcut olduğunu unutmamalıdır. Medeniyet bu insanların kafa ve gönüllerinde yer etmelidir. Geri kalmış memleketlerin insanları, Batı tekniğinin basit müşterileri sayılmamalıdır. Batılılar, geniş bir eğitim programı gereğince Asyalıları, renkli insanları Batı kafasına sahib kılacak mânevi yardımı bir medenîlik vazifesi saymalıdırlar. **Akis** başyazarının dediği gibi **«Ortadoğuda sadece perol ve kum yok, insanlar da var...»** (14).

13 — Batı siyasî müesseselerinin iktibası bizzat Batının noksanlarını da ortaya çıkarmıştır. Siyasî Prensip ve müesseselerinin büyük bir kısmı hâlâ XVIII. yüzyıl kalıplarını muhafaza etmektedirler. Fakat özleri tamamen değişmiştir. Birçok muvazenesizlikler bu yüzden ortaya çıkmaktadır. Meselâ, siyasî partilerin bugünkü tesirleriy-

---

(12) — **Eugene Staley:** Zikredilen Eseri, s. 1.

(13) — **J. C. Hurewitz: Our Mistakes in the Middle East (The Atlantic Monthly,** December 1956, **Ayrı bası) - W. J. Lederer ve Eugene Burdick: The Ugly American** (New York 1958).

(14) — **Metin Toker: Hatalar Zincirinin yeni halkası, (Akis,** No. 214, 19 Temmuz 1958, s. 5).

le mütenasip bir statü henüz mevcut değildir. Batı müesseselerindeki noksan ve nispetsizlikler ancak kuvvetli, iktidar karşısında kendisini aşağıdan yukarı bir şekilde hissettiren umumî efkâr ve açıklanma vasıtalarıyla telâfi edilebilir. Demokratik hayat ve teamüllerin henüz teessüs etmemiş olduğu memleketlerde, bu eksiklikler tamamlanamamaktadır. Böylece müesseseler kendilerinden beklenen, varlık sebeplerini teşkil eden gayenin tamamen aksi bir fonksiyona sahip olmaktadırlar. Şahsî, diktatoryal rejimleri gizleyen birer paravan haline gelmektedirler. Seçimler bu fasid gayenin gerçekleşmesi uğrunda birer vasıta olmaktadır. Şu halde bizzat Batı, siyaset prensiplerini ve müesseselerini yeni şartlara göre ayarlamaya mecburdur. Profesör **Loewenstein'in** deyimiyle Batı dünyası **yeni bir Montesquieu'ye muhtaçtır** (15).

14 — Geri kalmış veya az gelişmiş memleketlerin Batı medeniyetine olan ihtiyaçlarına karşılık, Batı devletlerinin kendi medeniyetlerini yaymaya ihtiyaçları yok mudur? Bir kere daha belirtilmelidir ki Batı medeniyetini benimsemek kalkınma çağındaki memleketler için bir yaşama prensipidir. Benimseyişteki başarı alıcı memleketlerin sentez kabiliyetlerine bağlıdır. Fakat Batılı olmayan milletlerin, Batı medeniyetini kabul edip etmemeleri, **Batı için hayatîdir. E. Staley**'in dediği gibi Batı medeniyetinin değerleri yayılmazsa, umumîleşmesse, bu medeniyet **«totaliter bir dünya ortasında bir ada halinde»** kalacaktır. Bu medeniyet bizzat Batı milletleri tarafından dahi kay-

---

(15) — **Karl Loewenstein: Réflexions sur la Valeur des Costitutions dans une époque révolutionnaire (Revue Française de Science Politique**, Vol II, No. 2, Nisan - Haziran 1952. s. 334).

bedilecektir (16). Batı karşısında, bütün gayretlerini gelişmemiş memleketler üzerinde toplamış olan değişik bir nizam var. Batılı olmayan memleketler, bu iki medeniyet değerleri arasında tercih yapmak zorundadırlar. Bu tercih «dünyada hangi yaşayış şeklinin» hâkim olacağını, daha doğrusu dünya medeniyetinin gidişini tayin edecektir. Batı medeniyetinin temsilcileri olan Devletler, medeniyetlerini dar görüşlerin, yüzyıllık kinlerin tekelinden kurtarmak ödevindedirler. Türkiye bu dar görüşlerle savaşmıştır. En büyük düşmanı ordular değil, intikam hissiyle konuşan dar görüşlü siyaset adamlarıydı. **Atatürk** bunlara en haklı ve heyecanlı cevabı veren Devrim lideri olmuştur.

Türkiyenin gelişmeleri, geniş bir sathı ilgilendirmektedir. Batılılaşma, dün Türkler için nasıl hayatî bir mesele olmuşsa bugün de aynı mahiyetini ve değerini muhafaza etmektedir. İki yüz yıllık bir hürriyetçi mücadele ve arayış devresi ancak millî ve lâyık bir Devletin kurulmasıyla XX. Yüzyılın şartlarına uygun bir plâtforma varmıştır. Türkiye için batılılaşmak gerçek mânâsıyla Türk ve Batılı unsurların kaynaşımınmdan vücut bulacak bir sentezdir. Türkler hâlen hukukî, siyasî, ekonomik, sosyal hayatlarında bu sentezi gerçekleştirmenin çetin oluşları içindedirler. Türkiye böyle bir sentezin ilk gerçekleştiricisi olma yolundadır. Türk Tecrübesi bu bakımdan ışıklı ve önemlidir.

---

(16) — **Eugene Staley: Aynı eser,** s. 3.

BİBLİYOĞRAFYA

ABDULLAH İBRAHİM ÖZTÜRK : İmam Hatip Okulu ve yüksek tahsil (Hür adam, No. 290 Ocak 1958).

ABDURRAHMAN ADİL : Osmanlılarda ilk Parlâmento (Hadisâtı Hukukiyye ve tarihiyye C. 12).

ABDURRAHMAN ŞEREF : Tarih Musahabeleri (İstanbul 1340).

ABDURRAHMAN ŞEREF LÂÇ : İlâhi hikmet yönünden kaza Büyük Doğu, No. 1-6 Mart 1959).

ADNAN ADIVAR : Yeni Ufukların «Batı mı, Doğumu?» anketine cevabı, (No. 7, 23 Nisan 1954).

AĞÂH SIRRI LEVEND : Edebiyatta irtica olur mu? (Türk Düşüncesi No. 6).

AHMET BEDEVİ KURAN : Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp hareketleri. (İstanbul 1960).

A. H. AKSEKİ : İslâmın mümtaz ve üstün vasıfları (Sebilürreşat, No. 51 1950).

AHMET HAMDİ TANPINAR : XIX asır Türk Edebiyatı tarihi, C. I (İstanbul 1956).

AHMET REFİK : Kabakçı Mustafa, (İstanbul 1331).

AKÇORAOĞLU YUSUF : Üç tarzı siyaset (İstanbul 1327).

A. KORKUT : Kutsal Batı (Pazar Postası, sayı 12, 21 Mart 1958).

ALİ FUAT BAŞGİL : Esas Teşkilât Hukuku Dersleri (İstanbul 1948)

» » » : Gayri Meşru Birleşmeler meselesi (İş, No. 30-31, 1942).

» » » : İrtica yaygarası (Savaş, 16/3/1951).

» » » : Din ve lâyiklik (İstanbul 1955).

» » » : Bizde Din ve Vicdan hürriyeti bahsinde düşülen hatanın sebebi (Yeni Sabah, 6 Temmuz 1960).

» » » : Türkiyede din ve vicdan hürriyeti ve lâyiklik prensipi (Yeni Sabah, 4 Temmuz 1960).

» » » : Eski Anayasanın temel prensipleri (Yeni Sabah, 27 Haziran 1960).

» » » : Yeni Anayasa yapılırken din ve vicdan hürriyeti (Yeni sabah, 29 haziran 1960).

ALİ SAİD YÜKSEL : Tercüme Kanunlar (Türk Düşüncesi, C. 8, No. 12, 15 Kasım 1957).

ALİ SEYDİ : Alemdar Mustafa Paşa (İstanbul 1329).

ÂRİF ERİM : Tek taraflı Garpçılık ve mazi düşmanlığı boğucu bir gerilik unsurudur. (Türk Düşüncesi, No. 10).

ÂRNOLD TOYNBEE : A study of History (D. C. Somervel tarafından I-VI. ciltlerin kısaltılması, 1949).

ÂNDRE BLANCHET : Siyah Afrika, (Dr. Yaşar Gürbüzün tercümesi, Vatan 26 Kasım 1959).

ATATÜRK'ün Sövlev ve Demeçleri, 1919-1938 (İstanbul, 1945)

AYDIN YALÇIN : Türkiyede demokrasi (Forum, No. 35 1 Eylül 1935).

Aydınların sorumluluğu (Forum, No. 37 - 1 Ekim 1955).

Aydınlıktan kaçma politikası (Forum, No. 44 - 15 Temmuz 1956).

Ayni Ali Efendi Risalesi (Kavanini Der Hülâsai Mezamini Defte ri Divan İstanbul, 1280).

AYŞE NUR : Yeni ufukların «Batı mı Doğu mu?» anketine verdiği cevap (Yeni Ufuklar, No. 7 23 Nisan 1954).

BAHRİ SAVCI : Lâik Düşünce ve hareketin gerilemesindeki tehlike (Ankara, 1958).

BAKKALZADE SARI MEHMET PAŞA : Nasai hül Vüzera vel Ümera (Walter Livingston Wright baskısı : Ottoman Statecraft, Princeton 1953).

BAKİ VANDEMİR : Atatürk'e ait yeni bir hatıra (Cumhuriyet, 31 Temmuz 1952).

Bediüzzaman Hz. Saidi Nursî nihayet konuştu (Hür Adam, No. 344 - 20 Şubat 1959).

BEDİÜZZAMAN SAİDİ NURSÎ : Hutbei Şamiye (Antalya 1957).

» » : Dördüncü Lem'a, kadınlar rehberi (İstanbul 1958).

» » : Gençlik rehberi (İstanbul, 1951).

» » : Meclisi Mebusana hitaben yazılmış hutbe (Hür Adam, No. 320-12 Eylül 1958).

» » : Reisicumhura ve Başvekile yazılmış istida (Hür Adam, No. 333-26 Aralık, 1958).

BEHİCE BORAN : Sosyoloji bakımından hümanizma (Yücel, No. 66, 1940).

BEKİR BERK : Nurculuk bir irtica hareketi midir? (Türk Düşüncesi, No. 5, 1 Mayıs 1959).

BEKİR BERK'in Müdafaası (Hür Adam No. 311).
» » : Millete mal olmayan bir inkılâp (Türk Düşüncesi No. 6-7, Temmuz 1959).
BERNARD LEWIS : The Ottoman Empire and Islam (the Listener, 2 Ekim 1952).
» » : Turkey: Westernization (Unity and Varity in Muslim civilization, Chicago 1955).
» » : Recent developments in Turkey (International Affairs, Vol. XXVII, No. 3, 1951).
BERTRAND RUSSEL : Marxism and Russia (the Observer 8 Mayıs 1955).
Biz ne istiyoruz (Forum, No. 60 - 15 Eylül 1956).
BÜLENT DAVER : Lâyiklik (Ankara 1950).
CAHİT OKURER : Eğitim ve öğretim prensipleri (Hareket, No. 12, Nisan 1947).
» » : Züppe tipleri (Hareket, No. 14, Haziran 1947).
CAHİT TANYOL : Batı Doğu Dramı (Varlık No. 396, Temmuz 1953).
CHARLES WARREN HOSTLER : Turkism and Soviets (New York, 1957).
CHARLES ISSAWI : Economic and Social Foundations of Democacy in the Middle East (International Affairs Vol. 32, No. 1 Ocak 1956).
CAVİT BOYSUN : Mustafa Reşit Paşanın Paris ve Londra sefaretleri esnasındaki siyasî yazıları (Tarih Vesikaları, C. I, No. 6, C. III, No. 13).
CAVİT ORHAN TÜTENGİL : Ziya Gökalp hakkında bir Bibliyografya Denemesi (İstanbul, 1949).
» » » : *Prens Sabahattin (İstanbul 1959).*
» » » : Sabahattin beyi anarken (Yücel, No. 8 1950).
CELÂLETTİN EZİNE : Bir önsöz (Hamle, No. 1 Ağustos 1940).
» » : Türk Hümânizmasının izahı (Hamle, No. 1).

CEMİL SAİT BARLAS : C. H. P. Meclis grubunun parti disiplini (Pazar Postası, sayı 8, 23 Şubat 1958).
CEYHUN ATUF KANSU : Avrupa Uygarlığı ve gelenekler (Varlık, No. 410, 1 Eylül 1954).
» » » : Atatürk ve Demokrasi (Varlık No. 400, 1 Haziran 1955).
C. F. STRONG : Modern Political Constitutions (London 1952).
CLOVİS MAKSOUD : The Future of Arab Politics (the Listener, September, 1, 1955).
C. R. ATİLHAN : Sömürgeci Garp (Hür Adam, No. 290-31 Ocak, 1958).
» » » : Bütün münevverleri irticala mücadeleye davet ediyoruz, (Hür Adam, No. 290, 31 Ocak 1958).
» » » : 31 Mart Faciası nasıl tertiplenmişti (Hür Adam, No. 290).
CROZAT : Umumî Amme Hukuku Dersleri (İstanbul, 1948).
ÇETİN ÖZEK : Din Konusunda (Dünya, 17 Şubat 1957).
» » : Lâyiklik denilince (Hürriyet, 31 Temmuz 1960).
» » : Lâyiklik - Gericilik - Dincilik (Hürriyet, 1 Ağustos 1960).
» » : İrtica konusunda (Dünya, 2 Haziran 1958).
» » : Devrimde Batıya yöneliş (Hürriyet, 25 Ağustos 1960).
» » : Devrimlerden korkmıyalım (Vatan, 17 Nisan 1959).
» » : Devrimlere tutku (Hürriyet, 2 Eylül 1960).
» » : Devrim için lâyiklik (Hürriyet, 18 Ağustos 1960).
» » : Devrim içinde demokrasi (Vatan, 11 Temmuz 1959).
» » : Türkiyede Eğitim (Hürriyet, 16 Eylül 1960).
» » : Neden Geriye (Vatan, 4 Ekim 1959).
» » : Yersiz bir teklif (Dünya, 20 Ocak 1958).
DANKWART RUSTOW : Politics and Islam in Turkey 1920 1955 (Islam and the West, edited by Richard Frye, 1957).
» » : Politics and Westernization in the Near East (Princeton, 1956).

Değişen Türkiyede yeni adımlar (Forum, No. 41, 1 Aralık 1955).

Dertlerimizin kaynağı (Forum No. 32-15 Temmuz 1955).
Devrim yobazları (Hür Adam No. 305-30 Mayıs 1958).
Devrimler ve Demokrasi meselelerimiz (Forum, No. 59, 1 Eylül 1956).
Din irtica töhmeti altında bırakılmamalıdır (Sebilürreşad, No. 77-1950).
DOROTHY M. PİCKLES : Introduction to politics (London 1951).
Düzeltmemi, yaratma mı? (Yeni Adam, No. 102-12 Kânunusani 1933).
E. H. CARR : The Bolshevik Revolution (Londra, 1953).
ELAİNE DİANA SMİTH : Turkey: Origins of the Kemalist Movement and the Goverment of the National Assembly (1919 - 1923) Washington 1959.
ENVER BEHNAN ŞAPOLYO : Ziya Gökalp (İstanbul 1943).
ENVER ZİYA KARAL : Osmanlı Tarihi V. VI, (Ankara, 1947).
» » » : Tanzimattan evvel Garplılaşma hareketleri (Tanzimatın yüzüncü yıldönümü İstanbul, 1940).
» » » : Selim III ün Hattı Hümayunları (Ankara, 1942 ve 1946).
» » » : Nizamı Cedide dair lâyihalar (Tarih Vesikaları C. II, No. 6, C. VIII, No. 11-12, Ankara 1943).
ERDOĞAN TAMER : Anayasa ve Din (Pazar Postası, sayı 8, 23 Şubat 1958).
EŞREF EDİP : Hakiki Lâyiklilik (Sebilürreşad, No. 84, 1950, s. 130).
» » : Din ve lâyiklik (Sebilürreşad, No. 78, 1950).
» » : Millete malolmuş inkılâplar (Sebilürreşad, No. 80-1950).
» » : Tanzimat ve ıslâhat hareketlerine umumî bir bakış (Sebilürreşad, No. 54-57, 59-62, 63, 107, 108, 110-111, 112, 113, 114, 116, 118, 133, 135 - 1950).
» » : Hakka sırtını çevirenlerin âkibeti (Sebilürreşad, No. 78-1950).
EUGENE STALEY : The Future of Underdevelopped Countries (New York 1954).
FAHİR İZ : Ondokuzuncu yüzyıl başında yazılmış bir Türkçe Piyes (Türk Dili ve Edebiyatı dergisi, C. 8, 1958).

FALİH RIFKI ATAY : Hürriyet üzerine (Yirminci Asır, No. 9, 31 Ocak).

» » » : Ölçüşme (Dünya, 4 Eylül 1940).

FARUK EREM : Gerekçeli Türk Ceza Kanunu ve Meriyet Kanunu (İstanbul 1948).

FAZIL HÜSNÜ DAĞLARCA : Batı Acısı (İstanbul 1958).

FERİT HAKKI SAYMEN : Türk Medenî Hukuku, C. I (Umumi Prensipler, İstanbul 1946).

» » » : Türk Kanunu Medenisi ve Borçlar Kanunu (İstanbul 1946)

Forumsuzluk Korkusu (Forum, No. 97, 1 Nisan 1958).

Forumun Dâvası (Forum, No. 1, 1 Nisan 1954).

FÜRUZAN HÜSREV TÖKİN : Atatürk ve Batı kültürü (Pazar Postası, sayı 24, 14 Haziran 1958).

GALİP GİRGİN : Peyami Sefaya mektup (Hür Adam, No. 321, 10 Eylül 1958).

GİLBERT HİGHET : The mind of man (London 1954).

HACI ABDUH : Niçin Müslümanım? (Sebilürreşad, No. 51).

HAKKI TARIK US : Meclisi Mebusan C. II (İstanbul, 1954).

HALCRO FERGUSON : The Revolution in Cuba (The Listener January 8, 1959).

HALİL ARSLANLI : De l'effet d'une Norme Interprétative du Droit Suisse, Specialement C. C. S. et du C. O. S. Sur le Droit Turc (Annales de la Faculté de Droit d'İstanbul 1956).

HALİL İNALCIK : Örfi Sultani hukuk ve Fatih Kanunları (Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. XIII, 1958).

HALİL NİMETULLAH ÖZTÜRK : Türkleşmek, Lâyişleşmek Çağdaşlaşmak (İstanbul, 1954).

HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER: Teceddüt nedir? (Dağyolu, C. I, Ankara, 1928).

HASAN ALİ YÜCEL : Varlığın anketine cevap (Varlık, No. 419, 1 Haziran 1955).

HASAN AMCA : Doğmayan Hürriyet (İstanbul, 1958).

HENRİ MASSE : L'ıslam (Paris 1930).

HIFZI TİMUR : The place of İslamic Law in Turkish Law Reform (Annales de la Faculte de Droit d'İstanbul, 1956).

HIFZI VELDET VELİDEDEOĞLU : De Certains Problémes provenant de la réception du Code Cıvil Suisse en Turquie

Annales de la Faculté de Droit d'İstanbul, 1956).
» » » : Türk medeni hukuku, C. I (İstanbul 1956).
HİLMİ ZİYA ÜLKEN : İslâm Düşüncesi (İstanbul, 1946).
» » » : Le droit Coutumier et le Code Civil (Annales de la Faculté de Droit d'İstanbul, 1956).
» » » : Medeniyetimizin değerler sistemi (Türk Düşüncesi, No. 1).
HOWARD A. REED : Revival of Islam in secular Turkey (Middle East Journal, Vol. 8, No. 8, 1954).
» » : Religious life of modern Turkish Muslims (Islam and the West edited by Richard Frye, 1957).
HÜSEYİN NAİL KUBALI : Esas teşkilât hukuku Dersleri (İstanbul, 1955).
» » » : Les Facteurs determinants de la réception en Turquie et leur portée respectives (Annales de la Faculté de Droit d'İstanbul, No. 6, 1956).
» » » : Hukuku İslâmiye ve ıstılâhatı Fıkhiyye Kâmusuna önsöz (İstanbul, 1949).
HÜSEYİN ORKUN : Türk Hukuk Tarihi - Araştırmalar ve vesikalar (Ankara, 1953).
İBNİ HALDUN : Mukaddime, İstanbul 1954 (Kadiri Uyan tercümesi).
İBNÜTTAYYAR SAMAHADDİN CEM : Kur'anın tercümesi meselesi (Türk Düşüncesi, No. 29).
İBRAHİM KAFESOĞLU : Türkler ve Medeniyet (İstanbul, 1957).
İdeolocya örgüsü, Büyük Doğu nedir? (Büyük Doğu, No. 2, 13 Mart 1959).
İ. HAKKI BALTACIOĞLU : Din Softaları, Bilim softaları (Türk düşüncesi, No. 1).
» » : Devrilmek bilmeyen Pedagoji (Türk Düşüncesi, No. 6).
» » : Türkiye Dinle Kalkınacaktır (Türk Düşüncesi, No. 2-35).
» » : Yapıcı adam Psikolojisi (Türk Düşüncesi, 3-36).
» » Türkiye Dinle Nasıl Kalkınacak?

(Türk Düşüncesi, No. 8-41).

» » : Bu işte insan yetiştiricilerine düşen yük nedir? (Yeni Adam, No. 73-23 Mayıs 1935).

» » : Bir Kültür Devletinin ilk işi bir gençlik kurumu yapmaktır. (Yeni Adam, No. 76, 13 Haziran 1953).

İHSAN AKAY : Batıya Doğru (Varlık No. 432, 15 Haziran 1955).

İHSAN SUNGU : Mahmut II nin İzzet Molla ve Asakiri Mansure hakkında bir hattı (Tarih Vesikaları, C. I, No. 3).

» » : Tanzimat ve yeni Osmanlılar (İstanbul 1940).

İLHAN E. POSTACIOĞLU : Quelques Observations sur la technique de la reception des Codes étrangers à la lumiére de l'expérience turque (Annales de la Faculte de Droit d'İstanbul 1956).

İSMAİL HAKKI : Kitabülhitap (İstanbul 1292).

İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI : Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı (Ankara, 1948).

İSMAİL HÂMİ DANİŞMENT : Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. IV

İZZET MÜHÜRDAROĞLU : İncil dili millete maledilen inkılâp mı (Sebilürreşad, No. 83, 1950).

JOACHİM RİTTER : Yeni ufukların «Batı mı Doğu mu?» anketine cevabı (Yeni Ufuklar, No. 7, 23 Nisan 1954).

J. C. HUREWİTZ : Our mistakes in the Middle East (the Atlantic Monthly, December 1956).

J. LAFERRİERE : Manuel de droit Constitutionel (Paris 1947).

KÂFİ EL AKSARAYİ : Nizamülâlem (Topkapı Sarayı Arşivi)

KALUST ARAPYAN : Ruscuk ayanı Mustafa Paşanın hayatı ve kahramanlıkları (tercüme eden Esat Uras, İstanbul 1943).

KÂMURAN BİRAND : Aydınlanma Devri Devlet felsefesinin Tanzimata tesirleri (Ankara, 1955).

KARL LOEWENSTEİN : Reflexions sur la Valeur des Constitutions dans une époque pevolütionnaire (Revue Française de Science politique Vol. II, No. 2, 1952).

KÂTİBİ : Gencinei Adalet (Topkapı Sarayı Arşivi)

KEMAL KARPAT : Turkeys Politics (Princeton 1959).

KINALIZADE ALİ EFENDİ : Ahlâki Alâi (Kahire 1830).

Kıymetlerimizi Savunma Kararı (Forum, No. 36, 15 Eylül 1955).

K. LIPSTEİN : The Reception of Western law in Turkey The

Purposes and the result of the meeting of the International of legal Sciences held in Semtember (Annales de la Faculté Droit d'İstanbul 1956).

Koca Sekbanbaşı Risalesi (Ankara, 1935).

Koçi Bey Risalesi (İstanbul 1939) .

Kurtuluş yolları (Forum, No. 44 - 1 Şubat 1956).

LÜTFİ DURAN : Türk idare mevzuatı (İstanbul, 1954).

MAHMUT ESAT BOZKURT : Türk Medeni Kanunu nasıl hazırlandı. (Medenî Kanunun XV. yıldönümü için, İstanbul 1944).

MANSURİZADE SAİT : Cevazın Ahkâmı Şer'iyeden olmadığına dair (İslâm Mecmuası C. I, No. 101).

MAURİCE DUVERGER : Droit Constitutionnel et Institutions Politiques (Paris 1958).

MAZHAR Ş. İPŞİROĞLU : Yeni Ufakların «Doğu mu Batı mı?» anketine verdiği cevap (Yeni Ufuklar, No. 7, 23 Nisan 1954).

MEHMET KAPLAN : Doğu ve Batı medeniyeti (Sanat ve Edebiyat dünyası, No. 20, 17 Mayıs, 1947).

» » : Taklitçilik ve yaratıcılık (Mücadele, No. 27)

MEHMET LEVENTOĞLU : Ahlâk ve maneviyat buhranı (Hür Adam, No. 310-12 Eylül 1958).

MEHMET SELÂHATTİN : Bir Türk diplomatının evrakı siyasiyesi (İstanbul, 1306).

Mekteplerde din dersi (Sebilürreşad, No. 51-1950).

Meselelerimiz ve manevî hazırlık zarureti (Forum, 42, 15 Aralık 1955).

METİN TOKER : Hatalar zincirinin yeni halkası (Akis, No. 214, 19 Temmuz 1958).

MİTHAT CEMAL KUNTAY : Namık Kemal devrinin insanları ve olayları arasında (İstanbul, 1944).

M. SAİT ÖZDEMİR; İslâmda kadının mevkii (Hür Adam, No. 290 - 31 Ocak 1958).

MUAMMER AKSOY : Medeni Kanun Devrimini desteklemeliyiz (Forum, No. 77, 15 Haziran 1957).

MUAMMER NECİP ARDA: Aktualitelerin aktualitesi meselesi (Varlık, No. 85, 1937).

MUSTAFA EMİL ELÖVE : İkinci Meşrutiyet siyasî hayatına bir bakış (Ankara, 1953).

MUVAFFAK NACİ: İnsan ve medeniyet (Varlık, No. 29, 1934).

MÜMTAZ TURHAN : Garplılaşmanın neresindeyiz (İstanbul, 1958).

» » : Teknik Değişmelerin sosyal tesirleri (İstanbul, 1958).

» » : Kültür değişmeleri (İstanbul, 1951).

» » : Maarifimizin Ana dâvaları ve bazı hal çareleri (İstanbul, 1954).

» » : Demokrasi ve İnkılâplar (Vatan, 19 Mart 1959).

» » : Kültürde değişen değişmeye mukavemet eden unsurlar (İstanbul Üniversitesi tecrübî Psikoloji çalışmaları İstanbul, 1956).

» » : İlmin içtimai Fonksiyonu (Onuncu Üniversite konferansı).

NAİM ERDOĞAN : Ne Türk gencini ne de Türk kadınını tuzağınıza düşüremiyeceksiniz (Hür Adam, No. 311).

NECAT ERDER : Din meselesi (Forum C. 5. No. 52, 15 Mayıs 1956).

NECİP KUNT : Çarşaf Meselesi (Hür Adam No. 322 - 26 Eylül 1958).

NECMETTİN SADAK : Komünistlik ve Solculuk aynı şeyler değildir (Akşam, 8 Mart 1947).

NEF'İ DEMİRCİOĞLU : Cumhuriyet gazetesinin çarşaf konusundaki anketine verdiği cevap (Cumhuriyet, 16 Kasım 1958).

NİYAZİ BERKES : Türkler ve Medeniyet (Oriens 1959, No. 3).

» » : Historical Background of Türkish Secularism (Islam and the West, Edited by N. Frye, 1957).

NURİ TARHAN : Batılı olmak (Forum, No. 37 - 1 Ekim 1955).

NURULLAH ATAÇ : Diyelim (İstanbul, 1954).

» » : Ararken (İstanbul, 1954).

O Hazreti Muhammede emanetti (Hür Adam, No. 345 - 24 Şubat 1959).

ORHAN ARSAL : Cumhuriyet gazetesine çarşaf hususundaki anket verdiği cevap (Cumhuriyet, 16 Kasım, 1958).
ORHAN BURİAN : Hümanizma ve biz (Yücel, No. 63, 1935).
ORHAN HANÇERLİOĞLU : Medeniyet ve Atatürk ikinci mektup (Varlık, No. 376, 1 Kasım 1951, No. 393, 1 Nisan 1953).
OSMAN NURİ ÇERMAN : Dinde Reform (İstanbul, 1958).
OSMAN TURAN : Türkiyede din ve Lâiklik (Türk Yurdu, sayı 8 ve 9).
» » : Türkiyenin manevî durumuna bir bakış (Türk Yurdu No. 3, Mayıs 1959, No. 4, Haziran 1959)
ÖMER LÜTFİ BARKAN : Osmanlı İmparatorluğunun teşkilât ve müesseselerinin şer'iliği meselesi (İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası 3-4, 1945).
ÖMER ÖZBAŞI : Atatürk İnkılâbının hilâfına hareket edenler kimlerdir? (Hür Adam, No. 326 - 7 Kasım 1958).
ÖMER SÂKIP : Kadroların analizi (Pazar Postası, 19 Ekim 1958).
PEYAMİ SAFA : Türk İnkılâbına bakışlar (İstanbul 1938).
» » : Niçin Batıyı yanlış anlıyoruz (Türk Düşüncesi No. 55, 1 Nisan 1959).
» » : İnkılâp anlayışımızdaki hatalar (Türk Düşüncesi, No. 6-7).
» » : Türk düşüncesi ve Batı Medeniyeti (Türk Düşüncesi Nisan 1958, No. 8-9).
» » : Geriliğimizin sebepleri (Türk Düşüncesi, 2-35).
» » : Hazıra konuculuk ve yaratıcılık (Türk Düşüncesi, No. 4).
» » : Yirminci asrın manası (Türk Düşüncesi, No. 1)
Program: (Türk Düşüncesi No. 1 - 1953).
RAİF OGAN : Lâtin alfabesi ve uydurma dil. (Sebilürreşad, No. 85, 1947).
» » : İslâm kültürünün Garb medeniyeti üzerine tesiri (Sebilürreşad, 1950, No. 52, 53, 54, 55, 58, 59, 60).
RECAİ GALİP OKANDAN : Amme hukukumuzun ana hatları (İstanbul 1957).
REFİK AHMET SEVENGİL : Yakın çağlarda Türk Tiyatrosu (İstanbul, 1934).
» » » : III Selim devrinde yazılmış bir

komedi (Cumhuriyet, 4 Haziran 1959).
Rejimimizde Kararlı muvazene (Forum, No. 56 - Temmuz 1955).
REMZİ OĞUZ ARIK : Türk inkılâbı ve milliyetciliğimiz (Ankara 1958).
RENE DAVİD : Reflexions sur le colloque d'İstanbul (Annales de la Faculté de doit d'İstanbul, 1956).
REŞAT KAYNAR : Mustafa Reşit paşa ve tanzimat (Ankara, 1954).
» » : İnsan Hakları Beyannamesini 119 yıl önce nasıl ilân etmiştik (Dünya 4 Ocak 1958).
» » : Tanzimatta hür fikirler (Vatan 25, 26, 27 Ocak 1953).
Risalei Nur hakkında Ankara Üniversitesinde verilen konferans (Ankara, 1957).
R. TREVOR - ROPER : A case of Coexistence (The New Statesman and Nation, 14 Mayıs 1957).
SABAHATTİN EYÜPOĞLU : Yeni Ufukların gelenekler üzerine anketine verdiği cevap (Yeni Ufuklar, No. 3, Temmuz 1954).
SABRİ AYTEMİZ : Batı Dünyası ve Türkiye (Hür Adam, No. 313).
SADRİ MAKSUDİ ARSAL : Türk tarihi ve hukuk (İstanbul, 1947).
SAMET AĞAOĞLU : Kuvayı Milliye Ruhu (İstanbul, 1944).
S. BATI : Hürriyetin şartları (Varlık, No. 419, 1 Haziran 1955).
SELÇUK ÖZÇELİK : İslâm Hukukuna göre Hükümdarın hukuki Durumu (Tahir Tanere armağan İstanbul 1956).
» » : Senedi İttifak (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mecmuası, C. 24, No. 1-4, 1959).
SERDENGEÇTİ : Hezeyanlar (Hür Adam, No. 321 - 1958).
SIDDIK SAMİ ONAR : İdare Hukukunun umumi esasları (İstanbul 1952).
SİNAN ONUR : Bâbıâliye bu bir ilâhi ihtardır (Hür Adam No. 336-16 Ocak 1959).
Şeceretül Mübareke (1959).
ŞEREFETTİN : «Cevazın Ahkâmı Şer'iyeden olmadığına dair» makalesi münasebetiyle (İslam Mecmuası, C. I, No. 12).
ŞERİF MARDİN : Tanzimat Fermanının mânası (Forum C. VII, No. 88, 15 Kasım 1957).
ŞEVKET SÜREYYA : İnkılâp ve kadro (Ankara, 1932).

» » : Biz Avrupanın hayranı değil mirasçısıyız (Kadro No. 29 Mayıs 1934).
» » : Beynelmilel fikir hareketleri arasında Türk nasyonalizmi III, (Kadro, No. 21, Eylül 1933).
» » : 1789 ihtilâlinin mezarı başında (Kadro, No. 32, Ağustos 1934).
» » : İnkılâp kürsüsünde inkılâp ilmileşmelidir (Kadro, No. 28, Nisan 1934).
» » : Kadro hareketi hakkında (Forum, No. 114 - 15 Aralık 1958).
TAKİYETTİN MENGÜÇOĞLU : Yeni Ufukların «Gelenekler üzerine» isimli anketine cevabı (Yeni Ufuklar, No. 3, Temmuz 1954).

TARIK Z. TUNAYA : Türkiyede Siyasî Partiler (İstanbul, 1952).
» » : Hürriyetin İlânı (İstanbul 1959).
» » : Türkiyenin siyasî gelişme seyri içinde ikinci Jön Türk hareketinin fikri esasları (Ord. Prof. Dr. Tahir Taner'e Armağandan ayrı bası, İstanbul 1956).
» » : İkinci Meşrutiyet (Vatan, 23 Temmuz 1949 ve 1950).
» » : Amme Hukukumuz bakımından ikinci Meşrutiyet (Teksir, İstanbul, 1948).
» » : Amme Hukukumuz bakımından ikinci Meş rutiyetin siyasî tekeffüründe Garpçılık cereyanı (Hukuk Fakültesi Mecmuası 1948, No. 3-4).
» » : Amme hukukumuz bakımından İkinci Meşrutiyet'in siyasî tefekkününde «İslâmcılık» cereyanı (Hukuk Fakültesi Mecmuası C. XIX, No. 3-4).
» » : Jön Türk ve Sosyal İnkılâp lideri Prens Sabahattin (Sosyal Hukuk ve İktisat Mecmuası No. 3).
» » : Prens Sabahattin (Vatan, 5 Temmuz 1950).
» » : Osmanlı İmparatorluğumuzun Türkiye Büyük Millet Meclisi Rejimine geçiş (Ord. Prof. Muammer Raşit Sevig'e Armağan, İstanbul 1956).
» » : Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin kuruluşu ve siyasî karakteri (İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası C. XXII, No. 3-4).
» » İdeolojik İstiklâl (Cumhuriyet, 10 Kasım 1959).

» » : Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi (Vatan, 23/4/1950).
» » : Anayasamız ve iktidar Partisi (Cumhuriyet 13 Nisan 1956).
» » : Meclis çalışmalarında çoğunluğun kuvveti (Cumhuriyet, 23 Şubat 1956).
» » Millet Meclisinin yetkileri (Cumhuriyet 5 Şubat 1956).
» » : Büyük Millet Meclisi dahili nizamnamesinin aksaklıkları (Cumhuriyet, 13 Şubat 1956).
» » Parti Grupu hakimiyeti (Cumhuriyet 21 Ocak 1956).
» » : Türkiye Tarihinde İktidarlar (Cumhuriyet, 7 Nisan 1954).
» » : Birleşmiş Avrupa Dâvası ve Türkiye (Vatan 9 Eylül 1948).
Tarihi sorumluluğu olan bir kongre (Forum, No. 38, 15 Ekim, 1955).
TAŞKÖPRÜZADE : Mevzuatül Ulüm (Dersaadet 1313).
TEKTAŞ AĞAOĞLU : Atatürkü anlamak, Atatürk ve devrimler (Varlık, No. 415, 1 Şubat, 1955 ve 1 Haziran 1955).
Tek yol hürriyettir (Forum No. 57, 1 Ağustos, 1956).
TEVFİK BIYIKLIOĞLU : Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin hukuki statüsü ve ihtilâlci karakteri (Belleten, C. XX, No. 95).
THOMAS HODGKİN : Trouble in the Belgian Congo (the Listener, January 75, 1959).
TÜRKER ACAROĞLU : Millî bir bibliyografya ve dökümantasyon ihtiyacı (Türk Düşüncesi. No. 10).
URİEL HEYD : Foundations of Turkish Nationalism (London 1950).
Üçüncü yıla girerken, ileriye geriye bakışlar (Forum, No. 49 1 Nisan 1956).
WİLFRED CANTWELL SMİTH : Islam in the Modern history (Princeton, İ957).
VEDAT GÜNYOL : Bilimsel Düşüncenin Çilesi (Yeni Ufuklar, No. 1958).
YAKUP KADRİ : Atatürkün gerçek siması (Varlık No. 412, 1 Kasım 1954).
YAŞAR NABİ NAYIR : Yeni Ufukların «Gelenekler Üzerine» an ketine verdiği cevap (Yeni Ufuklar, No. 3, Temmuz 1954).

» » » : Yakıp Kadri ile bir konuşma (Varlık No. 32, 1 Nisan 1947).
» » » : Geriliğe karşı (Varlık, No. 367, 1 Şubat 1951).
» » » : En büyük tehlike (Varlık, No. 322, Mayıs 1947).
» » » : Yaşamak Sevgisi (Varlık, No. 393, 1 Nisan 1953).
» » » : Karanlığın Kudreti (Varlık No. 327, 1 Ekim 1952).
» » » : Solcu Kime derler? (Varlık, No. 321, 1 Nisan 1947).
Yeni Devletin Kültür Programı (Yeni Adam, No. 66, 4 Nisan 1935).
YILMAZ ALTUG : Nyassalanddaki isyan (Vatan, 8 Mart 1959).
ZİYA GÖKALP : Türkçülüğün esasları (Ankara 1339).
» » : Türkish Nationalism and Western Civilisation (Tercüme ve notlar. Prof. Niyazi Berkes New York 1959).
» » : Doğruyol, hakimiyeti milliye ve umdelerin tasnifi, tahlili, tefsiri (Ankara 1339).
ZİYAEDDİN FAHRİ FINDIKOĞLU : Müslüman bir devlet nazariyecisi İbni Haldun (Charles Crozát Amme Hukuku Dersleri, Cilt II, Kısım II, İstanbul 1946, son kısım).
» » » : İçtimaiyat, C. III (İstanbul, 1958).
» » » : Special problems of the reception of law in Turkey (Annales de la Facuté de Droit d'İstanbul 1956).
ZÜBEYR ERKOÇ : Rokn'n Rolla karşı savaş (Hür Adam. No. 290 - 31 Ocak 1958).